

BOSSCHE BIJDAGEN

**BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH**

**ONDER REDACTIE VAN FERD. FRANSSSEN
A. FRENKEN EN DR. TH. GOOSSENS**

**DEEL IX.
1928—1929**

BOSSCHE BIJDAGEN

**BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH**

**ONDER REDACTIE VAN FERD. FRANSSSEN
A. FRENKEN EN DR TH. GOOSSENS**

**DEEL IX.
1928—1929**

INHOUD.

Kroniek van het Bisdom 's Bosch, 1926—1927	blz. 1
Mgr Zwijsen en de Norbertinessen van St. Catharina- dal te Oosterhout, door Dr A. Erens, O. Praem.	blz. 17
Het Gesticht „Reinier van Arkel” te 's-Hertogen- bosch, het oudste krankzinnigengesticht in Neder- land, door H. v. Rooij	blz. 52
Claerken Sanders, kluiszuster te Oss, door J. Cunen	blz. 119
Het Klooster der H. Catharina te Heusden, door Dr J. S. van Veen	blz. 126
„Relationes Status” van het Bisdom 's-Hertogen- bosch in de eerste helft der zeventiende eeuw, medegedeeld door Dr J. D. M. Cornelissen	blz. 129
~~Uit de eerste jaren der Zusters-Congregatie van~~ Mgr. Zwijsen, medegedeeld door F. v. Hoeck S. J.	~~blz. 195~~
Altaren, Beneficiën en Geestelijkheid der voor- malige Parochiekerk van Helmond, door A. M. Frenken, pr.	blz. 209
De Kerkeraad van Helmond in de zaak van Sophia Alberts, door Jacq. J. M. Heeren	blz. 267
Bossche Kerkinventarissen 1811, door H. Ebeling	blz. 302
Leestafel, door Dr Th. G.	blz. 308
Registers, door H. Ebeling	blz. 314

BOSSCHE BIJDRAGEN

**BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH**

**ONDER REDACTIE VAN FERD. FRANSSSEN
A. FRENKEN EN DR. TH. GOOSSENS**

**DEEL IX.
AFLEVERING 1.**

ST. MICHIELS-GESTEL — JULI — 1928.

INHOUD:

Kroniek van het Bisdóm 's Bosch, 1926—1927.	blz. 1
Mgr Zwijsen en de Norbertinessen van St. Catharina- dal te Oosterhout, door Dr A. Erens, O. Praem.	blz. 17
Het Gesticht „Reinier van Arkel” te 's-Hertogen- bosch, het oudste krankzinnigengesticht in Neder- land, door H. v. Rooij	blz. 52
Clærken Sanders, kluiszuster te Oss, door J. Cunen	blz. 119
Het Klooster der H. Catharina te Heusden, door Dr J. S. van Veen	blz. 126

VOOWAARDEN:

De „**Bossche Bijdragen**” verschijnen minstens éénmaal en hoogstens driemaal in het jaar op niet vast bepaalde tijden.

Drie afleveringen vormen één deel.

De prijs van één deel bedraagt fr. p. post f 5.—

Telkens bij het verschijnen van een derde aflevering zal over het bedrag van drie afleveringen worden beschikt.

De intekening staat open bij de Administratie te Tilburg, Bosscheweg 95, en bij den Boekhandel.

Brieven, boeken of bijdragen voor dit tijdschrift te adres-
seeren aan den Redactie-Secretaris, Dr Th. GOOSSENS,
Tilburg, Postchèque en Giro 50174.

Kroniek van het Bisdome 's-Bosch.

1926—1927.

I.

DEKENATEN	Parochiegestelijken	Andere dienst. geestel. door den Bisschop aangesteld.	Rustende priesters	Zielen	Communicanten te rekenen		Doopsels	Illegitimi	H.H. Communien		Non paschantes	Gesloten Huwelijken	Vormelingen 1)	Bekeerlingen	Sterfgevallen	
					vanaf 7—11 jaar	vanaf 11 jaar en ouder			in de parochiekerken	in de kloosterkerken en kapellen					parvuli	adulti
's-Bosch.	23	12	1	35.944 ²	2954	25.098	1087	24	757.000	456.100	1218	267	799	in 1926	69	277
Asten.	21	1	4	19.186	1665	13.529	727	4	557.250	37.600	5	153	55	115	85	166
Bladel.	24	3	1	17.471	1478	11.827	603	—	684.380	130.300	2	112	1623	—	58	165
Boxmeer	19	—	—	15.115	1456	10.234	461	3	473.320	93.850	6	101	—	—	57	142
Boxtel	27	11	7	32.441	3261	20.450	967	9	796.600	303.300	144	203	—	1927	153	248
Cuijk	23	1	—	17.440	1760	11.519	544	1	432.030	208.680	18	114	—	122	42	124
Druuten	26	2	—	20.323	1670	14.190	530	1	436.750	58.800	15	119	1384	—	77	209
Eindhoven	38	4	1	54.561	4950	35.711	1895	20	1.026.700	284.350	1707	320	4835	—	211	353
Geertruidenberg	35	1	2	38.614	3443	25.572	1337	22	847.805	249.450	70	248	3770	—	159	348
Geldrop	17	5	—	16.384	1880	10.802	553	—	368.350	41.950	17	92	—	—	74	138
Helmond	33	3	—	38.845	6907	23.234	1446	9	846.895	203.375	91	212	—	—	199	262
Heusden	20	12	3	15.710	1374	10.313	416	2	388.639	33.500	27	91	1335	—	49	154
Nijmegen	62	13	9	76.558	7377	48.135	2113	76	1.910.579	759.487	2529	515	2	—	259	525
St. Oedenrode	19	9	1	20.395	1930	13.313	668	3	454.400	342.600	7	121	3) 48	—	93	178
Oirschot	15	4	9	14.355	1118	11.067	468	2	434.500	226.100	3	103	1346	—	48	148
Oss	32	4	3	30.428	3764	19.800	1083	15	644.975	155.324	33	201	—	—	186	235
Ravenstein	19	3	1	11.302	1024	8.429	350	2	372.796	89.129	1	70	—	—	46	120
Tilburg	51	14	4	71.865	5742	48.251	1976	21	2.022.467	855.938	751	460	3023	—	205	434
Valkenswaard.	17	—	—	13.612	2068	8.799	444	1	350.645	—	21	101	—	—	37	112
Veghel	32	7	7	32.788	3514	21.944	1089	6	840.520	578.330	19	204	—	—	160	298
Zalt-Bommel	11	1	1	7.918	679	5.641	243	—	183.200	27.500	42	48	—	—	24	76
Totaal 1926	564	110	54	601.255	60.314	397.921	19.000	221	14.829.801	5.135.663	6726	3855	18.220	—	2291	4712
Totaal 1925	560	92	44	588.857	58.692	396.521	18.971	218	14.303.324	4.885.217	5954	4035	18.685	—	2004	4604

Deze cijfers zijn gebaseerd op de verslagen der visitaties door de Hoogeerw. H.H. Dekens gehouden in 1927, zij betreffen dus het jaar 1926.

1) In 1927. — 2) Kweekschool. — 3) Ruwenberg.

II.

31 December 1926 was het Bisdom ingedeeld in 303 parochies, in 1927 307 parochies en 10 Rectoraten met eigen grondgebied. De zielzorg werd uitgeoefend door 307 Pastoors en 454 Seculiere en Reguliere Priesters.

III.

KERKWIJDINGEN.

Door Z. D. H. Mgr. A. F. Diepen, Bisschop van 's-Hertogenbosch, werden geconsacreerd in 1926:

1. 21 Juni parochiekerk H. Antonius v. Padua te Millingen.
2. 5 Juli „ „ H. Joannes de Dooper te Duizel.
3. 20 „ kapel v. d. H. Antonius v. Pad. der Zusters Franciscanessen v. d. H. Familie te Nijmegen.
4. 26 „ parochiekerk H. Gerardus Majella te Oss.
5. 2 Aug. kapel ter eere van Maria Onbevl. Ontv., klooster der Ursulinen te Tilburg.
6. 9 Aug. parochiekerk H. Antonius Abt te Kessel.
7. 6 Sept. „ „ H. Pancratius te Hoogeloon.
8. 20 „ „ H. Petrus-Banden te Bladel.
9. 18 Oct. „ „ H. Willibrordus te Middelbeers.

1927

1. 9 Mei parochiekerk H. Joannes Baptist te Waalwijk.
2. 16 „ „ H. Margaritha Maria te Tilburg (Bred. weg).
3. 24 „ „ H. Antonius v. Padua te Eindhoven (Philipsdorp).
4. 20 Juni „ „ H. Lambertus te Gemonde.
5. 4 Juli „ „ H. Antonius Abt te Reek.
6. 18 „ „ H. Hubertus te St. Hubert.
7. 1 Aug. „ „ H. Lambertus te Someren.
8. 5 Sept. „ „ HH. Monulphus en Gondulphus te Knegsel.

9. 12 Sept. Rectorale Hulpkerk H. Teresia v. h. Kind Jezus te Waspik-Boven.
10. 22 „ Abdijkerk H. Joannes de Dooper te Heeswijk.
11. 26 „ parochiekerk O. L. Vrouw Onbevlekt Ontvang. te Waalwijk-Besoijen.
12. 5 Oct. kapel klooster der Ursulinen te Boxtel.
13. 30 Juni plechtige inzegening kapel Juvenaat (Witte Paters) te Sterksel.

IV.

In 1926 werden opgericht met ingang van

- 14 Juni Parochie H. Teresia v. h. Kind Jezus te Boxtel (Lennisheuvel).
- 18 Oct. Parochie H. Teresia v. h. Kind Jezus te Eindhoven-Strijp.
- 20 Dec. Parochie H. Joannes van Oisterwijk te Oisterwijk (Linde-eind).

1927

- 25 Juni Parochie v. h. Goddelijk Hart v. Jezus te Groesbeek (De Horst).
- 26 Sept. „ v. d. H. Teresia v. h. Kind Jezus te Nijmegen (Weurtsche Weg).
- 3 Oct. „ v. d. H. Thomas v. Villanova te Nijmegen (Tollensstraat).
- 19 Dec. „ v. d. H. Antonius en de H. Barbara te 's-Bosch (Graafsche Weg).
- 15 Aug. Rectoraat v. h. H. Sacrament in het gehucht Brakenstein te Nijmegen (Hatert).
- 29 „ Rectorale Hulpkerk v. O. L. Vr. v. h. H. Hart te Ubbergen (Berg en Dal).
- 28 Nov. „ Hulpkerk, vroeger kapel van Handel.
- 5 Dec. „ „ van Maria, Middelaes aller genaden te Bakel (in het gehucht Brouwhuis).

In 1926 ontvingen verlof tot vestiging:

- 24 Febr. te Sterksel, Witte Paters.
 31 Mrt. „ Loon-op-Zand, Fraters van Tilburg.
 12 Mei „ Nijmegen, Prov. der Minderbroeders, huis voor
 Professoren en Studenten der Universiteit.
 1 Juli „ Nijmegen, Studiehuis Paters Carmelieten.
 2 „ „ Haaren (bij Oisterw.), Broeders Moederhuis Huij-
 bergen.
 27 Aug. „ Nijmegen, Dochters v. Maria en Jozef uit 's-Bosch,
 twee succursalen Pius-Convict en H. Anna-
 gesticht.
 27 Sept. „ Nijmegen, Paters Jezuïeten, Studiehuis.
 16 Nov. „ Neerbosch, Zusters Elisabethinnen uit Aken.

1927

Te Nijmegen, Priesters v. h. H. Hart v. Jezus (Scholasticaat voor de Theologie-Studenten der Nederlandsche Provincie en huis voor Universiteit-Studenten).

Te Valkenswaard in de parochie „H. Nicolaas”, Broeders v. O. L. Vr. v. Lourdes (Moederhuis Oostacker).

Te Reek, Broeders v. St. Jan Baptist de la Salle.

Te Berg-en-Dal onder Beek-Ubbergen, Missionarissen v. h. H. Hart v. Jezus.

Te Oisterwijk (Parochie H. Johannes), Zusters v. Barmhartigheid (Moederhuis Maastricht).

Te Nijmegen (Groesbeekschen Weg), Dominicanen (Studiehuis).

Te Vught (par. Euch. Hart v. Jezus), Broeders v. O. L. Vr. v. Lourdes (Moederhuis Oostacker).

Te Nijmegen, H. Land-Stichting, Zusters Ongeschoeide Carmelitessen uit Schiedam.

Te Bakel, Priesters v. h. H. Hart van Jezus (Juvenaat).

Te Nijmegen (parochie H. Teresia), Zusters v. Schijndel (Weurtsche Weg).

VI.

PRIESTERWIJDINGEN.

29 Mei 1926 diende Z. D. H. Mgr. A. F. Diepen het H. Priesterschap toe aan de navolgende Eerw. Heeren Diakens van het Seminarie te Haaren:

Namen	Geboorteplaats	Geboortedatum
Adrianus Joannes Petrus de Bondt	Kaatsheuvel	9 Dec. 1901
Johannes Petrus v. Dinter	Son	1 Aug. 1901
Cornelis Josephus Elisabeth Nicolaas van Dijk	Stratum	13 Sept. 1900
Petrus Wilhelmus Joseph Maria Eijgenraam	Tilburg	2 Jan. 1902
Petrus Gerardus Alphonsus Hamers	Gorle	18 Febr. 1901
Gerardus Ludovicus Johannes Maria v Hout	Veghel	28 Juli 1900
Leonardus Theodorus Johannes v. d. Hoven	Kaatsheuvel	4 Aug. 1900
Antonius Henricus v. d. Hurk	Heesch	15 Mei 1900
Hendrikus Johannes Jans	Uden	8 Aug 1901
Josephus Johannes Carolien Kavelaars	Moerdijk	14 Maart 1901
Theodorus Antonius der Kinderen	Boxtel	20 Febr. 1901
Petrus Henricus Maas	Somerem	2 Nov. 1901
Joannes Cornelis v. Overbeek	Oirschot	4 Mei 1901
Adrianus Johannes Gerardus Ras	Budel	9 Dec. 1901
Johannes Hubertus Alphonsus Ras	Budel	27 Oct. 1901
Petrus Sanders	Nederwetten	8 April 1902
Marinus Isidorus Thomassen	Beers	10 April 1900
Jacobus Adrianus Verhoeven	Udenhout	25 Sept. 1901

11 Juni 1927

Henricus Eduardus van Abeelen	Best	24 Aug. 1895
Hermanus Antonius Gerardus Bos	Weert	2 Nov. 1900
Antonius Cornelius Claassen	Hapert	22 Maart 1903
Antonius Joannes Petrus Damen	Moerdijk	10 Oct 1902
Cornelius Adrianus Maria Damen	Zevenbergen	5 Aug. 1902
Albertus Joannes Petrus Maria v. Doornmalen	Uden	14 Dec. 1899
Jozef Otto Carl Caspar Duffhauss	Nijmegen	16 Juni 1900
Jacobus Gerardus Josephus v. Elk	Wamel	31 Oct. 1899
Henricus Josephus Maria Ignatius Goyarts	Tilburg	8 Juni 1902
Johannes Antonius Maria v. Heertum	Schijndel	27 April 1903
Henricus Martinus Adrianus v. Helvoort	Zeeland	2 Oct. 1902
Josephus Adrianus Jacobus v Herpt	Herpt	19 Maart 1901
Henricus Hubertus Maria v. Iersel	Tilburg	11 Jan. 1902
Leo Johannes Maria Kerssemakers	Gestel en Blaarthem	24 Aug. 1902
Alphonsus Joannes Henricus Knegtel	Tilburg	5 Oct. 1902
Reinerus Loverbosch	Asten	24 Febr. 1902
Wilhelmus Petrus Antonius Maria v Miert	's-Bosch	12 Nov. 1903
Petrus Joannes Wilhelmus Maria Strijbos	Bladel	7 Juni 1900
Augustinus Bernardus Cornelius Willems	Best	12 Nov. 1900

VII.

VERANDERINGEN IN HET PERSONEEL DER
GEESTELIJKHEID.

1. STERFGEVALLEN IN 1926.

Namen	Laatste Bediening	Overleden
J. A. Leenen	Em. Deken en Pastoor van Valkenswaard	3 Jan., Asten
Joh. Mostermans	Pastoor van Neerloon	4 id., Nieuw- kuik
Bern. Vermeer	Rector te Druten	12 id., Nijme- gen
Godefr. v. Acht	Pastoor van Balgoy	23 id., Nijme- gen
Laur. Verhoeven	Em. pastoor van Rossum	20 Mrt., Bladel
Jos. v. Oerle	Pastoor van Gerwen	26 id., Bortel
F. P. v. Hemert O. F. M.	Assistent Ammerzoden	27 id., Am- merzoden
Jud. Sprangers	Em. Pastoor van Waalwijk	13 April, Grave
Phil. W. Goossens	Pastoor van Eersel	22 id., Eersel
Mgr Ant. J. M. Mutsaers	Past. par. St. Pieter 's-Bosch	28 id., 's-Bosch
A. F. M. Hordijk	Em. pastoor van Rosmalen	25 Juli, Vught
J. M. H. v. Uift	" " " Nistelrode	8 Aug., Weurt
W. A. J. v. Iersel	" " " Acht	1 Sept., Heel
J. M. Kluijtmans	Pastoor van Zeelst	6 Oct., Ra- venstein
Mgr F. J. M. Lambermont	Em. pastoor van Appeltern	14 id., Somen
J. F. v. d. Sande	Pastoor van Eerde	2 Nov., Veghel
F. J. M. Smulders	Rector te Udenhout	3 id., Tilburg
W. H. v. Besouwen	Em. Pastoor van Enschoot	7 id., Drunen
P. L. J. v. d. Heuvel Ord. Praem.	Pastoor van Heeswijk	15 id., Hees- wijk
S. J. F. v. d. Eijnde	Em. Pastoor van Aalst	17 id., Oister- wijk
L. v. Esch	" " " Overasselt	1 Dec., Schijndel
1927		
M. I. v. Beek	Pastoor van Malden	14 Jan., Malden
M. Verhoeven	" " Mortel	28 id., Mortel
H. de Jong	" " Oploo	4 Mrt., Oploo
J. v. Rijckevorsel S. J.	Kap. Nijmegen (St. Petr. Can.)	12 Mei, Nij- megen

Namen	Laatste Bediening	Overleden
A. M. v. Erp	Pastoor van St. Anthonis	27 Mei, St. Anthonis
F. A. B. v. Baars	Deken en Pastoor van Budel	17 Juni, Budel
A. A. v. d. Poel O. F. M.	Rector te Ammerzoden	22 id., Am- merzoden
B. Th. Moussault	Deken en Pastoor van Asten	7 Juli, Asten
A. C. W. v. Oorschot	Kapelaan Tilburg (Gorke)	9 id., Tilburg
L. G. E. A. Moonen	Em. pastoor van Vorstenbosch	17 Aug., Val- kenburg
C. J. W. v. Winkel	" " " Schayk	29 Oct., Schayk
Mgr Ph. M. v. d. Heuvel	Kan. en Regent v. h. Seminarie	11 Nov., St Mich.-Gestel
H. A. M. Jansen	Em. pastoor van Maarheeze	19 id., Deurne

2. BENOEMINGEN, VERPLAATSINGEN ENZ.

1926.

Namen	Vorige Bediening	Nieuwe Bediening	Met ingang van
J. C. v. d. Sande	Rector Oisterwijk (Catharinenberg)	Past. Neerloon	22 Jan.
J. Th. v. d. Weerden	Kap. Vught (St. Petrus)	Rector Oisterwijk (Catharinenberg)	id.
L. M. W. Schoofs	Priester v. h. Seminarie	Kap. Tilburg (Trouwlaan)	id.
A. J. E. Vissers	" " "	" Vught H. Petrus	id.
K. J. Aarts	Kap. Nijmegen (St. Anna)	Past. Balgoy en Keent	12 Febr.
F. M. C. A. Houben	Vicarius v. Voorburg, Vught	Rector Klooster Druten	26 id.
B. A. Krujtwagen O. F. M.	Past. H. Franc. Nijmegen	Eervol ontslag	11 Maart
L. Th. W. A. Graaf O. F. M.	Kap. " " "	" "	id.
E. J. Müller O. F. M.	" Hernen en Leur	" "	id.
Dr. W. Sigfried O. F. M.	Klooster te Maastricht	Past. St. Franc. Nijmegen	id.
J. B. G. Verhaar O. F. M.	Kap. Haarlem	Kap. " "	id.
J. G. A. M. v. Rooijen O. F. M.	" Ammerzoden	" Hernen en Leur	id.
A. L. E. M. v. d. Kun O. F. M.	Klooster Venraay	" Ammerzoden	id.
M. Schut	Rector Ursulinen Bergeijk	Eervol ontslag	26 id.
C. A. J. M. v. d. Heijden	" Dorplein (Budel)	Rector Ursulinen Bergeijk	id.
F. A. J. M. Meuwese	" Budel (Liefdegest.)	" Dorplein (Budel)	id.
A. C. R. H. Spolders	Kap. Dreumel	" Fraters Reusel	id.
P. J. M. v. d. Boer	" Mierlo Dorp	Kap. Dreumel	id.
W. M. A. v. Mierop	" Rosmalen	" Mierlo Dorp	id.
F. W. J. Houbraken	" Groesbeek	" Rosmalen	id.
C. A. J. v. d. Leeden	" Cuijk	" Groesbeek	id.
C. A. Muskens	" Eindhoven Villapark	" Cuijk	id.
L. J. A. C. Bijnen	" Waalwijk (H. Joan.)	" Eindhoven (Villapark)	id.
A. M. Frenken	" Helmond (H. Hart)	Past. Gerwen	9 April
G. Vos	" Eindhoven (Strijp)	Kap. Helmond (H. Hart)	id.

Namen	Vorige Bediening	Nieuwe Bediening	Met ingang van
P. L. L. Verkuyl	Kap. Tilburg (Hasselt)	Kap. Eindhoven (Strijp)	9 April
J. P. J. M. Sanders	" " (Goirke)	" Kaatsheuvel	id
H. J. Smits	" Goirle	" Tilburg (Goirke)	id.
J. R. v. Rooij	" Budel	" Goirle	id.
J. G. M. Verbunt	" Helmond (H. Jozef)	" Budel	id.
J. B. v. Cuyck	Assistent Rossum	" Helmond (H. Jozef)	id.
J. H. Verschure	Kap. Oirschot	" Tilburg (Hasselt)	16 id.
H. M. J. Sloots	" Kaatsheuvel	" Oirschot	id.
J. Joosten	Prof. Seminarie Haaren	Past. Eersel	7 Mei
W. P. A. Sengers	" " St. Mich-Gestel	Prof. Seminarie Haaren	id
W. J. A. v. Rooij	Assistent Bergeijk ('t Hof)	Vice-Prefect Seminarie St. Michiels-Gestel	id.
J. J. de Kroon	Kap. 's-Bosch (St Pieter)	Past. 's-Bosch (St Pieter)	14 id.
J. v. d. Sande	" Nijmegen (H. Stephanus)	Rector Nijmegen St. Can-Ziekenhuis	id.
V. A. M. Sprengers	" Tilburg (Gasthuisstr)	Kap. Nijmegen (H. Steph.)	id.
E. H. v. Mol	" Eindhov. (H. Paulus)	" Tilburg (Gasthuisstr)	id
A. M. v. Tilborg	" Geldrop	" Eindhov. (H. Paulus)	id.
A. A. J. M. Volker	Assistent Boerdonk	" Geldrop	id
A. v. d. Pas Ord. Praem.	Pastoor Vlijmen	Eervol ontslag	21 id.
L. H. v. Aken Ord. Praem	Abdij Heeswijk	Pastoor Vlijmen	id.
F. A. Muselaars	Kap. Asten	Kap. Someren	id.
A. J. H. Manders	" Liempde	Past. Boxtel (Lennisheuvel)	14 Juni
E. P. Beekmans	" Valkenswaard (H. Antonius)	Kap. Waalwijk (H. Joan.)	25 id.
H. P. Liebrechts	" Herpen	Past Vorstenbosch	24 Juli
P. M. Bruekers O. F. M.	Conrector Assisie Udenhout	" Woudrichem	30 id
F. A. Th. Bartels	" " " "	Leeraar Doofst. Instituut St. Mich.-Gestel	id
P. W. M. Eijgenraam	Priester v. h. Seminarie	Conrector Assisie Udenhout	id.
J. F. A. v. Erp	Kap. Heesch	Kap. Liempde	id.
J. A. v. Berkel	" Waalwijk (Baardwijk)	" Heesch	id.
M. I. Thomassen	Priester v. h. Seminarie	" Waalwijk (Baardwijk)	id.
J. H. A. Ras	" " " "	" Valkenswaard (H. Ant.)	id
J. Heerkens	Kap. Reusel	" Nijmegen (O. L. Vr. v. Lourdes)	id.
A. J. G. Ras	Priester v. h. Seminarie	" Reusel	id.
P. W. J. M. Vossen	Kap Lieshout	" Asten (H. Maria Pres.)	id
Th. A. der Kinderen	Priester v. h. Seminarie	" Lieshout	id.
J. L. Gudde	Kap. St. Oedenrode	" Helmond (H. Jozef)	id.
G. L. J. M. v. Hout	Priester v. h. Seminarie	" St. Oedenrode	id.
G. P. v. Dinter	" " " "	Assistent Gemert	id
J. C. v. Overbeek	" " " "	Kapelaan Dreumel	id
P. J. M. v. d. Boer	Kap. Dreumel	Rect Sterksel (Broeders)	id.
Th. Appelman S. J.	" Nijmegen (Petr. Can)	Eervol ontslag	25 Aug
H. M. J. v. d. Hulst S. J.	Rector " St Jozefskerk	" " "	id.
Th. J. Kannegieter S. J.	" R'dam Ignatiuskerk	Rector Nijm. St Jozefskerk	id.

Namen	Vorige Bediening	Nieuwe Bediening	Met ingang van
J. G. A. v. d. Loo ^{S. J.}	Kap. 's-Hage (Onb. Ontv.)	Kap. Nijmegen (Petr. Can.)	25 Aug.
W. J. L. Aewerdonk S. J.	Venlo	Assist. " "	id.
G. Ch. Verstege O. Praem.	Kap. Berlicum	Kap. Heeswijk	10 Sept.
P. J. M. J. Breugelmans O. Praem.	Abdij Heeswijk	" Berlicum	id.
J. B. A. Wirtz	Past. Oud-Heusden en Elshout	Eervol ontslag	id.
J. F. A. M. Willems	Assistent Oud-Heusden- Elshout	Past. Oud-Heusden en Elshout	id.
J. H. M. Laanen	Abdij Heeswijk	Assistent Oud-Heusden en Elshout	id.
W. H. v. Besouwen	Past. Enschoot	Eervol ontslag	30 id.
O. A. A. Schellekens	" Megen	Pastoor Enschoot	id.
L. H. W. A. Graaf O. F. M.	" "	" Megen	id.
B. J. C. Schneiders O. F. M.	Megen	Kap. "	id.
A. A. v. d. Poel O. F. M.	Kap. R'dam (H. Rosalia)	Rect. Clariss. Ammerzoden	id.
I. C. M. Broekman	Rector Hintham	" 's Bosch (Concordia)	id.
A. J. E. v. Erven	Kap. Gemert	" Hintham	id.
C. C. v. Ierland	" Best	Kap. Eindhov. (H. Trudo)	id.
L. Th. J. v. d. Hoven	Priester v. h. Seminarie	" Best	id.
J. J. C. Kavelaars	" "	" Eindhov. (H. Ger. Maj.)	id.
A. N. M. J. v. Dijk	Kap. Eindhoven (H. Cath.)	Aalmoezenier v. d. Arb. en Rector Eindhoven	22 Oct.
Th. M. J. Malmberg	Assistent Nijmegen (H. Steph.)	Kap. Eindhoven (H. Cath.)	id.
A. C. W. Keukens	Prof. Sem. St. Mich.-Gestel	Past. Zeelst	id.
J. P. v. Dinter	Kap. Gemert	Prof. Sem. St. Mich.-Gestel	id.
P. Sanders	Priester v. h. Seminarie	Kap. Gemert	id.
J. A. Verhoeven	" " " "	Assistent Someren-Eind	id.
J. v. Loon	Past. Velddriel	Eervol ontslag	19 Nov.
Th. F. M. Lamers	Kap. Tilburg (Hasselt)	Past. Velddriel	id.
Th. J. A. v. Hout	Assistent Tilburg (Hasselt)	Kap. Tilburg (Hasselt)	id.
P. v. Dooren	Past. Luijksgestel	Past. Eerde	id.
W. C. v. d. Ven	Kap. Boxel (H. Petrus)	" Luijksgestel	id.
M. J. Timmermans	" Eindh. (Philipsdorp)	Rect. Udenhout Vinc.-gest.	id.
J. C. Brekelmans	" Vierlingsbeek	Kap. Eindh. (Philipsdorp)	id.
G. J. J. Vonken	" Udenhout	" Vierlingsbeek	id.
J. Rossaert Pr. v. h. H. Hart	Assistent de Rips	Rector Rect. Hulpk. de Dompt	29 id.
M. J. Giezen Ord. Praem.	Kap. Berlicum	Past. Heeswijk	26 id.
G. M. J. Gründeman O. Praem.	Abdij Heeswijk	Kap. Berlicum	26 id.
J. Th. v. d. Weerden	Rect. Oisterwijk (Cath berg)	Past. Oisterwijk (H. Joan.)	20 Dec.

1927.

Q. Th. H. de Bekker	Kap. Eindhoven Villapark	Pastoor Malden	28 Jan.
A. H. v. d. Hurk	Assistent Malden	Kap Eindhoven Villapark	id.
W. v. d. Elsen O. P.	Assistent Neerbosch	Eervol ontslag	4 Febr.
W. I. A. Schuurman O. P.	Kap. Nijmegen (H. Dom.)	" "	id.
H. A. Geveling O. P.	Past. Neerbosch	" "	id.

Namen	Vorige Bediening	Nieuwe Bediening	Met ingang van
P. C. Biesta O. P.	Kap. Schiedam	Ass. Neerbosch	4 Febr.
G. A. v. d. Burgt O P.	Ass. "	Kap. "	id
B. Verhey O. P.	Kap. A'dam	Past. "	7 id.
A. J. v. Gemert	Vicarius St Anthonis	Past Mortel	11 id.
W. A. Damen	Kap. Beek-Ubbergen	Vicarius St. Anthonis	id
Th. A. M. v. Hoek	" Loon-op-Zand	Kap. Beek-Ubbergen	id.
A. J. P. de Bondt	Priester v. h. Seminarie	" Loon-op-Zand	id
A. J. M. Goossens	Kap Drunen	" Boxtel (H. Petrus)	23 id.
P. J. W. Jansen O P	Past.Nijmegen(MariaGeb)	Eervol ontslag	8 Maart
E. L. S. J. Piels O. P.	" Utrecht (H Dominic.)	Past.Nijmegen(MariaGeb.)	id.
H. W. J. Boerboom O P.	Langenboom	Assist. " (H Hart v J)	id.
A. H. P. C. v. Weert	Kap. Zeelst	Kap. " (H Stephanus)	id.
R. H. v. Eijndhoven	" Gemonde	" Zeelst	id
C. J. W. v. Winkel	Past. Schayk	Eervol ontslag	22 id.
H. Lammers	Rect. Tilburg (Fraters)	Past Schayk	id.
G. W. v. d. Heijden	Kap. " ('t Heike)	Rect Tilburg (Fraters)	id
F. J. Verhofstad	" Nuenen	Pastoor Oploo	18 id.
A. H. J. v. Delft	" Geldrop	" St. Anthonis	10 Juni
A. J. C. v. d. Heuvel	" Veldhoven	Kap Geldrop	id
C. A. v. d. Vleuten	" Heusden	" Veldhoven	id
P. H. Maas	Assistent-Recto Hintham	" Heusden	id
C. W. J. de Bruijn	Past Heeze	Dek. v.h.DekenaarGeldrop	22 id
J. J. Gellingen O. Carm	Rect Waspik (St. Teresa)	Eervol ontslag	25 id
H. S. Claesen O. Carm		Rect Waspik (H. Teresa)	id
H. v. Lieshout	Prefect Sem. St M.-Gestel	Past. Budel (H. Maria Vis)	30 id.
A. F. L. v. d. Brekel	Kap. Eindhoven(Woensel)	Vice-Prefect Seminarie St. Mich -Gestel	id
G. H. L. M. v. Riel	" Waspik	Kap. Eindhoven-Woensel (H. Petrus)	id
H. Meijer	" Schijndel	Deken en Pastoor Asten	22 Juli
P. J. H. Caenen O Carm	Assistent Waspik	Kap Waspik	20 id.
C. J. A. v. d. Leeden	Kap Groesbeek	Eervol ontslag	12 Aug
J. C. Simons	" Goirle	Kap Groesbeek	id
H. A. G. Bos	Priester v h Seminarie	" Goirle	id.
J. M. M. v. Kemenade	Kap. Kaatsheuvel	" Tilburg ('t Heike)	id
H. J. M. I. Goyarts	Priester v. h. Seminarie	" Kaatsheuvel	id.
J. H. A. Zijlmans	Kap. Cuijk	" Tilburg (t Goirke)	id.
Th. J. M. de Visser	" Schayk	" Cuijk	id
P. J. W. M. Strijbos	Priester v. h. Seminarie	" Schayk	id
A. Driessen	Kap. Oss (H. Hart)	" Schijndel	id
H. H. M. v. Iersel	Priester v h Seminarie	" Oss (H. Hart)	id.
W. P. A. M. v. Miert	id. id.	" Orschot	id.
A. J. P. Damen	id id	" Waspik	id.
H. J. v. Abeelen	id id	" Nuenen	id.
J. A. M. v. Heertum	id id.	Assistent Riethoven	id.
R. Loverbosch	id. id.	" Tilburg (Hasselt)	id
A. J. H. Knegtel	id id.	" Loon-op-Zand	id.
A. J. Schelstraete S S S	Brakkenstein	Kap. Rect hulpk Brakken- stein	15 id.
H. J. H. Smits O F M	Kap. Nijmegen (H. Franc.)	Eervol ontslag	1 Sept.

Namen	Vorige Bediening	Nieuwe Bediening	Met ingang van
J. W. A. Ariaens O. F. M.	Vicarius Sittard Klooster	Kap. Nijmegen (H. Franc.)	1 Sept
H. Jansen	Past. Maarheeze	Eervol ontslag	30 id.
Dr. J. Driessen O. Carm	Rector d. Rect Hulpk. Oss	" "	9 id.
H. A. L. v. Erp O. Carm.	Assist. id. id	Rector d. Rect. Hulpk. Oss	id.
G. H. Aan de Stegge O. Carm.	Kap. Merkelbeek	Assist. " " "	id.
J. Strick S. J.	Assist. Nijmegen (H. Can.)	Eervol ontslag	15 id.
A. M. J. Stumpel S. J.	Prefect Katwijk (College)	Assist Nijmegen (H. Can.)	15 id.
J. M. P. Litjens	Kap. Deurne (H. Willibr.)	Pastoor " (H. Teresia)	26 id.
A. C. F. Claassen	Priester v. h. Seminarie	Kap. Deurne (H. Willibr.)	26 id.
E. C. M. Grips	Kap. Bakel	Past. Maarheeze	30 id.
L. N. v. Delft	Pr. in Noorwegen	Kap. Bakel	id.
B. F. E. v. Wehe	Rect. Hees-Neerbosch	Aalmoez v. d. Arbeid, Oss	15 Oct.
Pater Pancratius Ord. Cap.	" Udenhout Rect Hulpk.	Eervol ontslag	16 Sept.
" Benvenutis " "	" Clarissen Helmond	Rect Udenhout Rectorale Hulpk.	id.
" Petrus " "	Directeur Handel (Padua)	" Velp Zrs. Redempt.	28 id.
" Samuel " "	" "	Directeur Handel (Padua)	16 id.
" Cherubin " "	Rect 's Bosch (Rect. Hulpk.)	Eervol ontslag	id.
" Libertus " "	" "	Rect. 's Bosch (Rect. Hulpk.)	id.
G. J. A. Goll O. E. S. A.	Pastoor Amsterdam	Past. Nijmegen H. Thom. v. Vil	3 Oct.
W. J. J. Harm O. E. S. A.	Assist Nijmegen (H. Anna)	Kap. id id	id.
F. J. M. J. Berghegge S. J.	Kap. Utrecht	Assist. Nijmegen (H. Jozef)	19 id.
J. G. Tesser O. F. M.	" Zalt-Bommel	Eervol ontslag	8 Nov.
M. A. P. P. Booms O. F. M.	" Nieuwe Niedorp	Kap. Zalt-Bommel	id.
P. C. v. Liempt	Pastoor Hedel	Eervol ontslag	18 id.
G. A. v. d. Oord	" Hurwenen	Past. Hedel	id.
P. H. v. Hooff	Kap. Boekel	" Hurwenen	id.
P. H. Swinkels	" Helvoirt	Kap. Zeeland	id.
H. B. M. de Vocht	" Drunen	" Helvoirt	id.
A. B. C. Willems	Priester v. h. Seminarie	" Drunen	id.
P. S. C. Baajens	Kap. Tilburg (Heikant)	Vicarius Vught (Voorburg)	id.
A. J. P. M. v. Doornmalen	Priester v. h. Seminarie	Kap. Tilburg (Heikant)	id.
J. J. H. v. d. Loo	Kap. Zeeland	" Boekel	id.
J. M. C. Castelijns	Rector Kapel Handel	Rect. Handel Rect. Hulpk.	28 id.
F. A. J. A. Goyaerts	Directeur Sem. Haaren	Regent Sem. St. M. -Gestel	21 id.
A. v. d. Meijden	Prof. Sem. St. Mich. -Gestel	Directeur Sem. Haaren	id.
H. H. M. v. Iersel	Kap. Oss (H. Hart)	Profess. Sem. St. M. -Gestel	id.
A. H. J. Knegtel	Assistent Loon-op-Zand	Kap. Oss (H. Hart v. J.	id.
R. M. Barten	Kap. Tilburg (Korvel)	Past. 's Bosch (H. Ant. en Barb.)	9 Dec.
L. C. v. Berkel	" Uden	Kap. Tilburg (Korvel)	id.
W. H. Brekelmans	" Mierlo-Hout	" Uden	id.
J. A. J. v. Herpt	Priester v. h. Seminarie	" Mierlo-Hout	id.
H. J. Heuvels Pr. v. 't H. H.	" "	Rect. Bakel (Rect. Hulpk.)	5 id.
F. F. Bergman O. P.	Kap. Nijmegen (Maria Geb.)	Eervol ontslag	19 id.
J. de Boer O. P.	" Schiedam	Kap. Nijmegen (Maria Geb.)	id.
A. M. M. H. Bolsius	Past. Dommelen	Eervol ontslag	30 id.
Ch. v. d. Eerden	Kap. Tilburg (Besterd)	Past. Dommelen	id.
L. J. M. Kerssemakers	Priester v. h. Seminarie	Kap. Tilburg (Besterd)	id.

VIII.

PAUSELIJKE ONDERSCHIEDINGEN.

1926.

Namen	Woonplaats	Onderscheiding
W. H. J. M. Keune	Nijmegen	Ridder in de Orde van den H. Gregorius den Grooten.
Léon Meuwese	's Bosch	idem
C. M. V. Roothaan	Nijmegen	idem
P. Smits	Tilburg (Koningshoeven)	idem
N. J. M. Aelen	Tilburg	idem
J. F. X. C. A. Jansen	„ (Heuvel)	idem

1927.

W. F. Smits	Nijmegen	Ridder in de Pius-Orde.
Mr N. C. M. Smits v. Oyen	Eindhoven	Ridder in de Orde van den H. Gregorius den Grooten.
Mgr A. Hermus	St Mich.-Gestel	Huisprelaat van Z. H.
Jos. M. F. Bogaers	Helmond	Ridder in de Orde van den H. Gregorius den Grooten.
Joannes Koonings	Eindhoven- Woensel	idem
J. F. Mutsaerts	Tilburg (t Heike)	idem
Dr P. v. d. Heijden	's Bosch	idem

IX.

ONDERWIJS.

1926.

15 Nov. had door Z. D. H. Monseigneur A. F. Diepen de plechtige inzegening plaats van de R. K. H. B. S. met 3-jarigen cursus, die de Zusters van O. L. Vr. Moeder van Barmhartigheid te Tilburg voor meisjes geopend hebben.

1927.

Het 75-jarig bestaan van het Opvoedingsgesticht „Ruwenberg” werd op 10 Aug. luisterrijk en geestdriftig gevierd; bijna 700 oud-leerlingen waren aanwezig. Monseigneur A.

F. Diepen, ook een oud-leerling, droeg een pontificale Hoogmis op met assistentie van Oud-leerlingen.

8 Oct. werd met grootsche plechtigheden de R. K. Handelshoogeschool te Tilburg geopend door den Aartsbisschop van Utrecht in tegenwoordigheid van de Bisschoppen van 's-Hertogenbosch en Breda, van vertegenwoordigers der Universiteiten en hoogste onderwijsinrichtingen van ons land en autoriteiten uit het bestuur van het land, van onze provincie en van de gemeente Tilburg.

Tot eersten Rector Magnificus werd benoemd de Zeereerw. Hooggel. Heer Dr Th. Goossens, Rector der R. K. Leergangen te Tilburg. — Voor het eerste jaar lieten zich reeds inschrijven 41 Studenten.

De R. K. Leergangen telden bij het einde van den cursus 1927 een totaal van 650 studenten. Voor diverse examens slaagden 76 studenten.

Volgens het jaarboek 1927 van het Centraal Bureau voor Onderwijs bedroeg 1 Jan. 1927 het aantal katholieke scholen voor gewoon L. O. 433 met 78554 leerlingen, van welke 36247 jongens en 42307 meisjes.

De 17 klein Seminaria en Latijnsche scholen telden 2063 en de 18 Groot Seminaria 607 studenten.

Evenals vorige jaren werd onder zeer groote belangstelling een Paedagogische week te Tilburg gehouden.

Aan de R. K. Universiteit te Nijmegen waren ingeschreven 313 studenten verdeeld over de drie Faculteiten nl. der Godgeleerdheid, der Letteren en Wijsbegeerte en der Rechtsgeleerdheid, resp. 17—162—134.

16 Sept. 1926 werd het Pius-Convict te Nijmegen door Z. D. H. Monseigneur A. F. Diepen plechtig ingezegend.

MISSIE-ACTIE.

Op 22 Mei opende Monseigneur A. F. Diepen de groote interdiocesane Missieweek te Nijmegen.

Mochten wij in het vorig verslag zeggen, dat het aantal leden van het Gebedenverbond tot bekeering van Scandinavië

en Finland weldra 20.000 zou bedragen, thans is dit reeds bereikt.

ST. FRANCISCUS' 7^e EEUWFEEEST.

Op grootsche wijze herdacht men 4 Oct. dit feest in de Kathedraal van St. Jan te 's-Hertogenbosch. De Pontificale H.H. Diensten werden verricht door H.H. Doorl. Hoogw. Mgr H. v. d. Wetering, A. F. Diepen, L. Schrijnen en Th. v. Roosmalen, terwijl Z. Exc. de Internuntius Mgr Schioppa het sluitingslof deed. Bij de kinderhulde was ook tegenwoordig Mgr Hopmans, Bisschop van Breda. De in ons Bisdom gehouden Collecte voor de Basiliek bracht op f 5771.—.

VARIA.

1926.

Het 2^e Diocesaan Eucharistisch Congres 27, 28 en 29 Juni te Boxtel onder groote deelname gehouden, slaagde uitstekend en de voor dat doel voorgeschreven collecte bracht in het geheele Bisdom op f 9243.14.

1927.

14 Maart vertrok Z. D. H. Monseigneur A. F. Diepen naar Rome om zijn bezoek *ad limina* te brengen. Van daar uit sloot Monseigneur zich aan bij de Nederlandsche bedevaart, die bij gelegenheid van het 7^e eeuwfeest van den H. Franciscus naar Assisië was gegaan en keerde met deze 3 April in het vaderland terug.

Te St. Agatha overleed 28 Mei de Hoogwaardigste Heer Mgr H. Hollmann, Magister Generaal van de Orde van het H. Kruis. 28 Juni werd tot zijn opvolger gekozen de Hoogeerw. Heer W. v. Dinther.

1927 was gekenmerkt door de gouden Priesterfeesten van Mgr J. Pompen, Vicaris Generaal van het bisdom en Proto-notarius Apostolicus, die tevens 6 Juni zijn zilveren jubilé als Vic. Gen. had herdacht; van den Hoogeerw. Heer Regent

v. h. Seminarie te St. Michiels-Gestel, van de Hoogeerw. Heeren Mgr G. v. d. Boer en M. v. Oss, resp. Deken en Pastoor te Oss en te Vught en van den Zeereerw. Heer P. v. Lieshout, pastoor te Someren.

Bij deze gelegenheid werd de *Vicaris J. Pompen-Beurs* gesticht groot circa f 6000 door Priesters en Religieuzen voor studenten aan de Seminaria van ons Bisdom.

Voor hetzelfde doel ontving Mgr G. v. d. Boer f 4000, Mgr M. v. Oss f 2000, Mgr Ph. v. d. Heuvel f 7000; tevens werd aan den Hoogeerw. Heer Regent door de Tilburgsche Heeren-Congregatie de 4^e en 5^e studiebeurs ieder van f 4000 aangeboden.

Den Hoogeerw. Pater Dom. Franciscus Janssens, in 1924 in Onzenoort door Monseigneur A. F. Diepen tot Abt gewijd, koos het generaal kapittel der Cisterciënsers op 31 Juli 1927 tot Generaal der Orde.

16 October vierde men den 50sten gedenkdag van den zaligen dood van Mgr J. Zwijsen; te Kerkdriel zijne geboorteplaats onthulde Z. D. H. Monseigneur Diepen 23 Oct. het Mgr Zwijsen-monument.

Mgr. Zwijsen en de Norbertinessen van St. Catharinadal te Oosterhout. ¹⁾

door

Dr. A. ERENS, O. Praem.

Langs heel bijzondere omstandigheden kwam de aartsbischop van Utrecht, Mgr. Zwijsen, in betrekking te staan tot St. Catharinadal, en met vaderlijke toewijding heeft hij het Norbertinessenklooster zijn zorgen gewijd gedurende de door-gemaakte crisis, immer betrachtend dit klooster zijn eigen wezen te bewaren en zijn levensideaal hooger op te voeren. Zulks wordt verduidelijkt in de volgende bladzijden.

1. De jurisdictie.

Door het geweld der Fransche omwenteling hadden de moeder-abdij Prémontré, samen met de vele andere abdijen in Frankrijk en in de Oostenrijksche Nederlanden, opgehouden te bestaan. De kloosterlingen doolden rond, in hun hart de hoop dragend op betere tijden, maar alle hoofdbestuur der Orde was dan toch uitgeschakeld.

St. Catharinadal, in de Bataafsche Republiek, was aan het Josephisme ontsnapt, dat in de Oostenrijksche Nederlanden de beschouwende kloostergemeenten had afgeschaft, en daar de Fransche overheersching in Noord-Nederland geen godsdienstvervolgung meebracht, was het stille Norbertijner klooster der „Blauwe Camer” te Oosterhout ongerept blijven voortleven. Het Napoleon-regiem had daarin wel zijn kentering gebracht, en de Norbertinessen, in 1811, onder den titel

---

¹⁾ Dit artikel, bestemd voor het Mgr. Zwijsen-nummer, kwam te laat in, waarom de Redactie het nu nog gaarne een plaats geeft.

„Zusters van Liefde, gezegd Norbertinessen” wat meer het werkdadig leven doen intreden door het geven van onderwijs aan de behoeftige kinderen van Oosterhout; het innerlijk leven naar de statuten der orde der Premonstreit was dan toch altijd blijven voortbestaan. De uitoefening echter der jurisdictiemacht, welke dit leven moest beheerschen, kwam door die ontredde in moeilijkheden.

Deze hadden zich reeds geopenbaard in 1802 rond de installatie van Van Gennep, Norbertijn van de abdij Park van Leuven, tot proost. Bij beschikking van den H. Stoel was vanaf 1794 de Brusselsche nuntius Brancadoro aangesteld als overste der Orde in de Nederlanden, en deze had, bij zijn graag toegegeven onkunde over de zaken der Orde, Augustinus Pooters, abt van St. Michiels te Antwerpen, tot zijn Vicaris aangesteld. In 1795, wanneer Brancadoro naar Rome terugkeerde, werd in zijne plaats de Haagsche Internuntius Ciamberlini benoemd, onder denwelken de abt van St. Michiels zijn bevoegdheid als vicaris bewaarde. In 1802 werd door Rome de rechtsmacht over de Orde in Frankrijk toevertrouwd aan kardinaal Caprara, nuntius bij de Fransche Republiek te Parijs. Onder dezen kwamen dan ook de Belgische provinciën te staan en de jurisdictie van Pooters werd twijfelachtig nopens St. Catharinadal, in de Bataafsche republiek gelegen. ¹⁾

De internuntius, over de zaak geraadpleegd, durfde zich op eigen gezag niet uitspreken nopens zijne macht over St. Catharinadal en raadpleegde Rome. Toen werd de Apostolische Vicaris van Breda, Mgr. van Dongen, aangesteld tot het confirmeeren van de keuze van proost Van Gennep „met de gewone jurisdictie volgens het gebruik der Orde en tot het dispenseeren over zes maanden proeftijd”. ²⁾ Op 1 Augustus 1803 werd Van Gennep dan aangesteld als proost van de Norbertinessen van St. Catharinadal. ³⁾

¹⁾ Uit brief van prelaat Pooters aan van Gennep, 21 Dec. 1802: AStC (Archief van St. Catharinadal): Bundel „Brouwers”, nr. 1.

²⁾ Ciamberlini aan Van Gennep, 22 Juni 1803: *Ibidem*, nr. 2.

³⁾ „Cum nobis de canonica electione in praepositum monasterii monialium Vallis S. Catharinae in Oosterhout legitime constiterit, autoritate Apostolica

Proost Van Gennep scheen in 1831 aan het einde van zijn levenstaak. Ook maakte de Apostolische Vicaris van Breda zich ongerust over dezès mogelijke opvolging en schreef daarover aan de Congregatie der Propaganda te Rome, haar meldend, „hoe St. Catharinadal altijd onder de jurisdictie van den abt van Prémontré gestaan had, maar er tegenwoordig geen kerkelijke overste meer gekend was, aan wien het bestuur van het klooster toevertrouwd was. Dat daarom de H. Stoel zonder uitstel over het hooge bestuur zou beschikken, want anders zou er bij het overlijden van den huidigen proost, die oud wordt, geen overste gevonden worden tot aanstelling van een nieuwen proost.” Waarop de Congregatie, op 4 December, de rechtsmacht over St. Catharinadal in handen legt van den Vicaris van Breda, Mgr. van Hooijdonk, als „Apostolische Gedelegeerde”.¹⁾

Proost Van Gennep overleed eerst 25 Februari 1837.

De Zusters, van haar recht op vrije keuze gebruik makend, lieten weten aan Mgr. van Hooijdonk, dat zij zouden schrijven aan Ivo Lebon, kapelaan op het Heike te Tilburg, kloosterling van de abdij te Tongerlo. „Ik hoop, dat de Hemel dezen zal geschikt hebben om proost te zijn,” zoo antwoordde de Vicaris van Breda, maar vóór het versturen van den brief had hij reeds bericht uit Tilburg: „Ik ontvang eenen brief van den Eerw. Pastoor Le Bon, waarin hij mij schrijft dat ingeval de religieuzen van Oosterhout hem zouden verkiezen tot proost, hij om de omstandigheden, waarin hij zich bevindt, niet zou kunnen voldoen aan haar verlangen. Hierom acht ik het nutteloos aan Zijn Eerw. te schrijven. Nu moeten wij zien, wie van de heeren van Berne geschikt is om den gewichtigen post van proost te kunnen en te willen op zich

---

nobis specialiter concessa, te in praedictam praeposituram confirmamus, tibi-
que ordinariam in directione ejusdem monasterii jurisdictionem juxta consue-
tudinem ordinis Praemonstratensis impertimus’ *Ibidem*, nr. 3.

¹⁾ „ . . . benigne jurisdictionem et regimen ad nutum S. Sedis praedicti
monasterii Ordinario pro tempore existenti Vicariatus Bredani commisit ut
delegato Apostolico, eidemque concessit omnes ac singulas facultates quibus
antea fruebantur Superiores regulares memorati monasterii” ABB (Archief
van Bisdom Breda), *St. Catharinadal*, II, nr. 1.

nemen." 1) Zoo werd Franciscus Brouwers, der abdij van Berne, tot proost benoemd. 2)

Wanneer weinig later het Vicariaat van Breda tot Bisdom opgericht wordt, zal Mgr. van Hooijdonk in dezelfde hoedanigheid als *delegatus apostolicus* zijne jurisdictie blijven uitoefenen over St. Catharinadal, en deze macht zal overgaan op zijne opvolgers. Een interim in dit bestuur is het optreden van Mgr. Zwijsen in de zaak van St. Catharinadal. In de verwarring door het bestuur van Brouwers verwekt, vreesde Mgr. van Hooijdonk wellicht, dat zijn optreden nutteloos zou geweest zijn, of wellicht ontbrak het hem aan durfkracht en voortvarendheid. Bij beslissing van den H. Stoel, op 12 Februari 1862 gegeven, werd Mgr. Zwijsen met het bestuur van St. Catharinadal belast en zou hij die vrome stichting redden.

2. Het optreden van proost Brouwers.

Nu zal dit Dal in guller vreugd herleven
 En nieuwen bloei en nieuwen wasdom geven,
 En vrolijkheid
 Door heel het klooster zweven
 Om dezen nieuwen proost,
 Der zustrèn heil en troost.

Zoo klinkt het feestdicht bij de inhuldiging van proost Brouwers. 3) Op 19 September 1837 werd hij plechtig geïnstalleerd en hem kruis en ring gegeven volgens het ordeceremoniëel, in tegenwoordigheid van twee ordebroeders van

1) AStC, l. c., nr. 6.

2) „Morum integritate, doctrina ac prudentia tua confisi te praepositum constituimus monasterii monialium Norbertinarum Ordinis Praemonstratensis, in civitate Oosterhoutana, districtus nostri, cum jure et onere peragendi omnia quae ad hoc officium pertinere dignoscuntur; quem in finem tibi omnes facultates praepositi dicti monasterii concessas largimur . . .” Was onderteekend „J. van Hooijdonk, Administrator Apostolicus ac tanquam Delegatus apostolicus e decreto Illmi SSmi Dni Nri Gregorii XVI, de die 4. decembris 1811 superior dicti monasterii. AStC, l. c., nr. 4.

3) Exemplaar bewaard op ABB, l. c., nr. 4.

Berne, J. van Hooff, pastoor te Engelen, en J H van Roosmalen, pastoor te Bokhoven ¹⁾

Het nieuwe regiem, dat met hem aanvang nam, zou in het teeken staan eener herwording Het losrukken uit het verband der Orde, het weinig kenmerkend bestuur van proost Van Gennep, de verwickelingen welke het Napoleon-regime aangebracht had door oplegging van onderwijs-geven en de daaruit volgende verzwakking van slotverordening dat had in St Catharinadal wellicht een min gunstige toestand doen ontstaan.

Proost Brouwers zou door zijn ijzeren wil alles beheerschen en goed maken De zwakke plekken, waardoor het contemplatief leven schade leed, had hij dadelijk ontdekt, en de heilzame middelen tot verbetering daartoe toepassen, was slechts kinderspel voor hem Zooveel kracht lag in zijn optreden, zooveel overtuiging in zijn woord, dat allen meegevoerd werden Onder den druk der omstandigheden, waarover we meer breedvoerig zullen handelen, zal hij vooruitstrevend zijn tot het uiterste en zelfs van de eene buitensporigheid in de andere vallen. Zwaar heeft hij misdaan, vooral in zijn verzet tegen de kerkelijke overheid, maar in de geestesstemming waarin hij verkeerde, had hij eerst bij zich zelven de proef doorstaan van wat hij anderen voorhield, en lag er slechts één doel in zijn handelingen het geestelijk peil zijner kloostergemeente hooger op te voeren, verre boven wat hij noemde de „verbasterde kristenheid” En zouden wij het remand euvel duiden, dan richten wij ons eerder naar de kerkelijke overheid, welke ervan bewust was, dat proost Brouwers in zijn geestesvermogens gekrenkt was en toch geen maatregelen nam om den man eenvoudig op te sluiten ²⁾

¹⁾ *Ibidem*, nr 7/c

²⁾ Zijn prelaat, na zijn overlijden, schrijft „Ik heb het vertrouwen dat de Heer zijn ongehoorzaamheid niet tot zonde, om zijne manie, zal aangerekend hebben AAB (Archief der abdij Berne, *Chronicon van Mannu* I, ad a 1662) — En elders schrijft hij „Door geheel het Bisdom [s-Hertogenbosch] werd Brouwers beschouwd aan manie te laboreren te meer helt men daartoe, omdat hij in het seminarie van s Bosch alwaar hij zijne theologische studien heeft gedaan, den braven Cis genoemd werd en omdat de

Proost Brouwers „vond de religieuzen zeer ijverig in de regels en statuten te onderhouden, doch wat aengaet het slot was dit zeer gebrekkig”. De afsluiting van den tuin der vreemdelingen bestond slechts uit eene heg, en deze was op sommige plaatsen erg doorzichtig. Door de zorgen van Brouwers werd in 1856 een omheiningmuur opgetrokken op de hoogte van „twee ellen en zestig duim nederlandsche maet.” Zoo was thans de afzondering beter afgelijnd. ¹⁾

Ook maakte de proost bezwaren tegen enkele gebruiken welke hij in voege vond, maar die hem in strijd bleken met de slotverordening, en waarover ook reeds vroeger Mgr. van Hooijdonk zich verontrustte: Bij gelegenheid van intrede en van professie der zusters werd tamelijk gemakkelijk toegang verleend tot het slot aan vrouwen en zelfs aan manspersonen. De Propaganda had op 17 December 1831 daartoe toelating verstrekt, maar tevens er op aangedrongen, dat het misbruik naar mogelijkheid tegengegaan werd. ²⁾ Door het optreden van Brouwers was er van die vrijpostigheid geen spraak meer en van zelf viel het misbruik weg. Maar ook was het gewoonte, dat bij gelegenheid van professie voor de ceremoniën aan het altaar, en bij de begrafenissen voor het plaatsen van de lijkstaf in het koor en voor het wegbrengen uit het koor de zusters buiten het slot kwamen. Dit gebruik werd door den Visitator goedgekeurd, en zelfs werd aan de zuster-kosteres toegestaan in de kerk te komen voor de behoeften van haar ambt op voorwaarde, dat de buitendeur der kerk dan op slot was. Ook de lessen in de school zouden voortaan streng gegeven worden van achter de tralie, met behulp van buitenzusters in de school zelf. De werk- of leekenzusters zouden in het vervolg, om de noodzakelijkheid van haar bezigheden, grijze kleederen dragen, uitgenomen het scapulier dat wit bleef. ³⁾ Ook in de huisdiscipline werden door proost Brouwers

eerste 15 jaren van zijn priesterschap van 1835 tot 1850 zich door ware godsdienstigheid kenmerkten en onderscheidden. AAB, *Hs. Manni*, II, blz. 106.

¹⁾ ABB, *l. c.*, nr. 7/a.

²⁾ ABB, *l. c.*, nr. 2. Dit werd vernieuwd bij breve van 17 Dec. 1831.

³⁾ ABB, *l. c.*, 7/b en AStC, *l. c.*, nr. 13 & 14.

veel hervormingen gebracht ten goede, naar den geest der Orde. Het spreekhuis wordt gesloten op Zon- en Feestdagen, alsmede van Allerheiligen tot Paschen. Om met vreemde personen te spreken zullen altijd drie zusters samen zijn; recreatie in den tuin en wandeling na de Completen wordt afgeschaft; de meubelen op de cellen worden verminderd en de particuliere boeken op een bepaald getal gesteld; koffie 's morgens en 's namiddags wordt afgeschaft; het nachtofficie wordt opnieuw ingevoerd, alsmede het zingen van het dag-officie; wat te sierlijk schijnt in zalen, gangen, cellen wordt weggenomen; wat overtollig blijkt in de kleding moet verdwijnen. ¹⁾

Met het bestuur van proost Brouwers had het klooster een merkwaardige ontwikkeling genomen en men mocht aan een nieuwe stichting denken. Op dat oogenblik werd vanuit Neerpelt, in Belgisch Limburg, een aanbod gedaan: bij testamentsbeschikking werd een eigendom met woning opgedragen voor een geestelijke stichting, met de verplichting, dat de zusters eene kosteloze school zouden openen. Heel gretig nam proost Brouwers het aanbod wel niet aan. Hij stelde zijn voorwaarden. Het huis van Neerpelt zou een dochterstichting van Oosterhout zijn, waarover dezes proost zich de rechtsmacht voorbehield, en dat hij zou besturen door zijn vicaris. Het onderwijs zou gegeven worden door de donatinnen met behulp der binnen-zusters door de tralie. De novicen zouden door Oosterhout aangenomen worden. Oosterhout ook zou Neerpelt finantiëel beheeren, en moest ooit Neerpelt buiten de Norbertijner traditie geraken, dan zou St. Catharinadal ontslagen zijn de religieuzen als de hare te beschouwen. Al die voorwaarden, door Brouwers gesteld, werden nu wel niet aanvaard, maar zij zouden dan toch de grond vormen der besprekingen. Na eene drukke briefwisseling tusschen proost Brouwers, het bisdom Luik, Mgr. van Hooijdonk en kardinaal Barnabo der Congregatie van Propaganda, werd in 1857 de stichting van Neerpelt voltrokken onder de zeer eigen-

²⁾ AStC, Aanteekeningen van proost Martens: *Oude Notitiën*.

aardige voorwaarde, dat ook Neerpelt, in een vreemd bisdom gelegen, onder de jurisdictie bleef van den *Visitor Apostolicus*, Mgr. van Hooijdonk, en deze daar den vicaris aanstelde. ¹⁾

Bij de onderhandelingen over Neerpelt was proost Brouwers tot het bewustzijn gekomen, dat er toenadering moest gezocht worden tot de orde van Premonstreit, welke sinds enkele jaren, nadat de dwang der Calvinistische regeering van Willem I over de Vereenigde Nederlanden was weggevallen, in verscheidene abdijen van België tot een heerlijk opbloeiend leven was herrezen. Dan zouden de moeilijkheden met de bisschoppelijke jurisdicties vanzelf wegvallen.

Gedurende de eerste jaren van het optreden van Brouwers schijnt reeds een poging gedaan te zijn om St. Catharinadal zelfstandig te maken in dezen zin, dat het klooster onder de jurisdictie van den abt van Berne zou komen te staan. Lag daarin slechts de uitdrukking van een wensch of was de bedoeling ernstig? Zeker is het dat de gevoeligheid van Mgr. van Hooijdonk geprikkeld werd: „Hem was door den Paus het gezag over St. Catharinadal toevertrouwd, en niets had hij verzuimd om zich van zijn plicht te kwijten en het welzijn van het klooster te behartigen: Welke reden heeft men dan om het bestuur aan den abt van Berne te willen overbrengen, zonder zelfs den vicaris, die haar wettige overste is, daarover te raadplegen?” — „Het schijnt dat gij uw geluk niet beseft, zoo gaat hij voort, en door vooroordeel tegen seculiere geestelijkheid verblind, het tijdelijk en geestelijk voordeel van uw klooster liever wilt in de waagschaal stellen dan dulden dat de exemptie tegenover den *Vicaris Apostolicus* niet zou worden hersteld. Weet gij niet, Mevrouw, dat gij uw bestuur aan boeijen zult leggen, als gij u aan de abdij van Berne overgeeft? Dan immers zult gij geen en vrijen keus meer hebben voor eenen proost uit andere abdijen, en wat zal er gebeuren als de tegenwoordige prelaat komt te sterven? Wie zal hem opvolgen? Al de heeren zijn jong en hebben nooit

---

¹⁾ Briefwisseling desaan gaande: ABB, l. c., nr. 8—16.

in een klooster of abdij gewoond, enz. Wie zal uw klooster redden in moeilijke omstandigheden? Overweeg toch alles eer gij tot zulk een stap overgaat, en denkt gij, dat het in het belang van het klooster is, dat het bestuur aan iemand anders dan aan mij wordt toevertrouwd, spreek dan eerst met mij, die altoos uw geluk heb behartigd, maar werk niet ter sluik of in het geheim, want dit is voor mij injurieus en pijnigt mij en ik ben een vijand van veinzen: het kwaad alleen schuwt het licht. Gij moet maar wel nadenken of het klooster nu minder goed wordt bestuurd sedert dat de Paus hetzelfde onder mijne jurisdictie heeft gesteld, dan te voren. Men moet den boom uit de vruchten kennen." En hij vraagt, dat heel de zaak hem zou meegedeeld worden: hoe verre ze staat, welke middelen worden aangewend. „Indien de proost, vervolgt hij, die natuurlijk voor zijne abdij ijvert, u tot dien stap wil doen overgaan, dan moet gij antwoorden, dat gij eerst uwen overste moet raadplegen om den wil van God te kennen . . . . Gij zijt overste en moet niet vragen aan den Eerw. proost uw gevoelens te zeggen, en als uw gevoelens van die van den Eerw. proost verschillen, dan moet gij tot mij uw toevlucht nemen en vragen wat best te doen staat, en dan kan ik beslissen en bevelen, wat ik in den Heer zal dienstig oordeelen voor het belang van het klooster." ¹⁾

De priorin L. Luyckx, naar ons vermoeden onder inspiratie van den proost, antwoordde heel raak: „Het schrijven van Mgr. verwondert haar grootelijks, daar Mgr. bij zijne aanstelling geschreven heeft, dat hij zijn ambt over St. Catharinadal als een nieuwen last beschouwde, en bij deze gelegenheid brengt zij aan Mgr. hulde voor alles, wat hij gedaan heeft. De abt van Berne deed niet de minste poging. Ook is de bedoeling niet tegen de seculiere geestelijkheid gericht, want zelfs het Concilie van Trente vindt het goed, dat religieuzen door religieuzen bestuurd worden. Ook zijn zij niet genegen haar klooster in boeien te slaan en daarom juist steunen zij

---

¹⁾ Van Hooijdonk aan Priorin, 4 Juni 1838: AStC, I. c., nr. 8 (orig.)

op haar privilegie van exemptie. Het doet haar pijn, dat haar overste beschuldigd wordt de belangen van zijne abdij boven die van St. Catharinadal te stellen, daar zelfs Mgr. ervan overtuigd is dat hij het welzijn naar ziel en lichaam betracht. Mgr. zegt haar: „U zijt de overste.” Zijn de instellingen dan veranderd, dat alle gezag op haar gevallen is en dat de wettige overste, in wiens handen zij hare beloften uitgesproken heeft, zooals in tegenwoordigheid van Mgr. geschied is, hier maar gesteld is als een plaatsvervanger? Dat zou haar smarten en dat zou ze aan de kloostergemeente niet durven voorhouden, welke den proost algemeen acht en zich daardoor van Mgr. zou vervreemden.” Ze eindigt met „ten beste te raden het gezag, dat de proosten altijd bij voorrecht hebben genoten, niet te verminderen, te meer daar er volstrekt geen redenen bestaan of eenieder kan vrij zijne zwaarigheden voordragen, daar zijn Eerw. ieders belangen ter harte draagt. En daar Zijn Hoogheid een vijand is van geveinsdheid, zal hij haar deze openhartigheid niet ten kwade duiden.” ¹⁾

Verder verloop schijnt deze zaak niet gehad te hebben.

De onderhandelingen over Neerpelt brachten de quaestie opnieuw te berde.

Over dat onderwerp werd eene petitie naar Rome gestuurd, gesteund, naar het schijnt, door den internuntius Vecchiotti. De tekst ontbreekt ons, maar aan Mgr. van Hooijdonk werd door kardinaal Barnabo der Propaganda uitleg gevraagd over verscheidene punten, welke in betrekking staan met het verzoekschrift. Over de quaestie vooreerst of het voordelig zou zijn, dat St. Catharinadal van de bisschoppelijk jurisdictie zou ontslagen zijn, is zijn oordeel ongunstig: de zusters staan thans in onmiddellijke betrekking met haar Ordinarius, en naar haar wensch begeeft zich deze dadelijk naar Oosterhout. Door den Bisschop wordt thans ook beter toezicht gehouden over de rijke kloostergoederen, welke anders haast uitsluitelijk onder het beheer van den proost

---

¹⁾ AStB, I. c., nr. 9 (klad).

staan. Van den kant der regeering is er ook voordeel bij: deze erkent den bisschop als overste van St. Catharinadal en bezigt altijd zijne bemiddeling. Een verandering daarin zou voor de regeering een ingrijpen op de goederen mogelijk maken, daar dan de zusters onder de jurisdictie van den Internuntius zouden staan. — De tweede vraag ging over de vrije keus van den proost door de zusters. De bisschop denkt, dat dit haar kan toegestaan worden op voorwaarde, dat de bisschop over de hoedanigheden van den gekozene toezicht kan houden, dat hij de keuze goedkeurt en den gekozene aanstelt, en op voorwaarde dat de zusters geen vreemdeling kiezen, uit vreeze voor de inmenging van de regeering. — Over een derde punt is er enkel een meeningsgeschil, waarover het echter gaat, blijft in het duister.

Ten slotte na een prachtig *testimonium* over proost Brouwers, wordt door den kerkvoogd van Breda geïnsinueerd, dat hij erg naar gestrengheid overhelt, bekend is als eigenzinnig en zijne zusters, die godvruchtig en vol godsdienstzin zijn en uiterst goed gestemd, met ijzeren hand naar believen leidt. Daarom is het wenschelijk, dat Rome den proost zacht maar krachtadig verwittige, dat hij niet op zich zelve steune, maar bij den bisschop om raad en steun ga. ¹⁾

Op 20 Mei werd dan ook uit Rome aan den proost geantwoord langs den Apostolischen Internuntius van Den Haag, dat de H. Stoel niet wenscht St. Catharinadal gescheiden te zien van zijn Ordinarius van Breda, en dat voortaan langs dezen de verzoekschriften aan den H. Stoel moesten aangeboden worden om gunstig ontvangen te worden. ²⁾ De Internuntius, die de zaak ondersteund had, scheen niet erg in zijn schik met dit antwoord. Hij deelt het niet mede aan den belanghebbende en na een breedvoerig onderzoek over het achterblijven, door Mgr. van Hooijdonk gevoerd, antwoordt hij met Romeinsche slordigheid: „'t Kan zijn, of zelfs geloof ik dat het zoo is, dat de brief aan den proost nog niet over-

¹⁾ ABB, l. c., nr. 19 (antwoord van 30 Jan. 1858).

²⁾ 20 April 50: *Ibidem*, nr. 20.

gemaakt is, als hij dan schrijft: Wij hebben geen antwoord van Rome ontvangen." ¹⁾)

4. De geestesverwarring.

Het onbegrijpelijk gedrag van proost Brouwers vanaf het jaar 1861, dat zelfs tot de grootste buitensporigheden zou komen, is in zijne bedoelingen niet te beoordeelen. Het is echter mogelijk de wording van die verwarring na te gaan en deze te herleiden tot enkele trekken, waaruit de overige voortvloeien.

Proost Brouwers was lid van de kloostergemeente Berne. Haar bestuur had zich weer op Nederlandschen bodem begeven, na door de Fransche omwenteling uit Vilvoorde verdreven te zijn. Haar leden verbleven, — als steeds, — op haar parochiën, op Nederlands grondgebied gelegen. Daaruit volgde dat ze, alhoewel een geheel vormend, geen geregeld kloosterleven konden leiden: de abdij van Berne had zich nog niet te Heeswijk kloosterlijk hersteld.

Haar leden kwamen uit de seminaries, en waren vooral bestemd te voorzien in den dienst der parochies, welke Berne bleef behouden in het bisdom 's-Hertogenbosch.

Proost Brouwers was een dezer. Geboren te Lieshout (N.-B.), ontving hij zijn theologische opleiding buiten de Orde, en maakte het noviciaat onder prior Beels op de pastorie te Vlijmen, tevens daar dienstdoende als kapelaan (1835). Het was in 1837, dat de keuze der Norbertinessen van Oosterhout en de beslissing van zijn Overste hem het bestuur van St. Catharinadal toevertrouwden. Zonder veel voorbereiding en zonder overgang werd hij geworpen in een midden van hoogere spiritualiteit. Hij wilde zich hier aanpassen met al de kracht van zijn stug karakter, maar het ontbrak hem aan degelijke grondslagen. Studie van hooge ascese, bepeinzing van zware mystieke tractaten, lezen van heiligenlevens, doorgronden van de Schriften der H. Vaders, dat bracht in hem een ver-

¹⁾ Internuntius aan Van Hooijdonk, 7 Juni 58: *Ibidem*, nr. 23.

warring van gedachten, welke hij onmogelijk wist te synthetiseeren en welke hem stil aan op een dwaalspoor leidden. Enkele feiten, te kleinzielig beschouwd, zullen hem in die richting voortstuwen. Bij eene overstroming, welke in Holland plaats had (1858), moesten veel menschen gedurende twee dagen alle voedsel ontberen en stelden het er niet min goed om. Een meisje van acht jaar was gedurende acht dagen van alle voedsel verstoken en bleef in leven. Dat was voor proost Brouwers „eene aanduiding van den vinger Gods". Zoo werd hem het gebod van vasten, aan al de christen menschen opgelegd en waarvan de H. Boeken en de geschriften der H. Vaders haast op alle bladzijden gewagen, herinnerd. De H. Kerk had daarin de eeuwen door wel wijzigingen gebracht, maar dâar lag juist de dwaling, want vasten was een goddelijk gebod, waarin de Kerk niets kon veranderen. In die gevoelens werd hij versterkt door zijn langdurige gesprekken met den buitengewonen biechtvader der Zusters, P. de Wit, S. J., der statie van Oosterhout: ook deze wist te verhalen over de vroomheid en de verstorvenheid der eerste Christenen. Die gedachten werden bij den proost versterkt door eenige z. g. uitingen van bovennatuurlijke zaken, welke aan zijne bedoelingen de hemelsche goedkeuring schenen te verzekeren. ¹⁾ Al die gedachten concretiseerden zich in hem, bij het aanbreken van de Vasten van 1861, in het beeld van een vasten gedaan naar den aard van wat de eerste Christenen gewoon waren. Deze gedachte beheerschte hem gansch. Waar hij een onderhoud had met geestelijken, ging het over dit thema. Hij werd ter predikatie verzocht in de kerk van Heeswijk, en het beeld beziend van den H. Willibrordus, den patroon der parochie, sprak hij er over modern paganisme, waarin het lichaam geveleid wordt, en over de noodzakelijkheid Christus te volgen, Christus die altijd en alom penitentie deed. Hij hield de lijkrede van abt Neefs in de parochiale kerk te Heeswijk in Maart 1859. Hij nam tot

---

¹⁾ Uit vertoog van Brouwers aan den H. Stoel: AStC, l. c. nr. 100.

onderwerp den geest van de Kerk in de stichting der religieuze Orden, en handelde vooral over het vasten. ¹⁾ In zijn kloosterkerk hield hij in Advent en Vasten zijn preeken, en „boete doen” was het gewone onderwerp.

Tegenover de predikatie had men geschokschouderd en gelachen. Maar Brouwers was ook de man van de daad. Wat de vaders uit de woestijn, wat de eerste christenen konden, waarom zou hij het niet vermogen? Het ontbijt werd afgeschaft, het avondmaal volgde, en naar Oostersche gewoonte vertraagde hij meer en meer den eenigen maaltijd tot tegen den avond. Alle verdere „overtolligheden” schafte hij af. Zoo trad hij de Vasten van 1861 in. Sinds zoo lang hadden de zusters, in de instructies, welke ze van den proost kregen, niets anders gehoord dan het gewoon thema over boetedoen, en onder mekaar, naar aanleiding van de nieuwtjes welke uit de keuken kwamen over de strenge levenswijze van den proost, hadden ze daarover dikwerf gehandeld. Reeds hadden ze haar ontbijt en koffie te drie uur opgeofferd, en wanneer thans de proost sprak van eens een echte Vasten te houden naar de oude traditie der Kerk, gingen zij blijmoedig mee: de eenige maaltijd van den dag werd genomen te 5 uren 's namiddags. Dit ging, en wanneer de Vasten voorbij was, zette men hetzelfde gebruik voort, zoo dat in 't vervolg het middagmaal te 3 uren in den namiddag gebruikt werd.

Zoo had de vasten-manie van den proost heel de klooster-gemeente overrompeld.

Op een ander terrein nog kwamen de onzinnige gedachten van den proost tot uiting: dat van gezag en jurisdictie.

De orde van Premonstreit was in herleving, en waar in België de eeuwenoude abdijen weer bevolkt werden, was in deze herwordende middens ook gauw de beweging opge-

---

¹⁾ AAB, *HS. Manni*, II, ad a. 1862. — Door dit onbesuisd optreden vervreemde proost Brouwers van zich de sympathie zijner confraters, die er ernstig over gedacht hadden hem aan het hoofd hunner communitie te plaatsen.

komen tot het herwinnen der vroegere exemptie. Thans stonden ze nog onder de jurisdictie van den pauselijken nuntius van Brussel, en was de abtelijke waardigheid nog niet toegekend aan hun oversten. Te Berne zelf was weliswaar geen bres gekomen in de reeks der abten, maar toch leefde men nog in de herinnering aan den strijd met het Bossche Vicariaat, dat gepoogd had haar dood te drukken.

Brouwers was in dezelfde strijdlustige gemoedsstemming naar St. Catharinadal overgekomen. Hij meent het goed met de kloostergemeente, wier heil hem toevertrouwd is, en ook dàar wil hij de oude privileges bewaren of herwinnen. Evenmin echter ligt hier, als basis van zijn betrachting, een wetenschappelijke ondergrond. Hij kent de historische traditie niet langswaar de Orde van Premonstreit en in haar de tweede Orde door de eeuwen is gegaan; hij heeft geen besef van den samenhang der instellingen die de eenheid vormden van de Orde: de filiatie der kloosters; hij begrijpt zelfs de draagkracht niet van de gebruikte professieformule zijner kloosterzusters. Wanneer dan over die kwesties moeielijkheden geopperd worden, weet hij niet te antwoorden; overal ziet hij vijanden, zelfs bij degenen, die tegenover hem en St. Catharinadal met de beste gevoelens bezielde zijn en meer en meer komt in hem de vervolgingswaan tot uiting. Slechts één is er die zijn vertrouwen geniet en die hem ook ondersteunt zelfs in den tijd zijner onhandelbaarheid: Mgr. Vecchiotti, de internuntius in Den Haag, die — zoo worden zijn bedoelingen geïnterpreteerd — „gehoopt had door Rome zelf als superior aangesteld te worden over St. Catharinadal.”¹⁾

In die omstandigheden treedt Mgr. Zwijsen, aartsbisschop van Utrecht, als bemiddelaar op.

5. De bemiddeling van Mgr. Zwijsen.

Proost Brouwers, zonder twijfel, had zich hier en daar schuldig gemaakt aan eigenzinnigheid en voortvarendheid.

---

¹⁾ Secretaris Stoop aan Van Hooijdonk, 28 Sept. '58: ABB, I. c., nr. 27.

Bij een bezoek, door Mgr. van Hooijdonk aan de zusters gebracht, had de proost zich erg korzelig getoond, en later overal de gesprekken van den visitator met de zusters navraagd en zijne handelingen afgekeurd.

Na het overlijden van priorin Luyckx, op 1 Mei 1843, had de bisschop zijn komst aangekondigd om de keuze van een nieuwe priorin voor te zitten. Brouwers had dadelijk de kloostergemeente samengeropen en kondigde aan Mgr. van Hooijdonk aan, dat zuster Gilberta Bink gekozen was. Om den vrede te bewaren, werd door den bisschop de onregelmatigheid van deze keuze over het hoofd gezien: de kerkvoogd bevestigde de priorin in haar ambt.

Ook te Neerpelt hield proost Brouwers zijn gezag hoog. Op 15 September 1859 was L. van Uden, der abdij van Berne, door Mgr. van Hooijdonk tot vicaris van den proost van Oosterhout over de zusters van Neerpelt aangesteld. De inmenging echter van Brouwers zou den vrede storen. Het tijdelijk beheer bleef hij in handen houden vanuit Oosterhout; de zusters-onderwijzeressen werden door hem haast willekeurig aangesteld en afgezet. Tegen Van Uden staat hij fel gekant: dat is ook een van die „verwaterde” geestelijken: hij heeft zijn cel opgesmukt als een salon; platen en godvruchtige voorwerpen heeft hij laten plaatsen aan de muren binnen het klooster, hij gaat buurten bij de geestelijkheid van Neerpelt, hij heeft geen notie van zaken en bestuur, want Brouwers heeft de zusters twee raskoeien gestuurd in plaats van de drie waardelooze dieren, welke ze op stal hadden en nu sturen ze maar twee koeien terug naar Oosterhout. Dat waren de voornaamste bezwaren van Brouwers, en daarom ook zijn verbod, dat de vicaris nog met de zusters spreke, onderrichtingen geve, biecht hoore . . . . Op 29 October was Van Uden, zulken toestand moe, naar Berne weergekeerd. Prelaat Manni liep daardoor de verbolgenheid op van Mgr. van Hooijdonk, die er niet mee eens was, dat de kloosterling, zonder zijn overheid te verwittigen, zijn post verlaten had, waarop dan ook de verdediging van den abt

van Berne volgt, welke duidt op de „gekke grillen” van proost Brouwers. ¹⁾ Van uit Tongerloos werd een jonge kloosterling, Remigius Oomen, op 6 December 1859, als vicaris naar Neerpelt gestuurd. ²⁾ Over hem gaan nog onderhandelingen, omdat Van Hooijdonk eischt, dat de kloosterling slechts met zijn instemming zou kunnen teruggeroepen worden, en hij dadelijk te Breda zijn examen zou maken, terwijl Superior Backx van Tongerloos bij zijn recht blijft een vicaris naar goeddunken terug te roepen en vraagt, dat het examen van den vicaris zou verdaagd worden tot Paschen, omdat Oomen zwak is ten gevolge van een bloedspuwing. ³⁾ Oomen werd ziek en voor Paschen reeds haastte hij zich naar de moeder-abdij terug. ⁴⁾ Toen werd vanuit Tongerloos Augustinus Martens gestuurd, de cellier der abdij, wiens kandidatuur ook de instemming van Brouwers weg droeg, en die door de zusters als vicaris aanvaard en door Mgr. van Hooijdonk geconfirmeerd werd. ⁵⁾

Intusschen hadden zich te Neerpelt nog verscheidene moeilijkheden voorgedaan, o. m. nopens het onderwijs, dat met den dag meer bezwaren meebracht, maar toch verplichtend was volgens de stichtingsvoorwaarden, moeilijkheden, waarin Brouwers het hooge woord voerend niet op een bevredigende oplossing aanstuurde. ⁶⁾

Ook te Neerpelt had proost Brouwers zijn vasten-theorie voorgehouden en toegepast bij de zusters, en ook daar was hij na Paschen voortgegaan met het houden van het middagmaal om drie uren. De zusters volgden gedwee, maar de vicaris Martens stemde niet in met die vreemde levenswijze. Onomwonden beklaagde hij zich daarover bij den

¹⁾ ABB, *l. c.*, nr. 32, 33, 34 en 35: Briefwisseling over de zaak van Van Uden.

²⁾ 1 Dec. '59: Testimonium van Superior Backx van Tongerloos: ABB, *l. c.*, nr. 44, en Van Hooijdonk aan Brouwers 22 Oct. '59: AStC, *l. c.*, nr. 16/1.

³⁾ Backx van Tongerloos aan Brouwers, 4 Jan. '60: ABB, *l. c.*, nr. 50.

⁴⁾ Brouwers aan Van Hooijdonk, 11 Febr. '60: ABB, *l. c.*, nr. 52.

⁵⁾ Briefwisseling daarover: *Ibidem*, nr. 52—59.

⁶⁾ Briefwisseling daarover: *Ibidem*, nr. 61—69.

proost ¹⁾, en van dat oogenblik af verloor hij dezès gunst: hij ook werd bij de „verbasterden” gerangschikt. Ook was de vicaris de eerste om bij Mgr van Hooijdonk zijn bezwaren te laten gelden nopens de levenswijze te Neerpelt ingevoerd.

P. de Wit, S. J., had te Breda van zijn kant den toestand van Oosterhout in het daglicht gesteld. Hij, die vroeger de raadgever was van proost Brouwers over geestelijk leven, had toen nooit aan zoo'n toepassingen durven denken en sprak thans ook van de „tyrannie van den proost”. Anderen drongen aan bij den bisschop om eene visitatie; zelfs ging er een verzoek uit van enkele zusters, die niet met de levenswijze instemden. ²⁾

Proost Brouwers voelde de ontevredenheid rondom zich opkomen, maar zijn gestrengheden groeiden nog aan. Hij had thans ook ingevoerd wat de zusters noemden „droogdagen”, waarin buiten de maaltijden zelfs geen water gebruikt werd. Eieren werden slechts aan zieken en bij groote zwakheid gegeven. Slechts een kleine hoeveelheid olie werd gebezigd bij de bereiding der spijzen. En de vasten-methode werd toegepast op de klooster-knechten en zelfs op het kloostervee! Waar het gelegenheid gaf, in predikatie en onderhoud, ging proost Brouwers voort zijn theorieën te verkondigen: Het gebed zonder vasten kan niet baten; alle menschen zonder uitzondering moeten vasten; geen arbeid, hoe zwaar ook, verontschuldigt. Geen zwangere of zogende vrouwen zijn ervan ontheven; zuigelingen op den schoot der moeders mogen slechts tweemaal per dag gevoed worden. En op een reis naar Bovendonck verkondigde hij: „De pensionaten zijn bedorven, de kloosters bedorven, de seminaries afgedwaald, de hoogeschool van Leuven met haar collegium professorum uit het goede spoor”. ³⁾ Brouwers wist trouwens zijn gedragingen te verdedigen. Hij vertelde aan wie het hooren wilde: Wij bevinden ons opperbest te Oosterhout met het ingevoerde

¹⁾ Martens aan Brouwers, Febr. en 21 April '61: AStC, l. c., nr. 18 en 19.

²⁾ Briefwisseling daarover: ABB, l. c., nr. 70—75.

³⁾ De Wit aan Van Hooijdonk. April '61: ABB, l. c., nr. 73.

gebruik. In het begin gaf het wel wat verandering, doch later ging alles goed en men werd met den dag veel sterker. Wij denken, dat daarin een buitengewone zegen ligt van den Heer. Ook is zulk regiem gemakkelijker voor de leekzusters, het eten is beter, omdat het versch is. — Dat in de Kerk thans een ander gebruik in voege is, gebeurde door de gewoonte, maar gewoonte is geen wet, en nog veel minder kan zij een bestaande wet te niet doen. De wet van het vasten steunt op de H. Schrift; zij is een goddelijke wet en wij moeten haar onderhouden. ¹⁾

Mgr van Hooijdonk was in geweten verplicht op te treden. Hij vond daartoe een passende gelegenheid. Op 11 April 1861 vroeg proost Brouwers, dat de visitator het examen zou komen afnemen van twee te professen zusters. Mgr van Genk, de coadjutor, werd daartoe gemachtigd en aan den proost werd geantwoord, dat deze tevens de canonieke visitatie zou houden. ²⁾

Mgr van Genk werd beleefd door Brouwers ontvangen en hij had dan ook goede verwachtingen. Terwijl de tafel voor het middagmaal gedekt werd, begon de proost uit te vallen over de wereld en slechte tijden, over het verval van den christen geest, over het verslappen der zeden, over het verzuimen van penitentie, en legde dan het systeem uit door hem in zijn kloostergemeente ingevoerd, op aanraden, zoo beweerde hij, van Pater de Wit, S. J. „M. de Proost, zoo antwoordde Mgr van Genk, ik kom niet met u disputeeren. Ik hoor u aan met geduld en in geest van liefde en ik zwijg. Maar daaruit moet gij niet afleiden, dat ik goedkeur, wat ik verkeerd acht, of afkeur, wat ik goed oordeel. Ik kom visitatie houden en de religieuzen hooren.” — Waarop de proost: „Visitatie houdt gij niet!” — Mgr insisterde kalm. „Waar is uwe volmacht, wedervoer de proost, waar zijn uwe bewijzen? Het examen kunt gij afnemen, maar eer ik u de visitatie laat houden, ga ik den nuntius in Den Haag spreken.

¹⁾ Brouwers aan de priorin van Neerpelt, 21 Febr. '61. AStC, l. c., nr. 17

²⁾ ABB, l. c., nr. 72.

Ten hoogste laat ik u toe, dat gij al de zusters te zamen spreekt." Mgr liet door zijn knecht den pastoor der parochie ontbieden, en samen met dezen drong hij opnieuw aan bij den proost, dezen zijn misslag voor oogen houdend. „Mgr, antwoordde deze thans, ik heb de religieuzen gesproken. Houd maar visitatie. Ik vraag U vergiffenis voor hetgeen ik U miszegd heb. Met de zusters kunt gij spreken, niet echter over veranderingen." En er werd geen visitatie gehouden. ¹⁾ Wel zond Brouwers nog dadelijk een brief over het niet afgenomen examen, en stelde voor, dat men visitatie zou komen houden. ²⁾

De bisschop van Breda stond besluiteloos tegenover het geval. Mgr van Hooijdonk miste wellicht de wilskracht om zijn gezag te handhaven. Zijn coadjutor stelde een tweetal oplossingen voor: een nieuwe dagorde over de maaltijden opleggen of de zaak aan Rome ter oplossing voorstellen. Geen dezer werd uitgevoerd, en aan Mgr Zwijsen, den metropoliiaan, werd over het geval een omvangrijk verslag gestuurd door Mgr van Genk. Zoo werd de aartsbisschop van Utrecht in de zaak gemengd. ³⁾

Brouwers had van zijnen kant dadelijk aan den Internuntius zijn geval voorgelegd, en zijn schrijven gerugsteund met acht Romeinsche obligaties, den H. Stoel aangeboden in naam der zusters. Mgr Vecchiotti antwoordde eigenhandig om den proost te bedanken voor zijne edelmoedigheid, maar hij maakte hem ook opmerkzaam, dat men, om de moeilijkheden, welke mogelijk zouden kunnen volgen, te vermijden, van de strenge levenswijze zou afwijken en aan de zusters voedsel verschaffen naar het gebruik der Kerk en naar de Constituties der Orde. Zoo bij uitzondering de eene of andere zuster uit volmaaktheid zich wilde onthouden van die spijzen, dan zou de proost zulks kunnen toestaan, maar dat niet als algemeenen regel stellen. De Vasten is voorbij. Die verlengen is niet

¹⁾ Van Genk aan Zwijsen, 24 April '61: ABB, l. c., nr. 76.

²⁾ 26 April '67. *Ibidem*, nr. 77 en 78.

³⁾ Van Genk aan Zwijsen, 27 April '61: *Ibidem*, nr. 79.

voordeelig en is niet noodzakelijk. De zusters bidden en volbrengen volmaakt haar taak: Bidden is vasten, werken is vasten. 't Is dus goed, dat ze de voorschriften der Orde volgen en vleesch gebruiken op de dagen, waarop het toegelaten is. „Veel schrijven daarover is overbodig: ik ken uw doorzicht en uw stiptheid”, zoo besluit hij zijn raadgevingen ¹⁾).

Dit antwoord bevredigde geenszins den proost. Men verwees hem naar het onderhouden der Ordestatuten. Hierover begon zijn woelige geest te dubben. De statuten in hun uitgaaf van 1630, welke hij voor zich had liggen, stonden juist, — naar zijn inzicht, — in het teeken der „verbastering”, waarover hij altijd het hooge woord had. De H. Norbertus was als een boetedoener door de landen gegaan, en gebruikte zijn eenig en karig dagelijksch maal tegen den avond. In dien geest waren dan ook de eerste statuten opgemaakt, meende hij; het exemplaar van 1500, — hij beschouwde die redactie als de eerste, — getuigde daarvan. Met het verval der tijden kwam ook de verslapping, welke klaar blijkt uit de redactie van 1630. Deze staat zelfs in het teeken van het Jansenisme: zij draagt immers de goedkeuring van Baius, van wien 76 stellingen veroordeeld werden, en een tweede van Jansenius zelf, den vader der Jansenisten. ²⁾

Die statuten aan de nonnen opleggen is meehelpen aan eene euveldaad: dat mag niet. Ze hebben den regel van St. Augustinus, die zegt: *Carnem vestram domate jejuniis et abstinentia escae et potus quantum valetudo permittit*. Dat is de levensregel, waarnaar de zusters haar professie uitspraken, en deze moet nageleefd worden, niet de kettersche statuten. Eenzelfde vervalsching, naar zijn inzicht, was gebeurd met Brevier en Missaal: naar willekeur was daarin omgezet, veranderd en verkort, b. v. door het in voege bren-

¹⁾ Internuntius aan Brouwers, 28 April '61: AStC, l. c., nr. 20.

²⁾ Brouwers in zijn onbeholpenheid schijnt de redactie der statuten van 1505 als de eerste te beschouwen, terwijl ze na verscheiden andere kwam. Ook schermt hij met het woord Jansenist, niet eens wetend, dat juist de Jansenisten ook naar vroeger-eeuwsche gestrengeden overhielden. Later zal Brouwers zelf, en wel met reden, door de tegenpartij als „jansenist” betiteld worden.

gen van de votieofficies, waardoor heel wat *officia defunctorum* wegvielen, en door het verhoogen van sommige officies alsmede door het bijvoegen van octaven, waardoor het O. L. V. officie wegviel.

In dien zin schreef Brouwers aan den Internuntius, maar deze antwoordde op 6 Mei, dat de statuten van 1630 dan toch aan het kerkelijk gezag onderworpen geweest waren en eensluitend bevonden met de leer van de H. Vaders en de besluiten van de concilies. Dat de proost dus de statuten onderhoude en niet verder ga. Over Brevier en Missaal zal hij een onderzoek laten instellen. Ondertusschen mag de proost niets veranderen noch ongunstig over die zaken spreken. Over het vasten moet hij zich houden, naar wat hij vroeger schreef, aan de gewoonten der Kerk en aan de statuten ¹⁾.

Mgr Zwijsen, als metropolitaan, had thans de zaak in handen. Heel beslist schreef hij, „dat Mgr van Breda in geweten verplicht is aan al die ongerijmdheden een einde te maken, en wel met den proost uit het klooster te weren.” Langs welke proceduur? Hij stelt wel voor, dat Mgr van Genk, met eene volmacht voorzien, zich te Oosterhout zou vervoegen en alles naar de vroegere levenswijze herstellen, enz., dat men een specialen biechtvader voor de nonnen zou aanstellen, en als dan geen verbetering kwam, dat men dan de zaak aan de Congregatie der Propaganda zou voorleggen, met het verzoek om machtiging om den proost af te zetten, „omdat de man, uit hoofde van zijn overdreven beginselen niet in staat is het klooster te besturen”, of dat de Propaganda een onderzoek over den toestand van den rector zou willen instellen ²⁾.

Eerst werd een poging gedaan tot herstel der vroegere toestanden, zonder tusschenkomst van Rome. De pastoor der parochie werd gedelegeerd, om van wege de kerkelijke overheid den proost te gebieden den toestand van zijn klooster weer normaal te maken. De proost beloofde vleeschspijzen te

¹⁾ AStC, l. c., nr. 22 (orig.).

²⁾ Zwijsen aan Van Genk, 29 April '61: ABB, l. c., nr. 50.

zullen laten opdienen naar den wensch van Mgr. Dit gebeurde dan ook, maar geen der zusters durfde er aan raken ¹⁾. De berichten, welke verder binnenkwamen, gaven het beeld van immer groeiende miseries. Ook het verslag van vicaris Martens over Neerpelt sprak van verwarring. ²⁾ Toen werd de zaak naar Rome overgemaakt, nu men blijkbaar te weten was gekomen, dat Brouwers in gunst stond bij den Internuntius ³⁾.

Voor proost Brouwers teekenden zich de gevolgen van zijn optreden duidelijk af, en Mgr van Hooijdonk spaarde hem zijn vermaningen niet, en bracht hem onder het oog „hoe dwaas hij handelde met tegen alle regels zijn verkeerde denkbeelden te willen doorzetten en volhouden wegens het vasten der zusters. Duidt het niet aan, zegt hij, dat gij in uw verstand verbijsterd zijt, of door een hoovaardigen geest wordt gedreven? Gij wilt wijzer zijn dan de prelaten van Premonstreit, dan al uw voorgangers proosten, die nooit hebben gedacht, dat de statuten van uw klooster niet goed of onwettig waren, maar ze hebben doen naleven. . . Is dat geen verwaandheid? Deus superbis resistit, en ik vrees, dat gij of krankzinnig zult worden, indien gij van uw dwaling niet terugkomt en uw bekrompen verstand onderwerpt ten dienste van Christus, of kunt gij dat niet van u verkrijgen, verzoek dan en neem uwe dimissie als proost om verder onheilen te voorkomen” ⁴⁾. Brouwers bleef koppig. Zijn antwoord is onsamenhangend, maar hij zegt dan toch, dat hij de beslissing van Rome afwacht ⁵⁾.

Rome besliste: Mgr Zwijsen werd benoemd tot „Apostolisch Visitator”, zoolang de H. Stoel het zal goedvinden, over het klooster van St. Catharinadal te Oosterhout in het bisdom Breda, met alle noodige en dienstige machten of faculteiten, en met de last van alles, wat hij in de visitatie zal gemeend hebben te moeten verbeteren en hervormen

¹⁾ Verslag van pastoor, nr. 86.

²⁾ Verslag van Martens aan Zwijsen over Neerpelt: ABB, l. c., nr. 139.

³⁾ Martens aan Van Genk: 29 April '61; *Ibidem*, nr. 82.

⁴⁾ Van Hooijdonk aan proost, 16 Dec. '62; AStC, l. c., nr. 26.

⁵⁾ Brouwers aan Van Hooijdonk, 7 Jan. '62: l. c., nr. 27.

aan de H. Congregatie van Voortplanting des Geloofs verslag te doen ¹⁾).

Kardinaal Barnabo, de prefekt der Congregatie, schreef in een bijgevoegde machtiging aan den aartsbisschop: „Ik heb de stellige overtuiging, dat noch van de zijde der religieuzen, noch van de zijde van den proost U eenig beletsel in den weg zal gelegd worden, aangezien er spraak is van hen, die begrijpen, dat de volmaaktste eerbied aan de bevelen van den Apostolischen Stoel moet worden betoond. Evenzoo houd ik mij verzekerd, dat U van het opgedragen gezag zulk een gebruik zal maken, dat alles een gelukkig einde neemt” ²⁾).

Men verademde. Mgr Zwijsen was te Oosterhout geen onbekende. Op het Heike te Tilburg tot pastoor aangesteld, was hij er de opvolger van Evermodus Duchamps, een Premonstratenzer, Norbertijn van Tongerlo, sinds 1807 pastoor, en overleden op 24 April 1832. De nieuwe pastoor was bij de opvolging in nauwe betrekking gekomen met de Premonstratenzer traditie en vele herinneringen op zijne pastorie hielden bij hem het beeld levend van de Norbertijnen uit Tongerlo, die sinds eeuwen het zieleheil van Tilburg verzorgd hadden.

Om de bekende goede verstandhouding tusschen den Prins van Oranje en den pastoor van het Heike, werd ook om dezes bemiddeling verzocht, toen na het afsterven van proost van Gennep, de zusters van St. Catharinadal tot erkenning van haar nieuwen proost de gunst der regeering zochten, en pastoor Zwijsen was de tusschenpersoon geweest om eenige geschenken aan den prins aan te bieden ³⁾. Een paar jaren later mocht hij ten gunste van St. Catharinadal

¹⁾ Rome, 2 Jan. '62: *Ibidem*, l. c., nr. 28, 30, 35, 37 (Vertaling door Mgr Zwijsen goedgekeurd).

²⁾ Rome, 12 Febr. '62: *Ibidem*, l. c., nr. 29 en 31, 34 en 36 (Vertaling door Mgr Zwijsen goedgekeurd).

³⁾ „Z. K. Hoogheid den prins van Oranje, heeft met veel voldoening het gezonden met den Heer Stoops aangenomen. Het zal dan dezelve hoogst aangenaam wezen de bewuste stoelen en kastjes te mogen ontvangen. Het nonnenportretje heeft hij bewaard voor de prinses Sophie.” 4 April 1837. *ASc.*, l. c., nr. 5.

optreden in eene zaak van nog grooter belang. Tot dan toe was het klooster gebonden aan het Napoleon-statuut, en bij koninklijk besluit van 12 juni 1822 was het getal religieuzen beperkt op 29. Intusschen had de godsdienstvrijheid voor de Katholieken groote vorderingen gemaakt, en waar andere kloostergemeenten, onder de welwillende bescherming van Willem II, tot nieuw leven opbloeiden, werden ook van wege St. Catharinadal pogingen gedaan, om de knellende banden, welke alle ontwikkeling tegenhielden, te verbreken. Zwijsen was ook hier de bemiddelaar, en mocht aan proost Brouwers boodschappen, dat de „Koning hem beloofd had bij zijne thuiskomst te 's Hage aan het verlangen te zullen voldoen en het klooster te Oosterhout met de andere te zullen gelijk stellen, want Z. M. zegde, dat dit niet meer dan billijk was, want anders was de positie erger dan de kloosters, die mochten aannemen.” Op 4 December 1841 werd dan ook, als „gevolg van een koninklijk kabinetsrescript”, St. Catharinadal „zonder bepaling vrijgelaten, om nieuwe leden in hare samenleving aan te nemen, overeenkomstig de voor die instelling bestaande statuten en behoudens de geestelijke regtsmacht van den Kerkvoogd van het betrokken distrikt” ¹⁾. Zwijsen zou thans ook licht brengen in de verwarring der twee kloosters Oosterhout en Neerpelt, waar een deel der zusters in alle deemoedigheid met de hervormingen van proost Brouwers instemde en anderen, gansch verzwakt en uitgeput, haar nood kloegen.

Mgr Zwijsen trachtte eerst naar best vermogen de zaak in der minne te regelen, en berichtte aan Oosterhout en Neerpelt, hoe hij tegenover deze twee kloosters met een bijzondere macht bekleed was. In plaats echter van zich daarop aanstonds te beroepen begint hij te discutieeren met den proost over de waarde der statuten der Orde van Premonstreit, over de draagkracht van zijn eigen machtiging,

---

¹⁾ Zwijsen aan Brouwers, 7 Mei 1841: AStC, l. c., nr. 9/3; en Vergunning der Generale Directie voor de Zaken van de R. R. Eeredienst: *Ibidem*, nr. 9/4.

over de faculteiten van den proost; hij maakt zwaarigheden over de professie-formule der zusters, waaraan hij wil laten toevoegen: „*tibi patrem abbatem repraesentantem*”, zulks als voorwaarde tot geldigheid stellend, waarover de proost geen afdoend antwoord kan verstrekken ¹⁾. Hij treedt ook niet streng op tegenover nieuwe buitensporigheden van den proost, die voor de zusters de breviers laat vervangen.

Dan gaat hij persoonlijk naar Oosterhout en heeft er een onderhoud onder vier oogen met de priorin, waarbij hij verneemt van het onmogelijke leven, dat thans te St. Catharinadal geleid wordt; maar enkele dagen later ontvangt hij een afzonderlijke declaratie van iedere zuster, „dat zij niet willen gedwongen worden iets te doen, dat in strijd is met regel en gehoorzaamheid.” Hij kondigt eene visitatie aan, maar wordt met spoedbericht door den proost verwittigd, dat deze hem niet zal toelaten tot het houden der visitatie, daar hij zijn macht overtreedt, en dat, tot Rome antwoordt op een speciale petitie daarover, voorloopig geen optreden van den aartsbisschop toegelaten wordt. Wat moest Mgr Zwijsen doen? Den proost suspendeeren? Maar hoe dan de zusters op de hoogte gebracht van den toestand, en „de proost zal alles trotseeren omdat wij niets verordenen kunnen tegen het evangelie, dat ieder mensch moet naleven”. . . Mgr Zwijsen bracht onverwijld den H. Stoel op de hoogte van de verwickelingen en verzocht om de machtiging den proost uit zijn ambt te ontzetten ²⁾.

Einde April waren de verlangde machtigingen uit Rome aangekomen: de breve van 6 Maart 1862, waarbij al de jurisdictiefaculteiten, aan den Ordinarius van Breda toegekend bij dekreet van 21 Dec. 1831, op Mgr Zwijsen overgingen,

---

¹⁾ Waar Mgr Zwijsen zijne opvatting over de professie-formule was gaan putten, weet men niet, daar de statuten, welke hij zoo naarstig doorstudeerde, daarvan geen melding maken. Wellicht kreeg hij een professie-brief van Besloten-Hof te Herenthals te zien, waarin het gezag van den Vader-Abt ingeroepen wordt, maar Herenthals was ook een stichting van Tongerlo, waar de prelaat het benoemingsrecht had van den proost

²⁾ Mgr. Zwijsen aan Van Genk, 18 Maart '62, ABB, l. c.

en de sententie van 23 Maart 1862, waarbij proost Brouwers afgezet werd ¹⁾).

Op 22 April was Mgr Zwijsen te Oosterhout en deed den proost kond van het vonnis de H. Congregatie. Brouwers onderwierp zich en zou 's anderendaags het klooster verlaten, maar sprak dadelijk zijn verlangen uit bij den H. Stoel zijn belangen te gaan verdedigen. Zijn vervolgingswaanzin had wel haar hoogtepunt bereikt, nu alles over hem zegepraalde.

Arnold Goossens, der abdij van Berne, tot nog toe kapelaan te Vlijmen, zou naar het aanvankelijk plan van Zwijsen, proost Brouwers te Oosterhout hebben bijgestaan, en werd nu na het ontvangen van het afzettingsdekreet uit Rome, voorloopig met de noodige jurisdictie over de nonnen van St. Catharinadal belast ²⁾). Brouwers echter, „zeer ingenomen tegen zijn prelaat en tegen Berne”, keurde de aanstelling van Goossens af: „Hij was er de man niet voor: te jong, en onbedreven in kloosterzaken”, niettegenstaande de aartsbisschop verzekerde, dat Goossens „een braaf geestelijke was, die in zijn seminarie zijn studiën had gedaan en altijd zeer gezien was geweest.” Van zijn laatste onderhoud met de zusters maakte proost Brouwers gebruik om deze „op te ruien tegen Goossens”, zoodat ze wenschten, dat niet hij zou komen, maar dat de rector van Neerpelt naar Oosterhout zou komen en daar het bestuur zou waarnemen tijdens de afwezigheid van Brouwers. Zij meenden immers nog altijd, dat de proost zijn zaak ging behandelen bij den H. Stoel, en haar was nog geen kennis gegeven van zijn afzetting ³⁾). Daarom werd „tot tijd en wijle” van uit Neerpelt de vicaris Martens ontboden, die in zijn Limburgsch klooster op aansporing van Mgr Zwijsen de vroegere levenswijze weer ingevoerd had en nu ook tijdelijk de functies van proost over St. Catharinadal zou waarnemen om daar met zijn zacht en innemend karakter den vrede te brengen.

¹⁾ Mgr Zwijsen aan Martens, 23 April '62: AStC, l. c., nr. 52.

²⁾ Mgr Zwijsen aan Martens, 23 April 1862: AStC, l. c., nr. 52; Mgr Zwijsen aan prelaat Manni, 21 April 1862: AAB, Dossier Brouwers.

³⁾ *Ibidem*, 23 April 1862: *Ibidem*.

6. De dwaasheden van den ex-proost.

Brouwers trok met goedkeuring van Mgr Zwijsen, die hem liever verwijderd zag uit een midden, waarin hij zoo veel opspraak verwekt had, naar Rome, en was onbedacht genoeg zich te laten vergezellen door een donaat-buitenzuster, zuster Antje Mouwen, en door haar broeder. Deze zuster, naar blijkt uit de bescheiden, was „de eenige persoon ter wereld, die invloed op den proost had, zoodat deze nooit iets deed, dat zij niet goedkeurde”, van haar wordt getuigd, dat zij, vol begeestering, in al de gestrengheden van den proost met hem voorging en zich geen ontberingen ontzegde ¹⁾. Vóór de proost het klooster verliet, had hij door de zusters nog een declaratie laten onderteekenen, waarvan de tekst ons niet bereikte, maar welke Mgr Zwijsen „bespottelijk” vond en „waardoor te Rome goed gezien zou worden, dat de man in zijn hersenen gekrenkt was” ²⁾. Van uit Antwerpen schreef Brouwers opnieuw aan de priorin, als nieuwe uiting van zijn waanzin, „dat alles met bedrog geschied was, alles onwettig en onrechtvaardig was”, en hij teekent nog „proost” en geeft heilzame vermaningen ³⁾.

Augustinus Martens had met tegenzin het bestuur van Oostèrhout overgenomen. Zijn meer definitieve aanstelling werd uitgelokt door het laatste optreden van Brouwers, van wien men verwachtte, dat moest hij te Rome afgewezen worden, gelijk alles liet vermoeden, hij zou trachten zich te St. Catharinadal weer op te dringen, en er eensgezindheid diende te heerschen tusschen rector en nonnen om alle pogingen daartoe af te weren. Martens aanvaardde zijne aanstelling slechts „onder conditie later naar Neerpelt te kunnen retourneeren, waar hij zeer tevreden was en niet gaarne zou vertrekken” ⁴⁾.

¹⁾ ABB, l. c., nr. 7/c.

²⁾ Of wellicht de smeekbede, AStC, l. c., nr. 100. Daarin komen de hoogst onsamenhangende ongerijmdheden voor.

³⁾ Mgr Zwijsen aan Van Genk, 26 April '62: ABB, l. c., nr. 162; en Zwijsen aan Manni, 26 April '62: dossier Brouwers.

⁴⁾ Zwijsen aan prelaat Manni, 26 April 1862: AAB, l. c.

Hij werd dan *ad interim* benoemd tot „bestuurder en gewoon biechtvader” van St. Catharinadal¹⁾, want het lag in de bedoeling van den Visitator te Rome te verkrijgen, dat in 't vervolg geen *praepositus*, maar een *rector* zou benoemd worden, zooals in andere kloosters gebruikelijk was: „immers, zoo meende hij, een man aan het hoofd te stellen, die niet kan teruggeroepen worden dan uit pauselijke faculteit is steeds gevaarlijk, vooral in ons land”²⁾. Aan Vicaris Martens en aan de priorin werden breedvoerige instructies gegeven nopens hun gedragingen in geval proost Brouwers zich aanbod te St. Catharinadal³⁾. Na het afdoen dezer zaken vertrok Mgr Zwijsen zelf naar Rome voor het Vatikaansch Concilie.

Proost Brouwers en zijn gezelschap waren inmiddels te Rome aangeland. Zuster Antje, in plaats „van alles aan den paus te gaan verhalen”, gelijk ze bij haar vertrek beweerd had, moest op bevel van kardinaal Barnabo dadelijk de terugreis naar de Nederlanden aanvaarden in gezelschap van haar broeder. Voor den proost zelf was de kardinaal al niet makker: hij hield hem zijn verkeerde handelwijze onder het oog ten opzichte zijner zusters. De proost onderwierp zich dan ook in alles aan den kardinaal en beloofde in een of ander klooster zijn leven te gaan slijten.

Te Rome was hij onder dak bij de Cisterciënzers. Mocht men echter betrouwen stellen in de verklaringen van den woelgeest? In de Propaganda had men dadelijk uit zijn brieven gezien, dat zijn verstand niet in den haak was⁴⁾. Bij kardinaal Barnabo kijft hij heftig tegen de Jezüieten, „die allen ketters zijn”; naar Berne wil hij niet terugkeeren, „omdat men daar niet leefde zooals het betaamde”⁵⁾. In de eeuwige stad wordt de plechtigheid gehouden der heiligverklaring van de 27 Japansche Martelaren en met den meest

¹⁾ Benoemingsbrief van 26 April 1862: AStC, l. c., nr. 55.

²⁾ Mgr Zwijsen aan Van Genk, 25 April '62: ABB, l. c., nr. 158.

³⁾ Mgr Zwijsen aan Martens, 28 April '62: AStC, l. c., nr. 57 en aan de priorin, 28 April '62, l. c., nr. 58.

⁴⁾ Mgr Zwijsen aan Martens, 8 Mei '62: l. c., nr. 50.

⁵⁾ *Ibidem*, 20 Mei '62: l. c., nr. 62.

denkbaren luister gevierd: heel de christenheid is er ver-
tegenwoordigd. Brouwers gaat niet eens kijken; hij blijft
tusschen vier muren. De aartsbisschop van Utrecht gaat hem
opzoeken en vraagt hem, waar hij denkt zich te gaan vestigen;
waarop hij antwoordt: „Sedert drie jaren vervolgt gij mij:
hier staan wij thans beiden voor den Paus" ¹⁾). Wanneer echter
op 30 Maart, bij de wijding van het *Agnus Dei* in de kerk
der Cisterciënzers, de proost door den abt aan den paus
voorgesteld werd als „confessarius van de religieuzen van
Oosterhout", antwoordde Zijn Heiligheid dadelijk: „*Fuit, sed
non amplius est et nunquam amplius erit; se submisit et bene
fecit*" ²⁾). Zoo was voor Brouwers alle hoop op St. Catharina-
dal verdwenen: plechtig deed hij dan ook afstand van de
proostdij ³⁾).

En toch: in Nederland weergekeerd, bood hij zich te
St. Catharinadal weer aan. Het krachtig verzet van proost
Martens deed hem echter vertrekken. Een paar dagen later,
26 Juni, was hij weer daar, halsstarriger dan ooit: tegen
hem werd dan ook het vonnis van suspensie afgekondigd, dat
op voorhand, in voorzorg voor dergelijke gebeurtenis, door
Mgr Zwijsen aan Martens in handen was gegeven ⁴⁾). Brouwers
stuurde aan vicaris Martens en aan de nonnen protestaties
over de professie der zusters, aan hem gedaan, en bij het
kapittel van 's-Hertogenbosch beklaagde hij zich over zijne
afzetting. Proost Martens schold hij uit voor een indringer,
een slechten mensch, die valscheid leerde, de nonnen onder-
drukte en bedierf, en hij wilde met geweld in het klooster
binnendringen. „Hij was de proost. Martens is een ketter;
Zwijsen is een ketter, en macht tegen mij heeft hij niet",
zoo buldert hij. Om dan te voorkomen, dat hij er zich niet
meer op zou kunnen beroepen, dat er te Oosterhout geen
proost was, was Mgr Zwijsen genoopt tot een definitieve

¹⁾ AAB, *HS. Manni*, II, ad a. 1862.

²⁾ Zwijsen aan Martens, 3 Juni '62: AStC, I. c., nr. 63.

³⁾ Uit brief van Barnabo aan Zwijsen: 27 Juni '62: AStC, I. c., nr. 66
(afschrift).

⁴⁾ Vonnis op 26 Juni '62: I. c., nr. 65.

benoeming over te gaan. Tot nog toe had het in zijn inzichten gelegen een Norbertijn van Berne te Oosterhout als als proost aan te stellen, maar de zusters waren daar „alle ingenomen met den heer Martens, en men verlangde te Rome niet, dat er iemand tegen het verlangen der nonnen werd geplaatst. Op zijn bestuur viel trouwens niets af te keuren.” Zoo werd Martens eindelijk definitief tot proost benoemd „*cum facultate omnia munia, quae juxta regulam S. Augustini et statuta Ordinis Praemonstratensis officio Praepositi annexa sunt adimplendi*”.¹⁾

Brouwers doolde rond het klooster, vond intrek bij personen, die dachten hem tot betere gevoelens over te halen, ging protest indienen bij den burgemeester van Oosterhout over zijn onrechtvaardig buitensluiten te St. Catharinadal, en ging zelfs om zijn recht verzoeken bij den officier van justitie te Breda. Overal werd hij afgewezen. Door den nood gedwongen deed hij een nieuwe onderwerping²⁾: hij vraagt vergiffenis voor de beledigingen Mgr Zwijsen aangedaan en verlangt naar zijne abdij terug te keeren; liefst zou hij echter naar Antwerpen gaan, waar hem een beneficie aangeboden was. Door Mgr Zwijsen werd hem dan een verblijf ingericht bij de Zusters van Liefde te Oerle, maar Brouwers

---

¹⁾ Benoeming op 9 Juli '62 AStC, l. c., nr. 71. — „Ik heb den heer Martens krachtens mijne speciale macht benoemd als proost te Oosterhout, doch zijne jurisdictie is zooals zij verleend was, ad interim gebleven. Er zal geene installatie meer plaats hebben, dus geen kruis of ring meer dragen” Zwijsen aan Van Genk, 12 Juli '62 ABB, l. c., nr. 178

²⁾ Op 18 October 1872 schrijft hij aan zijn prelaat van uit Huize Gerra onder Haren: Ik ben op dezen oogenblik bij Zijne D.L.H.W. den Aartsbisshop van Utrecht, om mij zelven ten eenemaal aan Zijn D.L.H.W. als volle magt hebbende van Rome te onderwerpen, vergiffenis vragende aan U, Hoogwaardig Heer, en ook aan Mgr den Aartsbisshop, voor alle beledigingen en ongelijk door mijn persoon aan U, H.Eerw. beide aangedaan, belovende op nieuw volkomen gehoorzaamheid, gelijk ik in mijne professie gedaan heb; waarbij ik het genoegen heb mij als een gehoorzaam kind en onderdanigen zoon te noemen en tekenen, Hoogw. Heer Prelaat, F. Brouwers, R. C. Priester en religieus van de abdij van Berne.

P.S. Wanneer U Hoogw verkiest mij tot uwe abdij terug te roepen, ben ik bereid aan U te gehoorzamen. Zoo niet, vraag ik de permissie om buiten de abdij te mogen wonen. Mgr zal voor mijn onderhoud zorgen of wel binnen of buiten de abdij. AAB, l. c.

kan niet er toe komen daarheen te gaan, en op het laatste oogenblik keert hij terug naar Antwerpen. Meer en meer geraakte zijn geest verward!

In December 1863 keert hij eindelijk terug naar de abdij Berne, maar nog heeft hij den tijd niet gehad zich thuis te gevoelen, of zijn vervolgingsmanie komt weer te boven. Met den prior heeft hij heftige woorden „over christelijk leven”, en hij vlucht naar 's-Hertogenbosch, „want te Heeswijk moet hij zijn geloof afzweren”. Weer doolt hij rond en zakt natuurlijk op Oosterhout af, waar hij zich opdringt aan de gastvrijheid van een werkman van St. Catharinadal. Zijn levenswijze blijft even streng. Om niet gestoord te worden, gaat hij zijn brevier in den kelder lezen. Aan wie het wilde hooren, verkondigde hij dat, wil men zalig worden, men moet vasten, een goddelijk gebod, waaraan de Kerk niets kan veranderen. Hij verkondigt overal, dat hij een nieuwe Orde gaat instellen, en verhaalt, dat het van hem zal uitgaan, dat de Orde van Premonstreit gereformeerd wordt. Zijn brieven zijn meer onsamenhangend dan ooit. Moeizaam vergadert hij wat reispenningen en keert terug naar de Eeuwige Stad: „daar zou hij rusten van de vervolgingen, welke hem in Nederland overal bestormden.”

In het klooster der Cisterciënzers schijnt hij dan ook wat rust gevonden te hebben. Zijn fiere wil was ingezakt; zijn lichaamskrachten afgenomen door zijn zwerfend leven. Het woelige beeld der vervolgers wordt stiller in zijn verzwakten geest, terwijl nog immer zijn lichaam haast geen andere spijzen krijgt dan brood en water ¹⁾. Hij overleed op 29 Augustus 1866 ²⁾.

¹⁾ „*Vir pietate ac vitae innocentia sane spectabilis*”, schrijft de abt Cesari der Cisterciënzers van Rome aan prelaat Manni van Berne, 22 Febr. 1863: AAB, l. c.

²⁾ Zijn overlijden wordt als volgt door Cesari van uit Rome aan Berne aangekondigd: „*Dominus exaudivit praeces servi sui derelicti. Die 29 Augusti Franciscus Bruwers (sic) vester frater ecclesiasticis sacramentis rite munitus ac roboratus in osculo Domini obdormivit somnum justorum, utique quia beati qui persecutionem patiuntur propter justitiam, quoniam istorum est regnum coelorum.*” — En hij verzoekt om een geldelijke bijdrage tot het bekostigen van een grafzerk. Brief van 11 Sept. 1866: AAB, l. c.

Bewondering en vereering omringden het doodsbed en het graf van hem, die met de heiligste bedoelingen bezielde was, maar deze niet wist te leiden.

Aan zuster Antje was de terugkeer naar Oosterhout ontzegd. Wel stond Neerpelt voor haar open, maar dat was haar gading niet. Zij overleed te Antwerpen op 25 December 1863, „in geur van heiligheid”, maar te Oosterhout kon men haar stoffelijk overschot niet aanvaarden ter begrafenis, omdat zij dan toch een „membrum corruptum” der kloostergemeente was.

7. Laatste zorgen van Mgr Zwijsen voor St. Catharinadal.

Dank den Aartsbisschop van Utrecht was in de kloostergemeente van Oosterhout weder een geregeld leven begonnen naar de oude gebruiken der Orde. De liefdevolle zorgen en de vele blijken van genegenheid aan de kloostergemeente geschonken in die bange dagen van onrust en onzekerheid en het betrouwen en dankbaarheid, daaruit gegroeid bij de Norbertinessen, konden slechts hechter de banden aanhalen, gedurende die betrekkingen ontstaan.

Nu de rust ingetreden was, bleef Mgr Zwijsen liefdevol zijn zorgen wijden aan de kloostergemeente. Hij helpt haar de Romeinsche breviërs aan den man brengen, door den onbezonnen ijver van Brouwers aangeschaft. Hij staat haar bij in de finantiële bereddering der goederen ¹⁾. Hij laat St. Catharinadal haar aandeel nemen in de onkosten der canonisatie van de Gorkomsche martelaren ²⁾. Om aan de zusters eene vaste lijn te geven nopens het vasten en het vleesch derven, wat nog immer gewetensangsten verwekte, maakt hij een *modus vivendi* op, vervat in: „Bepalingen omtrent

¹⁾ Mgr Zwijsen, 2 Aug. 1865 (AStC, l. c., nr. 102) verhandelt hoe het best tegenover de regeering een goederenverkoop kan plaats hebben; „de priorin moet verhandelen als overste van het erkend zedelijk lichaam door Napoleon I erkend, zooals de zusters tegenwoordig nog door de regeering van Nederland erkend worden.”

²⁾ Zwijsen aan Priorin, 9 Febr. 1866: *Ibidem*, l. c., nr. 103.

de vasten- en onthoudingsdagen, welke aan de religieuzen van de Orde van Praemonstret krachters de bul van Paus Julius II van het jaar 1501 en van de Statuta van de Orde van 1630 zijn voorgeschreven ¹⁾." Hij is het, die den proost Martens machtigt tot het afnemen van het canoniëk examen der te professen zusters en die professie ook te laten doen. Altijd liggen de belangen van het klooster hem zeer nauw aan het hart ²⁾. Hij laat te Rome bij de Congregatie van de Riten de toelating vragen om eenige kerkelijke feesten, o. m. van de Martelaars van Gorkum, te St. Catharinadal te vieren en hun brevierofficie en Mis over te nemen ³⁾.

Ook kwam hij terug op zijn vroegere zienswijze over den rechtmatigen toestand van den proost en de daaruit voortvloeiende privileges. Te Rome was wellicht zijn plan hierin verandering te brengen en van den proost, naar de traditie der orde *exemptus et inamovibilis*, een eenvoudigen rector te maken, niet doorgestaan ⁴⁾. Althans waar hij, bij den loop der gebeurtenissen, den proost aangesteld had met eene gedelegeerde macht en dezen niet had laten installeeren en aldus, — volgens zijne opvatting, — de vergunning van kruis en ring te dragen niet had medegedeeld, drukte hij hierover zijn spijt uit, en van zijne tegenwoordigheid op het Vatikaansch Concilie maakte hij gebruik, om deze zaak voor te leggen aan kardinaal Barnabo der Congregatie van Propaganda. Hij had te Oosterhout navraag gedaan over dit privilege en den vergunningsbrief, daarop betrekking hebbend, maar proost Martens had er, — natuurlijk, — geen spoor van gevonden in het archief, en scheen geen kennis genoeg te hebben van de geschiedenis der Orde om te weten, dat die waardigheids-teekens samen gingen met de jurisdictie over de nonnen.

¹⁾ AStC, l. c., nr. 102/2, door den aartsbisschop onderteekend.

²⁾ Zwijsen aan Martens, 7 Juli 1869: *Ibidem*, l. c., nr. 105. Deze faculteit werd verleend op 13 Febr. 1869; l. c., nr. 107.

³⁾ Zwijsen aan Martens, 29 Dec. 1869. *Ibidem*, l. c., nr. 106.

⁴⁾ De internuntius Vecchiotti duidde zelfs op het recht van Berne over St. Catharinadal, nu de orde van Praemonstret haar herinrichting tegenover den H. Stoel had weergevonden. Internuntius aan prelaat Manni, 3 Aug. 1862: AAB, l. c.

Ook de Propaganda zag dit over het hoofd en vroeg, dat een „nieuw” verzoekschrift daarover haar zou voorgelegd worden, dat kardinaal Barnabo aan Z. Heiligheid zou aanbieden. Dit verzoekschrift werd door Mgr Zwijsen zelf opgesteld en den kardinaal in handen gegeven. De vergunning is van 29 April 1870, „*ut praepositus sive rector spiritualis monasterii monialium Ordinis Praemonstratensis sive S. Norberti in Oosterhout pro tempore existens, dummodo ex ordine fuerit S. Norberti, crucem pectoralem et annulum gerat, quem gestare solent abbates Praemonstratenses.*” Volgens wensch van Mgr. Zwijsen zou de proost, „aangezien daartoe geen solemniteiten vereischt waren, zich op den feestdag van Ascensio Domini voor het eerst daarmee versieren”, en hij voegt er bij: „Het is mij zeer aangenaam geweest dezen dienst aan het klooster te kunnen bewijzen. Ik heb nu maar één vrees, dat wanneer onze goede zusters haar proost met kruis en ring zullen zien verschijnen, dat ze zich daarover zullen verhoovaardigen. Indien het zoo mocht zijn, dan behoort UE ze een goed kapittel te geven”¹⁾. En aan de priorin schrijft hij: „Ik begrijp niet, wat er nog aan den proost zou kunnen manqueeren om niet in den vollen zin proost te zijn. Z.Eerw. heeft dezelfde magten als zijn voorgangers en mag er de insignia nu ook van dragen. . . . De proost kan zeggen, wanneer men dit vraagt, dat hij in den vollen zin proost is”²⁾.

Een oogenblik was voor Mgr Zwijsen een wolkje gekomen in den blauwen hemel zijner betrekkingen tot St. Catharinadal. Begin 1866 had Mgr van Genk, bij gelegenheid eener samenkomst, hem medegedeeld, dat Mgr van Hooijdonk graag zijn zorgen over St. Catharinadal zou hervatten en weder optreden als Delegatus Apostolicus. Op het eerste oogenblik was Mgr Zwijsen hierover gestoord, en wilde die „pretentiën” niet dulden. Mgr van Hooijdonk echter, in een zeer bezadigd schrijven, deelde hem mede, dat hij slechts

¹⁾ Zwijsen aan Martens: *Ibidem*, l. c., nr. 109.

²⁾ Zwijsen aan priorin, 16 Juni 1870: *Ibidem*, l. c., nr. 110.

bedoeld had den Aartsbisschop te ontlasten van die zware zorgen en dacht, dat hij, zelf korter bij Oosterhout wonend, ook beter in het bereik der zusters was, en vroeg den kerkvoogd, dat om zijn verzoek „hun vriendschap geen alteratie zou ondergaan” ¹⁾. „Ik ben volstrekt niet gehecht aan die betrekking”, verzekerde daarop Mgr Zwijsen, „maar vind het ook zeer onkiesch, om zonder vooraf daarover vriendschappelijk te schrijven, zijn eisch daarover te stellen en niet in aanmerking te nemen, dat die betrekking mij door Z. Heiligheid is opgedragen. Haar bewaar ik zoolang Z. Heiligheid het goed vindt” ²⁾.

Tot zijn dood toe bleef Mgr Zwijsen zijn zending getrouw over St. Catharinadal, waar dan ook zijn nagedachtenis in zegen blijft.

---

¹⁾ Zwijsen aan proost, 9 Febr. 1866: *Ibidem*, l. c., nr. 100.

²⁾ Zwijsen aan Mgr van Genk, 26 Jan. 1869: *ABB*, l. c., nr. 163.

Het Gesticht „Reinier van Arkel” te 's-Hertogenbosch, het oudste Krank- zinnigengesticht in Nederland

door

H. VAN ROOIJ.

BIJLAGE I. ¹⁾

Stichtingsakte. 27 November 1442.

In den naem ons Heeren Amen. Cont ende kenlyc sy allen ende en yegeliken, die deze tsegewordige litteren sullen sien ofte hoeren lesen, want voirtyts wilneer Reyner van Arkel in sinen testament off uterste wil bevolen had den executoren syns testaments voirscreven te funderen ende maken een gasthuys bynnen der stat van den Bosch, met sulker ordinancien dairop te ordineren ende te declareren, hoe men die armen dairin tot ewigen daghen houden sall. Ende omdat die ordinancie ten ewigen daghen stenteflich gehouden wordt ende die meyninge oft intencie des voirscreven wilneer Reyners testatoirs ten ewigen dagen geopenbaert blyft ende dair niet teghen gedaen en wordt in eniger wijs, manieren ofte rechten, soo eest, dat wy Henrick van Arkel, wettige brueder des voirscreven wilneer Reyners testatoirs, Symon die Bever ende Jan Eghenssoen als executoirs des testaments des voirscreven wilneer Reyners in der machten ende meyningen ons dairop gegheven ende bevolen als voirscreven is met desen tsegenwordigen, die intencie ende meyninge ofte ordinancie des gasthuys voirscreven statueren, funderen, ordineren, openbaren ende declareren.

In den yersten, dat men in de gasthuys voirscreven ten ewigen daghen in sall moeten nemen, alle poirters ofte poirteressen, kynders der voirscreven stat van den Bosch ofte van

¹⁾ In aansluiting aan de artikelen, onder bovenstaanden titel verschenen in Dl. VII en VIII, volgt hier een aantal Bijlagen, waarnaar in genoemde artikelen is verwezen.

den blode des voirscreven wilneer Reyners testatoirs wesende, die synloes syn ende hoirren syn niet mechtich en syn, die men van noeteweghen spannen, bynden ende sluyten moet, mer off in den gasthuys voirscreven enige cameran ledich weren, dat men dan dair oock innemen mach ander sinloes menschen als voirscreven in der Meyerien van den Bosch ende nergkens anders, sy en weren van den blode des voirscreven wilneer Reyners.

Die wellic synloes menschen als voirscreven is in den voirscreven gasthuys ontfangen wesende, hoir leven lanck off si willen, gebruyken sullen alder profyten des gasthuys voirscreven met sulker voirwaerden toegedaen, dat die synloes menschen voirscreven, die in den gasthuys voirscreven comen sullen, alle hoir guede die sy hebben, beruerlic off onberuerlic, erfelic ofte havelic ende die hon toebehoiren ofte aencomen syn ofte aencome ende versterve moghen, soe wair die geleghen syn ofte te vergelden, alsdan terstont behoeren sullen ende ten ewigen daghen bliven den gasthuys voirscreven.

Ende wy executoirs voirscreven sullen dat gasthuys voirscreven regeren in der manieren voirscreven by onsen leven off wy willen, mer na dode Henrics voirscreven Everart van Arkel, wittige brueder des voirscreven wilneer Reyners ende die vuermeesters opt Hynthamereynde der stat van den Bosch ende na dode Everits voirscreven, een van den wittige blode des voirscreven wilneer Reyners, van den voirscreven vuermeesteren dairtoe gecoren te weerden ende die wellic alsdan dat voirscreven gasthuys in der manieren voirscreven ende hieronder gescreven, sullen regeren ende in sinen gewoenten ende rechten behouden te ewigen daghen. Ende die van den blode voirscreven gecoren sall worden sall dairaan bliven twee jair lanck, gelyc die een van den vuermeesteren doet.

Item declareren voert van der meyningen des voirscreven wilneer Reyners testatoirs, dat die vuermeesteren macht sullen hebben ten ewigen daghen terstont na dode Henricx van Arkel voirscreven, alle die guede, renten en profyten des voirscreven gasthuys in der manieren voirscreven te heffen, te manen, te boeren ende met allen weggen van recht te vervolgen ende in oirber ende profyt des voirscreven gasthuys te bekeren ende te verwaeren, sonder enige rekeninge dairaff yemande te doen, met al sulker voirwaerde, dat die gheen, die van den blode also gecore sall wesen als voirscreven is, syn ede doen sall, gelyc den vuermeesteren voirscreven. Ende wellic synloes menschen voirscreven, onbe-

grepen ofte sonder yemonts toeseppen, sullen in den gasthuys voirscreven gehouden ende gespannen worden ende in alder manieren als den regeerders voirscreven dat oirbelyc zal duncken wesen gehouden weerden.

Ende om volcomelic bewisinge te doen des gasthuys voirscreven van den goeden hen beset van den voirscreven wilneer Reyner testatoirs, soe heeft die voirscreven Henrick in den yersten gecoft, dat huys nu dat gasthuys wesende, gelegen opt Hinthamereynde ende dairop getymmert een steenen huys dair die armen synloes menschen in liggen ende liggen sullen ten ewigen dagen, dairvoir hij wael te samen om uytgegeven heeft driehondert gulden peters.

Item sullen noch comen van de goeden des testatoirs voirscreven, na dode Lysbetthen, natuerlic dochter des voirscreven wilneer Reyners testatoirs, die guede hierna bescreven, gecoft om ende voir die driehondert peters der voirscreven Lysbetthen beset, inholcx des testaments.

In den yersten een mauder erfroggen, dat men gilt vyten gueden wilneer Philips Coenen ende Christynen syns wyfs, na begrep der brieven dairop gemaect; item noch enen buener beempts, gelegen in Backshoeve te Schyndel; item noch twee lopensaet roglants oeck te Schyndel gelegen, na inhout eens instruments dairop gemaect ende getekent van Rutger van Arkel notarys hieronder gescreven. Item noch een mud rogs erfpachts te vergelden vyte erfelickheit te Gestel by Oesterwyck ende gecoft teghen Everit Myllinc na begrep der schepenenbrieven dairop gemaect. Item noch gecoft drie aude scilde ende een veerdel van eenen auden scilt erfeliker renten teghen die heeren van der Hemelscher poirten by der stat van den Bosch voirscreven, die die Heeren vyten huys dwellic nu tgasthuys is geldende hadden. Item noch neghen pont erfeliker renten tot Schyndel, geldende te weten vyten gueden Claes Lybrechts vier pont ende vyf pont vyte gueden by die voert by Jan Lybrechts huys aen dat hecken gelegen ende gecoft tegen Lysbeth Coelen, na begrep der schepenenbrieven dairop gemaect.

Ende wellic guede ende erfrenten in volcomene genochdoninge ende bewisinge des voirscreven testaments wilneer Reyners voirscreven, soe dragen wij executoirs voirscreven op in handen des notarys hierondergescreven, dat gasthuys ende guede voirscreven, om die in alder formen, condicien ende maten ofte manieren als voirscreven is, erfelicken ende tot ewigen dagen te bliven tot behoeff des gasthuys voir-

screven ende den synlosen menschen dairin te ewige daeghen comende.

Ende op wellic punten allen ende en yegeliken wij van U notarys hierondergescreven een instrument ofte meer begheren.

Ende dits geschiet des anderen daeghe na Sunte Katelinen dach der maghet int jaer ons Heeren dusent vierhondert ende tweeen viertich, der vyfter indictien tot priem tyt off dair-omtrent pontificaelschap des eerweerdigen Vaders in Gode Eugenius die Vierde Paus, in sinen twelfsten jair.

Dair hebben by geweest eerbair manspoirters en gebuer des Hynthamereyndes der stat voirscreven, meester Jan Bathensoen, Everit van Arkel, Melis van den Hoewel, Jan Hels, Wouter van Gennep, Meeus van Meerlair, Jacob Loyer, Aert Sterrick, Adaem Ghyselen ende veel meer andere getugen dairtoe geroepen ende gebeden.

Item in den jair pontificaelschap indictien ende maent voirscreven des sovenentwintichsten dach derselver maent van November om priem tyt, syn gestaen in presencien my notarys ende getugen hier ondergescreven ende in presencien alle der ghemeyne gebuer ende der vuermeesters op Hintamereynde der stat van den Bosch voirscreven inder Capellen van Sunte Anthonis op dat selve Hyntamereynde staende, terstont nader der missen inder selver Capellen gedaen ende bysunder dairop vergadert, Henrick van Arkel, Symon die Bever ende Jan Eghenssoen, die executoirs voirscreven, begherende die voirscreven ordinancie des gasthuys voirscreven van my notarys hier ondergescreven den voirscreven gebueren gemeynlic te lesen, te kundigen ende te openbaeren, dwellic ic notarys voirscreven terstont ter begheerten der voirscreven executoirs dede.

Ende die selve ordinancie den gebueren voirscreven gelesen wesende ende van hon die gehoert ende verstainden, soe begheerden die executoirs voirscreven van de gebueren voirscreven, dat si hoir consent ende wil dairtoe geven wouden ende hoir vuermeesters wouden laten aennemen in toecomende tyden dat gasthuys voirscreven, in der maten ende manieren voirscreven, die wellic gebuer hon dairop samentliken met hoiren vuermeesteren berieden ende hoiren raedt dair een wenich op gehadt. Soe antworten sy den executoirs voirscreven, sy gheven gheerne hoir consent totten gasthuys in der manieren voirscreven, soe verre die Schouthheit ende Schepenen der stat van den Bosch hoir con-

sent dairtoe gheven ende die punten al en yegeliken confirmeren wouden ende confirmeerden ende bysunder die confirmari van den Schoutheit en Schepenen der stat voirscreven off enich kenlic ongeval gebuerde van den synloesen menschen voirscreven, die in den gasthuys voirscreven also ontfangen weerden, dat die vuurmeesteren ende die verwaerders des gasthuys voirscreven in toecomende tyden dairaff gheen comeren ofte letsel en hadden van den heer ofte der stat voirscreven. Ende op wellic punten die voirscreven executoirs een instrument ofte meer van my notarys hier ondergescreven begheert hebben.

Dits geschiet in der Capelle voirscreven in den jair, manieren, dach en ure als voirscreven is. Daer hebben by geweest eerbair mans meester Jan Bathensoen, Melis van den Hoevel, Wouter Goetscalcx, Wouter van Gennep, Jacob Loyer voirscreven ende veel meer andere getugen dairtoe geroepen ende gebeden.

Et ego Rutgerus dictus de Arkel de Buschoducis, clericus Leodiensis diocesis, publicus sacra imperiali auctoritate et venerabilis curie Leodiensis notarius juratus, quia premissorum fundacioni, ordinacioni, publicacioni, declaracioni pretacti hospitalis ac bonorum resignacioni ac pretactae donacioni ceterisque aliis et singulis dum sic, ut premititur, fierent et agerentur unacum prenominitis testibus presens interfui, eaque omnia et singula suprascripta sic fieri vidi et audivi, idcirco hoc presens publicum instrumentum manu alterius, me aliis occupato negotiis, fideliter scriptum exinde confeci et subscripsi signoque et nomine meis solitis et consuetis, signavi, in fidem et testimonium omnium et singulorum premissorum rogatus et requisitus.

BIJLAGE II.

Approbatie tot oprichting van het Zinnelooshuis. 26 Augustus 1444.

Wy Schepenen, Gesworen, Raedslieden, Deeckenen van den Ambachten ende alle die gemeyn stadt van 's-Hertogenbossche doen condt een yegelycken, alsoo wilner Reyner van Arkel in syn testament en uysterste wil bevolen had, synen executoiren Henricken van Arkel synen broeder, Simon die Bever ende Jan Egensoen te funderen, een gasthuys binnen der stadt van 's-Hertogenbossche om zinloose men-

schen daerin te houden ende te verwaeren ende syn uysterste meyninghe van denselven synen executeuren begeerde te declareren, die welcke syn uysterste meyninghe daeraff geopenbaert ende gedeclareert hebben gelyck in eenen instrumente ons daerop gepresenteert, geteekent metten openbaeren teycken Rutgers van Arkel, gemeyn notarys volcomenlycker begrepen is, hebben ons daerom die voirscreven executoirs oetmoedelyck gebeden, die uysterste meyninghe ende begeerte des voirscreven wilner Reyners te believe, willecoren ende te consenteren, om die alsoo ten ewighen daeghen stentaf-tich gehouden te worden ende te blyven.

Ende want een iegelyck schuldich is alsulcken aelmissen te meerderen ende gunstigh te wesen ende niet te verminderen, soo eest, dat wy ter oetmoediger beden der voirscreven executoirs, daertoe geneyght wesende, die voirscreven intentie des voirscreven wilneer Reyners ende die declaratie synre executoirs voirscreven mit desen tegenwoirdighen brieve believe, willecoren ende consenteren ende willen die ten ewighen daegen alsoe onverbrekelyck houden ende doen houden soeverre dat in ons is, in der manieren ende formen hierna van woirde tot woirde gescreven ende gedeclareert, in den iersten, dat men in dat gasthuys voirscreven ten ewighen daegen in sal moeten nemen alle poirters off poirteressen, kinderen deser stadt ofte van den bloede des voirscreven wilneer Reyners, die synloes syn ende heurren sin niet mechtich ende die men van noetsweghen spannen, bynden en sluyten moet. Maer oft in den gasthuys voirscreven enige cameran ledich waeren, dat men dan daer oock innemen magh andere synloes menschen als voir in der Meyeryen van den Bosh ende nergent anders, sy en waeren van den bloede des voirscreven wilneer Reyners, met alsulcker voirwaarden toegedaen oft die naeste erffgenaemen mage ende vriende der voirscreven sinloosen menschen dieselver met haeren goeden die sy hadden oft aenversterven mochten, niet aennemen oft houden en wouden ende sy dan den meesteren des gasthuys voirscreven beeden om die ontfangen te werden in den huys voirscreven, dat dan dat gasthuys voirscreven hebben sal alle allsulcke goeden als den voirscreven sinloosen menschen toebehooren ende hen namaels „aencomen ende versterven mogen eenichsins als recht ende wettige erffgenamen der sinlooser menschen voirscreven, die nu daer in syn ende voirtaen ten ewighen daeghe daerin comen ende ontfanghen sullen worden, die welcke sinloos menschen als voirscreven is in den

voirscreven gasthuys ontfangen wesende, haer leven lanck gebruycken sullen al der profyten des gasthuys voirscreven.

Ende die executoirs voirscreven sullen dat gasthuys voirscreven regeeren in der manieren voirscreven by heuren leven, oft sy willen, maer nae doode Henricx voirscreven Everardt van Arkel, broeder des voirscreven Henricx ende wilneer Reyners ende die vuermeesters op 't Hinthamereynde deser stadt. Ende nae doode Everardts voirscreven, een van den wettigen bloede des voirscreven wilneer Reyner van den voirscreven vuermeesteren daertoe by raede der Schepenen derselver stadt gecoren te werden. Die welcke alsdan dat voirscreven gasthuys in deser manieren sullen regeeren ende in synen gewoenten ende rechten behouden ten ewighen daegen, ende die van den bloede voirscreven gecoren sal worden, sal daeraen blyven, hij en word verset by raede der Schepenen ende den vuermeesteren voirscreven.

Ende dat die vuermeesteren, verwaerders, mombers oft procureerders des gasthuys voirscreven, die nu syn ende naemaels wesen sullen, volcomen macht hebben sullen, allen die goede, rente ende profyten des voirscreven gasthuys in der forme ende manieren voirscreven te eysschen, te manen, te heffen, te beuren ende met alle wegen van recht te vervolgen ende in oirbaer ende profyt des voirscreven gasthuys te beheren ende te verwaren. Maer sullen daeraff schuldigh syn alle jaer wettighe reeckeninghe te doen des Vrydachs voir den Sondach Palmarum, daer men den Schepenen deser stadt dan weete affdoen sall, om daerby te comen ende die reeckeninghe aenhooren off sy willen, ende dat die meesters ofte mombers des gasthuys voirscreven, die synloes menschen, die in den voirscreven gasthuys syn ende in toecomende tyden ontfangen sullen worden, sullen mogen doen spannen, bynden, houwen ende setten, soo hen dat believen sall, sonder yemants ondancke, berichten ofte wederseggen.

Ende off daerenboven eenige van dien sinloosen menschen by hen selven ontbreke ende ontliepen ende alsoe daeraff eenige ongevallen gebeurde, dat daar die meesters des gasthuys voirscreven ongehouden aff zijn sullen.

Ende omdat wij willen, dat alle dese dingen voirscreven, vaste ende stede blyven ende onverbrekelyk gehouden sullen worden, soe hebben wy den zegel ten saeckent der stadt voirscreven tot meerder seeckernisse aen desen brieff doen hangen.

Ende voirt gebeden Ywanen den Moll, Heere van Sinte Veyrs capelle, Schouteth van den Bosch, dat hy dese punten

samentlyck met ons bezegelen wouden. Ende ick Ywaen de Moll, Schouteth voirscreven, terselver redelycker beeden, in meerdere vasticheyt der puncten voirscreven, hebbe mynen zegel oock aen desen brieff gehangen.

Gegeven den sesendetwintich dage in Augusto int jaer ons Heeren duysent vierhondert ende vier ende veertich.

BIJLAGE IIa.

Brief van Philips van Bourgondië, waarbij hij aan het Stadsbestuur van 's-Hertogenbosch de begeving van verschillende ambten, alsmede de administratie en regeering in de Gods- en Gasthuizen en andere instellingen aldaar, overdraagt. 27 Mei 1458.

Philips by der Gratiën Godts, Hertoge van Bourgognen, van Lothryk, van Brabandt ende van Limborgh, Greve van Vlaanderen, van Artoys, van Bourgognen, Palatyn van Henegouwen, van Hollandt, van Zeelandt, en van Namen, Merckgreve des Heylichs Rycx, Heer van Vrieslandt, van Salms ende van Mechelen: Allen den gene die dese letteren sullen sien of hooren lesen. Saluyt. Alsoo als wy over een wyle geleden gegeven ende verleent hebben gehadt eenige Onssen Dieneren tot huere boeden die Officien van Weertschappe en Mynen in Onser Stadt van den Bossche, van alle den Vissche, die daar gebracht souden werden by eenige Cooplieden van binnen ofte van buyten metten profyte, van ontfange daartoe hoorende, geheyten innegeldt, houdende ende maintinerende, dat Wy daar af hadden of schuldigh waren te hebben, die giften ende volkomen dispositie, mits sekeren redenen Ons daartoe dienende, niet tegenstaande, dat Onsen lieve en wael geminde Schepenen, Gesworens ende Raad der selver Onsser Stadt, hebben moegen seggen, dat het noodt Officie en weer geweest, noch daar voor gehouden, noch geacht in Onsser voorschreven Stadt, nogh oock geweest, nogh gestaan tot Onsser oft ymants anders giften oft dispositien, en het soo zy, dat de selve Onse Schepenen, Gesworen ende Raadt der voorschreven Onsser Stadt van den Bossche beduchtende, dat Wy hier en boven noght moghten willen geven, alsoe als Wy in eenigen anderen goeden Steden Ons Landts van Brabandt ghedaan hebben, diversche andere Officien, alhoewel aangaande der Politien Onsser voorschreven Stadt als anderen, ende soude die dispositie daar af Ons

oyck toe hoeren, als syn die Officien van Clerckschappen ofte Secretarisschappen ende van Cnapen Onsser voorschreven Stadt, van den steken van den Bieren, van den Herinck te packen, te bornen, ende te wairderen, van den Lakenen, Wulle en Lynen te meten, van den Berderen en Landen te meten, van den Grane in der voorschreven Onsser Stadt komende, soo te water, soo te lande te meten, van den Souten te meten, van den mate van den Vissche, van den Calck te meten, van den yser te schaynen, van de Zegelmeesterschap, van den Wullen Laackenen, van den Vogelen te wairderen, ende anderen gelycken ende van gelycker condition, van den welcken die sulcke Officien synde geweest in Onser voorschreven Stadt van den Bossche daar af sy gehad hadden, die giften en dispositien van zeer ouden tyden, ende die sulcke niet, insgelycx van de Administratien, Momberghy ende Gouvernemente, dat sy van zeer langen tyden gehad hebben, overmits hoeren gecontinueerden possessien in den Huysen van den Heyligen Geest, van den Gasthuysen, van der Kercken, van den Siecken oft Melaatschen, oft andere Godts-huysen, ende der Armen in Onsser voorschreven Stadt, en andere dier gelycke; Ons hebben doen toonen veele saacken ende puncten, en bysundere, dat by sulcke ofte gelycken giften dien Wy alsoe souden mogen doen, sy grootelycken gequest souden syn, soe in hoere Privilegien, Vreyheden en Costumen van zeer langen tyden onderhouden, soo in der Politien in der voorschreven Onsser Stadt ende andersints, biddende oytmoedelyck, dat Wy daar toe wouden verstaan, ende hen hier inne voorsien van behoorlyker remedien; Soo doen Wy te weetene, dat Wy die voorschreven bede gehoirt en tottet selver geneyght hebben by ennighe van Onsen Rade daar toe gecommitteert doen hoeren, die voorschreven van Onser Stadt van den Bossche in hoeren voorschreven Privilegien, Vreyheden ende Costumen; Ende daar op gehoirt van den selven Onsen Gecommitteerden haar Rapport ende op al met oick op d' Interest en prejuditie die Wy ende Onse voorschreven Stadt soude mogen nemen, so dese voorschreven giften hoeren voortganck hadden, ende ter Executien gestelt worden, gueden ryphen raadt gehad, begerende als goet Heer ende Prince, die vorderinge en voorspoet van Onsser voorschreven Stadt ende den Ingezetenen ende Inwoenderen der selver; Ende om te schouwen alle questien ende geschillen, die hierom hier namaals souden moegen op staan, hebben voor Ons, Onse Erven ende Na-

comelingen, Hertogen en Hertoginnen van Brabandt wederroepen, gecasseert en te niete gedaan, wederroepen, casseren ende doen te niete mits desen tot ewigen dagen, die voorschreven Gifte ende Verleninghe by Ons ghedaan van den voorschreven Officien van Weertschappen ende Mynen van de voorschreven Vissche, ende van den proffyte, van den voorschreven ontfange, geheyte innegelt, latende, gevende ende verleene, mits desen der voorschreven Onser Stadt, die volcomen dispositie daar af met oyck van alle anderen Officien ende diensten boven geschreven, enen eygelicke anderen aangaande der Politien Onsser voorschreven Stadt, het sy, dat het aldaar Officien oft diensten syn geweest, en voor sulck geacht ende gehouden, oft neghene Officien diensten ende die men soude mogen houden, dat Officien oft diensten souden syn, desgelyx van den Administratien, Momberien ende Gouvernemenen in de voorschreven Huysen van den Heyligen Geest, van den Gasthuysen, van der Kercken, van den Siecken of Melaatschen, ende andere Goidts-huysen boven geschreven, ende yegelicke andere van gelycke condition, om van den selven Officien ende diensten te gebruiken ende te userene alsoo en in der manieren als sy hier voormaals gedaan hebben gehad, oft anders alsoo sy weten en bevynden sullen in hoeren Raide ten oirbare ende prouffyte Onsser voorschreven stadt dienende; Ende dat sy in den selven Officien en diensten sullen mogen, overmits onse Schepenen, Gesworen ende Raide Onsser voorschreven Stadt, stellen en setten Persoonen daar toe nutte en oirbaarlijk wese, om die te bedienen, alsoo als sy hier voormaals hebben pleegen te doen, ende sy deden voir den tydt Onsser voorschreven Giften ende Verleeninge en andersints, alsoo sy vynden sullen behoirende oirbaar en ten prouffyte Onser voorschreven Stadt, den selven Gifte en Verleeninge niet wederstaande noch dien beletten, die hen by redenen van dyen daar inne ghedaan syn geweest, die Wy te niete ghedaan hebben en doen te niete mits desen, sonder dat Wy ofte Onse voorschreven Erve ende Naecomelingen Ons in eenige toekomstende tyden beweynden of onderweynden sullen eenighe meer te ghevene, maar sullen daar af laten Onsser voorschreven Stadt ende den voorschreven Schepenen, Gesworen en Raide der selver, die volcomen despositie in maten voorschreven, sonder eenige fraude oft argelist, ende dit alles op dat Onse voorschreven Stadt van den Bossche om Ons te hulpe te comen in Onsen nootsaken geven sal, ende betalen

een werfmen, in handen van onsen lieven en getrouwe Rade en Rentmeester Generaal van Brabant Petere Blonde, die Ons daar af schuldigh sal syn Rekeninge ende bewys te doene, die somme van drie dusent en tweehondert overlensche rynsche gulden of die weerde daar voor; Ontbieden daar om en bevelen onsen Cancelier, Drossaet, Rentmeester Generaal en alle andere onsen Ambachteren, Rechteren, Officieren, Dieneren en Ondersaaten Ons voorschreven Landts van Brabandt nu synde en namaals wesende en allen anderen, die dat eenighsints aangaan magh, dat sy ende elck van hen alsoo het behoort der voorschreven Onsser Stadt van den Bossche doen en laten gebruyken, rustelyck ende vredelyck van alle 't gene dat voorschreven is, sonder hen daar inne te doen oft te laten geschien enighen hynder commer oft letzsel ter contrarien, want Ons alsoo belieft en gedaan willen hebben, behoudelyck in allen andere saken, Onssen Rechten en eenen iegelycke des syns in allen, des t'oirconden hebben Wy voor Ons, ende Onse voorschreven Erven en Nacomelingen Onsen Zegel aan desen Brief doen hanghen; Gegeven in onse Stadt van Brussele XXVII dagen in Meye, in 't Jaar ons Heeren duysent vier hondert acht en vyftig.

BIJLAGE III.

Reglement gemaakt door de Blokmeesteren van het Hinthamereinde en van de Regenten van het Sinnelooshuys deeser stad 's Bosch so, opdat er een goede directie sy, soo wel in de bedieninge van den blok als van het Sinnelooshuys als opdat de hermonie onder de gesamentlyke Meesters bestendig sy. 26 Januari 1762.

Artikel 1.

De keuse van nieuwe Blok- en Sinneloosmeesters sal altyd moeten geschieden op den eersten Sondag na St. Nicolaas en de regeerende Blokmeester in der tyd daartoe des Vrydags te vooren, voor sonne ondergang, behoortlyke vergadering moeten laten aanseggen en alle de stemhebbende leeden convoceeren te weten des saterdags avonds ten 5 uren tot de voorkeus en des Sondags daaraanvolgende op deselfde uur tot de keus, sullende hierin nalatig blijvende verbeuren drie gulden.

Artikel 2.

Op de voorkeus sal de President van deesen huysse of by

absentie, die in rang de oudste meester is, in omvraag brengen of de Regenten inclineren tot het kiezen van een nieuwen Blokmeester of een uyt de ouden, sullende ingeval de meerderhyd van stemmen overheld tot een nieuwe, niet dan nieuwe en tot een oude, niet dan oude op de nominatie mogen werden gebracht.

Artikel 3.

Int kiezen van een Sinloosmeester sal de wil van den Fundateur moeten worden gevolgd, dog indien er by gebrek van stof geen mogelykhyd is om hieraan te voldoen, sal de Preesident of oudste der preesente meesters op de voorkeuse proponeeren of men voor ditmaal niet tot het kiezen van een nieuwen Sinneloosmeester soude overgaan, 't welk met meerderhyd van stemmen goedgekeurt wordende, sullen er niet als nieuwe Sinneloosmeesters op de nominatie mogen werden gebracht.

Artikel 4.

Op een Roomsche Blok- en Sinneloosmeester sal altijd een Gereformeerde gekoosen moeten worden, gelyk ook op Gereformeerde weder Roomsche, sullende ingeval een Gereformeerde moet gekoosen worden, niet dan Gereformeerde en een Roomsche niet dan Roomsche op de nominatie mogen werden geset.

Artikel 5.

Dog indien in een van byde religien bekwaam stof mogt manqueren, sal op de voorkeuse door den oudste Meester dit in consideratie moeten gegeven worden en dan uyt die religie een gekoosen worden, welke de meerderhyd van twee derde stemmen der preesente Meesters sal goedvinden.

Artikel 6.

De nominatie sal des Sondags avonds ten 5 uren moeten geformeerd worden int comptoir van deesen Sinlooshuyse door de twee laast aangekoomene Blok- en twee laast aangekoomene Sinneloosmeesters, ten overstaan van de twee oudsten deeser vergadering, sullende ingeval een of meer van die de nominatie moeten maaken, absent syn, derselver werk verrigt worden door den oudsten of de oudste deeser vergadering en de daarop in rang volgende by dit werk assisteeren.

Artikel 7.

Eerst moet geformeerd worden de nominatie van den Blok en daar in deese ordre syn, dat de eerste stem heeft de regerende Blokmeester, de 2de de regerende Regent, de 3de de aankomende Blokmeester, de 4de de aankomende Regent. En daarna de nominatie van 't Sinnelooshuys, waartoe de 1ste stem sal hebben de regerende Regent, de 2de de regerende Blokmeester, de 3de de aankomende Regent en de 4de de aankomende Blokmeester.

Artikel 8.

De nominatie gemaakt synde, sal de oudste Meester, sonder alvorens daarvan ymand eenige opening te geven de preesente leeden versoeken yder op hunne plaats te gaan neder-sitten en die nominatie alsdan voorleesen als wanneer de stemmen tot de keus sullen opgenomen worden in de navolgende order: de oudste der vergadering sal opneemen van den oudste tot den jongste toe de stemmen, so als yder der preesente, die op briefjens geschreven heeft, eerst van den Blok en daarna vant Sinnelooshuys, vervolgens sullen die werden geopend en op een lyst, daartoe te maaken, werden geannoteerd door de drie oudsten der vergadering en sal ingeval ymand onder 't verrigten van voorschreven keus en opening van de briefjens, sig van syn plaats begeeft, verbeuren ses stuyvers.

Artikel 9.

So de stemmen mogten steken, sal in de keuse van een Blokmeester de aankomende Blokmeester de concluderende stem hebben en van een Sinneloosmeester de aankomende Sinneloosmeester, sullende niemand als de preesente leden stem hebben.

Artikel 10.

Daar sal als van ouds van den blok tot het doen der keus moeten gegeven worden vier gulden en vyftien st. en een gelyke som van 't Sinnelooshuys, welke soals van ouds, in yder der respective rekeningen sullen worden geleden.

Artikel 11.

Men sal niemand mogen verkiesen, tenzij in deesen blok woonagtig synde en sal een meester uyt deesen blok ver-

huysende geen stem meer hebben in deese vergadering, ook selvs niet, wanneer hy naderhand weder in deesen blok kwam woonen, tenzy op nieuw verkooren wordende.

Artikel 12.

Niemand sal tot het bedienen van deesen Blok of Godshuys meer als driemaal mogen gekoosen worden, gelyk ook niet een man, gepasseert synde den ouderdom van 65 jaaren.

Artikel 13.

Een yder der meesters, nu synde of namaals komende sal sig moeten verbinden, driemaal 't zy den blok, 't zy 't Sinne-looshuys, tot welk van byde hy soude mogen verkooren worden, te administreeren, tensy excederende de jaaren in 't voorige artitel gemeld en sal niemand nominabel of kiesbaar syn, tenzy na vyf jaaren, dat hy de laaste rys is gekoosen geworden.

Artikel 14.

Geen der Meesters sal ontslagen kunnen worden van den last der bedieninge of syne demissie kunnen krygen, tensy sulks met meerderhyd van twee derde der stemhebbende leden wierde geaccordeert.

Artikel 15.

De regerende Blokmeester sal verpligt zyn agt dagen voor de keus vergadering te leggen en in omvraag brengen, wat spys de Regenten ten tyde der keus sullen geschaft willen hebben, welke Meesters sullen gelieven op de maalyd te koomen en hoe in deese met den wyn te handelen en geobligeert syn, die spys en wyn te besorgen, welke met meerderhyd van stemmen sal goedgevonden worden, op poene, dat hy, so hy geen vergadering legt, sal verbeuren ses st. en geen spys besorgd, dertig stuyvers.

Artikel 16.

Alle de leden, die op de maalyd preesent syn geweest, sullen den Blokmeester de verschotten in deese gedaan, yder syn aandeel, des dinsdagsavonds in dank moeten restitueren en de hieraan manquerende verbeuren voor yder dag wagten twee stuyvers.

Artikel 17.

De Blokmeester sal den nieuwverkoorene Blok- en Sinne-

loosmeester door den bedienaar van deesen Godshuyse laten nodigen, om te compareren in de kamer der Regenten en de naamen der verkoorenen dienselfden avond in 't resolutieboek met insertie van jaar, maand en dag moeten aantekenen op poene van hierin nalatig synde te sullen verbeuren ses stuyvers.

Artikel 18.

De nieuwverkoorene Blokmeester sal gehouden syn des Sondagsavond de gesamentlyke Regenten te tracteeren op een anker wyn, half roode en half witte, gelyk de Sinneloosmeester gehouden sal syn des smaandag avond 't selfde te doen, sullende in cas op die twee avonden meer als twee ankers wyn gebruykt syn, het montant daarvan door de preesent geweest synde leden werden betaald.

Artikel 19.

Een Blok-, Sinneloosmeester of Rentmeester van 't Catersgasthuys vergadering leggende sal gehouden syn den dienaar van deesen Godshuyse te belasten, aan yder der Meesters te seggen, op wiens ordre deese vergadering gelegd word, sullende buyten deese drie regerende meesters en den Preesident van deese vergadering niemand mogen vergadering leggen of sal verbeuren twaalf stuyvers.

Artikel 20.

So egter een der Regenten yts noodsakelyks meend te proponeeren te hebben, sal hy den Blokmeester, soo het den blok betrefd of Sinneloosmeester, soo sulks het Sinnelooshuys aangaat, mogen verzoeken vergadering te beleggen en deese dan ook gehouden syn sulks na te komen, op poene van dit niet doende te verbeuren twaalf stuyvers.

Artikel 21.

De vergaderingen sullen moeten gelegd worden tegen snamiddags ten vyf of ses uren, so als het den belegger der vergadering sal convenieren, ten waare de noodsakelykhyd een ander uur vereyste en sal een Meester capel of vergadering belegt hebbende, selvs niet comparerende verbeuren twaalf stuyvers en die geene, welke met den laaste klokslag van St. Antony Capel niet in de kamer is, sal verbeuren twee stuyvers en in 't geheel niet comparerende drie stuyvers,

Artikel 22.

De vergadering zal daags te vooren voor sonneondergang moeten aangesegd worden en sal niemand van de voorschreven boete geximeert syn, ten waare hy by de aansegging van de vergadering siek of uyt de Stad was, waarvan aan den bedienaar van deesen Godshuijsen sal moeten kennis gegeven worden, die sulks dan aan den Meester, die de vergadering belegt heeft, zal moeten communiceeren.

Artikel 23.

De vergadering buytentyds aangesegt wordende, sullen er geene boetens verbeurd worden en sullen geene resolutien in een vergadering genoomen van effect syn, soo de stemhebbende leden niet boven de helft present syn geweest.

Artikel 24.

Een Meester vergadering belegt hebbende, sal syn resolutieboek moeten by sig hebben of sal verbeuren ses stuyvers.

Artikel 25.

Die de vergadering belegt heeft sal de presente leden versoeken na oudhyd hunner bediening op hunne plaatsen te gaan nedersitten, om alles met aandacht te kunnen aanhooren, hetgeen geproponeert staat te worden, welke propositie de meester, die de vergadering belegt heeft, staande doen sal.

Artikel 26.

De redenen van den Meester opengelegt synde, waarom en tot wat einde deese vergadering gelegd is, sal het een yder, die meend, dat hy eenige consideratien op dit voorstel heeft, eer de stemmen opgenomen worden, vry staan permissie te versoeken tot het geven van die consideratien, welke aangehoord synde, sal de belegger der vergadering een yder op syn rang met alle modestie syn meening afvragen en niemand vermogen voor syn beurt te spreken, of sal verbeuren drie stuyvers.

Artikel 27.

Wie na rang der oudheid syner bediening in de vergadering niet gaat sitten of geduurende de vergadering van syn plaats gaat, sal verbeuren twee stuyvers.

Artikel 28.

De Meester, capel of vergadering belegt hebbende, sal gehouden syn de resolutien, na rype deliberatien daarop genomen, eerst op een stuk papier aan te tekenen en voor te leesen, daarna behoorlyk int resolutieboek te registreeren en die in de volgende vergadering ter resumptie voor te leesen, alvorens yts anders te proponeeren, sullende het geresolveerde dan door de twee oudste der vergadering, benevens de Regerende Meester, behoorlyk worden onderteekend, op poene, dat hy, voor yder versuymde resolutie sal moeten betalen ses stuyvers.

Artikel 29.

Alle resolutien, die met eenpariglyd van stemmen genomen syn, sullen niet dan met twee derde stemmen kunnen verbrooken worden, dog die met meerderhyd van stemmen genoomen syn, weder met meerderhyd van stemmen.

Artikel 30.

Wie der Meesters een vergadering gelegt sal hebben, die van de meerderhyd der gecompareerde leden word geoordeeld vrugteloos te syn, sal daar voor verbeuren twaalf stuyvers.

Artikel 31.

Indien ymand der Meesters of desselvs Huysvrouw komt te sterven, sullen de gesamentlyke Meesters gehouden syn tot het begraven van het doode lighaam te compareeren in den rouw met sluyers, sullende degeene, die na den laasten klokslag van elf uren niet preesent gevonden word in de kamer van deesen Godshuyse verbeuren twee stuyvers en int geheel by de begrafenis niet compareerende, agt stuyvers.

Artikel 32.

Voor den dienst van neffens het lyk van den overledene Meester of desselvs Huysvrouw gegaan te hebben, sullen de Meesters genieten ses gulden en indien het gebeurde, dat ymand der Meesters of derselver Huysvrouwe met koetsen begraven wierden, sullen niet te min de ses gulden betaald moeten worden.

Artikel 33.

Wie der Regenten niet assisteerd by de begrafenis van een sinloose in deese Godshuyse overleden, sal verbeuren ses

stuyvers en by een vrouwke uyt het Catersgasthuys drie stuyvers.

Artikel 34.

De Regerende Blok- en Sinloosmeester, alsmeede de Rentmeester van het Catersgasthuys sullen gehouden syn alle renthen, chynsen en pagten, alsmeede interesten van obligatien en Schepene Schuldbrieven etc. meer dan drie jaaren agteren synde en onbetaald staande, by wegen van regt in te vorderen, of te wel by te doene rekening blyken te geven van gedaane devoires en redenen te produceren, waarom die niet ontfangen syn, op verbeurte van vyf en twintig stuyvers voor yder post, die versuymt sal syn.

Artikel 35.

De Regerende Meesters sullen gehouden syn in derselver registers pertinentelyk aan te tykenen den ontfangst der renthen, chynsen, pagten, intresten, alimentatiegelden en landhuuren, met insertie van dag, maand en jaar en by ondertekening van hunne naam, op verbeurte van drie stuyvers van yder text of post daar sulks sal wesen geomitteerd.

Artikel 36.

De Blok-, Sinloosmeester en Rentmeester van het Catersgasthuys sullen aan hunne opvolgers moeten overleveren alle rekeningen, renthebrieven, chartres en papieren den Blok, het Sinlooshuys en het Catersgasthuys cornernerende en indien eenige brieven, om in regten te dienen, moeten worden uytgegeven, sal daarvan een recepis moeten genomen worden, om alsoo gerepeteerd te kunnen worden, sullende ingeval ymand brieven sonder recepis uytgeeft, verbeuren drie gulden voor yderen brief.

Artikel 37.

Een Blok of Sinneloosmeester sal geen meer penningen van den Blok of Sinnelooshuys onder sig mogen hebben, dan yder drie hondert gulden en een Rentmeester van het Catersgasthuys niet meer als hondert gulden, sullende de sloten van rekeningen en afgeloste capitaalen de voorschreven som excederende moeten gebragt worden ten comptoir van deesen Godshuyse in deysere kist, daarstaande, op verbeurte van drie gulden, indien ymand sal bevonden worden meer als twee maal 24 uren die penningen onder sig gehouden te hebben.

Artikel 38.

Van de voorschreven kist, waarop drie sloten syn, sal een der sleutels syn onder de directie van den Regerenden Blokmeester, een onder den Regerende Regent en de derde onder die van den Rentmeester van het Catersgasthuys en sal de looper op deese kist synde in handen van den President syn.

Artikel 39.

Geen der Meesters sal vermogen eenige nieuwe werken te maaken, tenzy by resolutie van vergadering, ook geene reparatien te doen, tenzy met consent van een vergadering, uytgenomen dan alleen, wanneer de dringende nood verbied hierover eerst een vergadering te leggen ofte indien deselve van die geringhyd waare, dat de dagelyks comparerende Meesters oordeelen, dat hierover geen vergadering hoeft gelegd te worden, sullende contrarie doende verbeuren vyf gulden en vyf stuyvers.

Artikel 40.

Een Meester sal niet vermogen eenig oud goed, hoe ook genaamt, te verkoopen dan op publieken afslag en dit behooryk in rekening brengen, ook niet eenige nieuwe linnens, nieuwe pellen of nieuwe meubelen renderende boven de 25 gulden te koopen, tenzy hy hierover vergadering leggen, of sal contrarie doende verbeuren dertig stuyvers.

Artikel 41.

Een Sinneloosmeester, welke word versogt vergadering te leggen om sinneloose buyten deese stad woonende of te ook in deese stad, tenzy van den armen besteld wordende, in te nemen, sal voor die vergadering moeten vorderen drie gulden, welke voor den Regent syn, sullen ingeval die vergadering vrugteloos is, dog ingeval de sinneloose werd ingenomen, sullen de gemelde drie gulden aan de inkomende regten kunnen worden gekort.

Artikel 42.

De inkomende regten sullen moeten syn, sooals in dit resolutieboek, folio 65 vso. is vermeld en by manquement van dien, sal daarvoor moeten betaald worden 25 gulden eens.

Artikel 43.

Behalve het hiervoor gestipuleerde, sullen nog voor in-

komende regten in de bus van de Meesters moeten worden betaald, ses gulden en voor de bedienden 30 stuyvers te weten, voor diegeenen, die niet in de stad of majory gebooren syn, sullende diegeenen, dewelke alhier en in de majory gebooren syn, maar geven 3 gulden in de bus van de Meesters en een daalder voor de bediendens en diegeenen, welke van stadswegen of met regt van invallen inkoomen, hiervan niets betalen als 30 stuyvers voor de bediendens, terwyl van de twee koojen aan de stad geaccordeert, niets sal betaald worden.

Artikel 44.

Alle inkomende regten, hetzy in geld, hetzy in meubilair ingebragt wordende, sullen blyven ten behoeve van het Godshuys en de penningen by den Actuelen Regent werden verantwoord, gelyk meede de meubilaire by den inventaris van het huys werden bygeset, tenzy by contract anders wierd geconditioneert.

Artikel 45.

By het inkoomen van sinneloosen sal de Regent bedingen, dat de Doctor, Chirurgyn en te leveré medicynen sullen syn voor rekening van het Sinnelooshuys en daarvoor 10 gulden extra moeten bedongen worden.

Artikel 46.

Tot faciliteering der regering en opdat alles in een goede ordre mag geschieden, sal de Regerende Sinneloosmeester gehouden syn tegen elken eersten woensdag of saterdag in de maand een behoorlyke vergadering te doen aanseggen en de comparende leden alsdan af te vragen, of er ook ymand is, die eenige observatien of consideratien, strekkende tot voordeel van de menagie in deese Godshuyse, heeft, sullende ingeval eenige consideratien worden opgegeven, verplicht syn dit in omvraag te brengen, om sig als dan na de te neemene resolutie te gedragen, sullende hierin nalatig blyvende verbeuren twaalf stuyvers.

Artikel 47.

De Regerende Blokmeester sal jaarlijks syne rekening moeten doen op den eersten Woensdag na nieuwe jaar, des nademiddags ten klokke drie uren, sullende daags te vooren voor sonne ondergang de Meesters, tot het opnemen van dien, door den bedienaar behoorlyk laten convoceren, mits hierin nalatig blyvende te sullen verbeuren drie gulden.

Artikel 48.

De rekening van het Sinnelooshuys sal jaarlyks moeten geschieden veertien dagen of drie weeken voor vastenavond, ter fixie van den Heer Provisoir dan synde, sullende de Regent den Provisoir veertien dagen of drie weeken te vooren den precisen dag moeten afvragen ende convocatie doen, als in den vorigen artikel, op verbeurte als voor.

Artikel 49.

De rekening van het Catersgasthuys sal geschieden op den eersten dag na het doen der groote maalyd van het Sinnelooshuys en de convocatie als voor, op boete alsvoor en sal ten selven dage de Blokmeester ook rekening moeten doen van het brandgereedschap, op boete als voor.

Artikel 50.

De Blokmeester, Sinneloosmeester en Rentmeester van het Catersgasthuys sullen gehouden syn, wanneer sy hunne rekeningen moeten doen, derselver rekening, beneffens alle de documenten en quitantien te brengen in de kamer van deese Godshuyse, vyf dagen voor de rekening, savonds van vijf tot agt uren, ter visie van alle de Blokmeesters en Regenten, op poene, dat degeene die hierin nalatig is, voor yder dag sal verbeuren twaalf stuyvers.

Artikel 51.

Tot het opneemen, hooren en sluyten van de drie voorschreven rekeningen sullen alle de stemhebbende leden, behoorlyk geconvoceert synde, ook moeten compareren en deselve rekeningen op rang volgende moeten ondertekenen en sal diegeene, die niet preesent is op den laaste klokkenslag van het beleggen der vergadering verbeuren drie stuyvers, die sig absenteerd uyt de kamer eer de rekening gesloten en getekent is, ook drie stuyvers, die int geheel niet compareerd ses stuyvers en die de gemelde rekening drie maal 24 uren, nadat deselve gesloten is, niet behoorlyk ondertekent sal hebben, sal ten waare hy siek of uyt de stad was, verbeuren drie gulden.

Artikel 52.

De aankomende Blokmeester sal moeten versorgen de spys, te gebruyken op den avond van de rekening des bloks en sig moeten gedragen, soo als in den 15 artikel ten opsigt

van den Blokmeester is vermeld, op deselvde boete aldaar gestatueerd.

Artikel 53.

Op die maalyd sal de Blokmeester, die syn rekening heeft gedaan de gesamenlyke Meesters moeten tracteeren op een half anker roode en een half anker witte wyn, sullende het meer gedronkene door de preesent geweest synde leden werden betaald en sal een yder, die preesent geweest is, uytgenome de Blokmeester, die de wyn heeft gegeven, des donderdagsavonds de gedaane verschotten aan den aankomende Blokmeester restitueren, op poene van hierin manquerende voor yder dag wagten te verbeuren twee stuyvers.

Artikel 54.

Veertien dagen of drie weken voor het doen der rekening van het Sinnelooshuys sal de Actuele Regent leggen een vergadering en daarop proponeren, dat, de groote maalyd voorhanden synde, diende te worden geresolveert, in wat voegen de 110 gulden voor de groote maalyd toegestaan sullen worden verteerd, hoeveel dagen daartoe werden gestipuleerd en hoe in dit geval met den in te leggene wyn en bier sal handelen, sullende ingeval van nalatighyd hierin verbeuren vyf en twintig stuyvers.

Artikel 55.

Een dier vrolyke avonden sal, als van ouds, moeten syn op Sondag na het houden der groote maalyd, genaamt den gekkenavond, en sal de Regerende Regent, die syn rekening gedaan heeft, gehouden syn te geven een anker wyn, half roode en half witte, sullende ook het alsdan meer gedronkene door de preesent geweest synde Meesters moeten worden betaald.

Artikel 56.

De drie laat gekoosene Blokmeesters en de drie laat gekoosene Sinneloosmeesters sullen op de gemelde groote maalyd, alsmede op den soogenaamden gekkenavond mogen medebrengen hunne vrouwen, matrassen of te wel ymand anders in haare plaatse.

Artikel 57.

Op de maalyd van den Blok sal de Blokmeester boven aansitten en op de maalyd vant Sinnelooshuys, de Sinneloos-

meester, sullende de overige Meesters yder op hun rang moeten aansitten, of verbeuren drie stuyvers.

Artikel 58.

Een Blokmeester sal agt of 14 dagen voor de spyningen vergadering moeten leggen en in omvraag brengen, hoeveel rogge te speenen, sullende hierin nalatig blijvende verbeuren drie gulden en meer als geresolveert is, spynde, een gelyke som.

Artikel 59.

Een Blokmeester sal syn opvolger moeten overleveren ten minste tien sakken rogge, sullende ingeval die by leverantie in voorraad niet is door hem worden aangekocht of sal by mindere overlevering verbeuren drie gulden, tenzij in een vergadering van hem belegt anders wierde geresolveerd.

Artikel 60.

De afgaande Blokmeester sal aan den aankomende moeten overleveren, al het brandgereetschap, wel voorsien en gerepareert om in tyden van noot gebruykt te kunnen worden, sullende daartoe, alsmeede tot het onderhouden van de gemeene watertrappen en pompen, yder Blokmeester in syn jaar gehouden syn te collecteeren de penningen, by form van trapgeld, volgens resolutie van Heeren Schepenen daarvan synde, sullende degeene, die dit negligeert verbeuren vyf gulden en vyf stuyvers.

Artikel 61.

De Rentmeester vant Catersgasthuys sal een apart resolutieboek hebben, omt geresolveerde daarin aan te tekenen en sal, een vrouwke in het gasthuys gestorven synde, de vergeving daarvan alleen staan aan den actuelen Rentmeester, die daarin sal moeten observeren, dat een Gereformeerde op een Gereformeerde en een Roomsche op een Roomsche succedeere en dat de daarin te plaatsene sal moeten beryken den ouderdom van vyf en vyftig jaaren en in deese stad gebooren syn en reeds in geen ander gasthuys plaats heeft, sullende de ouderdom en geboorte in de vergadering moeten blijken, en in cas dit niet geobserveerd is, de vergeving van nul en geener waarde syn en de vergeving de novo door de gesamentlyke Meesters met meerderhyd van stemmen geschieden.

Artikel 62.

Ook sal de Rentmeester moeten sorgdragen, dat het vrouwke, aan wien de plaats gegeven is, selvs en geene andre int gasthuys haare vaste wooning heeft en so er een komt te sterven, sal de Rentmeester wel moeten sorgdragen, dat de nalatenschap van de overledene niet werd veraluneerd, maar ten voordeele vant huys werde verkogt en in rekening gebragt, sullende ingeval hy overtuygd word hier op niet te hebben gevigileert, verbeuren dertig stuyers.

Artikel 63.

Geen der Meesters, die op een vergadering met meerderhyd van stemmen wordt gecommitteerd, om den Blokmeester, Sinneloosmeester of Rentmeester vant Catersgasthuys in saken van aangelegenthyd te assisteeren, sal vermogen, die commissie te wygeren, maar deselve moeten aannemen, ten zy redenen kunnende inbrengen, die van de meerderhyd der vergadering gewigtig bevonden worden, of sal verbeuren drie gulden, sullende alleenlyk hiervan bevryd syn de Preesident van deesen huysse, ten zy by vrywillige aanneeming.

Artikel 64.

Alle de Meesters sullen verpligt syn in het maaken van commissien, so veel doenlyk is, in 't oog te houden, dat niet telkens de commissien op een en deselvde vallen, maar dat deselve, so veel mogelyk is, van boven en van onderen rolleren, opdat allen een gelyke last te dragen hebben.

Artikel 65.

De Regerende Blok- en Sinneloosmeester sullen gehouden syn alle de waaren, die den Blok oft Sinnelooshuys mogt nodig hebben en welken hy by de mede-Regenten van deesen Godshuysen kan krygen, by deselven te koopen, ten waare hy de vergadering kon aantoonen, dat hy by een ander beeter en beeter koop konde krygen.

Artikel 66.

En opdat dit evenreedig en onder de Regenten in alle vrindelykhyd geschieden, sal een yder der neeringdoende Meesters, so er meer als een syn mogt, op syn tour, na oudhyd der bediening, de leverancie hebben en de Blokmeester en Regent verpligt syn hun op hun beurt de calan-

digie toe te voegen, ten waare een der selven selvs voor de leverancie bedankte.

Artikel 67.

Een neeringdoende Meester, Regerende Blok- of Sinneloosmeester synde, sal niet vermoogen in het jaar syner administratie eenige leverantie, hoe genaamt, te doen, een Blokmeester aan den Blok of Sinneloosmeester aan 't Sinnelooshuys, alssynde strijdig tegen een resolutie van Heeren Schepenen, ten opsigt der administratie van Godshuysen genomen.

Artikel 68.

Indien ymand bevonden sal worden buyten de vergadering bekend gemaakt te hebben, 't geene in vergadering of in de kamer der Regenten is voorgevallen en waarvan stilzwyghendhyd is versogt geworden, sal hy verbeuren drie gulden, mits daarvan by behoorlyke preuven overtuygd synde, 'twelk sal staan ter arbitratie van de twee oudste en twee Regerende Meesters.

Artikel 69.

De Regerende Sinneloosmeester sal verplicht syn een behoorlyke vergadering te leggen en daarop in omvraag te brengen, hoeveel turf hy voor de kamer der Regenten sal opdoen, sullende dan verplicht syn soveel turf te besorgen, als door meerderhyd van stemmen sal goedgevonden worden.

Artikel 70.

Deese vergadering sal hy verplicht syn te leggen uysterlijk voor het midden van de maand September en dan te gelyk in omvraag te brengen, wie der Regenten by 't vyerstooken sal compareren, wanneer de Regenten gehouden sullen syn sig te declareren, of sy sullen koomen, dan niet, op poene, dat degene, die sig hieromtrent niet sal willen declareren, versteeken sal syn gedurende dien geheelen winter, de byeenkomst by te wonen.

Artikel 71.

Alle de geenen, die sig gedeclareert hebben by het stooken des vyers te sullen compareren, sullen ook gehouden syn hun aandeel in de onkosten van den turf te betalen, tensy ziek geworden synde of sulke redenen kunnende allegeeren, die door de meerderhyd van stemmen der comparerende leden wigtig genoeg bevonden worden.

Artikel 72.

De Regerende Regent sal gehouden syn, de onkosten van den turf te verschieten tot den dag, dat de rekening van den Blok sal geschieden, ten welke daage een yder, die by 't vyer gecompareerd is, den Regent het verschotene, een yder syn aandeel, in dank zal moeten restitueren, op poene. dat de geene, die dan niet betaald, voor yder dag wagten sal verbeuren twee stuyvers.

Artikel 73.

Wanneer een der Meesters des avonds in de byeenkomst der Regenten, geschikt om op alles meede toesigt te hebben en over 't een en ander tot welsyn der administratie te redeneeren, yts te proponeeren heeft, 't geen hy denkt tot nut te syn van den Blok, Sinnelooshuys of Catersgasthuys, sal de Preesident of oudste der tegenwoordig synde deese propositie in omvraag brengen en yder op syn rang syn sentiment in deese vraagen.

Artikel 74.

En als met meerderhyd van stemmen door de presente leden word geoordeeld, dat het geproponeerde van so veel gewigt is, dat hierover een vergadering moet worden gelegd, sal, die de stemmen heeft omgevraagd, verpligt syn den Regerende Blok, Sinneloosmr. of Rentmr. van 't Catersgasthuys, wien van drieen de saak aangaat, te versoeken hierover een behoorlyke vergadering te leggen.

Artikel 75.

Buyten gelegde vergaderingen sal geen Meester in de byeenkomst der Regenten in de kamer mogen koomen, dan na den laasten klokkenslag van vier uren, oock niet, tensy ten tyde van maaltyden of vrolyke avonden, langer daarin mogen blyven dan na den laasten klokkeslag van tien uren, sullende degeene, die vroeger komt of later blyft, verbeuren vier stuyvers.

Artikel 76.

Daar sal sulk bier, kaarsen en andre onraad in de kamer gebruykt worden als de meerderhyd der comparerende leden sal goedvinden.

Artikel 77.

Wanneer twee tonnen bier geledigt sullen syn, sal opge-
maakt worden, hoeveel een yder, die er van gedronken heeft,
syn aandeel is, alsook hoeveel een yder in den onraad in
dien tyd gereesen, sal moeten betaalen, sullende dan een yder
gehouden syn deese betaling promptlyk te doen en sal die-
geene, die vier dagen na het opnemen der rekening niet
betaald sal hebben, verbeuren twee stuyvers.

Artikel 78.

Wie der Meesters de byeenkomst bywoond, sal syn aan-
deel in alle onraad moeten betaalen, ten waare hy in so
lange tyden de byeenkomst der Regenten niet waare tegen-
woordig geweest, als de twee tonnen bier geloopen sullen
hebben, op poene, dat degene, die hierin wygeragtig is, ver-
beuren sal sulk een boete, als syn aandeel in den onraad is
renderende, gelyk ook diegeene, die wygeren sal syn aandeel
int bier, waarvan hy gedronken heeft, te betaalen, verbeuren
sal sulk een boete, als syn aandeel int bier is bedragende.

Artikel 79.

In de kamer der Regenten sal niemand hooger mogen
speelen alsom een dubbeltje en ymand bevonden wordende
om hooger prys te hebben gespeeld of eenige weddingen te
hebben aangegaan, sal verbeuren de dubbele waarde, waar-
om gespeeld of gewed is.

Artikel 80.

Indien ymand in de byeenkomst der Regenten een gast
medebrengd, sal hy daar voor betalen drie stuyvers, welke
dienselvdn avond sullen moeten betaald worden, op poene
van hieraan te manqueren een dubbelde boete schuldig te
syn, sullende alleenlyk geene boetens werden betaald, wan-
neer een Regerende Regent sulk een persoon in de kamer
brengd, met welken hy over noodsakelyke affaires, deesen
Godshuyse betreffende, te spreken heeft.

Artikel 81.

Opdat altyd onder de Regenten een goede harmonie en
verstandhouding blyve, sal niemand vermogen, een van syne
mede-Regenten met schelwoorden te injurieren of hem yts
hieten liegen, sullende degeenen, die sig hieraan schuldig

maaken, verbeuren drie gulden en wanneer hy ymand kwam te slaan, ses gulden.

Artikel 82.

De Blokmeester, Sinneloosmeester en Rector van 't Catersgasthuys vergadering gelegd hebbende en de absenten genooterd hebbende, sullen moeten invorderen de boetens, die verbeurd syn, te weten, de Blokmeester de boetens den blok specterende, de Rentmeester van het Catersgasthuys, die syn administratie betreffen en de Regent, die boetens so wel deesen Godshuysen, als de byeenkomst der Regenten aangaende en in de bus gestoken worden, sullende ingeval een der drie gemelde Meesters werd overtuygd hierop niet te hebben gevigileert, selvs de boete, die verbeurd is, moeten betaalen, terwyl alle de Meesters in de byeenkomst comparerende, so de Regent absent mogt syn, sullen moeten vigiteleren, dat de boetens als dan verbeurd wordende, werden betaald.

Artikel 83.

Uyt de boetens en het geld in de bus gevonden wordende sullen voor eerst en voor alles moeten betaald worden sulke couranten, als by meerderhyd van stemmen aan de Regenten syn geleverd.

Artikel 84.

Indien dit geld niet genoeg waare, om de couranten aldaar uyt te betaalen, sullen alle de Meesters, geen uytgesondert, hun aandeel, sonder eenig tegenseggen in de tekortschietende penningen moeten voldoen, sullende de wygerende so veel boete moeten betaalen, als syn aandeel is.

Artikel 85.

En indien, na het betaalen der couranten, nog eenig geld mogt overschieten, sal de Regerende Regent verpligt syn op een vergadering in omvraag te brengen, wanneer en hoe dat geld sal worden verteerd, sullende de penningen alsdan ook so moeten worden verteerd, als by meerderhyd van stemmen sal werden goetgevonden.

Artikel 86.

De Regerende Sinneloosmeester sal verpligt syn so ten daage der keus, als een half jaar daarna, op een vergadering

daartoe te leggen, alle deese genomene resolutien, sowel aan de nieuw verkoorene, als aan alle de Meesters met luyder stemme voor te lesen, ten einde niemand hiervan eenige ignorantie kan voorwenden, sullende de Regent hierin nalatig blyven voor ydre rys verbeuren twaalf stuyvers.

Artikel 87.

Opdat alle de boetens hierboven gemeld te beeter worden ingemaand en het hierin beloofde te beter werde nagekoomen, sal ingeval ymand der Meesters de betaaling daarvan kwam te wygeren, onder wat preetext het ook soude moge weesen, de Regerende Meester na twee dagen agtereen aanmaaning te hebben gedaan, een dubbelde som moeten vragen en ingeval hy dan nog wygeragtig waare, sal hy, Regerende Meester, vergadering hierover moeten leggen, als wanneer de wygeragtige, behalve drie gulden voor die gehoudene vergadering, soo veel sal moeten betaalen, als by meerderhyd van stemmen op die vergadering sal werden goetgevonden.

Alle deese resolutien met eenpaarighyd van stemmen gemaakt, belooven wy gesamentlyke Blokmeesters en Regenten van deesen Godshuyse promptelyk en punctuelyk te sullen nakoomen en te doen nakoomen, ondertekenende deselve toirconde deeses met onse naamen en sullen allen, die na ons verkooren worden, ook gehouden syn deselve te ondertekenen, sullende, in cas van wygering, de gesamentlyke Meesters sulke maatregelen be-raamen en resolutie neemen, als sy sullen bevinden te behooren.

Aldus gedaan te 's-Bosch in deesen Godshuyse den 26 January 1700 twee en sestig.

BIJLAGE IV.

Reglement voor het Huishoudelyk Bestuur van het Zinne-looshuis ofte fondatie van wylen Reynier van Arkel binnen 's-Bosch, ingevolge resolutie van Regenten dato 2 October 1802.

Artikel 1.

Het huishoudelyke bestaat uit vier leden als:

1. Regerende Regent;
2. Aankomende Regent;

3. Regerende Blokmeester;
4. Rentmeester van het Catrina Catersgasthuis.

Artikel 2.

Dezelve zullen 's weekelyks op Maandag 's namiddags ten drie uren vergaderen.

Artikel 3.

Welke vergadering zal moeten duuren een uur en niemand zal die mogen verlaten, zonder consent van den Regerenden Regent.

Artikel 4.

Iemand absent zijnde zal verbeuren eene boete van zes stuyvers, dog voor de half uur waarop de vergadering belegt is, comparende, zal maar verbeuren eene boete van drie stuyvers. Dog later koomende, zullen gehouden werden als niet gecompareert.

Artikel 5.

De vier Regerende Regenten zullen 's weekelyks gelyktydig met een Regentin vergaderen, onder de boetens als voor Regenten by artikel vier is gestatueert.

Artikel 6.

Regentinnen zullen haare plaatze door andere moogen laten waarnemen.

Artikel 7.

By ziekten ofte uit de stad zynde, zal men maar eens boete moeten betalen voor de eerste vergadering, die men absent is, tenzy men thusschen beyde uit is geweest ofte weder in de stad is geweest.

Artikel 8.

De werkzaamheden van deze vergadering zal bestaan:

1. in 't verzorgen van alle mondbehoeftens;
2. dezelve zoo goedkoop en goed aan te koopen ofte doen koopen als mogelyk is;
3. dat alle mondbehoeftens door haar aangekocht behoorlyk worden opgesloten en bewaard;
4. dat staande deze vergadering door haar aan de Moeder van het Huis het noodige zal worden aangewezen;
5. het noodige aankooopen van alle lyfsbehoeftens;
6. het verkoopen van alle derzelve, dewelke zy zullen

vermeenen niet meer te kunnen dienen voor het gebruik van de arme Zinneloosen;

7. het verzorgen van zieken, dat dezelve behoorlyk werden opgepast;

8. dat ingeval zy noodig oordeelen voor zieken geemployeerdens ofte assistenten te moeten hebben voor het waaken ofte om dezelve op te passen, word haar by deze de volle magt daartoe gegeven;

9. zy zullen zoo dikwyls mogelyk de kamers visiteeren ofte doen visiteeren;

10. en de noodige beveelen uitgeven van al dat tot gemak en gezondheid van de Zinneloosen zal kunnen dienen;

11. zoo de bediendens aan een ofte andere beveelen kwamen te mankeeren, zullen zy zulks terstond door haar ofte door de Grootte Vergadering doen remedieeren ten eynde de bevelens te doen gehoorzaamen.

Artikel 9.

De Regerende Regenten zullen verpligt zyn in alles wat mogelyk is, de Regerende Regentinnen de behulpzaame hand te bieden, tot het uitvoeren van alles zy noodig en voordelig oordeelen, het huushoudelyke regarderende.

Artikel 10.

Zy zullen alle rekeningen van leverantien, arbeidsloonen enz. doen visiteeren en het te hoog ofte qualyk gestelde aan de leveranciers onder het oog brengen en hun doen redresseeren.

Artikel 11.

De Regerende Regent zal notuleeren al hetgeene in deze vergadering werd verhandeld.

Artikel 12.

De Regerende Regent zal verpligt zyn drymaal 's jaars te weeten: met May, Augustus en November zyne leggers aan het huushoudelyk bestuur open te leggen, ten eynde de staat der cassa te kunnen opmaken ofte om te kunnen naar zien ofte alles op zyn tyd werd ingevorderd.

Artikel 13.

Alle verschillen in deze vergadering voorvallende, zullen door haar by meerderheyd der stemmen gedeceideert werden

en de stemmen staakende, zal den Regerenden Regent als Voorzitter de questie decideeren.

Artikel 14.

Alle boetens uit deeze vergadering voortspruitende zullen ter beheering staan van Regerende Regentinnen.

Artikel 15.

In de eerste vergadering, dewelke zal gehouden werden op Maandag, den 8n November zal men beginnen met het maken van een inventaris en dewelke 'sjaarlyks op den 2n Maandag van Januari zal overzien werden en afgeschreven werden hetgeene er van verkogt en gebruikt is en vermeerdert werden met hetgeene er is bygekoomen.

Artikel 16.

Een van de Regerende Regenten ofte Regentinnen, een extra vergadering kiesende, zal zulks aan den Regerende Regent te weete doen, dewelke alsdan daags daarop by billetten dezelve zal laten beleggen.

Aldus dit Reglement in de vergadering van oude en nieuwe Meesters voorgedragen zynde, is hetzelfde op dato den 2n October met eenparigheyd van stemmen goedgekeurd en vastgesteld, onder reserve, zoo dickwils als zy zullen noodig oordeelen, hetzelfde te veranderen en te verbeteren.

BIJLAGE V.

Besluit van Z. K. Hoogheid Willem Frederik, Prins van Oranje-Nassau, houdende voorschriften ten aanzien van het bestuur der armen en der Godshuizen in de voormalige departementen van de Monden van den Ryn en van de Monden van de Schelde, benevens in het met Zeeland vereenigde Staats-Vlaanderen en de overige Generaliteitslanden. 31 December 1814.

WY WILLEM, bij de gratie Gods Prince van Oranje Nassau, Souverein Vorst der Vereenigde Nederlanden, enz. enz.

In aanmerking nemende, dat de inrichting betrekkelyk het

Bestuur der Armen en der Godshuizen, onder het Fransche Bestuur ingevoerd, in de voormalige Departementen van de Monden van den Ryn en van de Monden van de Schelde, gelyk mede in het voormalige Staats-Vlaanderen en overige Generaliteitslanden, niet alleen ondoelmatig, maar zelfs, gelyk de ondervinding geleerd heeft, voor het belang der behoeftigen schadelijk zyn.

Overwegende, dat het dienvolgens noodzakelyk is, die instellingen te doen vervangen door andere meer overeenkomstig met de oude Vaderlandsche gebruiken, en te gelyk geschikt tot invoering van een geregeld en spaarzaam Bestuur der Armenfondsen en Godshuizen.

Gezien de voordracht van onzen Secretaris van Staat voor de Binnenlandsche Zaken, in dato 28 November 1814, No. 65,
Den Raad van State gehoord,

Hebben besloten en besluiten :

Art. 1.

Met den 1n Januari 1815 worden de inrichtingen omtrent het bestuur der Armen en der Godshuizen, bekend onder den naam van Commissien van Weldadigheid en Liefdadigheid, (Bureaux de Bienfaisance et de Charité) en ingevoerd in de voormalige Departementen van de Monden van den Ryn en van de Monden van de Schelde, gelyk mede in het thans met Zeeland vereenigde Staats-Vlaanderen en de overige Generaliteitslanden, vernietigd en buiten werking gesteld.

Art. 2.

De leden, welke het Bestuur dezer Commissien hebben uitgemaakt, zullen met dankbetuiging voor de door hun nog in den loop van dit jaar bewezene diensten, met den 1 Februari 1815 worden ontslagen, behoudens nochtans hunne verantwoordelykheid, op den voet by de volgende artikelen bepaald.

Art. 3.

De Provinciale Staten van Gelderland, Zeeland en Brand, zullen dadelyk, na den ontvangst van dit ons Besluit, eene aanschryving doen aan alle de zich in hunne Provincien bevindende Commissien van Weldadigheid en Liefdadigheid, met last om binnen veertien dagen aan hun in te zenden eenen specifiekten staat van alle goederen en effecten, welke

onder derzelver administratie zyn, met de originele rekeningen en justificatoire stukken, aan hun door de vorige Bestuurders der Armenfondsen, of die der Godshuizen overgegeven.

Art. 4.

Deze opgaven met de daarby overgelegde stukken zullen worden geëxamineerd door eene Commissie uit de Staten, en zal vervolgens, wanneer dezelve zullen zyn goedgekeurd, en de daarop vermelde goederen en effecten zullen zyn overgegeven, aan de belanghebbenden een behoorlyk bewys daarvan worden toegezonden; hetzelve zal ook plaats hebben ten opzichte der rekening in het volgend artikel vermeld.

Art. 5.

Uiterlyk op den 1 April 1815, zullen de leden der Commissien van Weldadigheid en Liefdadigheid aan de Staten hunner Provinciën doen toekomen, eene rekening en verantwoording hunner gehoudene administratie, sedert de laatst door hun gedane verantwoording, met overlegging van dezelve en verdere justificatoire bescheiden. Zy zullen intusschen belast blyven met de invordering van alle achterstallige inkomsten, tot op den 1 Februari 1815 verschenen, en met de voldoening van alle nog niet betaalde rekeningen over 1814 en vroeger.

Art. 6.

Dadelyk na de installatie der nieuwe Kollegien en Besturen over de Armen en Godshuizen, zullen de leden der tegenwoordige Commissien van Weldadigheid en Liefdadigheid aan dezelve overgeven alle de Goederen en Effecten, welke zy onder zich hebben, op den voet en overeenkomstig de bepalingen hieronder nader vastgesteld.

Art. 7.

Alle de goederen en effecten, zich thans bevindende onder het Bestuur der Commissien van Weldadigheid en Liefdadigheid, zullen teruggegeven worden aan diegenen, aan welke zy vóór de invoering der Fransche inrichtingen behoord hebben, met dien verstande echter, dat alle Armenfondsen in dezelfde gemeenten, welke geene byzondere Godsdienstige Gezindheid hebben toebehoord, provisioneel zullen vereenigd blyven.

Art. 8.

De gelden, welke op den 1 Februari 1815 in kas zullen zyn, en die, welke nader door de tegenwoordige Commissien vóór of óp den 1 April zullen verrekend worden, zullen, voor zooveel de Godshuizen betreft, overgegeven worden in evenredigheid van het getal der behoeftigen, welke zich in elk van dezelve bevinden; de gelden, welke zich onder het Bestuur der Commissien van Weldadigheid voor de Armen (Bureau de Bienfaisance) op den 1 Februari 1815 zullen bevinden, zullen, voor zooverre zoodanig eene Commissie zich over verschillende gemeenten uitstrekt, uitgekeerd worden, naar maatstaf van de bevolking van elk derzelve.

Art. 9.

Binnen acht dagen na de ontvangst van dit Besluit, zal het Plaatselyk Bestuur van elke gemeente de noodige benoemingen doen voor het algemeen Bestuur der Armen en der Godshuizen, voor zooverre de laatste van 's lands- of stadswege eenig onderhoud genieten, en binnen vier dagen daarna zal eene opgave dier benoemingen ingezonden worden aan de Staten der Provincie.

Art. 10.

Voor het Bestuur der Godshuizen, welke geen onderstand van 's lands- of stadswege ontvangen, en dier Armbesturen, welke tot eene byzondere gezindheid behooren, zullen op de wyze, zooals by elke gezindheid zal goedgevonden worden, of van ouds plaats had, ook binnen acht dagen na den ontvangst van dit Besluit, de benoeming moeten geschieden, ten einde vóór of óp den 1 Februari 1815, de goederen en effecten, welke aan hun toekomen, en onder het Fransch Bestuur in één fonds vereenigd zyn, aan dezelve te kunnen overleveren en teruggeven.

Art. 11.

Het Bestuur van het algemeen Armenfonds zal met 1 Februari 1815 in alle die landen en plaatsen, alwaar de Fransche inrichtingen te dien opzichte zyn ingevoerd, worden toevertrouwd, ten platten lande aan Armmeesters, en in de steden aan een Kollegie van Regenten over de Armen.

Art. 12.

In elke gemeente ten platten lande, gelyk mede in de steden,

welker bevolking beneden de drie duizend zielen is, zullen zyn drie Armmeesters, gekozen uit de geschiktste en braafste ingezetenen.

Art. 13.

In alle steden, waarvan de bevolking 3000 zielen te boven gaat, zal er bestaan een Kollegie van Regenten over de Armen, zamengesteld uit vyf leden, en gepresideerd door een der leden uit het Plaatselyk Bestuur; hetzelfde zal geassisteerd worden door een Amanuensis, welke tegelyk de functien van Rentmeester zal waarnemen.

Deze Amanuensis zal van stadswege genieten een tractement, hetwelk door het Plaatselyk Bestuur zal voorgedragen en door de Provinciale Staten vastgesteld worden; hy zal verplicht zyn een door dezelve Staten te bepalen borgtocht in vaste goederen te stellen. In de steden, alwaar de bevolking zulks vordert, zal daarenboven in elke wyk van dezelve door het Plaatselyk Bestuur uit eene lyst, door het Kollegie van Regenten te formeren, benoemd worden een of meer Armbezorgers in zoodanige wyk woonachtig, ten einde onder het oppertoezicht van het Kollegie van Regenten een gedeelte der aan hetzelfde toevertrouwde zorge en werkzaamheden op zich te nemen; in het byzonder het toezicht over de armen in hunne wyk woonachtig te houden, van hunnen toestand aan het Kollegie van Regenten verslag te doen, en de door hetzelfde toegestane toelagen of uitdeeling aan hun uit te reiken.

Art. 14.

Zoowel de Armmeesters ten platten lande en in de steden van eene bevolking van onder de 3000 zielen, als de Regenten en Armbezorgers in de steden van eene bevolking boven de 3000 zielen, zullen gekozen worden, zooveel de omstandigheden zulks maar eenigszins toelaten, uit de verschillende gezindheden, welke zich aldaar bevinden.

Art. 15.

Jaarlyks zal volgens een in de eerste byeenkomst te formeren rooster, zoowel een der Armmeesters ten platten lande, en in de steden van eene bevolking onder de drie duizend zielen, als een van de Regenten voor de armen in de grootere steden (met uitzondering van het lid van het Plaatselyk Bestuur) aftreden, en niet dan na een verloop van twee jaren weder

verkiegbaar zyn, ten ware hy daartoe vroeger zyne toestemming geven mocht.

Art. 16.

Alle Armenfondsen, welke aan geene gezindheid in het byzonder toebehooren, zullen in elke gemeente provisioneel in een algemeen fonds vereenigd blyven, gelyk bij artikel 7 is vermeld.

Art. 17.

Diegenen, aan welke in het algemeen het toezicht over de armen, zoo ten platten lande als in de steden wordt toevertrouwd, zullen de daartoe vereischte werkzaamheden onderling verdeelen, en voornamelyk toezien, dat alle de aan hunne zorgen toevertrouwde armen naar hunne behoeften in evenredigheid bedeed worden, en dat vooral diegenen, welke door ouderdom, of door ziekte en gebreken, buiten staat zyn voor hun levensonderhoud te zorgen, wanneer de omstandigheden van het fonds zulks toelaten, eene genoegzaame toelage bekomen, om in hun onderhoud te voorzien.

Art. 18.

De Armmeesters ten platten lande en in de kleine steden, gelyk ook de Regenten over de armen in de grootere steden, zullen bevoegd zyn, zoo van de Diaconen en Armbezorgers der onderscheidene gezindheden, als van Regenten van die Godshuizen, uit welker fondsen te gelyk, zoogenaamde huiszitten- of buitenarmen bedeed worden, eene opgave te vragen, volgens behoorlyke naamlysten van de armen, welke door hen bedeed worden, en tot welk beloop die bedeeing geschiedt.

Art. 19.

Zowel de Armmeesters ten platten lande en in de kleine steden, als de Regenten over de armen in de grootere steden, zullen verplicht zyn, alle drie maanden aan het Plaatselyk Bestuur verslag te doen van het door hen verrichte, te gelyk met eene voordracht van de toelage, welke zy oordeelen voor de volgende drie maanden noodig te zullen hebben; zy zullen daarenboven gehouden zyn jaarlyks, vóór den 1 April voor het Plaatselyk Bestuur rekening en verantwoording te doen, zoo van het door hen bestuurd wordend fonds, als van de toelagen, welke hun uit de kas der gemeente worden toege-

staan; deze rekening en verantwoording zal door het Plaatselyk Bestuur opgenomen en gesloten worden.

Bij het inzenden hunner jaarlyksche rekeningen en verantwoording zullen de Armmeesters en Regenten tevens hunne consideratien en advies mededeelen, omtrent hetgeen zoude kunnen worden verordend, om aan de armen werk te verschaffen, alsmede, om aan de kinderen derzelve eene verbeterde opvoeding en onderwys te bezorgen.

Art. 20.

Het Bestuur over de Godshuizen, bekend onder de namen van Arm-, Wees-, Kinder-, Oudemans- en Vrouwenhuizen enz. zal in alle die plaatsen, alwaar tengevolge der Fransche inrichtingen te dien opzichte ingevoerd, hetzelfde te zamen vereenigd was, met 1 Januari 1815 weder van elkander worden afgescheiden, en over elk van dezelve worden toevertrouwd aan Bestuurders of Regenten, leden zynde van die gezindheid, waartoe elk Godshuis in het byzonder vóór de invoering van de Fransche inrichting behoord heeft.

Deze Regenten, voor zooverre de Godshuizen geene toelagen van 's lands- of stadswege bekomen, zullen gekozen worden op de wijze zooals by elke gezindheid het geschiktst zal geoordeeld worden, of te voren gebruikelijk was.

Art. 21.

Het Bestuur van alle die Godshuizen, welke van 's lands- of stadswege eenige toelage of onderstand genieten, of in het vervolg van tyd bekomen mochten, zal voor elk van dezelve worden toevertrouwd aan een Kollegie van Regenten, bestaande uit vyf leden van die gezindheid, waartoe het Godshuis behoort, waarvan, zooveel mogelyk, een, die te gelyk de functien van President zal waarnemen, zal moeten zyn lid van het Plaatselyk Bestuur en door hetzelfde gekozen worden.

Dit Kollegie zal worden geassisteerd door een Amanuensis, welke te gelyk de functien van Rentmeester zal waarnemen, en uit de kas van het Godshuis jaarlyks genieten eene, door de Provinciale Staten, op voordracht van het Kollegie van Regenten, vast te stellen somme. Dezelve zal verplicht zyn eene door gemelde Staten te bepalen borgtocht in vaste goederen te stellen.

Art. 22.

Jaarlyks zal met uitzondering van het lid van het Plaatselyk

lyk Bestuur, indien er zoodanig een in het Kollegie aanwezig is, een der Regenten, volgens een te formeren rooster, afgaan, en zonder zyne toestemming niet dan na twee jaren weder verkiesbaar zyn.

Art. 23.

Tot bevordering van huisselyke orde, zullen door het Kollegie van Regenten van elk Godshuis vyf der aanzienlykste en daartoe meest geschikte Vrouwen van die gezindheid, waartoe het Godshuis behoort, verzocht worden, om den post van Regentessen op zich te nemen, en mede te werken tot het bestuur van het huis, voor zooverre het vrouwelyke toezicht kan gerekend worden daartoe noodig te zyn. Van deze Regentessen zal jaarlyks ook een aftreden en ook zonder hare toestemming niet dan na twee jaar weder verkiesbaar zyn.

Art. 24.

Het Plaatselyk Bestuur van elke gemeente zal, zulks geraden oordeelende, zorgdragen, dat, zoodra mogelyk, de Godshuizen van dezelfde gezindheid, welke van 's lands- of stadswegen eenige toelage of onderstand genieten, vereenigd en onder hetzelfde Bestuur worden gebracht.

Het zal zelfs zoodanige Huizen, in het byzonder die, waarin oude Mans en Vrouwen onderhouden worden, kunnen vernietigen, en maatregelen nemen, dat diegenen, welke te voren daarin onderhouden wierden, voortaan uit de inkomsten van het vernietigde Huis, op een geschikten voet besteed worden; dit alles nochtans onderwepende aan de goedkeuring der Provinciale Staten.

Art. 25.

Het Plaatselyk Bestuur van elke gemeente zal de Bestuurders der Godshuizen, welke, schoon zy geene toelage van 's lands- of stadswegen bekomen, echter ook tot bevordering van het belang der behoeftigen, welke in hetzelfde onderhouden worden, noodig hebben alle mogelyke spaarzaamheid en bezuiniging te zien invoeren, mede uitnoodigen, de in het vorig artikel vermelde maatregelen tot bereiking van dit oogmerk aan te wenden.

Art. 26.

De Regenten van alle die Godshuizen, welke van 's lands-

of stadswege eene toelage bekomen, zullen verplicht zyn, jaarlyks op den 1 April, aan het Plaatselyk Bestuur rekening en verantwoording hunner gehoude administratie gedurende het vorig jaar te doen, welke rekening door eene commissie uit het Bestuur (waartoe echter degene, welke Regent van het Godshuis is, waarover de rekening loopt, niet verkiesbaar zal zyn) zal opgenomen en gesloten worden.

Art. 27.

In gevalle het noodig zyn mocht tot publieke verkoop van vaste of roerende goederen over te gaan, zullen de Bestuurders van Armenfondsen en Godshuizen zich te dien einde adresseren aan de Provinciale Staten der Provinciën of Landschappen, waaronder dezelve ressorteren, dewelke zich daarentrent zullen gedragen naar de bepalingen, by ons Besluit van den 10 October 1814, No. 3 vastgesteld.

Art. 28.

Wanneer in het vervolg, hetzy door aftreding, hetzy door overlyden als anderszins, vacatures plaats hebben, zoo van Armmeesters als Regenten over de armen of over de Godshuizen, welke een toelage van 's lands- of stadswege bekomen, zullen dezelve door het Plaatselyk Bestuur uit eene voordracht van twee personen, geformeerd door het Kollegie, by hetwelk een vacature is, vervuld worden.

Art. 29.

Onze Secretaris van Staat voor de Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit Besluit, waarvan aan hem te dien einde afschrift zal worden gezonden, alsmede gelyk afschrift aan den Raad van State tot informatie.

Gegeven in 's-Gravenhage, den 31 December des jaars 1814, het tweede van onze Regering.

(geteekend) Willem.

Ter Ordonnancie van Z. K. Hoogheid,
De algemeene Secretaris van Staat,
(geteekend) A. R. Falck.

BIJLAGE VI.

Akte, waarbij de Schepenen, Gezworenen en Raden van 's-Hertogenbosch het getal der uit de revenuen van het Zin-

nelooshuis te onderhouden krankzinnigen bepalen op zes.
18 Augustus 1474.

Wy Schepenen, Geswoorens Raedslieden, die men noempt ledige luden, Dekenen van den ambachten, ende alle die gemeyn stat van 's-Hertogenbossch doen cont allen luden, dat wy op ten dach van heden date des briefs by den Drien Leden deser stat vergadert wesende, ontfangen hebben een supplicacie ons overgegeven van wegen ende in name des sinnelozen gasthuys der fundacie wilneer Reyners van Arkel, gelegen bynnen deser stat op tHyntamereynde. Dieselve supplicacie aldus van woorde te woorde innehoudende. Voor U den eerbaren, wysen ende voersienigen heeren Scepenen, Geswoere, Raidtsheeren, ende Dekenen van den Ambachten deser goeder stat van sHertogenbossche thonen zeer oitmoedelyc ende geven te kennen die vuermeesters van den Hyntamereynde ende in dien name als Regeerders ende provisoeren van den synnelozen gasthuyze aldaer opt Hyntamereynde gelegen der fundacien wylneer Reyners van Arkel ende seggen aldus, hoewael dat waer is, dat achtervolgende den testamente ende utersten wille ende intencie des voirscreven wilneer Reyners van Arkel opt punte van der fundacien des voirscreven gasthuys, die executoers des voirscreven testaments seker declaracie gemaict ende geordineert hebben, dieneende op die manier van den regimente shuys voirscreven, hoe ende wat etc. Ende onder dander by expresse daerinne begrepen, als dat men in den voirscreven huyze ten ewigen dage inne nemen soude alle poerteren off poerterssen, kynderen deser stat ofte van den blode des voirscreven wilneer Reyners testatoers wesende, die synneloes wesen ende die men van nootzwegen spannen, bynden ende sluyten moest, maer oft daer enige ledige cameran weren, dat men dan daerinne nemen mochte synnelozen menschen vuter Meyeryen deser stat ende nergens anders, etc. gelyc dat in zekeren oepenbaeren instrumente daerop gemaict by notarys ende getugen ende naderhant geaprobeert in brieven bezegelt mitten zegele Jawaens die Moll, Scouteth van den Bosch ende oic metten zegel ad legata dezer stat, met meer claerliker begrepen wort ende nae begryp van welker declaracien ende approbacion voirscreven men gestaen souden met vyf alsulken personen in den voirscreven gasthuyze tontfangen sonder meer, gemerct datter mer vyf cameran en zyn daer men gespannen lude leggen mach, hoewael nochtans datter

nu negen alsulke personen inne onthouden zyn, daarmede dattet tvoirscreven huys ende die Regeerders van denselve met allen zeer overladen zyn, ende sunderlinge des wynters alst zeer cout is ende men daer vuerstoken moet, dwelc men daer niet stoken en mach dan in hoenen gemeynen heert, desen nochtans nyettegenstaende, soe schynt, dat men dit voirscreven huys noch voerder ende zwaerder soude willen belasten met meer synnelozen menschen van bynnen der Meyeryen deser stat ende all contrarie der fundacien, declaracien ende der approbacion deser stat voirscreven, dwelc ommer nadat voirscreven steet, alsoe nyet en sall behoven, soe die voirscreven thoonderen hoepen ende meynen. Waerom die voirscreven thoonders in desen aenroepen Uwe Lieve Heeren, biddende Uwe eerbaerheyden zeer oitmoedelyck, dattet denselven wille belyeven, gemerct dat voirscreven steet opt overladen van den voirscreven huysse voer nu en voer den toecomenden tyde te willen voorsiene by behoerlyker provisien daertoe dienende, tot dien eynde, opdat die uterste intencie ende leste begeerte wilneer Reyners van Arkel, die vercleringe zynre executoeren ende die doechdelike approbatie sHeeren ende deser stat voirscreven te bat ende soe vele te bequameliker in esse gehouden ende achtervolgt sullen mogen werden. Eerbaere Lieve Geminde Heeren, dit doende, suldy Lieve Heeren zeer waeldoen ende die voirscreven thoonderen sullen des onsen Lyeven Heeren Got voer U lyeve Heeren devoetelyke bidden. Ende welke supplicacie voirscreven alsoe van onss gevisiteert ende neerstelyc doirsien ende daerop ierst onderlinge gehadt goeden, ryen raet ende deliberacie ende daerinne gewogen allet des daerinne te wegen was. Ende sunderlinge daerin voirsien die goede doeghdelike intencie des utersten willen wilneer Reyners van Arkel voirscreven. Ende opdat die by den overladen shuys voirscreven ende der renten daertoe behoerende emmer niet casseert, mar dat sy by goeden manieren ende mate van regimente des huys voirscreven erffelyc ende ewelyc ter eeren ons liefs Heeren Goide ende in zalicheyden der zielen der fundatoers ende dergeenre daer die aelmoessen voer gelaten syn, te voerder in esse ende goeden state gehouden sall moegen werden, hebben wy daerenteynden opdie maniere ende regimente des voirscreven huys ende opt getall van den armen synlozen menschen ten tyde daerinne wesende by goeden advyse eendrechtelyc gesloten ende gedelibereert in forme ende manieren hiernaevolgende.

Item, dat men boven tgetall van den negen personen sinneloes wesende, nu ter tyt zynde in den voirscreven huylze, eegen ander noch meer synnelozen menschen aldaer inne aennemem, ontfangen, noch thuys daarmede voerder belasten en sall, maer men sall tgetall van den voirscreven negen personen nu ter tyt daerinne wesende laten alleynsens affsterven tot sess personen toe.

Ende alsoe tot op die sess personen toe affverstorven wesende, alsdan enich van den voirscreven sesse personen afflyvich werden, sal men alsdan andere personen, synneloes wesende, weder ontfangen, in die stede van den afflyvigen.

Ende alsoe tvoerschreven huys daerenteynden altyt op tselve getall van sess personen in esse houden ende continueren, sonder tvoirscreven huys meer of voerder te belasten in enigen toecoemende tyden. Behoudelyken der fundacien, verclaringe ende approbacie voirscreven voertaen in allen anderen punten ende artikulen in desen ongequetst blyven.

Ende omme dat wy willen, dat alle dese dingen voirscreven voer ons ende onze nacomelingen vast ende stede onderhouden zullen werden ten ewigen dagen. Soe hebben wy des in oirconde der waerheyt den zegel ad legata der voirscreven stat aen dese letteren doen hangen.

Gegeven opten achtiensten dach der maent van Augusto, int jaer ons Heeren dusent vierhondert vier ende tseventich.

Behoudelycken, dat dese stat tgeen dat voirscreven steet by horen Drien Leden altyt sal moigen mynderen ende meerderen dese ordonnance voirscreven, niettegenstaende. Gegeven int jaer, maende en dage voirscreven.

BIJLAGE VII.

Jaar.	Ontvangst.	Uitgaaf.
1469/70 ¹⁾ .	121 Peters 1 st. 5 p.	.....
1470/1.	124 Rg. 16 st. 3½ p.	132 Rg. 16 st. 11 p.
1471/2.	215 Rg. 9 p.	215 Rg. 17 st. 9½ p.
1472/3.	152 Rg. 18 st. 8 p.	150 Rg. 15 st. 2 p.
1473/4 ²⁾ .	73 Rg. 2 st. 11½ p.	.....
1474/5.	100 Rg. 1 st.	84 Rg. 5 st. 4½ p.
1475/6.	72 Rg. 13 st. 10½ p.	71 Rg. 15 st. 8 p.

¹⁾ De vijf eerste rekeningen loopen van St. Andriesdag (30 Nov.) tot St. Andriesdag; vanaf 1474/5 van Kerstmis tot Kerstmis.

²⁾ De rekening van 1473/4 ontbreekt gedeeltelijk.

1476/7.	103 Rg. 13 st. $\frac{1}{2}$ ort.	95 Rg. 1 st.
1477/8.	93 Rg. 8 st.	92 Rg. 13 st.
1478/9.	74 Rg. 10 st. 1 p.	98 Rg. 3 st. $5\frac{1}{2}$ p.
1479/80.	180 Rg. 10 st. $3\frac{1}{2}$ p.	178 Rg. 19 st. 2 p.
1480/1.	128 Rg. 11 st. $2\frac{1}{2}$ p.	130 Rg. 10 st. $4\frac{1}{2}$ p.
1481/2.	123 Rg. 13 st.	119 Rg. 9 st. 13 p.
1482/3.	137 Rg. $5\frac{1}{2}$ st.	138 Rg. 1 st.
1483/4.	204 Rg. 6 st. 9 p.	203 Rg. 1 st.
1484/5.	148 Rg. 15 st.	114 Rg. 8 st. 12 p.
1485/6.	116 Rg. $9\frac{1}{2}$ st.	133 Rg. 11 st. 3 ort.
1486/7.	Ontbreekt.	. . . . .
1487/8.	Ontbreekt.	. . . . .
1488/9.	239 Rg. 12 st. 12 p.	198 Rg. 8 st.
1489/90.	110 Rg. $10\frac{1}{2}$ st.	122 Rg. 14 st.
1490/1.	184 Rg. 10 st.	190 Rg. 5 st. $2\frac{1}{2}$ ort.
1491/2.	180 Rg. 1 ort.	190 Rg. 11 st. $1\frac{1}{2}$ ort.
1492/3.	102 Rg. $13\frac{1}{2}$ st.	135 Rg. 12 st. $3\frac{1}{2}$ ort.
1493/4.	141 Rg. 2 st. $3\frac{1}{2}$ ort.	116 Rg. 14 st. $2\frac{1}{2}$ ort.
1494/5.	133 Rg. 9 st. 1 ort.	100 Rg. 8 st. 1 ort.
1495/6.	Ontbreekt.	. . . . .
1496/7.	182 Rg. $12\frac{1}{2}$ st.	190 Rg. 8 st.
1497/8.	233 Rg. 7 st.	234 Rg. 15 st.
1498/9.	75 Rg. 16 st.	120 Rg. 15 st.
1499/1500.	230 Rg. $17\frac{1}{2}$ st.	190 Rg. 16 st. $2\frac{1}{2}$ ort.
1500/1.	165 Rg. 9 st. 3 ort.	174 Rg. 12 st. $3\frac{1}{2}$ ort.
1501/2.	150 Rg. 3 st. $1\frac{1}{2}$ ort.	153 Rg. 11 st. $3\frac{1}{2}$ ort.
1502/3.	225 Rg. 1 st. 3 ort.	109 Rg. 15 st. $3\frac{1}{2}$ ort.
1503/4.	95 Rg. 16 st. 2 ort.	161 Rg. 8 st. $3\frac{1}{2}$ ort.
1504/5.	151 Rg. 15 st. 2 ort.	163 Rg. 6 st. $2\frac{1}{2}$ ort.
1505/6.	205 Rg. 14 st. 1 ort.	218 Rg. 15 st. $1\frac{1}{2}$ ort.

BIJLAGE VIII.

Jaar.	Ontvangst.	Uitgaaf.	Jaar.	Ontvangst.	Uitgaaf.
1506/7 ¹⁾	f 127	f 109	1514/6	f 557	f 435
1507/8	118	103	1516/8	598	582
1508/10	306	256	1518/21	829	822
1510/1	122	117	1521/3	538	396
1511/2	238	208	1523/5	448	380
1512/4 ²⁾	. . .	. . .	1525/7	750	680

¹⁾ Van 1507 af zijn de bedragen in guldens uitgedrukt.

²⁾ Is slechts gedeeltelijk aanwezig.

Jaar.	Ontvangst.	Uitgaaf.	Jaar.	Ontvangst.	Uitgaaf.
1527/9	f 578	f 448	1573/4	f 1057	f 908
1529/31	407	559	1574/5	981	925
1531/2	212	146	1575/6	776	625
1532/3 ¹⁾	581	312	1576/7	762	530
1532/3	600	506	1577/8	910	800
1533/4	416	424	1578/9	585	560
1534/5	418	365	1579/80	745	642
1535/6	533	352	1580/1	849	757
1536/7	688	530	1581/2	706	702
1537/8	542	394	1582/3	1015	999
1538/9	672	592	1583/4	969	940
1539/40	417	312	1584/5	721	820
1540/1	613	530	1585/6	975	1074
1541/2	480	371	1586/7 ⁴⁾	388	405
1542/3	439	272	1587/8 ⁵⁾	1303	1312
1543/4	620	534	1588/9	641	632
1544/5	551	445	1589/90	839	800
1545/6	732	706	1590/1	848	784
1546/7	405	368	1591/2	978	892
1547/8	414	368	1592/3	887	848
1548/9	436	352	1593/4	962	796
1549/50	557	481	1594/5	1237	1248
1550/1	870	828	1595/6	1087	1061
1551/2	622	538	1596/7	1205	1144
1552/3	526	433	1597/8	980	972
1553/4	647	562	1598/9	783	768
1554/5	515	421	1599/1600	985	916
1555/6	551	408	1600/1	788	1028
1556/7	528	621	1601/2	1152	1043
1557/8 ²⁾	298	278	1602/3	1238	1317
1558/9 ³⁾	1016	999	1603/4	1141	1093
1559/60	666	470	1604/5	1585	1522
1560/1	555	519	1605/6	1250	1211
1561/2	466	412	1606/7	1267	1161
1562/3	870	810	1607/8	1267	1200
1563/4	734	554	1608/9	1305	1300
1564/5	741	578	1609/10	1118	1150
1565/6	768	520	1610/1	1262	1172
1566/7	741	414	1611/2	1178	1072
1567/8	832	702	1612/3	1169	762
1568/9	870	499	1613/4	1725	1465
1569/70	952	938	1614/5	1427	938
1570/8	597	468	1615/6	2203	1519
1571/9	628	498	1616/7	2633	1802
1572/3	728	695	1617/8	2536	1882

1) Van dit boekjaar zijn twee rekeningen.

2) Loopt van Kerstmis tot Bamis.

3) Loopt van Bamis 1558 tot Kerstmis 1559.

4) Loopt van Kerstmis tot 9 Augustus.

5) Loopt van 9 Aug. 1587 tot Kerstmis 1588.

Jaar.	Ontvangst.	Uitgaaf.	Jaar.	Ontvangst.	Uitgaaf.
1618/9	f 1958	f 1613	1652/3	f 2472	f 1958
1619/20	2666	2619	1653/4	3719	3275
1620/1	1647	1414	1654/5	2271	1800
1621/2	2704	1896	1655/6	2438	1793
1622/3	2509	2274	1656/7	2436	1838
1623/4	2225	2145	1657/8	2887	2145
1624/5	2616	2308	1658/9	3266	2466
1625/6	3504	3427	1659/60	4871	4422
1626/7	1774	1772	1660/1	2445	2154
1627/8	2897	2597	1661/2	3776	3180
1628/9	1600	1564	1662/3	2896	2449
1629/30	1871	1643	1663/4	5502	5473
1630/1	2220	2196	1664/5	2849	2493
1631/2	2212	1812	1665/6	3642	2999
1632/3	2512	2000	1666/7	4008	3248
1633/4	2223	1839	1667/8	3558	2895
1634/5	2150	1881	1668/9	2747	2162
1635/6	2171	1820	1669/70	2834	2287
1636/7	2600	2040	1670/1	3928	2284
1637/8	2500	2250	1671/2	Ontbreekt.	
1638/9	2589	2190	1672/3	..	
1639/40	2725	2114	1673/4	2308	1590
1640/1	3227	3201	1674/5	Ontbreekt.	
1641/2	1752	1338	1675/6	2484	1770
1642/3	2108	1884	1676/7	2520	1690
1643/4	2146	1652	1677/8	2665	1827
1644/5	2328	1603	1678/9	3322	2735
1645/6	2661	2475	1679/80	3173	2467
1646/7	1931	1430	1680/1	3841	2446
1647/8	3690	3377	1681/2	5205	4275
1648/9	2818	2467	1682/3	3278	2433
1649/50	2557	1478	1683/4	4019	3342
1650/1	3091	2964	1684/5	3808	3091
1651/2	3737	3388			

BIJLAGE IX.

Verklaring van oud-regenten van het Zinnelooshuis, betreffende de vrijstelling van dat huis van 's landsimpositiën op bier, vleesch en koren. 11 Nov. 1632.

Op heden den elfften dach der maent van Novembri anno XVIC twee ende dertich syn voir my notario oipenbair ende de getuyghen onderscreven inne propren persoone erschienen ende gecompareert, deerbare Jan Aertss. Tholinck, oudt omtrent LXX jaeren, Jan Franss. velblutter, oudt omtrent LXVI jaeren, Peeter Gielis, oudt omtrent LVIII jaeren, Mr. Arndt Haubracken, oudt omtrent LXV jaeren ende Jan Adriaens Strick, timmerman, oudt omtrent LVIII jaeren,

alle respective ingeseten der stadt van Shertogenbossche, hebben ter instantie ende ten versuecke van Ghysbert Jan Roeloffs van Diepenbeeck ende Francis van Eersel tegenwoirdiche meesteren ende Regenten des Goidtshuys van den armen sinneloosen menschen binnen die voorscreven stadt, sonder ennighe simulatie oft persuatie van yemande op henne manne waarheyt inne plaetsche van ede met presentatie desselfs dairtoe wettelyck versocht synde verclaert waerachtich te syne ende eerst de voors. Jan Aernts Tholinck, dat hy omtrent de vyff en twintich jaer, de voors. Jan Franssen, dat hy omtrent den tyt van dertich jaeren, de voors. Peeter Gielis ende Jan Aryens in de twentich jaeren herwaerts op versceyde tyden ende jaeren tvoirscreven Goidtshuys als meesteren ende Regenten hebben geregeert ende gedient ende de voors. meester Aerndt van Haubracken deponert, dat hy de reeckeninghen van denselven Goidtshuys zedert den jaere XVC seven en negentich tot noch toe heeft gescreven ende voir de heeren Scepenen deser stadt, oude ende nieuwe meesteren desselfs Goidtshuys gepasseert, geduerende welcken tyt zy deponenten noit en hebben gehoort oft bevonden, dat tvoirscreven Goidtshuys ennighen impost, soo van de bruyn bieren, vleesch als het gemaal van haer coren heeft gegeven off daeraff oit is gemaent geweest, dan alleenlick de oude ende gewoonlicke stadtsaccynssen, vuegende hiertoe, dat zy dairover de oude registeren ende reeckeningen van denselven Goidtshuyse, die aldaer worden bewaert ende opgesloten, hebben oversien ende gevisiteert zedert de jaeren van 1472 ende 1473 tot desen voorleden jaere 1631 toe ende daerinnen nyet bevonden, dat tselve Goidtshuys ennigen impost van tgene voorscreven is heeft betaelt, versuekende de voors. producenten hieraff van my notario gemaect te worden acte in forma.

Aldus gedaen ende gepasseert binnen der stadt van Shertogenbossche ten daege, maende ende jaere alsboven. Ter presentie van Henrick Rutger Colen ende Adriaen Wynen als getuygen hiertoe by de voorscreven comparanten versocht.

BIJLAGE X.

Verklaring, betreffende het getal der zich in het Zinne-looshuis bevindende patiënten, alsmede wat voor ieder hunner jaarlijks wordt betaald. 29 Dec. 1632.

Ick ondergescreven als oipenbaer geadmitteerde notaris te

Shertogenbossche residerende, certificeere mits dese voir de gerechte waerheyt, dat ick op huyden date deses met Gysbert Janssen van Diepenbeeck, tegenwoerdiche Mr. ende rectoir van den Goidtshuyse der arme Sinneloose menschen binnen der selver stadt, hebben gevisiteert ende besichticht de persoonen die in denselven Goidtshuyze tegenwoirdelyk worden onderhouden ende gealimenteert, zynde tot XIII int getall, soo mannen als vrouwen, ende bevonden eenige van deselve tot soodanigen ouderdom ende impotentheyt, dat die geduerlyck blyven liggen op haer bedde in sulcker gesteltenisse, dat die daegelycx moeten werdden gesuyvert als jonge geboren kinderkens. Oyck andere bevonden in haere koykens alwaer sy werdden opgeslooten ende bewaert, geheel nackt, die cleederen van haeren lyve versceurt ende verpluckt. Vuegende hiertoe oyck, dat denselven rectoir my heeft gethoont den registre oft manuael van de jaerlichsche montcosten der voirscreven persoonen, waerinne hebben bevonden ¹⁾ . . . personen, die den tyt van vyffthien jaeren lanck daerinne sonder eenich prouffyt, alleen om de lieffde Goidts, syn onderhouden ende gealimenteert, de negen andere persoonen syn deene 40, dandere 50, 60 ende thoogste 75 gulden jaaerlichs voir haere montcosten betaelende, waervoir den voirs. rectoir verclaerde nyet mogelyck te wesen haer te konnen onderhouden. Daerby vuegende, dat by soo verre het voirs. arme Goidtshuys van de imposten van slands middelen van haer gemael, vlees ende bier, nyet en wordt geexempteert, gelyck tot noch toe is geschiet, maer die ten volle moet goet doen ende opbrengen, dat tzelve daermede geheelyck soude wesen geruineert ende bedorven, overmits de cleyne ende sobere jaarlyckse in compsten.

Ende want Goddelyck en rechtverdelyck is der waerheyt getuychenisse te gheven, besondere des versocht synde, soo hebbe ick dit met myn eygen handt ende gewounelycke signature notariael onderteekent, den XXIX dach der maent van December anno XVIC twee ende dertich.

w. g. P. de Louwe,
not.

---

¹⁾ Onleesbaar. Er zal „vijf” hebben gestaan.

BIJLAGE XI.

Jaar.	Ontvangst.	Uitgaaf.	Jaar.	Ontvangst.	Uitgaaf.
1685/6	f 7944	f 7092	1732/3	f 4976	f 1676
1686/7	3003	2010	1733/4	5637	3222
1687/8	3206	2010	1734/5	5462	5368
1688/9	3260	2288	1735/6	4602	2517
1689/90	4416	3456	1736/7	7905	3224
1690/1	3745	1894	1737/8	7754	6898
1691/2	4872	3060	1738/9	7599	7193
1692/3	4508	3623	1739/40	3101	2777
1693/4	3459	1697	1740/1	5807	3979
1694/5	4719	3579	1741/2	5652	3566
1695/6	3212	2462	1742/3	4040	2085
1696/7	3238	1866	1743/4	4621	4154
1697/8	3919	2560	1744/5	3680	2513
1698/9	4156	2704	1745/6	3757	2531
1699/1700	5178	3023	1746/7	8291	7069
1700/1	5442	5010	1747/8	10608	9626
1701/2	2818	1519	1748/9	Ontbreekt.	
1702/3	3831	1440	1749/50	8622	3851
1703/4	4251	3480	1750/1	9354	8498
1704/5	4705	1697	1751/2	4271	2887
1705/6	6066	4564	1752/3	6348	3953
1706/7	3787	2821	1753/4	8253	6239
1707/8	4434	2642	1754/5	7135	6633
1708/9	4303	3458	1755/6	5639	5661
1709/10	3068	2329	1756/7	3972	3380
1710/1	3479	2023	1757/8	4315	3429
1711/2	4950	2289	1758/9	5068	4614
1712/3	6438	5348	1759/60	9466	6825
1713/4	3860	3466	1760/1	6874	4419
1714/5	2501	2570	1761/2	6143	4788
1715/6	3375	3532	1762/3	7064	3457
1716/7	3857	3583	1763/4	11327	6260
1717/8	3650	3043	1764/5 ¹⁾	10358	10227
1718/9	2893	1831	1766	6801	5332
1719/20	3673	3417	1767	8689	9117
1720/1	2604	1888	1768	10649	10934
1721/2	3265	2320	1769	4788	4606
1722/3	9457	8481	1770	5222	5034
1723/4	4163	3556	1771	6486	6604
1724/5	2977	2219	1772	6065	5183
1725/6	5223	4531	1773	9914	9122
1726/7	3462	1690	1774	11313	10817
1727/8	4073	1757	1775	6709	4408
1728/9	4619	3264	1776	11857	9552
1729/30	6569	4325	1777	12261	4989
1730/1	5053	4173	1778	13993	12733
1731/2	3096	1912	1779	7110	6812

¹⁾ Loopt vanaf Kerstmis 1764 tot 31 December 1765. Van daar af valt het rekenjaar samen met het kalenderjaar.

Jaar.	Ontvangst.	Uitgaaf.	Jaar.	Ontvangst.	Uitgaaf.
1780	f 7248	f 5207	1796	f 6728	f 8939
1781	8334	7396	1797	8988	8346
1782	9396	8532	1798	6452	5274
1783	6790	6245	1799	8099	6954
1784	6094	5611	1800	7541	7038
1785	6731	6106	1801	7794	6424
1786	6452	5384	1802	14127	13621
1787	7471	5507	1803	12074	11622
1788	8599	5398	1804	9962	10070
1789	9636	8454	1805	Ontbreekt.	
1790	8808	8248	1806	10662	9004
1791	7130	5456	1807	11721	11413
1792	6964	5642	1808	Ontbreekt.	
1793	8573	6818	1809	8870	9070
1794	8204	7686	1810	7498	7681
1795	4784	4703			

BIJLAGE XII.

Reglement voor de Regenten en het dienstpersoneel van het Zinnelooshuis. 21 Dec. 1601.

Poincten ende articulen tusschen de oude ende nieuwe aengenomen meesteren van den armen Sinneloozen huysse bynnen deser stadt opt Hinthamereynde in der volle capelle met gemeyn consent ende overdraegen geraempt ende geslooten, opt bedienen van den tegenwoerdigen ende naevolgende meesteren der huysinge voorgenoemd, mitsgaders het bedienen des knechts, vrouwe ende maechden des huys voerschreven.

In den iersten wordt expresselyck verboden, dat nyemant, wye hy sy, meester, knecht, vrouwe oft maecht des Goidthuys voerscreven en sall mogen verhueren en enige solderen tot dezen huysse behoorende, om daer en enige graenen op te mogen leggen dan zullen alle dezelve moeten laten ten behoeve der huysse voorgeruert.

Item de meesteren tegenwoerdich synde ende naemaels comende sullen gehouden ende verbonden syn, den cooren-solder te sluyten ende den sluytel daeraff met hem te nemen ende draegen ende als men ter molen zal meten zal men denzelven solder ontsluyten ende het cooren affmeten in henne oft zyne presentie, denzelve wederom alsvoore sluytende ende gehouden zyn van den affgemeten ende opgebrochten cooren te houden pertinenten registre.

Item de meesteren zullen gehouden zyn op spoedichste te doen maecken in den kelder dezer Goidthuys, een spyntken,

om het bier ende vlees dezen huysse toecomende daerinne op te sluyten, daeraff de meesteren tegenwoerdich zijnde ende namaels aencomende den sluytel zullen hebben ende daechs eens uitreycken.

Item die meesteren sullen verbonden zyn opt bequaemste van den tyd toe te laten metschen, het poortken van den achterhoff, hangende in de mueren naest St. Jacobskerck.

Item den knecht, vrouwe oft maecht ende sullen hen nyet vervoerden, ennich suyvel te vercoopen dan Peeter Lambert Remmens, oude meester van doen sall hebben ende daeraff gehouden zullen zyn rekeninge te doen.

Item die meesteren, affgaende ende aencomende, zullen gehouden en verbonden zyn malcanderen over te leveren pertinent inventaris van allen die goederen en mobilen dezen huysse toecomende, mitsgaders allen de sluytelen van tgene voerscreven staet, denzelven oyck leveren eene sluytel van der voordere der huysinge voernoemd.

Item die knecht, vrouwe oft maecht sullen gehouden zyn den hoff loffbaerlyck te besayen ende tgene het huys van eygen doen en zall hebben sal men allen tzelve mercken en tgelt daeraff comende den meesteren terstont overleveren.

Item die knecht, vrouwe ofte maecht en sullen nyemand en wie hy zy in dezen huysse mogen aenhouden ten waere de meesteren dezses huysse ende andere den huysse voerscreven dienst ende prouffijt doende ende anderssins nyet.

Item die knecht, vrouwe ende maecht dezses huys ende zullen hen nyet vervorderen by avont oft andere ontyden uit dezen huysse te gaen, int bezunder daer zy nyet te doen ende hebben, maer zullen gehouden zyn int huys te blyven ende tzelve gade slaen, om alle inconvenienten die met het uitgaen souden mogen geschieden, te voorkomen.

Aldus geraempt ende geslooten by den generalen meesteren dezses huys op den XXI Decembris anno zestienhondert ende een, die welcke meesteren die minute dezses onderteekent hebben te weten by Diericke Tielmans van Diepenbeek, Sander Jacobs van Boesdonck, Frans Peters, Goyart Janss. Peter Willemss. Jan Anelis, Arnt Servaes ende Hendrick Peters, Andries Matheuss. Willem van Groeningen en Franck Bouwens, Reinier Willems met seecker merck, Peteren Willem Adriaens, Jan Cornelis ende Jan Goossens van Helmont.

Aldaer tegenwoordich als notaris des voern. huys
(w.g.) A. W. van Haubraken.

BIJLAGE XIII.

Reglement en ordonnantie waarnaar den blokknegt van het Hintamereynde, tevens zynde binnenvader in het Sinneloos-huys, genaamt „de fondatie van Reynier van Arckel” staande binnen dese hoofstad 's-Bosch, mitsgaders desselfs huysvrouwe, de binnenmoeder in voorgeschreven huys zich in het toekomende zullen hebben te gedragen, by de gesamenlyke Heeren Blokmeesters en Regenten van het voornoemde Sinneloos-huys gearresteert in derselver vergadering, gehouden den 6 September 1748.

Art. 1.

In den eersten, zoo zal de binnenvader en binnenmoeder zich in alle getrouwheyt bevleytigen om het voordeel van het huys in acht te nemen.

Art. 2.

Item zullen de binnenvader en binnenmoeder de Regenten van het voorschreven huys behoorlyk respecteeren en gehoorzamen.

Art. 3.

Item zullen zy zich tevreden moeten houden met de spyze en drank, die voor de sinneloozen daegelyks door den regeerenden Regent of Regentinne wordt geordonneert, sonder voor zich een aparte pot te mogen koken.

Art. 4.

Item de binnenvader of binnenmoeder zullen geen vreemden of vrienden in voorschreven huys mogen admitteren van daar te eten off te drinken, nog gedogen, dat iemand, wie hy ook mogte zyn, eenige spyse ofte drank off iets anders, het gemelde huys toebehoorende, werde gegeven ofte geschonken.

Art. 5.

Item zullen de binnenvader en binnenmoeder niets mogen doen ofte hanteeren, dan tot gewin en voordeel van voorschreven huys, tenzy hen zulks speciaal door de Heeren Regenten wierd gepermitteert.

Art. 6.

Item zal de binnenmoeder verpligt wesen omtrent de daegelykse schaffing voor de kinderen en int generaal, omtrent

alles wat de menagie en het huyshouden aan gaat, te raadplegen met de regeerende Regentinne, deselve te obedieeren, doen en handelen als door haar Edele zal worden goedgevonden en geordonneert.

Art. 7.

De binnenvader en binnenmoeder zullen gehouden wesen, de sinneloosen met alle zagtheyt en lydzaamheyt te behandelen en zorgdragen, dat deselve alle gemak en commoditeyt naar bevinding van omstandigheden komen te genieten.

Art. 8.

Item zullen zy zorgdragen, dat de sinneloosen op zyn tyd ordentelyk worden verschoont en gesuyvert.

Art. 9.

Item zoo het quam te gebeuren, dat de sinneloosen eenige siekte of ander ongemak kregen, zal de binnenvader of binnenmoeder daar aanstonds kennisse van geven aan den regeerenden Regent.

Art. 10.

Item zullen de binnenvader en binnenmoeder goede toesigt nemen, dat de sinneloosen altoos wel opgesloten blyven en zullen zy niet vermogen eenige van deselve op ygen authoriteyt los te laten gaan ofte ook van plaats veranderen, maar zullen gehouden wesen, deswegens te vragen consênt en permissie van den regeerenden Regent.

Art. 11.

Item zullen de binnenvader en binnenmoeder zorgdragen, dat des nagts de deuren en vensters van het huys wel gesloten zyn en dat geen ongeluk door vuur of licht komt veroorzaakt te worden.

Art. 12.

Item zullen zy gehouden wesen des middags en des avonds op behooryke en gewone tyden met de dienstmeydt aan de kinderen hunne portiën van spyze en drank uit te deelen.

Art. 13.

Item als 't gebeurt, dat geringe menschen het huys en de kinderen komen besigtigen, zal de binnenvader ofte binnenmoeder van yder persoon afvorderen een stuyver en dat gelt in de bus steken.

Art. 14.

Dog wanneer fatsoenlyke lieden voorschreven huys en sinneloosen komen sien, zal de binnenvader off binnenmoeder met aanwyzinge der bus deselve versoeken den armen indagtig te willen zyn.

Art. 15.

De binnenvader off binnenmoeder zullen by het besigtigen der sinneloozen altoos present syn en dus zorgdragen, dat de sinneloosen door de besigtigers niet worden geschagrineert, getergt off op eenige wyze beledigt.

Art. 16.

Item zullen de binnenvader en binnenmoeder niet vermogen, die sinneloozen, dewelke boven sitten, te laten besien, tenty met speciaal consent van den regeerenden Regent off dat de besigtigers door een van de Regenten off Blokmeesters in voorschreven huys waren geleyd.

Art. 17.

Item wanneer de Regenten off Blokmeesters des avonds off op andere uyren van den dag vergaderen ofte by den anderen zyn, zal de binnenvader verplicht wezen, deselve in alle ordentelykheyt te dienen en op te passen.

Art. 18.

Item zal de binnenvader goede zorge moeten dragen voor het koorn, zoo van den blok als van het sinnelooshuys, ten eynde hetselve suyver te houden en op zyn tyt te keeren en te wenden.

Art. 19.

Item zal de binnenvader gehouden zyn, alle vergaderingen aan te zeggen, pagten en chynsen als daar toe geordonneert wordt, op te beuren, de Blokmeesters assisteeren in de speeningen en voorts int generaal de Regenten en Blokmeesters zoo in qualiteyt als binnenvader en als blokknegt te dienste te staen, in alle zaken dewelke het voorschreven huys en ook den blok aangaan.

Art. 20.

Eyndelyk off het gebeurde, dat de binnenvader off binnenmoeder zig naar dese ordonnantie niet en quamen te regu-

leeren ende een quade nadeelige directie te leyden, zullen de Regenten hen mogen affsetten en kunnen volstaan met aan hen te betalen naar advenant den tyt, dat sy in den voorschreven huysse wonen en fungeeren.

BIJLAGE XIV.

Reglement en Ordonnantie waarna de Binne-Vader van desen Sinneloos-Huyse, genaamt de Fundatie van Reynier van Arkel, te gelyk synde Bloks-Knegt van het Hinthamer-eynde, en syne HuysVrouw als Binne-Moeder sig sullen hebben te gedragen, gearresteerd by de Blokmeesters en Regenten in hunne Vergadering gehouden den 23 April 1759.

Art. I.

Eerstelyk sullen de Binne-Vader en Binne-Moeder sig in alle getrouwheyd bevllytigen, om het Voordeel van het Sinneloos-huys in agt te nemen.

Art. II.

Item sullen de Binne-Vader en Binne-Moeder de Regenten van het voors. Huis behoorlyk respecteeren en gehoorsaamen.

Art. III.

Item sullen sy sig te vreedden moeten houden met de Spys en Drank, die voor de Sinneloosen daaglyks door den actuelen Regent of Regentinne werd geordoneerd, sonder voor sig een aparte Pot te mogen kookken, uytgenoomen nogtans ten tyde van de Vaste en extra ordinaire Vaste-dagen, wanneer sy Vlees of Spek sullen mogen eeten, blyvende echter gehouden met den Regent of Regentinne te overleggen, welke Spys als dan te gebruyken.

Art. IV.

Item de Binne-Vader en Moeder sullen geen Vreemden of Vrienden in voors: Huys mogen amitteren om daar in te eeten of te drinken, nog gedoogen, dat aan ymand, wie hy ook soude mogen syn, eenige Spys of Drank of yts anders, het gem: Huys toebehoorende, werde gegeven of geschonken.

Art. V.

Item sullen de Binne-Vader en Moeder niets mogen doen en hanteeren, dan tot Gewin en Voordeel van voors: Huys,

ten zy hen sulks speciaal door de Heeren Regenten wierd gepermitteerd.

Art. VI.

Item sal de Binne-Moeder verplicht syn, omtrent de daaglykse Schaffing voor de Kinderen, en in 't generaal omtrent alles, wat de Menagie en het Huyshouden aangaat, raad te pleegen met de Regeerende Regentin, deselve te obedieren, doen en handelen, als door Haar Ed. sal werden goedgevonden en geordonneerd.

Art. VII.

De Binne-Vader en Moeder sullen gehouden weesen de Sinneloosen met alle sagtheyd, geduld en leydsaamheyd te behandelen, en zorg te draagen, dat deselve alle gemak en commoditeyt, naar bevinding van omstandigheden, koomen te genieten.

Art. VIII.

Item sullen sy sorg dragen, dat de Sinneloosen op haar tyd ordentelyk werden verschoont en gesuyverd, en agt moeten geven, dat die Kinderen, welke sig selven verschoonen, het Linne-goed, 't welk hun werd toegerykt, op syn tyd aandoen.

Art. IX.

Item soo het kwam te gebeuren, dat de Sinneloosen eenige siekte of andere ongemakken kreeg, sal de Binne-Vader of Moeder daar aenstonds kennis van geven aan den Regerenden Regent.

Art. X.

Item sullen de Binne-Vader en Moeder goede toesigt nemen, dat de Kinderen niet magtig worden eenige Instrumenten, waar mede sy sig soudon kunnen kwetsen of beschadigen, en dat deselve altoos wel opgeslooten syn, en sullen sy niet vermoogen eenige van deselve op eygen auctoriteyt los te laten gaan ofte ook van plaats te veranderen, maar sullen gehouden weesen deswegens te vragen consent en permissie aan den Regerenden Regent.

Art. XI.

Item wanneer de Verschoonders besig syn met te verschoonen, en de Chirurzyn met te scheeren, sullen de Binne-

Vader en Moeder gehouden syn beide tegenwoordig te blyven, om op alles naauwkeurige toesigt te neemen.

Art. XII.

Item sullen de Binne-Vader en Moeder zorge dragen, dat de Deur van het Huys des Winters Avonds ten Negen en des Somers ten Tien Uuren wel geslooten sy, dat ook Snagts de Vensters etc. wel toe syn, en op het aldernaaukeurigst waakzaam syn, dat geen Ongelukken door Vyer of Ligt veroorzaakt worden.

Art. XIII.

Ook sullen sy gehouden weesen des Middags en des Avonds op behoorlyke en gewoone tyden (de precise bepaaling van tyd sal staan aan den Regerenden Regent of Regentinne) met de Dienst-meyd aan de Kinderen hunne Portie van Spys en Drank uyt te deelen.

Art. XIV.

Item als 't gebeurd, dat geringe Menschen het Huys en de Kinderen komen besigtigen, sal de Binne-Vader of Moeder van yder Persoon afvorderen een Stuyver, en dat Geld in de Bus steeken.

Art. XV.

Dog wanneer fatsoenlyke Lieden het voors: Huys en Sinneloos en komen besigtigen, sal de Binne-Vader of Moeder, met aanwysinge der Bus, deselve versoeken den Armen te willen indachtig syn.

Art. XVI.

De Binne-Vader of Moeder sullen by het besigtigen der Sinneloozen altoos tegenwoordig moeten syn, en wel zorge dragen, dat de Sinneloose door de Besigtigers niet worden gechagrineerd, getergt of op eenige wys beledigd.

Art. XVII.

Item sullen de Binne-Vader of Moeder niet vermoogen die Sinneloozen, dewelke boven de Vier eerste Koojen sitten, te laten besien, ten zy met speciaal Consent van den Regerenden Regent, of dat de Besigtigers door een van de Regenten of Blokmeesters in voors: Huys waaren gelyd.

Art. XVIII.

Item sal de Binne-Vader of Moeder ook niet vermoogen ten tyde van Vasten-Avond, wanneer de Kinderen warm Witte-Brood eeten, eenige Kykers te admitteren, ten sy met Consent van de Regerende Regent, of dat imand van een der Regenten of Blokmeesters daar in werde begelyd.

Art. XIX.

Item wanneer de Regenten of Blokmeesters des Avonds of op andere Uren van den dag vergaderd, of in 't Sinneloos-huys by den anderen syn, sal de Binne-Vader verplicht wesen deselven in alle ordentelykheyd te dienen en op te passen, sullende dit wel specialyk den post van den Binne-Vader alleen syn, ten sy 'er merkelyk beletsel mogte wesen.

Art. XX.

Item sal de Binne-Vader goede zorg moeten dragen voor het Koorn, soo van den Blok als Sinneloos-huys, ten eynde het zelve suyver te houden, en op syn tyd te keeren en te wenden.

Art. XXI.

De Binne-Vader en Moeder sullen niet vermogen te gelyk buyten desen Huys te wesen, maar sal altyd een van byde moeten present syn, ook sullen sy niet vermogen buyten de Stad te gaan, ten sy met Consent van den Regerenden Regent.

Art. XXII.

Daar sal des Somers en des Winters maar altyd op eene plaats Vyer gestookt mogen worden om te kooken, en sig te warmen, en de Binne-Vader en Moeder gehouden syn ook hier in soo veel de Menagie te betragten, als mogelyk sal syn.

Art. XXIII.

Item sal de Binne-Vader gehouden syn alle Vergaderingen aan te seggen, Pagten en Chynsen, als daartoe geordonneerd word, op te beuren, de Blokmeesters adsisteeren in de Speeningen, en voorts in 't generaal de Regenten en Blokmeesters, soo in qualiteit van Binne-Vader als Bloks-Knegt ten dienste staan in alle de saaken, welke het voors: Huys en den Blok aangaan.

Art. XXIV.

De Binne-Vader en Moeder om redenen hen Permoverende uyt desen Godshuyse willende uytgaan, sullen verplicht wesen drie Maanden te vooren behoorlyke opsegging aan de Heere Regenten te doen, of andersints sal hun drie Maanden van hun Tractement worden afgekord.

Art. XXV.

Eindelyk of het gebeurde, dat de Binne-Vader of Binne-Moeder sig naa deese Wetten niet en kwaamen te reguléeren, en een kwaade en nadeelige Directie te lyden, sullen de Regenten hen moogen afsetten, en kunnen volstaan met aan hen te betaalen naar advenant den tyd, dat sy in voors: Huysinge wonen en fungeren.

BIJLAGE XV.

Reglement voor de Verschooners. 9 April 1760.

De verschooners sullen elke week des Dinsdags op gesette uren de hokken der sinneloosen moeten komen suyveren en schoonmaken en de secreten, wanneer die gestopt syn, door-doen.

Wanneer hout of strooy werd opgedaan sullen sy dat moeten bovendragen.

Ingeval van hooghwater sullen sy alle gerequireerde hulp moeten toebrengen.

Wanneer er schoongemaakt wordt sullen sy ook een geheelen dag moeten present syn, om op de los synde sinneloosen alle toeversigt te hebben.

Indien een of meer sinneloosen mogten siek syn sullen de verschooners op hun beurt, of de noot het vereysende, byde te gelyk, moeten waaken en de kranken alle commoditeit toebrengen. Ook sullen sy het vlees in en uyt de schoorsteen moeten doen, wanneer sulks tyd is.

By aldien sinneloosen mogten uytbreken of andre gevallen exstreeren, waarin de Regent meend hunne hulp nodig te syn, sullen sy geroepen wordende, terstond compareren en den Regent ten dienste staan in alle saaken, die tot commoditeit der onnoselen strekken.

Sy sullen niet vermogen eenigen sterken drank, eetwaren of bier van deesen Godshuyse te gebruyken, maar sullen sy,

ingeval sy dit willen gebruyken, sulks selvs moeten bekostigen; ook niet tabak rooken, werdende de binnenvader gelast op dit alles nauwkeurig agt te geven.

Wanneer een sinneloosen komt te sterven sullen sy die moeten afleggen etc. en hiervoor tot een extra genieten yder ses stuyvers.

Hun vast tractement sal voor alle deese diensten syn des jaars voor yder twee en twintig gulden van drie tot drie maanden te betalen.

De binnenvader, moeder of meyt sullen ook niet vermogen deselven eenige spys of drank te geven, tenwaare wanneer sy waaken, wanneer sy een boteram en kan bier sullen mogen hebben en behalven dit sullen sy voor yder nagt waaken ook nog genieten vier stuyvers, of te wanneer sy een geheelen dag in deesen Godshuyse behulpsaam syn als wanneer sy ook behoorlyken kost en drank sullen mogen genieten.

Wanneer maar een van hun byden in deesen Godshuyse van node sal syn, sal de binnenvader agt geven, dat yder op syn toer geroepen wordt en verder attent syn, dat dit reglement, volgens de intentie der Heeren Regenten werden nagekomen.

Aldus geresolveerd 9 April 1760.

BIJLAGE XVI.

Reglement voor het dienstpersoneel. 4 April 1767.

De Binnenvader en Binnenmoeder sullen ieder getrouwelyk wat hen aangaat hunne werkzaamheden moeten waarnemen, sonder dat de eene sig met het werk van de anderen sal vermoogen te bemoyen dan alleen in tyd van noodzakelykheit, wanneer sy sig malkanderen moeten ondersteunen en behulpsaam syn.

Sullende ook in geval van eenig verschil malkanderen niet qualyk moogen bejegenen, maar sig alsdan adresseeren aan den Regerenden Regent off Regentinne, die daar in naar omstandigheden van saaken, soo doenelyk is, voorsien sullen, en soo niet mogelyk, sullen sy daar van kennisse aan dese vergaderinge geven.

De knegt en meyd sullen ieder haar aangeweesen werk vlytig verrigten, ook in tyd van noodzakelykheydt malkanderen moeten ondersteunen en behulpsaam zyn en sullen moeten, sonder weederspannigheydt, obedieren en doen, hetgeene haar

met reedelykheydt door den Vader en Moeder ieder sal werden geordonneert, dog ingeval van een onvrindelyke behandelung sullen sy sig moogen adresseeren by den Regent off Regentinne.

Voor eerst de Vader sal getrouwelyk alle de huyselyke saaken nagaan, met assistentie van den knegt, waarin die hem behulpsaam moet zyn als namentlyk op versoondagen en het dagelyks rontragen van spys en drank off verders wat, het ook soude moogen syn; bovendien sal den knegt moeten het kooren omsetten en wenden, messen wetten, brood snyden, bier tappen, torff en hout affhaalen, water dragen en die bootschappen doen, waartoe de Vader off Moeder hem sullen noodig hebben.

De Moeder sal met assistentie van de meyd waartoe zy deselve noodig heeft, alleen de directie hebben over de minagie en keuken om die te versorgen en reguleeren, de spys te prepareeren en de porsien te verdeelen en verders wat daartoe behoort, alsmeede moeten sorgdragen voor 't linnen en wollen; de meyd sal moeten schootelen wassen, schrobben en schueren en verders doen al wat het huyswerk meedebrengt.

De Vader met assistentie van den knecht sal de manspersoonen ryngigen en van schoon linnen bedienen, soo gelyk de Moeder met behulp van de meyd de vrouwspersonen, ten waare eenige van deselve quadaardig waaren, de Vader de behulpsaame handt sal moeten bieden.

De Binnenvader sal voor sig alleen hebben het voordeel van den wyn die door de Regenten geconsumeert wordt, alsmede de douceurs van de verkooren wordende Blok- en Sinneloosmeesters, en hetgeene gegeven wordt voor 't assisteeren by de begraffenisse.

De Binnenmoeder daartegens alleen voor sig behouden 't geene by resolutie van 3 September 1766 aan haar is toegevoegt voort bedienen van coffy en thee aan de sinneloozen.

De knegt en meyd sullen voor haar te saamen hebben het kersmeer en de oude kaarsen van de kamer der Regenten.

De verdere voordeelen, hoe genaemt of uyt wat hoofden die coomen, sullen eegaal zyn voor de Vader, Moeder, meyd en knegt en blyven voor 't overige de voorgaande ordinantie van tyd tot tyd in opsigten van den Vader, Moeder en meyd gearresteert voor sooveel by dese daar geen verandering is toegebracht in haar geheel.

Aldus gearresteert op 4 April 1767.

BIJLAGE XVII.

Reglement voor het dienstpersoneel. 1 Febr. 1783.

Ten eerste, dat er nieuwe en exacte inventaris van alles hetgeen zig in desen huise bevindt, zoo van meubelen, pellen, linnen, kleederen, als andere goederen, zal worden geformeerd en aan de moeder overgegeven, welke alsdan, hetsy eens of tweemaal 's jaars, na goedvinden der regeerende Regent of Regentesse daarvan gehouden en verplicht sal wesen onder-richting te geven en verantwoording te doen, ten dien einde de goederen, die of versleten of na voorgaande communicatie en consent van den regeerenden Regent of Regentesse hebben moeten gerepareerd of aangekocht worden, daarop te notee-ren of verminderen.

Ten tweede, gemerkt de directie en distributie der portiën tot nu toe alleen heeft gestaan aan den vader en moeder, dat zulks voor het vervolg aan de regeerende Regentesse sal worden gelaten, ten welken einde door haar, hetsy eens of meermalen sweeks na haar goedvinden, het in huis be-noodigde uit de provisiekamer (van welke sy alleen de sleutel sal hebben) aan de moeder sal worden uitgegeven en op een andere behoorlijke plaats, daar de sleutel onder haar van sal berusten, geplaatst.

Ten derde, dat voortaan niets van eenig aanbelang door den vader, moeder, meid of knecht sal mogen worden besteld of gekogt, dan na voorafgaand consent niet alleen, maar zelfs niet zonder een briefje of notitie in een boekje der regeerende Re-gentesse, welke briefjes of boekje vervolgens, hetsy by de lyst hunner uitgaven of wel by de rekening der resp. leveranciers sullen moeten worden gevoegd en vertoond, synde daarvan de dagelykse marktgang en andere geringe zaken uitgezonderd.

Ten vierde, gemerkt de dagelykse eetensportiën gewoonlyk door verscheide personen, zelfs door onnoosele aan hunne soortgelyken syn gebragt en hierdoor gemakkelyk kan worden veroorzaakt, (gelyk de ondervinding reeds heeft geleerd) dat dan een of andere vergeten is, direct na de distributie de vader en moeder den eene by de mans en de andere by de vrouwen of wel den eene op de voorste en de andere op de agterste gallery gehouden en verplicht sal wesen te gaan zien of laten doen, of alle de onnoselen hunne portiën wel hebben ontvangen en contrarie bevindende, immediaat besorgen.

Ten vyfde, daar het noodzakelyk is, dat de onnoselen van behoorlyke verschooning worden voorzien, inzonderheid de

naakten (wier getal dagelyks toenemen) zooveel mogelyk gekleed worden, de vader en moeder, knegt en meid, beter dan voorheen deswegens sullen moeten agt geven en hetselve verzorgen.

Ten zesde, gemerkt vooral het laatstgemelde niet zonder vermeerdering van arbeid der huisbedienden sal kunnen geschieden, welke buiten dat, door de toenemende zwakheid der moeder, de handen reeds vol hebben, de Heeren Gecommitteerden, benevens hunne Vrouwen sullen worden versogt, zoo als geschied by dese, de moeder een en ander onder het oog te brengen en te zien, hetsy door het nemen van een tweede meid of wel andersints, daaraan in het vervolg worde voldaan.

Ten zevende, dat van het voorschreven geresolveerde kennis sal worden gegeven aan den vader, moeder, knegt en meid om te dienen tot narigt, synde voorts de executie aan de Heeren Gecommitteerdens en hunne Vrouwen overgelaten.

Aldus geresolveert den 1 Februari 1783.

BIJLAGE XVIII.

Reglement voor het dienstpersoneel. 5 Febr. 1809.

Art. 1.

Vader en Moeder staan direct onder de gesamentlyke Regenten.

Art. 2.

Wat het huishoudelyke aangaat, onder de directie van het huishoudelyk bestuur.

Art. 3.

Zy zullen zorgen, zy beyde nooyt te gelyk uitgaan, maar moeten een van beyde althoos thuis zyn.

Art. 4.

Zoo over het uitgaan tusschen haar verschil ontstaat, zullen zy sweekelyks aan Regerende Regente zig adresseren, die dan haar verschil zal decideren en haar, zoo zy vernemen van het uytgaan misbruyk word gemaakt, het uytgaan zullen bepalen.

Art. 5.

De dienstbodens te weten meyden en knegs, staan onmiddelyk onder de directie van Vader en Moeder.

Art. 6.

Geen van de meyden of knegs zullen vermoogen uytgaan, zonder speciale permissie van Vader en Moeder en zoo haar het uytgaan gepermiteert word, zullen zy speciaal moeten zeggen waar naar toe.

Art. 7.

Vader en Moeder, meyden en knegs uitgaande ofte iets buytenshuys te doen hebbende, zullen hetzelfde zoo kort mogelyk is afdoen en zig weer naar huys begeven, zonder in herberge onder welk pretext ook het zoude mogen wesen te gaan.

Art. 8.

De Vader nog Moeder, de meyden nog knegs zullen vermogen niemant in het huys te laten komen, wie hy ook zy, zelfs hoegenaamt geen familie van haar, zonder speciale permissie van een der Regenten of Regentinnen en zoo er Regentinnen niet by zyn, zullen diegene dewelke in het huys komen, moeten zyn voorzien met een eigenhandig onderdykent billet van een der Regenten of Regentinnen, waarop de personen met namen zullen zyn vermeld.

Art. 9.

Gemelde handtykening of billette zullen door den Vader en Moeder worden bewaart tot smaandags en zullen die in wekelykse vergadering moeten inleveren.

Art. 10.

Onder articul agt worden niet begrepen, doctor of chirurgyn en andere arbeyders, dewelke in het huys noodzakelyk iets te doen hebben, dog zullen er ook niet langer in moogen blyven als haar werk vereyst, langer blyvende zal de Vader en Moeder haar aanmanen het huys te verlaten.

Art. 11.

Niemant van de bedienden, wie hy ook zy, zal vermogen eenige spyse, nog drankte aan imant uyt te ryken ofte te geven, dan aan die aan het huys behooren en dat eventueel

nog altoos maar op zyn bepaalde tyde, tenzy een der Regenten en Regentinnen by toeval het anders mogte ordineren.

Art. 12.

Dit reglement zal provisioneel worden nagekomen, tot zoo lang als er eene algemeene en speciale voor ider zal zyn gestatueert.

Aldus geresolveerd den 5 Februari 1809.

BIJLAGE XIX.

Akte, betreffende de gerechtelijke afpaling van den hof van het Zinnelooshuis. 11 Juni 1624.

Wy Aelbert van Broegel ende Laureyns Janssoen de Leuwe, Scepenen inne Shertogenbossche, doen condt eenenyegelicken, dat op heden date van desen, voor ons zyn verschenen ende gecompareert, Jan Martenszn. metser, Gysbert Antonisz. Bossch, Dierick Diericxzn. van Erp ende Jan Jacopszn. van Lier, Geswooren Paelmeesteren der voerscreven stadt, ter instantie van Jaspaer Jacobszn. van der Dussen ende Jan Jans Roeloffszn., tegenwoerdige meesters van den Sinneloosenhuuse binnen deser stadt, inne presentie van Joncker Guilliam Dabsloons, provisoir van den voerschreven Sinneloosenhuuse, opten hof ende erfve van den zelve Goidtshuuse tegenover Sint Jacobskerckhoff, omme eene gerichtelyke palinge van den voerschreven hof ende erfve te doen, ende tot dyen sine, die proprietarissen van den naestgelegen erffenissen, namentelick Laureyns Corneliszn. van Asten, Jacob Henricxzn. van Griensven, de kynderen Willem Thomas Neyts ende Cornelis Janszn. Fierlinx, by Gerardt van Asten dienaer van der Groenderroeden, wittelyck geinsinueert. Ende denghenen aldaer gecompareert affgevraeght synde oft dezelve hadden eenige brieven van de gelegentheyte ende grootte van hennen erffnisse mentionnerende, maer egheene te voorschijn brengende. Ende oversulcx, de voerschreven Paelmeesteren by den Stadthouder van mynen Heere den Hoochschouteth gemaect synde opten eedt int aenverden van hun officie gepresteert, omme de voerschreven erffenissen gerichtelick ende behoorlick nae hunne beste kennisse te palen, hebben dyen volgende de voerschreven Paelmeesteren de lynde getrocken van de zydelgevel aff der achterste cameran van den voerschreven Sinneloosenhuys, achter de hoven van den huysen

ende erffenissen des voerschreven Laureyns Corneliszn., Jacob Henricxzn. van Griensven ende de kynderen Willem Thomas Neyts, staende in Sint Jacobsstraete ende erffenissen ofte hoven, streckende totten hoff des voerschreven Sinnelooshuys, lyndrecht tot eenen pael gestelt in den hoff van den voerschreven Goidtshuys. Item van gelycken de lynde getrockken lancx den sydgelvel van den huysse der voerschreven kynderen Willem Thomas Neyts, staende alsvoor in Sint Jacopstraeth ende aldaer latende eenen halven voet voor den druppen derzelver huysinge ende alsoo voorts lyndrecht tot eenen pael oock aldaer gestelt in den voerschreven hoff van den Sinneloosen oft Goidtshuysse. Ende aen dander zyde van den voerschreven hoff de lynde getrockken van den hoeck van den sydgelvel der huysinge Laureyns Corneliszn. van Asten, staende tegenover sint Jacobskerckhoff totten hoeck van den sydgelvel der voerschreven achterste cameran des Sinnelooshuys, Oostwaerts, lancx neven de hoven des voerschreven Laureyns van Asten ende Cornelis Janszn. Fierlinx, insgelyck lyndrecht, gelyck aldaer oock eenen paele by den erffen des voerschreven Cornelis Janszn. is gestelt, staende alle de voerschreven paelen opt vuysterste van den erffen des voerschreven Sinnelooshuys. Ende de voerschreven Paelmesteren gevraeght zynde oft de vensterens ende gootsteen in den sydgelvel der huysinge der voerschreven kynderen Willem Thomas nae recht alsoo behooren te blyven, verclaeren dezelve dyen volgende, dat in conformiteyt van de costuymen dezer stadt, de vensterens maer acht voeten en staeth van der eerden, behooren gestoffeert te wesen met yseren gerden ende vaste glaesen sonder opdoen, ende de vensterens boven hooger staende, gestoffeert te zyn met yseren gerden, soo nae byeen staende, dat men daerdoor egheen menschen hoeft en can gesteken. Ende aengaende den voerschreven gootsteen, soo den zelve staet binnen den halven voet van den druppe, dat dien mach blyven, maer dat de proprietarissen van den voerschreven huysse, dwater daervuyt comende behooren te leyden binnen den halven voet van den voerschreven druppe ter strate vuyt. Item belangende de heggen oft heymsselen van de voerschreven hoeven oft erffenissen wien den selven syn competerende, verclaren de voerschreven Paelmesteren als voor des gevraecht synde, dat deselve voer soe vele die syn staende opten gront oft erffen van den Sinneloosenuysse, den voer-noemden huysse competeren, ten sy de Mrs. die by vergunninge den anderen begeren te laten volgen. Ende heeft de

voerschreven Stadhouder van mynen Heere den Hooch-Schouteth bevolen ende geordineert, dat eenyegelick de voerschreven gesette paelen gehouden sall syn te laten berusten, sonder daertegens yet te doen, opte poenen daertoe staende, anders dan met wegen van recht, maer soe verre de voerschreven geerffde hebben enige brieffen oft bescheet ter contrarie van deze paelinge, dat dezelve die sullen hebben te leveren, tussen dit ende morgen ten negen uren voor middach in handen van den Griffier dezer stadt ende waeraff dezelfde geerffde by den voerschreven van Asten, Groentroede oock syn geinsinueert, maer en is nyemant gecompareert eeniger brieffen of beschiet brengende inne kennisse der waerheyt, soo hebben wy scepenen voerschreven onsse zegelen aen dezen brieff doen hangen.

Gegeven den elfsten dach der maent Juny int jaer ons Heeren duysent sesshondert en vyerentwintich.

Claerken Sanders, kluiszuster te Oss

door

J. CUNEN.

In Schutjes „*Gesch. v. h. Bisdom 's Bosch*”, deel V, pag. 445 en deel IV, pag. 815 en in de *Analecta* van Gijsb. Coeverinx, deel II, pag. 64—77 komen meerdere bijzonderheden voor over Suster Claerken, Jan Sanders' dochter uit Oss, die 8 Juli 1527 professie deed als kluiszuster te 's Bosch, in 1545 overging naar de kluis, aangebouwd aan de kerk van Oss, en daar werd ingekluisd in 1546.

In de schepenprotocollen der stad en vrijheid Oss vond ik meerdere acten betreffende deze kluiszenares, die doen zien, dat zij, vanuit hare kluis, zooveel mogelijk den luister der kerk van Oss en het godsdienstig leven in de parochie bevorderde.

In 1560 was in de kerk van Oss een nieuw oxaal gebouwd. Uit een legaat, door familieleden 8 Juni 1560 aan Suster Claerken geschonken, stichtte zij een altaar onder dit Oxaal, ter eere der H. Clara, waaraan jaarlijks vier solemneele Missen moesten geschieden en op Sint Clara-dag een sermooon gehouden moest worden door een Predikheer uit 's Bosch.

Deze acte van schenking deed zij 22 Dec. 1562.

Schepenen Jan Rutgers ende Hemerick Rombouts van Oss doen condt, dat alsoe Lambrecht, soene Jan Lamberts, als man ende momben van Hanrickse, syner huysvrouw, eene dochtere van Thomas Hanrickse wettelijck ende erfelijck had opgedragen aan Heer Jannen Jansse van Grave ende Jan van den Hoevele als momben van Suster Claerken, Jan Sanders dochter, tot behoeff van haer, een jaerlijckse erfcijs van 3 car. guld., St. Jan Baptistendach te betaelen uit land tot Oss, op Langendonck.

Voor voorsegde schepenen is gestaen Heer Jan Jansse en Jan van den Hoevel, met volle consent ende begheeren van

Suster Claerken, cluyssustere, die cijns opgedraegen aan de kerkmeesters ende regeerders der kerck van Oss, tot behoeff van den nyeuwen altair van Sinter Clara, onder docxale, binnen der kercke van Oss;

dat, te weetene, dat die kerckmeesteren nu sijnde ende naemaels wesende, sullen doen doenen ende celebreeren alle jaer op voirs. nyeuwen altair vier singende missen, solempnelijck met twee dienders ende metten orgelen:

te wetene op Sinte Dominicusdach ¹⁾, Sinte Clara, Sinte Katharina van Siennen ende Sinte Bryendach ²⁾; ende op Sinter Claradach een sermoen, eens alle jair, ende sal die prior van predicaers van den Bossche Sinter Clarendach seynden eenen bruer uyten convent, om het voirs. sermoen te doene ende die sal alle jair hebben voor sijnen arbeyt seven stuuver;

ende oft saecke wair, dat egheen predicaer en quame, soe sal die pastoir van der kercke het voirs. sermoen doen, oft doen doene voir die voirs. seven stuuver.

Item die pastoir oft bediender van den kercken sal voir die voirs. vier singende missen jaerlicx hebben thien stuuvers; die twee dienders elck vier stuuvers; die orgenist ende schoolmeester elck vier stuuver; die coster van der kerck voor broot ende wijen vier stuuver; die bleser (blazer, orgel-trapper) twee stuuver.

Item die voirs. dienairen altijt geloent ende betaelt te worden als den dienst Godts gedaen sal wesen ende sullen die pastoir van der kerck, die kerckmeesteren, die voirs. mombers ende die cluyssustere alle jair hebben voir hair neersticheit ende toesicht, op Sinter Clarendach elck een dobbelen stuuver eens.

Item die kerck sal hebben voir het gelucht, als men die voirs. missen celebreeren sal, seven stuuver jairlicx. Ende die voirs. dienst Godts is aengegaen Sint Jans Baptistendach voorleden.

Ende sal altijt die pastoir van der kercke den voirgeseghde singende missen sonnendaichs te voren op preeckstoele vercundigen ende doen bidden voir die voirs. suster Claerken. Gedaen sonder argelist, 22 Dec. 1562.

---

¹⁾ Suster Claerken had in de kluis te 's-Bosch geleefd volgens den derden regel van St. Dominicus.

²⁾ Sint Brigitta-dag. Afkortingen voor Brigitta waren: Brecht, Brita, Breve, Breye en Bryen.

In 1551 had Suster Claerken aan de kerk van Oss gemaakt twaalf car. gulden om van de rente jaarlijks eene processie te doen houden op Kruisvindingsdag. Deze acte is niet meer aanwezig. Doch 22 Dec. 1562 worden de uitgaven voor de processie geregeld in eene schepenacte van dien datum. Deze volgt hier :

Jan Rutgers ende Heymerick Rombouts, schepenen der vrijheytt Oss, doen condt, dat alsoo Claerken, dochtere wijle Jan Sanders, cluysenaerse binnen der vrijheytt van Oss, tandere tijde hadde uitgereikt ende gegeven Peteren Lambrechts ende Heymerick Rombouts, kerckmeesteren, XII car. gulden, om dairvoir te coopen een erffcijs van twee ponden payements, te betaelen alle jair opt Heylich Cruysdach in den Meye ende dat tot behoeff van een generael processie, alle jair opten voirs. Heylich Cruysdach, gelijk selve al naeder blijkt uit schepenbrief van Oss, gemaectt van dato duysent vijff hondert een ende vijftich, 4^e dach September;

Soo is gestaan voor ons schepenen voirs. die voirgenoepte suster Claerken ende heeft gewilt, geordineert ende begheert, dat die voorscreven twee pont payements jairlicx alsoe als voirs. staet tot een generaele processie, alle jaer opt heylich Cruysdach inventionis gemaectt, sullen gedistribueert ende gedeylt wordden in vuegen ende manieren hiernaes bescreven; ten wetene: die pastoir oft dienaer van der kerck, die het weerdig heylich Sacrament omme draget twee stuuvers.

Item die vier priesters, die de vier evangelies singhen opte vier hoecken van der straten, elck een stuuver.

Die coster eenen stuuver; die schoelmeester eenen stuuver; die beyerman eenen halven stuuver ende die kerckmeesters elck alle jair eenen stuuver voir haer moeite ende toesicht.

Ende het referendum ende doverschot sal wesen tot profijt van der Heylicher kerck. Gedaen sonder argelist ende gegeven onder den segele ons gemeyns schependoms van Oss, in 't jaer 1562, den 22 Decembris.

Suster Claerken werd tot het doen van schenkingen aan de kerk in staat gesteld door legaten van hare familieleden en giften van anderen uit Oss.

In eene acte van 14 Januari 1555 staan familieleden hun aandeel in eene erfenis af aan de kluiszuster.

Goert Goessen ende Claes, gebroederen, kynders van wijlen Aerdt Sanders, Peter Hermans ende Jacob Joosten als man van Meriken, samen gerechte erfgenaemen van Rutken, weduwe van wijlen Hanrick Sanders, soo sij vercleerden, hebben samentelijcke ende eendrachtelijck opgedragen ende overgegeven broeder Anthonis van Leendt ¹⁾, prior des predicaers clooster binnen den Bossche, Jacoppen Goessen van Brecht, riddere, Willem van Achelen, Schout van Maesland ende Jannen van den Hoevel als mombers ende tot behoeff van Suster Claerken, cluyssustere tot Oss, hen portie, gedeelte en de gerechtichheyt hen competeerende ende toebehoorende in allen die goeden renthen, pachten ofte chijsen, tot wat plaetsen die gevonden worden ofte gelegen mochte zijn, nyet daarvan uytgescheyden, van weylen Hanrick Sanders vóór ende Rutken' sijne huysvrouw nae sijn achtergelaten.

Nog eenige schenkingsacten aan de kluiszuster volgen hier.

Also Jannen de Graef wittelijck ende erfelijck opgedragen hadde Hanrick ende Cathelijne Rombouts, de brouwersdochter, zijne wettige huysvrouw tot hen erffrecht een jaerlyxen ende erfelijcken pacht van een malder rogge, binnen deser vrijheyt van Oss te leveren, verschijnende jaerlijcx op onser Lieven Vrouwen Lichtmisdach uyt een huis ende hoff in Berchem, in de Spaenderstraat ende van land in de Coppelsteghe;

So is voir schepenen voirstaen Jan Hanricq Stricq, nu wesende wittigh man van Cathelijne Rombouts, de brouwersdochter, ende heeft de helft van den voirsegden malder rogge wittelijck overgegeven broeder Anthonis van Leendt, prior van den predicarenorder binnen den Bossche ende Heer Jacoppen van Brecht, riddere ende Jannen Anthonissoen van den Hoevel ende dat tot behoeff van Suster Claerken, nu ter tijt Cluyssuster binnen der vrijheyt van Oss, haer ter tocht haer leven lanck ende nae haerder doot ten behoeff der taphelen van den H. Geest binnen Oss;

Deselve Cluyssustere hebbende tvoirsegde half malder rogge ten tochte alleenlijck ende de taphelen van den H. Geest het erffrecht.

So 't gebeurde, dat die halve malder rogge werd gelost

---

¹⁾ Zie over Prior v. Leendt: *De Predikheeren te 's-Hertogenbosch*, door Pater J. Meijer.

oft gequeten, soe begheert die voirs. Cluyseneerse, dat die regeerders van den H. Geest ten tijde wesende deselve penningen wederom sullen appliceeren ende beleggen tot behoef van de armen als voirsegd is ende de president oft oversten van den H. Geest sal jaerlijcx hebben voir sijn moeten van de half malder rogge 2 stuivers eens ende de andere H. Geestmeester een stuiver eens, nae den doot der voirsegde cluyseneerse.

Actum 30 July 1561.

Testes: Jan van den Hoevel ende Otto van Mispelen. (Schepenen te Oss).

Eenige personen hadden vier gulden bijegebracht en aan de kerkmeesters gegeven, die van de rente jaarlijks de kluiszuster een mengelen (2 pintjes) wijn en een wittebrood moesten geven. Zuster Claerken moest dan de afgestorven familieleden in haar gebeden indachtig zijn.

Peter Jan Lambertsse, Reynder van Oss ende Jan van den Hoevel als kerckmeesteren van der kerck ende fabriek van Oss een jaerlijcxen erfelijcken cijns van vier stuyvers jaerlijcx te betalen, alle jaer op alre Sielendach, naest alre Heylichen ende op alre Sielendach toecoment den iersten betaeldach, alle jaer te geven ende te betaelen, hebben geloeft op verbintnisse van allen der kerckgoeden, nu hebbende ende naemaels vercrijgende, der cluyssustere binnen deser vrijheyte van Oss, nu zijnde oft naemaels wesende ¹⁾, om bij der voirsegde cluyssustere voir die voirgenoemde vier stuyvers, op den voirseyden alre Sielendach gecocht te worden een mengelen wijns ende schoon broot, tot nooddruft haers lichaems ende alsdan te bidden voir die siele van Anneken, dochter Geert van Middegael ende andere personen, die hiertoe gegeven hebben, met conditie hier voren besproken, dat die voirsegde kerckmeesters, ten tijde wesende, die voirs. vier stuyvers jaerlijcx altijt sullen moegen lossen ende quytten metter somme van vier car. gulden, tot 20 stuyvers gerekent den gulden, ende met den achterstelle ende oft saecke waer, dat die voirs. vier stuyvers jaerlycx, worden affgelost ende gequeten, soo sal men die voirgenoemde penningen

---

¹⁾ Na den dood van Suster Claerken is de kluis in Oss niet meer bewoond.

altijt wederomme beleggen tot behoef der cluyssustere ten tijde wesende.

Aldus gedaen sonder argelist; actum 28 Merte 1561.

Nog een cijns van twee gulden kreeg Suster Claerken in 1562.

Cijns van twee caroli gulden, te betaelen jaerlijcx op de hoechtijden van Sint Mathijs, door Wouter Daniels van Herpen, momber van Hilleke sijne huysvrouw, dochter van Willem Hanricqs, uit een huis ende hof van 12 vadsent, gelegen in de cortvoirt, belendend tparceel van Hanricq Sanders, overgegeven aan broeder Anthonis van Leendt, prior van het predicaersconvent ten Bossche, Heer Jacoppen van Brecht riddere ende Willem van Achelen, schout van Maesland, tot behoeff van de Cluyssenaersse binnen der Vrijheytt Oss, nu sijnde ende naemaels wesende, sullende die cijns tallen tijde mogen werden gelost ende gequeten met 30 caroli gulden.

Gedaen sonder argelist, 26 februari 1562.

De hier volgende acte is merkwaardig, omdat in een kanteekening van 26 Juni 1620, toen de cijns gelost werd, de datum van het testament van Suster Claerken genoemd wordt.

Cijns op een kamp broeckland, genaemd Leemkuylen, bij d'Oyersteghe, van drie caroli gulden, te betaelen op de Hoechtijden van Korstmisse, door Bernaert, soene Herman Berntssen aan Prior van Leendt, Jacoppen van Brecht ende Jan van den Hoevel, tot behoeff van Suster Claerken, cluyssuster binnen die vrijheytt van Oss, onder conditie dat, soo Suster Claerken afflijvig werd ende geen ander cluyssuster wederom in de cluyssen en quame, soe sal de bestuurder van der cluyssen, metten Kerckmeesters van Oss, ten tijde wesende de voirsegde cijns alle jair uytrijcken eenen of twee van de armste ende scamelsten naeste vrienden van Suster Claercken.

Soo een ander cluyssuster quame terstond die cluyssuster geven. Overste en kerckmeesters sullen voir haer moetsele hebben elck jair 2 stuivers eens, nyet eer voir die renthe buyten die cluysser gegeven worde.

Actum 30 July 1556.

Zooals gezegd is, werd de cijns gelost 26 Juni 1620, blijkens eene kanteekening, voor 50 gulden en staat er bij vermeld, dat Suster Claerken, in haar testament van 23 Aug. 1591 de cijns vermaakt had aan de kerk van Oss.

Het testament van de kluiszuster is niet in de schepenprotocollen van Oss aanwezig. Waarschijnlijk heeft zij dit gemaakt voor den pastoor van Oss.

Uit deze mededeeling weten wij echter, dat Suster Claerken 23 Aug. 1591 nog in leven was en kunnen wij besluiten, dat zij een hoogen leeftijd bereikt heeft. In 1527 deed zij professie in de kluis te 's Bosch. Hieraan ging vooraf een proeftijd van een jaar en eenige jaren kloosterleven, volgens de regels voor de ingekluisden uit dien tijd, zoodat haar geboortjaar gesteld kan worden ongeveer 1507 en zij dus een leeftijd van omstreeks 85 jaar bereikt zal hebben.

Het klooster der H. Catharina te Heusden

door

Dr J. S. VAN VEEN.

Dat dit klooster inderdaad heeft bestaan, is aan geen twijfel onderhevig, evenmin de omstandigheid, dat het bewoond werd door zusters van den derden regel van den H. Franciscus ¹⁾. Daarentegen berust hetgeen Coppens en Schutjes over de stichting van dit klooster mededeelen, op eene vergissing. Schutjes zegt: „De edele Gijsbert van Randwijk, die bij de graven (l. hertogen) van Gelder Adolf en Arnold hoog in aanzien stond, stichtte ten jare 1482 te Heusden het klooster der H. Catharina, Maagd en Martelares, dat door de zusters van den derden regel van den H. Franciscus is bewoond.”

Bij onderzoek is mij gebleken, dat de fout oorspronkelijk schuilt bij van Heussen en van Rijn, (Bisd. Utrecht III, blz. 20), wier bron in dezen Pontanus (Hist. Gelr. lib. XIV) was en wier voorstelling min of meer verward is. Pontanus schrijft op blz. 574:

Quo eodem circiter tempore sub vitae suae finem condi liberali manu Heusdae monialium coenobium ordinis Augustini curaverat Gisbertus à Randwyck, vir ut praenobilis, ita magnae apud Gelriae olim duces Arnaldum Adolphumque dignationis.

Op het eerste gezicht ontbreekt er niets aan, maar de vermelding van de orde bij Pontanus had, zoo zij de plaats

---

¹⁾ Zie Coppens III, 2, blz. 50; Schutjes IV, blz. 586; Anal. Gysb Coeverincx II, blz. 382.

zelve gezien hadden, Coppens en Schutjes zeker tot nadenken gestemd en de bewering van Van Heussen en Van Rijn niet zoo onvoorwaardelijk doen overnemen.

Gelukkig ben ik in staat het duister in dezen te verdrijven. De oorspronkelijke brief van 1482 berust in het Rijksarchief te Arnhem en is door mij uitgegeven in het Archief voor de geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht XLVI, blz. 147. Uit dien brief blijkt, dat de naam van het door Gysbert van Randwyck en diens vrouw gestichte klooster was Mariengaarde (Hortus b. Mariae) en dat het stond te Opheusden, een dorp in de tegenwoordige gemeente Kesteren (Nederbetuwe), dat in Geldersche stukken bijna altijd Heusden of Hoesden heet, terwijl het nu Brabantsche stadje aan de Maas veelal voorkomt als Nederheusden.

Eene der zinsneden van den brief luidt:

dat her Mathiis mitten zusteren, die hy medebrengeende wordt, opter voirs. hofstat eyn geestelycke vergaderinge ind een convent van zusteren maecken sall onder die regell van sunte Augustiin, geheiten Regularissen."

Ten overvloede wijst de ligging der grondstukken, die aan het nieuwe klooster werden toegewezen, ten duidelijkste op de Nederbetuwe, als b. v. „Ind die vier stucken lantz siin geheiten Op 't Zandt, zementlyck gelegen bynnen den kerspell van Huesden, in den amt van Nederbetuwe."

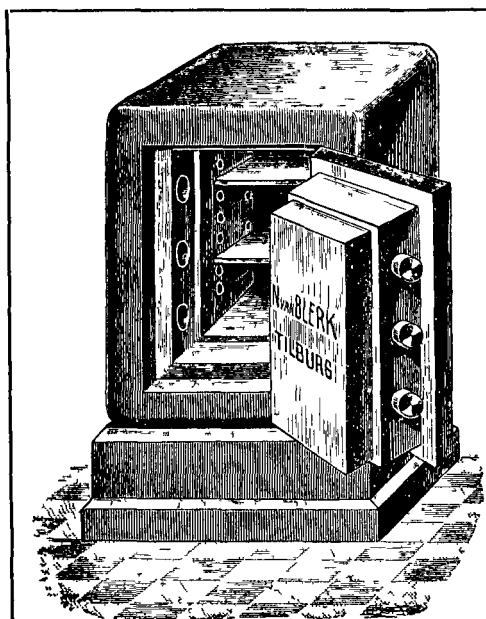

ADVERTENTIE-BIJVOEGSEL VAN „BOSSCHE BIJDRAGEN”

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISKDOM 'S-HERTOGENBOSCH

DL. IX. AFLEV. I. JULI 1928

VAN BLERK's
TABERNAKELKASTEN
VAN BLERK's
OFFERBUSSEN
VAN BLERK's
KLUISDEUREN
VAN BLERK's
BRANDKASTEN

„De beste waarborg”

Zonder eenige verplichting
persoonlijk te ontbieden

VAN BLERK's
Brandkastenfabriek

Tilburg, Tel. Int. 374

☒ Eenige werkplaats te Tilburg ☒

Lange
straat

Lange
straat

Groote voorraad in alle metalen Kerkwerken

☒ 1^e Klas werk aan voordeelige prijzen ☒

GEBRUIKT

de hoogfijne soorten ONTBIJTKOEK

uit de Stoomkoekfabriek „DE STER” van

GEBR. PLOEGMAKERS, OSS.

Voor kostscholen en gestichten speciale conditiën.

Vraagt nog heden prijs aan bij GEBR. PLOEGMAKERS, OSS.

LENTJES & DROSSAERTS

'S-HERTOGENBOSCH

Firmanten: J. H. L. van Dijk en J. P. M. van Dijk

EFFECTEN, COUPONS, DEPOSITO'S enz.

Belasten zich speciaal met het plaatsen en verhandelen van leeningen ten laste van Provinciën, Gemeenten, Waterschappen, R. K. Kerken, Kloosters en Instellingen op de meest voordeelige voorwaarden. :-:

Fabriek van Machinale Houtbewerking „De Mark”

JACQ. van GROENENDAEL

BREDA

Alle Timmerwerken

Speciaal in eikenhouten Kerkbanken,
Kerkstoelen, Schoolbanken enz.

Firma J. H. de Leeuw

's-HERTOGENBOSCH

Groothandel in Koloniale waren

Koffie = Thee

Telefoon 497 en 1146

H. FUNNEKOTTER

✻ ✻ ROTTERDAM ✻ ✻

WEDEROM VERKRIJGBAAR:

de bekende Loopers „Super aspidem”

op 70 en 90 c/m. breedte.

Smyrna-loopers en Tapijten

in elke gewenschte afmeting, naar speciale ontwerpen.

BILLIJKE PRIJZEN.

ERVEN & C°. OIRSCHOT
-:- STOELENFABRIEK -:-

KERKSTOELLEN in elk gewenscht model

STOELLEN voor PATRONATEN en andere
VEREENIGINGSGEBOUWEN

—.— Vraagt CATALOGUS. —.—

Boekhandel W. BERGMANS, Tilburg.

Beste adres voor zuivere, harsvrije

WIEROOK.

Deze voldoet geheel aan de voorschriften van het Caeremon.
Episcop., waarin verlangd wordt, dat bij de vermenging
de wierook in hoeveelheid verre de andere bestanddeelen
overtrefte. :—:

Prijs f 1.30 — f 1.60 — f 1.80 per pond.

PITTEN GUILLON voor Godslampen f 1.75.

MEDAILLES H. Familie (koperen) 20 ct. — f 17.50 per 100.

” ” ” (aluminium) 8 ct. — f 7.00 per 100.

” Congregatie O. L. Vr., 12¹/₂ ct. — f 10 per 100.

DIPLOMA'S H. Familie en Congregatie vanaf 20 ct.

MAGAZIJN ST. JOZEF

Speciaal adres voor complete installering van

KLOOSTERS en GROOTE INRICHTINGEN

in

PORSELEIN, GLAS, AARDEWERK,
ROESTVRIJE TAFEL- EN DESSERTMESSEN

TAFELZILVER ALPACCA

in Gero zilver en Rembrandt Zilver

Reiziger door het heele land te ontbieden

Telef. 485 — L. DERKS — 's BOSCH

ATELIER VOOR KERKELIJKE KUNST

OPGERICHT 1872

H. VAN DER GELD & ZOON

'S-HERTOGENBOSCH

□ BEELDHOUWERKEN □

KERKMEUBELN IN HOUT EN STEEN

□ IN VERSHILLENDE STIJLEN □

POLYCHROMIE

□ □ □

KRUISWEGEN
OOK IN GIPS

PETIT EN FRITSEN

AARLE-RIXTEL (N.-B.)   Telef. Interc. 3

KLOKKENGIETERS

Ferdinand H. J. van den Cerenbeemt

Fabrikant van Kerckhaarsen,

Hollveranciers van
2 H Pauc Benedictus: VV

Witte Was, Wierook, Godslamp-olie, enz.

's-Hertogenbosch,   Hinthamereinde 53

C. TEULINGS, Julianaplein 17, 's Bosch

KERKELIJKE EDELSMEEDKUNST

Vergulden, Verzilveren, Reparatiën
van alle voorkomende Kerksieraden

:::   Prijsopgave en Begrootingen gratis   :::

„Atelier SCHREURS”

's BOSCH, Vughterstraat 52, — Tel. 614.

DORDRECHT, Vrieseplein 1, — Tel. 323.

Moderne Fotografische Ateliers.

Artistieke Portretfotografie.

Speciaal Adres voor Vergrootingen.

H. VERBUNT VAN DIJK

Gasthuisstr. 64

TILBURG

Kerkelijke Kunst

Gegarandeerd Zuivere Miswijnen

Alle Kerkbenooidigheden

Kloosterstoffen

Verschenen bij G. MOSMANS Zoon, 's-Hertogenbosch,

Uitgever van den H. Apost. Stoel :

De Heilige Liduina van Schiedam

door P. HUBERT MEUFFELS C. M.

Prijs f 1.10; in linnen band f 1.60.

... Het is vooral om het waardevol overzicht en de critische behandeling der Liduina-literatuur in en buiten ons vaderland, dat Nederland met blijdschap deze studie van den hagiograaf MEUFFELS mag begroeten . . . .
(De Tijd).

... Een voortreffelijk monografie in vlot Hollandsch, een keurig boekje . . . .
(De Maasbode).

... Ik geloof, dat we mogen zeggen, dat dit werkje over de veel beschreven lijderes in zijn soort volmaakt is. Historisch met vollen ernst, innig vroom, maar ook fraai en klaar geschreven . . . .
(Studia Catholica).

Het werk is in elken boekhandel voorhanden of te ontbieden.

Zoo juist verschenen :

VAN TOEN WIJ VRIJ WERDEN

Eenige hoofdstukken uit de Geschiedenis der Katholieke Kerk in Nederland sedert 1795, door AUG. C. J. COMMISSARIS, Leeraar aan het Seminarie „Den Ijpelaar” te Ginneken

Eerste Deel: Van Schuilkerk tot Kathedraal 1795 tot 1853
Geïllustreerd — Prijs: ingenaaid f 1.90, gebonden f 2.25

Bij den alzijdigen uitgroei van het katholieke leven in ons vaderland begint zich meer en meer de vraag op te dringen: hoe de Katholieken, die vóór honderd jaren zoo goed als niets beteekenden in het Protestantische Nederland, in een eeuw tijds tot zulk een wasdom gekomen zijn op alle gebied?

UITGAVE van J. B. WOLTERS, GRONINGEN—DEN HAAG

SPECIAAL ADRES voor

PRIESTERKLEEDING

Arnold Vielen - Marktstraat - Veghel.

Gebr. WEHMEIJER, 's-Hertogenbosch

Liturgische Paramentiek

Zijden Kazuivels (zonder katoen) 30-33 gulden
Kazuivelstoffen, franjes enz. voor Vereenigingen
tegen en-gros prijzen

M. C. N. BRESSERS

MONUMENTSTRAAT :: TILBURG

GOUDA - KERKKAARSEN

J. A. VERBUNT

WIJNHANDEL OPGERICHT 1848

TILBURG

INTERESSÉ DE LA MAISON

SCHRÖDER DE CONSTANS

BORDEAUX

SPÉCIALITÉ VINS FINS ET

VINS CACHET DU CHATEAU ET

ÉTAMPÉ

MONOPOLE VAN DE MERKEN:

DOMAINE MOULIN DE SOUBEYRAN

CHATEAU CARMES HAUT-BRION

ELECTRA

Ingenieursbureau voor elektrische licht- en
krachtinstallaties

THUST & GRAFF

's-HERTOGENBOSCH

Ververstraat 15 - Telefoon N° 947

Complete Electr. Keukenmachines

Speciaal adres voor

KLOOSTERS en GESTICHTEN

BOSSCHE BIJDRAGEN

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

ONDER REDACTIE VAN FERD. FRANSSSEN
A. FRENKEN EN DR. TH. GOOSSENS

DEEL IX.
AFLEVERING 2.

INHOUD:

- „Relationes Status” van het Bisdom 's-Hertogenbosch in de eerste helft der zeventiende eeuw, medegedeeld door Dr J. D. M. Cornelissen blz. 129
- Uit de eerste jaren der Zusters-Congregatie van Mgr. Zwijsen, medegedeeld door F. v. Hoeck S. J. blz. 195
- Altaren, Beneficiën en Geestelijkheid der voormalige Parochiekerk van Helmond, door A. M. Frenken, pr. . . . . . blz. 209
(Voortzetting in de volgende aflevering).
-

VOORWAARDEN:

De „Bossche Bijdragen” verschijnen minstens éénmaal en hoogstens driemaal in het jaar op niet vast bepaalde tijden.

Drie afleveringen vormen één deel.

De prijs van één deel bedraagt fr. p. post f 5.—.

Telkens bij het verschijnen van een derde aflevering zal over het bedrag van drie afleveringen worden beschikt.

De intekening staat open bij de Administratie te Tilburg, Bosscheweg 95, en bij den Boekhandel.

Brieven, boeken of bijdragen voor dit tijdschrift te adresseeren aan den Redactie-Secretaris, Dr Th. GOOSSENS, Tilburg, Postchèque en Giro 50174.

„Relationes Status” van het Bisdom 's-Hertogenbosch in de eerste helft der zeventiende eeuw

medegedeeld door

Dr. J. D. M. CORNELISSEN.

Onder de middelen, die sinds het midden der zestiende eeuw het krachtigst de katholieke reformatie bevorderd hebben, moet worden gerekend het voorschrift van paus Sixtus V betreffende de „*Visitatio Liminum*”. Den 20sten December 1585 verscheen de bul: *Romanus Pontifex*, die aan alle bisschoppen de verplichting oplegde om geregeld de graven der Apostelen te bezoeken, getuigenis van hun gehoorzaamheid aan den H. Stoel te komen afleggen en verslag te doen over den toestand in hun diocesen. Voor het geval zij verhinderd waren, kon door hen met opgave van redenen een gevolmachtigde uit hun kapittel of een anderen kerkelijke-waardigheidsbekleeder worden gezonden.

Tot zoover bracht deze bul de herleving van een oud gebruik, waaraan sinds het Groote Schisma niet meer de hand was gehouden en dat reeds Pius V had gepoogd wederom in te voeren. Nieuw was evenwel de bepaling, dat de bisschoppen bij deze gelegenheid ook *schriftelijk* rekenschap moesten afleggen over de waarneming van hun ambten en inlichtingen geven over den staat van geestelijkheid en geloovigen in hun diocesen, ten einde daarop de beslissingen van den H. Stoel te vernemen en uit te voeren.

In den loop der eeuwen zijn sindsdien talrijke „*Relationes Status*” der bisdommen te Rome ingediend en deze worden, voor zoover zij niet verloren gingen, bewaard in het archief der Congregatie van het Concilie, door Pius IV den 2^{den} Au-

gustus 1564 gesticht om toezicht te houden op de uitvoering der decreten van het Concilie van Trente en naderhand ook belast met het onderzoek dezer bisschoppelijke verslagen. In dit archief berusten dus ook de verslagen, door de bisschoppen van 's-Hertogenbosch te Rome aan de pausen voorgelegd, welke hierachter worden gepubliceerd.

Opgemaakt meestal volgens een bepaald schema zijn zij met hun vele bijzonderheden vaak van groot belang voor de geschiedenis en zeker geldt dit voor de relaties van het bisdom 's-Hertogenbosch, die ons in staat stellen het elders gevormde geschiedkundige beeld van dit diocees zooveel scherper te teekenen.

Reeds Mgr. Dr. G. Brom heeft indertijd van eenige dezer documenten afschriften laten maken, welke onder de door hem nagelaten papieren op het Nederlandsch Historisch Instituut te Rome zijn blijven liggen, wachtend op bewerking. Ook zijn opvolger Mgr. Dr. A. H. L. Hensen schonk aan deze belangrijke stukken eenige aandacht, daar hij de collectie met enkele zelf gemaakte afschriften aangevuld heeft (n°s VII en X). Het bleek mij noodig al dit aanwezige ruwe materiaal te schiften en te ordenen, met de origineele documenten te vergelijken en nog aan te vullen.

Wat dit laatste betreft, diene het volgende. Vooreerst ontbraken in de afschriften de opmerkingen, die door den secretaris der Congregatie van het Concilie in margine of op den rug der ingediende relaties waren aangeteekend. Vervolgens oordeelde ik het gewenscht, om alsnog de n°s VI en XII aan de collectie toe te voegen. Het eerste behelst het uitvoerige antwoord der Congregatie van het Concilie op de bijzonder uitgebreide relatie van het jaar 1619 (n^o V) en het spreekt van zelf, dat dit belangrijk schrijven niet verwaarloosd mocht worden. Het tweede — de relatie van 1625 — brengt interessante bijzonderheden over de opleiding der geestelijkheid en vooral over de stichting van het Carmelitessenklooster in 's-Hertogenbosch.

Behalve deze beide stukken heb ik ook de kaart van het

bisdom er aan toegevoegd. Blijkens het onderschrift werd zij op verzoek van Francesco Fagnani, secretaris der Congregatie van het Concilie, door Hendrik Gravius geteekend. Deze woonde te Rome als secretaris van Kardinaal Madrucci en provisor van de Anima en het Campo Santo. Daar Gravius in 1622 optrad als *procurator* voor Nicolaas van Zoes (zie n° IX), zal hij zijn kaart waarschijnlijk in dat jaar ontworpen hebben. De bisschop klaagt in zijn relatie, dat hij niet persoonlijk naar Rome kan komen wegens de krijgsbedrijven in zijn diocees, en de bedoeling van Gravius' kaart moet dan ook wel geweest zijn een grafische voorstelling te geven van den benarden toestand, waarin het bisdom verkeerde door het vooruitdringen der Hollanders, die de Waal — noordelijke grens ervan — waren overgestoken, den Bommerwaard bezet hielden en 's-Hertogenbosch zelf voortdurend bedreigden. Op de ongekleurde penteekening geeft de met inkt getrokken penseelstreep „huc-usque Hollandi” duidelijk de Hollandsche linie aan en de tekst ter zijde licht de situatie nog afdoende toe. Deze kaart, groot 20 × 27 cM., is bij ons weten de oudste, die er van het bisdom 's-Hertogenbosch bestaat, en reeds als zoodanig van groote beteekenis.

De laatste bisschop, Joseph de Bergaigne (1641—1647), kon van zijn diocees geen bezit nemen en heeft nooit een relatie ingediend. N° XIV van de hier gepubliceerde stukken is dan ook het laatste in tijdsorde, dat wij uit deze jaren in het archief van het Concilie aantreffen en hiermede is uit dit archief alles over 's-Hertogenbosch gepubliceerd. De n°s XV en XVI werden aan het Propaganda-archief ontleend.

Ten slotte nog de opmerking, dat ook de aantekeningen van mijn hand zijn. Overeenkomstig de „Regels” van het Historisch Genootschap ben ik bij het plaatsen daarvan zoo sober mogelijk geweest en heb bij den lezer dezer verslagen bekend verondersteld, hetgeen Coppens, Schutjes en Coeverincx (ed. v. d. Elsen) over de kerken en kloosters van het bisdom mededeelden.

I.

1600 Augustus 3.

Gisbert Maas, bisschop van 's-Hertogenbosch, stelt als zijn vertegenwoordiger bij de „Visitatio ad Limina” kanunnik Jan Willems aan.

Ghisbertus Masius, Dei et apostolicae Sedis gratia episcopus Buscoducensis, omnibus et singulis has nostras litteras visuris salutem in Domino.

Cum nos ex juramento per nos in suscepto nostrae consecrationis munere praestito singulis triennii seu quadriennii Limina beatorum Petri et Pauli in Urbe per nos ipsos seu per nuncium visitare teneamur ¹⁾ atque, his intestinis bellis grassantibus, tam ob multipliciter negotiorum et difficultatum in episcopatu nostro Buscoducensi in medio haereticorum et hostium fidei constituto quotidie emergentium et praesentiam nostram ibidem perquam necessariam, quam ob infinita viarum pericula iter hujusmodi seu peregrinationem suscipere — licet summo ejus desiderio flagremus — hactenus non potuimus nec adhuc possumus, uti etiam aliquem nuncium ecclesiasticum eo mittere ob extremam sacerdotum in nostrae diocesis partibus raritatem antehac non potuimus, idcirco nos de legalitate, probitate, fidelitate et industria venerabilis et circumspecti domini Johannis Willems, Gorcomii presbyteri, S. Theologiae licentiati et ecclesiae nostrae cathedralis canonici ²⁾, in Domino certo confisi, eundem dominum Joannem praesentem et acceptantem, verum, certum et indub[ium] ³⁾ nostrum actorem, factorem nostrorumque negotiorum infra-scri[ptorum] gestorem et nuncium specialem et generalem omnibus modo[...], jure et forma quibus possimus melioribus per praesentes constituimus, creamus et deputamus, eidem domino Johanni dantes et concedentes plenariam po[testatem] et auctoritatem ad nostro nomine Limina beatorum Petr[i et Pau]li Apostolorum devote visitandum, necnon coram Sanctissimo D. [N. Cle]mente VIII moderno Romano pontifice post humillima beatorum pedum Suae Sanctitatis oscula ejusve

¹⁾ 18 Juni 1601 stond de Congregatie den bisschop toe slechts iedere vier jaar de visitatio te doen. (Liber decretorum, vol. 10, f. 3vo).

²⁾ Johannes Willems van Woudrichem, over hem zie *Nieuw Ned. Biogr. Wdbk.*, dl. VII, Kol. 1325.

³⁾ Door het uitscheuren van het thans verdwenen bisschoppelijke zegel is er in den brief een gat ontstaan.

Illustrissimis dominis ea in parte delegatis praemissas et alias praegnantas excusationes, rationes et causas, quibus praedicto juramento de visitandis beatorum Petri et Pauli Liminibus satisfacere necessitate, qua legem non habet, ac alias canonica praepeditione usque huc praepediti et prohibiti sumus, humillime dicendum, proponendum et allegandum, ac ab hujusmodi juramento, quatenus opus fuerit, apostolicam absolutionem seu licentiam petendum et obtinendum.

Insuper etiam ad nostro et ecclesiae meae Buscoducensis nomine praetactae Suae Sanctitati ejusve dominis commissariis difficultates, negotia et totum denique miserrimum statum dicti nostri episcopatus juxta instructionem tibi tum in scriptis tum verbotenus per nos datam exponendum et declarandum illamque aut illos de praenarratis ac aliis omnibus et singulis ad ecclesiam nostram spectantibus et pertinentibus plene instruendum et informandum, quaecunque juris remedia ac quaecunque literas apostolicas, gratiam seu justiciam in se continentes, nobis et ecclesiae meae utiles et necessarias impetrandum aliaque omnia et singula apud S. Sedem apostolicam faciendum, gerendum et exercendum, quae nos ipsi praesentes et coram facere quomodolibet possemus ac etiam deberemus, etiam si talia forent, quae mandatum exigerent magis speciale quam praesentibus est expressum. Promittendo, obligando etc.

In quorum omnium fidem et robur has praesentes nostras nostra subsignatione et sigilli nostri subimpressione communitus.

Datum Bruxellis, die tertia mensis Augusti anno 1600.

Ghisbertus Masius episcopus Buscoducensis.

(*ondert. oorspr.*)

II.

1601 April 11.

Verzoekschrift door den procurator Jan Willems bij Clemens VIII ingediend; dat de rechtsmacht van den bisschop tegenover de kapittels van St. Jan en eenige andere collegiale kerken worde bevestigd; dat een viertal prebenden worden toegewezen aan de vier parochiale kerken van 's-Hertogenbosch en dat de stad worde aanbevolen in de bijzondere bescherming van den Aartshertog.

Beatissime pater,

Miserrimus est ecclesiae Buscoducensis status. Ipsa enim

civitas Buscoducensis undique hereticis est cincta et major pars oppidorum dioecesis ab iisdem haereticis occupatur et reliqua pars excursionibus eorundem haereticorum et militum rebellium adeo est exposita, ut vix ulli ad civitatem ipsam tutus pateat accessus aut inde recessus. Hactenus tamen ipsa singulari Dei beneficio — — non tamen sine frequenti effusione sanguinis civium — — fuit conservata.

Quae quidem miseriae dum hactenus durarint, devota creatura Vestra Gisbertus Masius, die 7 Martii 1594 ejusdem ecclesiae episcopus consecratus, merito excusandus videtur, quod Limina sanctorum Apostolorum per se aut per nuncium hactenus non visitarit, ad quod vigore juramenti, dum consecraretur praestiti, sese obligavit. Cui juramento dum necessitate coactus satisfacere non potuerit, ne suo officio plane deesse videatur, devotum Vestrum Joannem Willems presbiterum, S. Theologiae licentiatum dictaeque ecclesiae Buscoducensis canonicum, constituit procuratorem ad visitanda ejus nomine dictorum Apostolorum Limina et miserum statum ejusdem ecclesiae Sanctitati Vestrae exponendum, supplicans S. V., quatenus visitationem hujusmodi per dictum procuratorem admittere ipsumque constituentem excusatum habere et a censuris ob non in tempore factam visitationem incursis absolvere ¹⁾ fructusque indebite forsitan perceptos remittere et malis infrascriptis remedium adhibere dignetur.

In primis capitulum ecclesiae Buscoducensis vigore antiqui privilegii ante erectionem in cathedralem sibi concessi pretendit, nedum canonicos sed etiam capellanos cantoresque et ministros ejusdem ecclesiae a jurisdictione et correctione ordinarii exemptos et sibi soli aut saltem per preventionem competere jurisdictionem in illos. Ordinarius vero sustinet, quod ipse solus in visitatione aut extra visitationem cum consilio et assensu duorum canonicorum ad hoc deputatorum seu deputandorum ad correctionem morum contra canonicos delinquentes procedere valeat et quod sibi soli privative quoad alios talis jurisdictio in capellanos, cantores aliosque ministros competat. ²⁾ Quae controversia dum nondum sit plane sopita, supplicatur

¹⁾ Er is een Congregatiebesluit van 12 April 1601, dat den bisschop ontslaat van de opgelopen censuur en den procurator toelaat. (Liber decretorum, vol. 9, f. 137).

²⁾ Naar aanleiding van een schrijven van den nuntius Frangipani d^o 's-Hertogenbosch 20 Juni 1599 was er in dat jaar in de Congregatie over deze oneenigheid gesproken. Zie: *Nunz. Fiandra*, vol. 11, f. 671vo; 683—686vo; *Napels, Bibl. Naz.*, Ms. XII B. 23, onder 28 Aug. en 18 Sept.

Sanctitati Vestrae, ut sua declaratione controversiam hujusmodi dirimere et sopire dignetur.

Similem exemptionem et libertatem praetendunt quaedam alia capitula collegiatarum ecclesiarum ejusdem dioecesis; quibus quamvis a Concilio Tridentino derogatum censeatur ¹⁾, multae tamen lites et controversiae tollerentur, si Sanctitas Vestra expressius declararet, tales exemptiones per dictum Concilium fuisse revocatas illisque non suffragari contra jurisdictionem ordinarii.

Praeterea, quia civitas Buscoducensis est satis populosa, praeter parrochiam in cathedrali existentem sunt erectae tres aliae parrochiales ecclesiae, quarum rectores ut habeant quo se commode sustentare valeant, supplicatur Sanctitati Vestrae, ut dictis quatuor parrochialibus ecclesiis quatuor prebendas ecclesiae Buscoducensi unire dignetur, cum propter tenuitatem et raritatem simplicium beneficiorum illis aliter subveniri non possit.

In reliquis vero est adeo misera dictae ecclesiae Buscoducensis facies, ut, nisi tempestive eidem succurratur, metuendum sit, ne tandem ab haereticis cum detrimento fidei catholicae opprimatur. Ideo non abs re esset, si Serenissimus archidux Albertus, adhuc dictae civitatis dominus, litteris Sanctitatis Vestrae incitaretur, ut particularem dictae civitatis — — quae hactenus ipsi et Sanctae Romanae Ecclesiae Catholicae obedientissima fuit — — curam habeat eandemque pro viribus defendat.

(Oorspr., van dezelfde hand als het volgende Verslag).

(Op de rugzijde): Sanctissimo Domino Nostro
Pro Episcopo Buscoducensi

III.

1601 April 11.

Verslag over den toestand van het bisdom 's-Hertogenbosch, uit naam van bisschop Gisbert Maas bij paus Clemens VIII ingediend door kanunnik Jan Willems.

Ecclesia Buscoducensis, quae antea collegiata anno Incarnationis Dominicae supra sesquimillesimum quinquagesimo nono quarto Idus Maji per Sanctissimum Dominum papam

¹⁾ Sessio XXIV, Cap. XI.

Paulum IV f. r. in cathedralem est erecta ac complectens districtum patentem in longitudine sexaginta, in latitudine triginta millia passuum Italicorum, in Belgia Inferiori Germania, quae Philippo II Hispaniarum regi Catholico, nunc vero Alberto et Isabellae Infanti regnorum Hispaniae archiducibus Austriae supremis harum Belgicarum provinciarum principibus et dominis parente consistit atque sedem episcopalem, videlicet civitatem, olim oppidum Buscoducense et majorem suae dioeceseos partem habet in finibus ducatus Brabantiae, reliqua minori parte ducatus Gheldriae et comitatui Hollandiae subjecta, ad quam ecclesiam Buscoducensem, quae metropolitanae ecclesiae Mechliniensi etiam anno quo supra in Belgio noviter erectae jure metropolitico subest, jus personam idoneam Romano pontifici nominandi praenominato Philippo regi ejusque successoribus pro tempore Belgicae in temporalibus futuris dominis ex privilegio apostolico, cui hactenus non derogatum esse dignoscitur, est reservatum; cui ecclesiae cathedrali monasterium B. Mariae Virginis Tongerloensis Premonstratensis Ordinis auctoritate apostolica per Pium IV f. r. alias anno 1560 fuit unitum et incorporatum ac bona, fructus et proventus ejusdem monasterii mensae episcopali Buscoducensi constituti ac assignati, et de post per f. r. Sixtum V ¹⁾), ni fallor, hujusmodi unionis et incorporationis separatione facta, fuit eidem mensae ex dictis bonis et proventibus assignata certa dos.

Ecclesia autem Buscoducensis praeter dictam istam civitatem intra limites sui districtus complectitur novem oppida, praeter capitulum cathedralem undecim capitula seu ecclesias collegiatas, atque pagos ecclesiis parochialibus decoratos circiter ducentos; tres nobiles abbatias virorum et tres virginum et 12 monasteria virorum et 24 virginum.

Cui ecclesiae a primaeva erectione tres theologi ejusdem ecclesiae, dum viverent, episcopi successive praefuerunt. Sub quorum primo praesule R^{mo} domino Francisco Sonnio nempe 1560 et inde sequentibus annis intestini motus, tumultus, discordiae, rebelliones, seditiones, haereses aliaque hujusmodi varia mala in locis non solum hujus dioecesis Buscoducensis, verum etiam totius Belgii — — uti omnibus patet — — excitari et grassari coeperunt; ex quibus malis in dies latius serpentibus et increbrescentibus tanquam ex equo Trojano haec praesentia horrenda et plusquam civilia bella provenere.

¹⁾ Bij breve van 21 Dec. 1585.

Saevientibus autem istis bellis reformatio errorum, abusu et excessuum, quos libertas et peccandi impunitas — — sub armis enim silent leges — — quotidie invehunt, augent et multiplicant in hoc episcopatu Buscoducensi, qui in rebellium et haereticorum finibus et quasi in eorum medio consistit, oppidis, arcibus et propugnaculis hostilibus undique cinctus, et cujus bona pars — — uti inferius dicitur — — ab hostibus occupatur, non commode fieri potest. Quibus tamen erroribus, defectibus et excessibus tollendis, corrigendis et reformatandis, quam diligentissime potuere, dicti tres hujus ecclesiae Buscoducensis episcopi — — quorum animae sunt in benedictione — — omni cum cura et sollicitudine semper incubuere, prout hoc ipsum in presenti unice studet in eo omnibus animi et corporis viribus intentus R^{mus} dominus Ghisbertus Masius, modernus et quartus ejusdem ecclesiae episcopus, qui post obtentam a Sanctissimo D. N. Clemente papa VIII nominationis per regiam Catholicam Majestatem in ipsum prius factae confirmationem, anno nonagesimo quarto ipso S. Thomae Aquinatis festo ¹⁾ consecratus in possessionem episcopatus Buscoducensis XIII Martii exinde sequentis est introductus.

Ut autem praesens status ecclesiae Buscoducensis particulatim et latius deducatur, ab ipsa civitate Buscoducensi episcopali sede narrationis series incipiat.

Civitas quidem Buscoducensis, una inter quatuor celeberrimi ducatus Brabantini metropolitae, est decorata ecclesia D. Joanni Evangelistae sacra, quondam collegiata dioecesis Leodiensis, nunc vero cathedrali ecclesiae Mechliniensis suffraganea. In qua ecclesia sunt viginti novem canonicatus et praebendae — — quae cum olim numero triginta fuissent, una ex illis per incorporationem ejusdem cum mensa episcopali auctoritate Sedis apostolicae factam extincta est — — quarum omnium fructus et proventus sunt satis tenues et pro honesta canonicali ac sacerdotali status sustentatione, saltem juxta statum ecclesiae et qualitatem ipsius civitatis, vix sufficientes. Collatio hujusmodi canonicatum et praebendarum, vacatione ipsarum occurrente, alternis vicibus ad Brabantiae ducem et Sedem apostolicam ac capitulum spectat et pertinet, ita ut predictus dux totidem in hujusmodi collatione vices solus habeat, quot Sedes apostolica et capitulum simul. Ex quibus viginti et novem canonicatibus et praebendis sunt secundum

¹⁾ 7 Maart 1594.

bullam designationis limitum episcopatus Buscoducensis ¹⁾ novem perpetuo affecti et affectae presbiteris in theologia magistris et decretorum doctoribus seu in ea vel eis licentiatis, nimirum primae tres tribus magistris seu licentiatis in theologia, alterae tres tribus doctoribus seu licentiatis decretorum, et reliquae tres nobilibus et in jure canonico vel in theologia doctoratus aut certe licentiatursae gradu insignitis. Qui omnes et singuli ratione suarum hujusmodi praebendarum consilium et operam in negotiis ecclesiae et religionis coeterisque difficultatibus, quoties ab episcopo requisiti fuerint, tam conjunctim quam divisim praestare tenentur. Dicti autem novem canonicatus pro prima vice per predictum episcopum dumtaxat, et deinde, quoties illos ex post vacare contigerit, ad electionem episcopi et aliorum graduatorum superstitem per eos conferuntur, prout de hujusmodi novem canonicatibus et praebendis novem idoneis et qualificatis uti supra personis modo premissis provisum existit.

Praeterea in eadem ecclesia cathedrali sunt praeter episcopalem et ducalem dignitates tres aliae, videlicet archidiaconatus, archipresbiteratus et poenitentiaria, ad quos tres ex predictis novem graduatis ad nominationem solius episcopi juxta predictam bullam limitum assumuntur.

Insuper in eadem ecclesia sunt multae capellaniae ac simplicia beneficia, quorum complurium collatio simul et institutio ad predictum capitulum pertinet, nonnullorum quae sunt juris-patronatus laicalis institutio dumtaxat ad illud spectat. Dictae quidem capellaniae ac beneficia seu eorum pro tempore rectores et possessores existentes, canonicis dignitate minores, non sunt de collegio canonicorum nec habent vocem in capitulo nec stallum in choro cum dictis canonicis commune, sed constituunt corpus et collegium per se, habentes a capitulo seu corpore canonicorum bona separata, arcam separatam, actorem sive syndicum et receptorem separatam, sigillum separatam et tractatum separatam.

Quorum omnium et singulorum tam canonicorum quam beneficiariorum ac totius cleri civitatis vita, conversatio, mores et actiones sunt honestae, laudabiles ac statui et dignitati sui convenientes, a lusibus, computationibus ac omnibus incontinentiae incitamentis — — exceptis forte paucis — — multum alienae, ita ut non solum inter eos non sit quispiam

---

¹⁾ Foppens, *Historia Episcopatus Silvaeducensis*, Bruxellis 1721, p. 39 vlgg.

publicus concubinarius, sed ne quidem de aliqua incontinentiae suspicione ad presens diffamatus. Per quos etiam in dicta ecclesia divinum et tremendum Missae sacrificium, Matutinae, Vesperae, aliae horae canonicae et divina servitia reverenter, pie et devote juxta temporis qualitatem et festi cujuscumque solemnitatem recitantur et decantantur coeteraque omnia decenter et ordinate peraguntur.

Coeterum antedictum capitulum seu ejus major pars — — sanior enim pars, quae uno aut altero dumtaxat numero ab ista hactenus superatur, in hoc melius sapit et se ab ea quoad infrascripta multum dissentire saepius declaravit et expresse protestata fuit — — quasdam contentiones et controversias cum suo pro tempore episcopo spirituali patre et praelato a primaeva episcopatus erectione habuit et adhuc in praesenti habet. Originem autem hujusmodi questionum, litium et controversiarum, quae inter episcopum et capitulum suum cathedrale extiterunt, adhuc existunt et in posterum exoriturae apparenter — — nisi iis opportunis remediis auctoritate apostolica provideatur — — timentur, praebuerunt et praebent libertates, franchitiae et exemptiones dicto capitulo per Joannem ¹⁾ Leodiensem tunc episcopum ipsam Buscoducensem ecclesiam tunc solum parochialem in collegiatam noviter erigentem anno a nativitate Domini 1366 concessae, et per Julium papam II anno XVC duodecimo ²⁾ auctoritate apostolica confirmatae et extensae, et postea per bullam erectionis abolitae et abrogatae, necnon varius et in aliquibus obscurus intellectus oecumenici Concilii Tridentini, intra limites dioecesis Buscoducensis per primum ejusdem episcopum anno 1565 Octobris die 20 rite et solemniter publicati. Inter quas innumeras fere et in dies exorientes quaestiones et difficultates est haec infrascripta praecipua et velut mater ac scaturigo omnium reliquarum, nimirum:

Capitulum cathedrale Buscoducense praetendit vigore praenarratarum exemptionum, libertatum et privilegiorum, sibi ut supra concessorum et confirmatorum, omnes canonicos, capellanos, beneficiatos, cantores et reliquos ministros dictae ecclesiae a jurisdictione, potestate ac correctione ordinarii adhuc esse exemptos ac sibi soli in eos jurisdictionem, cognitionem

¹⁾ Joannes van Arkel.

²⁾ Zie: *Registri Vaticani*, vol. 981, f. 236—238vo Generale bul voor de kapitells van alle collegiale kerken in het diocees Luik. Julius.... ad perpetuam rei memoriam. Ex debito pastoralis officii..... Datum Romae apud S. Petrum anno MDXII Tertio Idus Augusti Pontif. Nostris anno nono.

et correctionem competere etiamnum, uti ante erectionem episcopatus et publicationem Concilii Tridentini dictae personae — — uti praemittitur — — exemptae fuerunt atque jurisdictione, cognitio et correctio prefato capitulo soli tunc competierunt. Episcopus vero modernus — — uti etiam sui praedecessores semper sustinuerunt ¹⁾ — — sustinet hujusmodi exemptiones, libertates, privilegia, necnon jurisdictionem, potestatem et correctionem dicto capitulo superius concessas esse eidem tam per erectionem dictae ecclesiae ante collegiatae in cathedralem, quam per dictum Concilium Tridentinum omnino ablatas, abolitas et abrogatas, sed hujusmodi jurisdictionem et potestatem sibi ordinario integre et plene esse restitutas aut saltem in omnem eventum sub restrictionibus et limitationibus in cap. *Statuit* VI Sess. XXV *De reformatione* in Concilio Tridentino contentis, videlicet quod in capitulis collegiatis et cathedralibus, quae exemptione, consuetudine et alio speciali jure ante Concilium se adversus jurisdictionem episcopi tuebantur, episcopus solus in visitatione et extra visitationem cum consilio et assensu duorum canonicorum per capitulum ad hoc deputandorum seu deputatorum, modo et forma in dicto capite *Statuit* latius narratis, ad correctionem et emendationem excessuum alicujus de capitulo procedet; ii vero, qui non sunt de capitulo nec obtinent dignitates — — cujusmodi esse capellani, beneficiati, cantores aliique ecclesiae ministri per episcopum asseruntur, qui capellani nihil cum capitulo habent commune sed omnia sua separata, uti supra dictum est, sicut si essent extra dictam ecclesiam, et in alia ecclesia et cantores coetereque ministri infima officia obeunt — — in causis ecclesiasticis soli episcopo subjiciuntur, non obstantibus quoad supradicta quibuscumque privilegiis etc., capitulo contrarium ut supra pretendente aut saltem sibi per praeventionem adhuc competere jurisdictionem tam in canonicos quam in capellanos, cantores aliosque ministros, contendente omnes eos non minus de capitulo dici quam ipsos canonicos. Episcopus vero premissis et interpretationi Congregationis Cardinalium interpretum Concilii Tridentini, quam desuper habet, inherendum asserit, sibi soli privative cum exclusione dicti capituli in capellanos cantoresque et ministros competere jurisdictionem et potestatem, in canonicos vero similiter vel sibi soli vel certe sibi simul cum duobus deputatis secundum dictamen dicti capituli *Statuit*.

¹⁾ Voor de verhouding tusschen de bisschoppen en het kapittel, zie: Brom-Hensen, *Romeinsche Bronnen voor den Kerkelijk-Staatkundigen toestand der Nederlanden in de 16de eeuw*, 's-Gravenhage 1922, passim.

Praeter autem dictam ecclesiam cathedralem, quae etiam parochialis existit et aliquando sola in civitate Buscoducensi esse solet, sunt adhuc tres aliae ecclesiae parochiales, quae antea capellae per praefatum primum antistitem ad majus decus et ornamentum tantae civitatis atque utilitatem et commoditatem civium et incolarum ejusdem sunt in parochiales erectae, quarum rectoribus seu curatis minus sufficiente de honesto vitae subsidio est provisum. Et nullum medium — — ex eo quod inibi nulla aut perpauca sunt beneficia — — iisdem uberius providendi apparet, quam si dictae cathedrali et parochiali ecclesiae et tribus aliis quatuor praebendae ex dictis viginti et novem praebendis ejusdem ecclesiae cathedralis auctoritate apostolica unirentur et eadem onere pastoralis gravarentur. Quod fieri quam maxime optaret modernus episcopus, sed in hoc uti in multis dictum suum capitulum sentit sibi contrarium.

Ad haec sunt ibidem septem vel octo capellae, in quibus idem capitulum omnium fere beneficiorum inibi fundatorum habet collationem et archidiaconus institutionem, ubi etiam Missae aliaque onera dictis beneficiis incumbentia probe celebrantur et supportantur.

Item quinque monasteria virorum et decem virginum in eadem civitate Buscoducensi extructa et fundata, praeter adhuc duo cum una abbazia virorum atque tria et unam abbatiam virginum, quae suis aedificiis ruri sitis per hos bellicos motus dirutis sedem suae fugae seu exilii hic ad tempus fixerunt. In quibus omnibus regularis ordo et monastica disciplina juxta regulae et statutorum cujuscumque exigentiam in viridi sunt vigore.

Praeter scholam trivialem per totum Belgium celebrem ac alias aliquot minores, ubi juvenus in litteris politioribus, bonis moribus et, quod praecipuum est, in rudimentis orthodoxae fidei ac virtutis tramite sedulo instituitur, dirigitur et in officio continetur, sunt ibidem per modernum episcopum in initio sui episcopatus — — quia non omnes quotidianas scholas frequentare possunt, sed multi per hebdomadam artificiis aliisque domesticis occupationibus destinantur — — duae dominicales scholae recenter institutae, in quibus pueri et puellae seorsum duabus aut tribus horis diebus dominicis et festis lingua vernacula gratis bene et distincte catechisantur et catholicae religionis principia accurate edocentur.

Insuper est ibidem insigne nosocomaeum, ubi aegroti et validinarii tenuioris fortunae pie et sollicite curantur et aluntur.

Item mensa S. Spiritus, ubi pauperibus et mendicis totius civitatis bis terve in hebdomada magnae eleemosynae distribuuntur.

Item orphanotrophaeum, domus pueros expositos alens, necnon multa alia hospitalia et pia loca, ubi vetuli et vetulae seorsum sustentantur et nutriuntur.

Populus autem et cives Buscoducenses intra limites Sanctae Catholicae Apostolicae Romanae Ecclesiae ac in Suae Catholicae Majestatis obedientia — — licet in medio luporum haereticorum et rebellium — — se diligenter continuerunt ritibus et ordinibus dictae S. Matris Ecclesiae atque statutis et decretis Concilii Tridentini se per omnia conformantes, necnon veterem religionem et orthodoxam fidem armis usque ad sanguinis effusionem contra haereticos saepius fortiter — — uti haec civitas per totam quasi Europam ob hoc celeberrima existit — — defendendo et propugnando, ita ut haec civitas, licet saepius ab haereticis et rebellibus oppugnata ¹⁾, nunquam a veteri religione et sanctae Romanae Sedis ac Suae Catholicae Majestatis obedientia vel latum culmum deflexerit, omnes haereses et sectas semper detestata, uti adhuc ad praesens Dei singulari beneficio eas prorsus detestatur.

Haec de ipsa Buscoducensi civitate. Nunc de aliis locis extra eam brevibus dicere restat.

Ubi in primis se offerunt novem oppida, quae dioecesis Buscoducensis complectitur, licet in bulla limitum ei assignata sint decem; ibi enim Oss, nunc solum pagus, inter oppida, uti olim oppidum fuit, numeratur. Duo predictorum novem oppidorum, videlicet Ravesteyn et Meghen cum aliquot pagis iis vicinis, nunquam episcopum Buscoducensem uti suum superiorem et ordinarium agnoverunt et agnoscere voluerunt, non admittentes erectionem novorum episcopatum in Belgio, uti superius factum, sub eo uti apparet pretextu, quod illa erectio sit facta ad instantiam Serenissimi regis Hispaniarum, cui illa se subesse negant atque particulares dominos temporales se habere asserunt. Verum ea oppida jam ecclesiae Buscoducensi et ejusdem pro tempore episcopo se submittere in nonnullis incipiunt, ita ut ea in toto brevi subjicienda sperentur.

Quinque vero ex dictis oppidis eaque precipua: Bommelia, Heusdinum, Mons S. Gertrudis, Worcomium et Sevenbergum seu Septimontium, sunt ab haereticis vi armata aut insidiis subjecta, uti aliqua illorum a viginti ab hinc et ultra et aliqua

¹⁾ Aanslagen der Staatschen op de stad: Jan. 1585 en Febr. 1594.

a multis citra annis occupata fuerunt, ita tamen ut omnia sub potestate eorum fuerint toto eo tempore, quo episcopus modernus ecclesiae Buscoducensi praesedit. In quibus oppidis nullum pro dolor est orthodoxae religionis saltem publicum exercitium. Sed contra sectae errores et dogmata haereticorum ibi exercentur et passim grassantur.

Ergo supradictis in hujusmodi statu existentibus solum duo, Helmonda et Endovia, restant sub vera obedientia Romani pontificis, ducis Brabantiae et episcopi Buscoducensis, ubi per presbiteros vere catholicos, qui utrobique aliquot numero sunt, sola religio catholica — — exclusa omni haeretica pravitate et erronea doctrina — — colitur et docetur, cultus divinus honorifice celebratur ac mandata et pii ritus Sanctae Ecclesiae Apostolicae rite observantur.

Ex capitulis quae — — ut supra dictum est — — sunt praeter ipsum cathedrale undecim, quinque sunt similiter sub haereticorum tyrannide sita, tria nempe in istis oppidis hostilibus, Bommeliae, Heusdini et Montibus S. Gertrudis, ac duo reliqua in territorio Bommelensi, quorum ecclesiae collegiatae sunt omnino dirutae et devastatae, ac bona et proventus eorundem partim ab haereticis sibi violenter abrepta, invasa et usurpata, et partim dissipata, perdita et aquarum inundationibus ruptis aggeribus subjecta, ita ut illorum capitulorum vix ulli vel saltem pauci sunt, qui per diversa loca ut dispersae oves errant. Sex quidem capitula scilicet Rodense, Orschotense Beeckense, Endoviense, Buxtellense et Gheelense sunt adhuc in esse, sed veluti bona eorum multum his motibus causantibus sunt diminuta, ita et clericorum certe residentium numerus admodum imminutus. Quatuor illorum residentiam suam adhuc tenent in suis locis et ecclesiis propriis, statui presbiterali et statutis capitularibus tam intra quam extra ecclesiam — — quantum haec temporum iniquitas et locorum situs totus permittunt — — sedulo satisfaciendo. Duo alia, Beckense et Orschotense, in ipsa civitate Buscoducensi locum residentiae tenent. Quae omnia undecim capitula — — excepto uno aut altero ordinario loci subjecto — — se multas exemptiones et libertates habere earumque virtute se a jurisdictione episcopali exempta esse praetendunt. Quae si semel per S. Sedem apostolicam tollerentur et antiquarentur ac ordinario loci hujusmodi capitula de novo subjicerentur, per hoc multa dissidia, discordiae, lites et magna confusio jurisdictionis cessarent ac libertas et peccandi impunitas tollerentur.

Quoad pagos vero seu ecclesias parochiales sciri debet,

illos esse divisos in novem decanatus, christianitates ¹⁾ seu archidiaconatus rurales, quorum decani seu archidiaconi inter coetera ecclesias sibi cuilibet subjectas semel in anno visitandi atque omnia decreta et statuta universalis Concilii Tridentini necnon provincialis Mechliniensis et dioecesanæ Buscoducensis synodorum ad debitam excusationem deduci et observari faciendi et procurandi contra quascumque personas tam ecclesiasticas quam seculares, super excessibus et delictis inquirendi et informandi informationesque hujusmodi sic captas vicario episcopi perscribendi facultatem, auctoritatem et mandatum speciale obtinent.

Coeterum ecclesiarum et pagorum hujusmodi ruri consistentium infoelicissimus est status. Nam fere tertia pars eorum in territoriis dictorum quinque oppidorum rebellium sita est et proinde potestati et imperio eorum parere debet. Illic quamvis nullum verae religionis exercitium palam fieri licet, Missae tamen sacrificium aliquando in paucis locis celebratur et in nonnullis verbi Dei praedicatio et Sacramentorum baptismi et matrimonii administratio fieri per conniventiam permittitur. In reliquis vero pagis sola catholica religio viget — — omnibus haeresibus et in fide erroribus illinc praescriptis — — verum nihil ibidem aequè deest quam copia sacerdotum et bonorum verbi Dei praeconum, nam messis quidem ibidem multa sed operarii pauci ²⁾. In aliquibus autem pagis nullus est curatus vel vicarius nec aliquis ex causis infrascriptis comperiri potest. In aliis vero, ubi multa eaque opimia sunt beneficia fundata et bonis temporibus mediocri presbiterorum numerus residere solet, dumtaxat unus aut alter est presbiter. Omnes quidem tam ecclesiastici quam seculares ruri habitantes sunt loco miserrimo nec unquam tuti securi vel certi de firma et fixa mansione, nam omnes ruricolae cujusque ordinis eorumque bona variis et exorbitantibus oneribus, contributionibus et exactionibus ex parte hostium gravantur et opprimuntur. Et insuper hujusmodi onera et exactiones ad libitum eorum frequentissime duplicantur, triplicantur ac toties et in tantum multiplicantur et augentur, ut iis ferendis et praesolvendis nec ipsae personae nec earum bona vix sufficiunt, adeo ut nonnulli domicilia sua cum terris et haereditatibus deserere ac nudi ad alias regiones fugere compellantur, ita ut aliqui pagi sint plane deserti et suis colonis et inquilinis denudati.

---

¹⁾ Er staat: christianatum.

²⁾ Lucas X, 2.

Sunt in diocesi
 Buscoducensi
 oppida n. d. glenasp. p. d. d. d.
 pagis id. cor. i. d. i. d. d. d.
 ecc. coll. multe
 fortalitia hostium com.
 plura.

S per d. n. h. e. l. e. m. f. l. u. i. u. m. q. u. i. t. e. r. m. i. n. a. t.
 d. i. o. c. e. s. i. m. B. u. s. c. o. d. u. c. e. n. s. i. m. a. l. a. q. u. i. l. o. n. e. t. r. a. n. s. -
 g. r. e. n. i. n. s. u. l. a. m. B. o. m. e. l. e. n. s. e. m. o. c. c. u. p. a. n. t. e. s. e. t. a. l. i. a.
 f. i. n. i. t. i. m. a. c. o. m. p. l. u. r. i. b. u. s. f. o. r. t. a. l. i. t. i. b. u. s. e. x. c. i. t. a. t. i. s. t. e. r. r. o. -
 r. e. m. i. n. i. t. a. t. i. m. e. n. t. i. a. n. t. p. o. r. i. c. u. l. a. e. t. r. e. s. i. d. i. u. s.
 p. e. r. p. e. t. u. a. s. i. n. t. e. n. t. a. n. t. p. o. r. t. e. n. d. a. n. t. q. u. i. a. l. t. e. r. o. r. u. m. o. b. s. i. d. i. o. n. e. m.

S. Mosa et Rhemus fluvij ex montibus luctuq. orti, ubi per ampliss.
 Germaniarum longitateq. sunt expansi, tandem in non
 alium locum: ac illic eadem loca dimittunt constitunt vasularem
 Bomelensem, infra eam iterum connentes: que insula, ubi
 propugnaculum Hollandia facta, et multis munitionibus
 pollens fortissima est matri sua Latia Buscoducensi

In gratiam d. f. q. m. m.
 Henrici. Granum. L. m. a. b. a. t.

Nonnulli, semel meliora sperantes et ideo sedes suas non libenter mutantes, excedentes summas pecuniarum ad usuras — quod vitium hic late grassatur — mutuo accipiunt atque adeo animam debent.

In summa, non solum tondentur oves sed deglutiuntur ac devorantur, et ex miserorum rusticorum jam mere asinorum sudore et sanguine vivitur. Praeter ea tamen premissa ruricolae sunt discursionibus, direptionibus et praedae hostium expositi, qui suppellectilem et mobilia eorum diripiunt et eos capiunt in carceres conjicientes atque multas pecunias ab iis extorquent. Quibus omnibus incommodis, malis, damnis et difficultatibus, quia sacerdotes, Dei verbi praecones et veteris religionis conservatores et propagatores, prae coeteris afficiuntur et involvuntur ob injuriam haereticorum in eos, saevitiam et tyrannidem, magna propterea et ex causis sequentibus presbiterorum est raritas. Multae terrae et agri ad ecclesiasticos uti etiam ad seculares spectantes jacent incultae et infrugiferae; redditus, census et pactiones pereunt ex eo, quod literae, documenta et munimenta eorundem tum per exustiones et incendia ecclesiarum et domorum tum per absentias rectorum in exilio contabescentium et vacationes beneficiorum interiere et adhuc intereunt, et quod zelus et affectus rusticorum — qui saepissime ob vicinitatem locorum cum haereticis conversantur, ab iis haeresibus inficiuntur vel saltem erga haereses plus aequo afficiuntur — in suos veros parochos frigescunt. Illi plurima munimenta et instrumenta de redditibus, censibus et pactionibus ecclesiasticis loquentia celant, occultant et perdunt; emolumenta vero et accidentalialia tam ob extremam paupertatem agricolarum, ad quam per haec intestina bella redacti sunt et in dies magis rediguntur, quam ob laicorum a Dei cultu ejusque ministris aversionem quotidie diminuuntur.

Ex quibus satis patet non mirum esse, quod tanta sit sacerdotum in his partibus raritas, deficientibus iis subsidiis, quibus se honeste alere possunt, imo etiam in eo quod parentes ob supradictas universales calamitates et miseras suos filios in studiis alere nequeunt et scholis trivialibus ubique fere dispersis et conclusis juvenus in ruditate et ignorantia adolescit.

Ipsi sacerdotes, qui — ut premittitur — pauci sunt, pro maxima parte satis honeste, decenter et clericaliter vivunt, licet in tanta licentia quam bella secum ferunt, quamvis inter eos etiam sint multi plus aequo computationibus, commensationibus et ludis dediti, aliqui ad vitium carnale nimis

proni, et alii aliis hujusmodi vitiis implicati vitam suo statu dignam non ducant.

Hactenus de Dei ministris, nunc vero uno atque altero verbo de templis et religiosis locis divino cultui dedicatis.

Ecclesiarum atque capellarum in dicta Buscoducensi dioecesi consistentium plurimae sunt incendio usque ad fundum absumptae et deletae, multae saevientibus in eas hostilibus armis tecto et fornice, campanis, muris et parietibus exutae et destructae, in multis compages dissolutae et anchorae ablatae, ita ut in singulas quasi horas ruinam minentur atque major eorum pars sine aliquibus tabulatis sub nudo Jove consistendo pluviis, nivibus, grandini, ventis omnibusque coeli tempestatibus et procellis sit ita pervia et subjecta, ut cultus divinus in aliquibus cessare omnino debeat, in aliquibus sub choro stamineo vel arundinico tecto ad tempus taliter qualiter contra vim aeris cooperto et munito Missae Sacrificium aliaque divina officia celebrantur. In imagines vero, ornamenta et altaria nimium saevitum est: imagines divulsae et disruptae, ornamenta ablata et direpta, atque altaria destructa et diruta. Ad summum ecclesiae Dei stabula, equilia et harae potius videntur quam Deo Optimo Maximo et ipsius cultui consecratae. Multae etiam ecclesiae humano sanguine, homicidio ac alias diversimode sunt pollutae, et prophanatae, ita ut ecclesiarum, capellarum et altarium aliae reedificatione et nova constructione, aliae reparatione seu restauratione, aliae consecratione, aliae reconciliatione egeant.

Abbatiae virorum in dicta dioecesi sunt tres, quarum una est prorsus diruta et deleta, cujus abbas et religiosi suum conventum intra moenia civitatis Buscoducensis tenent ¹⁾. Reliquae duae, Tongerloensis et Postelensis, structuras et aedificia suorum monasteriorum habent adhuc integra et salva ob fossas et cataractas, quibus eae cinctae et munitae existunt. Duae illarum nempe Tongerloensis et Bernensis sunt veluti seminaria parochorum; habent enim illae collationem multarum ecclesiarum, quae sunt earundem religiosis affectae, ex quibus si non prodirent curati, dioecesi Buscoducensi multo adhuc minus de sacerdotibus esset provisum.

Trium etiam abbatiarum virginum in hoc episcopatu sitarum duae, scilicet Hoydonck et Binderen, adhuc in suis monasteriis ruralibus resident, tertiae vero, nempe Frigidae Aquae vulgo dictae, abbatissae et moniales monasterio suo ruri valde de-

¹⁾ De Premonstratenser abdij van Bern.

structo in civitate Buscoducensi per aliquot annos in privatis aedibus certe perquam anguste et misere in exilio vivunt.

Ex septem vero monasteriis virorum quinque sunt in quatuor oppidis haereticis et rebellibus subjecta vel saltem locis iis proximis fundata, quae proinde per eos vel sunt funditus demolita vel religiosi exinde fugati, qui hic et illic in aliis sui Ordinis monasteriis commorantur. Duo vero, prope et juxta civitatem Buscoducensem et oppidum Endoviense respective sita, sunt similiter vi armata destructa, quorum religiosi intra civitatis Buscoducensis moenia conventualiter vivunt.

Ex monasteriis virginum, quae sunt numero 14, quatuor adhuc consistunt, quibus moniales eorundem in praesenti adhuc inhabitant, reliqua prorsus diruta et conventuales eorum in diversis locis exulantes, exceptis tribus conventibus, qui locum exilii sui civitatem Buscoducensem elegerunt.

Quae omnes tam abbatiae quam monasteria utriusque sexus, quae saltem certum adhuc collegium habent, Deo pro sua vocatione ordinate, pie et religiose — — disciplina monastica ibidem vigente — — serviunt. Bona vero fructus et proventus tam predictarum abbatiarum quam aliorum monasteriorum, veluti alia omnia bona ecclesiastica, uti praemittitur, in multis diminuuntur, gravantur, onerantur, obscurantur et perduntur ex causis superius enarratis.

Joannes Wilhelmi Worcomius,
episcopi Buscoducensis procurator.
(*ondert. oorspr.*)

(*Op de rugzijde*): Buscoducensis.

Exhibita die XI Aprilis 1601 per procuratorem in mandato vocatum.

Episcopus fuit consecratus die 7 Martii 1594.
Expedita die VII Octobris MDCIII¹⁾.

IV.

1604 October 7.

Besluit der Congregatie van het Concilie: dat de bisschop van 's-Hertogenbosch het recht van visitatie en rechtspraak heeft over alle geestelijken van zijn bisdom, ook die tot het kathedrale en andere kapittels behooren.

Die VII Octobris MDCIII.

Buscoducensis. — Dentur litterae ad episcopum Buscodu-

¹⁾ Zie het volgend nummer.

censem, qui per procuratorem pro quarto quadriennio limina visitavit. Et inter caetera contineant privilegia collegiatae in cathedralem erectae necnon privilegia ejusdem ecclesiae capituli nequaquam obstare, quominus episcopus capitulum ipsum visitet ex decreto cap. 4 Sess. 6¹⁾ et quominus obtinentium dignitates ac capitularium causas criminales una cum adjunctis cognoscere possit juxta decretum cap. VI Sess. 25²⁾, quod privilegiis, consuetudinibus aliisque juribus specialibus amplissime derogavit. Eos vero, qui nec dignitates obtinent nec sunt de capitulo, sublatis quoad hoc privilegiis, eodem Concilii decreto episcopo in criminalibus subjectos esse. Hanc itaque jurisdictionem in obtinentes dignitates atque canonicatos aliosque, ut supra dictum est, illi competere ac propterea ab eo esse exercendam. Quodsi privilegia praedictae collegiatae prius competentia ob erectionem in cathedralem, immutato nimirum statu, esse ex toto revocata contendat, oportere episcopum de jure suo in ordinario judicio experiri. Interim vero a visitationis jure atque a jurisdictione criminali una cum adjunctis in obtinentes dignitates et capitulares, et absque adjunctis in reliquos, qui non sunt de capitulo, non esse prohibendum.

In reliquis item collegiatis dioecesis exemptas sibi competere jus visitandi atque causas criminales cum adjunctis quoad dignitates et capitulares cognoscendi et absque adjunctis quoad alios earumdem ecclesiarum beneficiatos. Eo itaque jure per Consilium tributo naviter sibi utendum esse.

Liber decretorum, Vol. 10, f. 98vo—99.

V.

(1619).

Verslag over het bisdom 's-Hertogenbosch door bisschop Nicolaas van Zoes ingediend bij Paulus V.

Declaratio status diocesis Buscoducensis in fide et moribus seu vita christiana cleri et populi, quam facit R.^{mus} D. Nicolaus episcopus pro primo quadriennio a die consecrationis suae, quae contigit decima Maji anno 1615.

Beatissime Pater,

Episcopatus Buscoducensis est unus ex novis episcopatibus in Belgio a Paulo IV f. r. anno Domini 1559 erectis.

Ecclesia cathedralis est suffraganea metropolis Mech-

¹⁾ Decretum: Capitula cathedralium etc.

²⁾ Decretum: Statuit Sancta Synodus etc.

liniensis sub invocatione S. Joannis Evangelistae, erecta ex collegiata ecclesia, quam decanus et capitulum immediate Romano Pontifici subfuisse dicunt et etiamnum subesse volunt. In qua sunt decanus, archidiaconus, archipresbyter et poenitentiarius dignitates et simul viginti septem canonici ac quinquaginta aut circiter beneficiati. Decanatus habet duplicem praebendam ac proinde dotem sufficientem. Reliquae vero tres dignitates, videlicet archidiaconatus, archipraesbiteratus et poenitentiarium nullam omnino dotem habent, sed a canonicis obtinentur una cum praebenda graduatis affecta, quae potest valere communibus annis quadringentos florenos, quolibet floreno ad quatuor julios ¹⁾ computato. Ex illis viginti septem canonicatibus et praebendis una est incorporata episcopatu et novem personis graduatis in theologia vel jure canonico. Collatio autem canonicatum et praebendarum, qui non sunt affecti, pertinet alternative ad Sedem Apostolicam et capitulum, respective in suis mensibus, et duces Brabantiae.

1. Decanus ²⁾ et canonici per se missas in summo altari et officium divinum vicissim celebrant, sed psalmi et minores Horae cantantur a sex sacerdotibus conductitiis, quorum tres sunt ab utroque latere. ³⁾

2. Archipresbiteratus in nostra ecclesia cathedrali a primaeva illius erectione institutus est pro uno archipresbytero civitatensi, qui curam rectorum parochialium ecclesiarum ac Verbi Dei et Sacramentorum per civitatem habeat, cujus exercitium hactenus non habuit circa directionem plebaniae, beginagii et capellae hospitalis, quod capitulo subesse dicantur; proinde etiam non veniunt ad convocationem pastorum et cura eorum negligitur, quod videtur esse contra decretum S. Concilii Tridentini Sess. 24 cap. 2, ubi dicitur, quod ratione parochialium aut aliarum saecularium ecclesiarum, etiam annexarum, debeant illi, qui illorum curam habent, quicumque illi sint, synodo interesse. ⁴⁾ Quod de synodo dicitur, de congregatione pastorum etiam locum habere videtur. Super quo petitur resolutio Sanctitatis Vestrae. ⁵⁾

¹⁾ Over de Julius, cf. Ed. Martinori, *La Moneta, Roma 1915*, p. 183—184.

²⁾ Te Rome is deze relatie door nummering in margine in hoofdstukken verdeeld. Ook zijn er kanteekeningen bijgemaakt. Meermalen zijn deze echter of door de beschadiging van het handschrift of door onduidelijkheid niet te lezen. Zie verder hierachter n° VI.

³⁾ In margine: in genere declaretur teneri(?).

⁴⁾ Sessio XXIV, Decretum de reformatione, Cap. II.

⁵⁾ In margine een aanteekening.

3. Ecclesia cathedralis est simul parochialis et canonici dicunt penes se residere administrationem parochiae, quam committunt uni quem plebanum vocant. ¹⁾ Et quotannis debet petere continuationem officii sui habetque sub se sacerdotem, qui eum in administratione Sacramentorum ob multitudinem communicantium, qui ascendunt ad novem millia, juvat. Plebaniam perpetuam esse debere ad conservandam ei auctoritatem plane judico, eamque conferendam magis idoneo juxta S. Concilium.

Decanus et capitulum etiam sustinent penes se esse scholasteriam et directionem scholarum totius civitatis.

4. Valde cupio, ut juxta S. Concilii Tridentini et Provincialis decreta ipsis capitulo in visitatione per R.^{mos} Dominos Franciscum Zonnum et Gisbertum Masium piae mem. publicata, etiam per se psalmos concinant et satisfaciant bullae incorporationis aliquot ecclesiarum parochialium capitulo a Romano Pontifice factae. ²⁾

5. Videtur mihi etiam esse defectus in eo, quod punctator canonicus per ordinem constituatur, cum potius industria personae ad hoc idoneae sit eligenda, quae juramentum de officio bene faciendi praestet. ³⁾

6. In eo etiam peccatur, quod canonicus censeatur residentiam facere, etiam si ad ecclesiam non veniat neque detineatur aliqua infirmitate, dummodo sit in civitate. ⁴⁾

7. Capitulum etiam sibi arrogat facultatem concedendi absentiam canonicis et beneficiatis, quod plane juri communi ac Concilii decretis repugnat. Proinde super eo expecto declarationem Sanctitatis Vestrae et mandatum procedendi contra absentes, etiam si sint pastores. ⁵⁾

8. Similiter super difficultate, quam movent episcopo de substituendo concionatore in ecclesia cathedrali, quando ipse abest vel legitime impeditur. Quae difficultas fundatur a capitulo in eo, quod plebaniam] et cathedram penes sese esse asserant. Saltem tribuatur e[pi]scopo] facultas substituendi concionatorem illis diebus, quibus off[ici]um] solemniter facit. ⁶⁾

9. Plane etiam necessarium est, ut inducatur observatio ceremoniarum] utque stricte tam episcopo quam capitulo mandetur a Sanctitate Vestra seria obser[va]tio earumdem. ⁷⁾

¹⁾ In margine: curent canonici.

²⁾ In margine: exhibeatur bulla.

³⁾ In margine: officii juramentum semel praestitum.

⁴⁾ In margine: teneri residere in ecclesia.

⁵⁾ In margine: pastores non posse.

⁶⁾ In margine: semper spectat ad episcopum in cathedrali.

⁷⁾ In margine: est provisum in bulla ceremonialium.

10. Magnus defectus circa paramenta Missarum summi altaris et mapparum ac supellectilem ad celebrandum necessariam et in paramentis circa colores nulla est distinctio, ut albis vestibus utantur, quando rubrae requiruntur, et e contra frequenter etiam colores distincti inter eos qui circa altare sunt et eos qui chorum regunt. Et necessario aliquis deputandus, qui exacte illius rei curam habeat juxta rubricas Missalis ac Ceremonialis Romani et simul dirigat cantum et pueros in officio divino. ¹⁾

11. Sacrum Concilium Tridentinum Sess. 25 cap. 6 inter alia episcopis vult tribui honorem, qui eorum dignitati par est, iisque dat facultatem convocandi capitulum, vota exquirendi et juxta ea concludendi, quocirca mandat Sanctitas Vestra dictis decano et capitulo, ne aliquod impedimentum desuper episcopo faciant utque omnibus servent bullam Romani Pontificis de limitibus episcopatus Buscoducensis. ²⁾

12. In ecclesia cathedrali consuevit capitulum absoluto officio defunctorum simul accedere certam tumbam ibique preces fundere, et ab ea tumba vadunt etiam ad aliam, ubi idem faciunt. Et tertio nonnumquam medietas canonicorum vadit ad unam tumbam et alia medietas ad aliam, qui discursus mihi displicent neque officio Romano convenire videntur. ³⁾

13. Prout etiam absurdum est et a dicto officio Romano alienum, quod in ecclesia cathedrali Buscoducensi lectio Martyrologii pro majore parte anni omittatur. ⁴⁾

14. Capitulum ecclesiae cathedralis oneratur multis Missis, quas curant celebrari per suos suppositos. De aliquibus tamen est suspicio, quod non debite eas exonerent. Ut autem huic malo occurratur, ponatur tabella in sacristia, in qua designentur Missae, expressis personis, altari, die et horis, quibus celebrari debent. ⁵⁾ Et nulli suffragetur reductio Missarum, nisi servata forma Concilii ab episcopo tanquam delegato Sedis Apostolicae signetur. ⁶⁾

15. Circa beneficiatos etiam magnus abusus est, quod multi raro ad ecclesiam veniant nisi sit aliqua distributio; cum tamen ex juramento et aliqui ex beneficiorum suorum fundatione

¹⁾ In margine: curet ipse.

²⁾ In margine: audiatur capitulum.

³⁾ In margine: audiatur capitulum.

⁴⁾ In margine: [cu]ret ipse.

⁵⁾ In margine: curet ipse.

⁶⁾ In margine: non suffragari.

ad interessandum in choro horis nocturnis et diurnis teneantur et ratione residentiae, quam non censentur facere nisi officio divino intersint, gaudeant immunitate ab oneribus publicis, proinde quilibet, quotiescumque uno die principalioribus horis non intersit, medium julium amittat et crescente contumacia foraneus habeatur. ¹⁾

16. Habet capitulum caveam, in qua vinum habent venale, in qua administratione, quae vix tolli posse videtur autoritate nostra, varie peccatur.

Primo juxta regulam communem: quod omnes tangit, ab omnibus sciri debet. Haec autem administratio cum communis sit, paucis tamen nota est, et illi pauci de residuo disponunt pro suo libitu neque ullus apparet de illa administratione computus aut status, quod absurdum est in re communi. ²⁾

Alterum inconueniens, quod quidquid ex illa administratione provenit, non applicetur piis usibus, uti fieri deberet.

Adde tertium inconueniens, quod vinum clero privilegiato carius vendatur quam valet, et sic lucrum conficitur ex propria privilegiatorum pecunia, qui nihilominus lucro carent.

(17). Curandum est, ut aliquis in capitulo deputetur, qui resolutiones captas statim in scriptis redigat et domum reversus in registrum nitide describat; et proximo sequenti capitulo eadem resolutio relegatur, ut deprehendatur, si quid a scriptore perperam intellectum vel scriptum fuerit. Et nihil pro capitulari resolutione habeatur, nisi contentum fuerit in illo registro, ad quod accessus patebit canonicis quoties volent.

In congressu capitulari praemittatur hymnus „Veni Sancte Spiritus” cum versiculo et collecta; et instituat singularibus mensibus semel capitulum, in quo tractetur de ceremoniis, officio divino et aliis rebus spiritualibus tantum. ³⁾

18. Sunt etiam aliqui qui praeter praebendam cathedralem aliam habent in ecclesia collegiata absque dispensatione apostolica et contra S. Concilij decreta. Duo etiam canonici habent singuli beneficium curatum in hospitali et sic ab officii ecclesiae distrahuntur. Et propterea, sicut olim, de cura hospitalis provideatur aliis sacerdotibus, qui illi solum vacent. Duo etiam canonici ex sola licentia capituli in aliena diocesi ecclesias parochiales obtinent jam inde a multis annis et aliquid ex praebendis capitulum ipsis indulget. ⁴⁾

¹⁾ In margine: pro sua prudentia secundum qualitates.

²⁾ In margine: auditis interesse habentibus provideat.

³⁾ In margine: placet.

⁴⁾ In margine: indigere dispensatione apostolica.

19. Valde expedit, ut populus trahatur ad ecclesiam cathedralē; proinde Missae privatae non legantur uno tempore sed successive, ut populus perpetuo ante prandium Missas inveniat.

20. Accidit non raro, ut decantata Missa pro defunctis decanus et capitulum ad tumbam psalmum *Miserere* et alias preces alta voce simul congregati legant, uti dictum est, et eodem tempore etiam decantetur in choro Sexta ac sacerdos cum diacono et subdiacono incipiant Missam. Tria haec successive et non simul fieri deberent.

21. Quando decantatur officium mortuorum, unus ex canonicis defert librum anniversariorum, primo ad decanum et deinde ad archidiaconum, et cum illis legit nomina, pro quibus officium fit, et turbat tam ipsos legentes quam vicinos. Turbatur etiam chorus, cum tempore summi Sacri etiam fit simul concio in navi ecclesiae.

22. Fiat singulis annis computus bonorum, quae relicta sunt pauperibus pro panno et haecibus.

23. Renovetur antiquum statutum de habitu ferendo et diversoriis non frequentandis.

24. In illis omnibus articulis et aliis, a S. Concilio et Provinciali introductis, diligens et accurata fiat executio. Multum etiam proderit ad ea omnia obtinenda in ecclesiis collegiatis et parochialibus, quatenus eas concernunt, si exemplum videant in cathedrali.

Hactenus de ecclesia cathedrali, quam autoritate apostolica virtute S. Concilii Tridentini visitavi, prout etiam ecclesias collegiatis, de quibus infra. Sed ordinationes facere distuli, ut eas habita responsione Sanctitatis Vestrae cum fructu et majori utilitate publicare possim.

Praeter cathedralem sunt in ipsa civitate tres aliae ecclesiae parochiales, scilicet S. Petri, in qua sunt mille communicantes, S. Jacobi, quae habet mille quingentos communicantes, et S. Catharinae, in qua sunt mille trecenti communicantes. Plebaniae autem et tribus illis parochiis est honeste provisum de congrua portione.

In ipsa civitate etiam sunt Ordines mendicantes S. Francisci, S. Dominici et Capuccinorum ac patrum Societatis qui habent in collegio suo copiosam juventutem, quam docent litteras et pietatem, tam ex mea diocesi quam ex provinciis Hollandiae et aliis, quae subsunt haereticis. Sunt etiam Cruciferi sub regula S. Augustini, de quibus nihil dico aliud quam quod honeste faciunt officium suum et subsunt suis superioribus regularibus.

25. Magna querela est de conventu S. Guilhelmi vulgo Baseldonck. Sunt monachi profitentes regulam S. Benedicti, a qua multum recesserunt absque magna spe seriae emendationis, nam eorum superior, qui dicitur vir bonus esse, in tredecim conventibus, quibus in universum praeest, paucos habet religiosos per quos reformatio fieri possit. Proinde expedit videtur, ut conventus ille, in quo maxima scandala facta fuerunt — — cum offensione etiam haereticorum qui huc aliunde veniunt — — vel omnino supprimatur ad necessitates ecclesiae cathedralis, vel eis adjungantur aliquot monachi Ordinis S. Benedicti ex aliis conventibus boni nominis, non existentibus de illa congregatione, qui eos regant et reformat. ¹⁾

26. Est etiam in civitate congregatio sacerdotum et clericorum saecularium simul viventium sub invocatione S. Gregorii, quorum cura esse solet pueros instituere sed ea nunc ad patres Societatis translata sunt plane inutiles in ecclesia Dei et libenter incorporarem eorum bona partim seminario diocesano, partim distributionibus quotidianis in ecclesia cathedrali ad augmentum praebendarum, quae satis tenues sunt, relicta domo et habitatione eorundem patribus Carthusianis, quorum conventus solet esse juxta hanc urbem, sed ab haereticis una cum ecclesia combustus fuit. Humillime rogo, ut Sanctitas Vestra illam incorporationem et applicationem sine praejudicio personarum in dicta congregatione existentium mihi permittere dignetur. ²⁾

Quando ad hanc curam pastoraalem veni, nondum erat institutum seminarium diocesanicum, quod cum Dei gratia institui ³⁾ in amplissimo aedificio et horto, in quo est satis numerosa juvenus, quae a patribus Societatis instituitur. Et quia magna pars diocesis nostrae subest haereticis et reliqua pars iisdem confinis est et plane vicina, ad plenioram institutionem juventutis institui aliud seminarium in universitate Lovaniensi, in quo discunt philosophiam et theologiam et praeparantur ad curam pastoraalem bene obeundam.

Erexi etiam tempore meo tribunal et carceres ad terrorem cleri et aliorum, qui committunt excessus, qui corrigi debent a iudice ecclesiastico.

¹⁾ In margine: nuntio qui provideat.
SS^{mus} mandavit doni breve nuntio, qui per se vel per alium visitet et reformat. (*Zie hierachter n° VII*).

²⁾ In margine: nuntio qui informet cum sua opinione. (*Zie hierachter n° VI*).

³⁾ In 1615.

Insuper sunt in dicta civitate diversa monasteria monialium, utpote S. Gertrudis et Bethaniae, Ordinis canonicarum regularium, necnon Castri S. Mariae et S. Elisabeth, quae sunt tertiae regulae S. Francisci. Quatuor haec monasteria sese satis bene habent et episcopo ordinario jure subsunt. Facta visitatione in iisdem et in aliis per diocesim mihi subditis, quae de clausura, confessionario extraordinario, de examine ante professionem et similibus rebus a S. Concilio ordinata fuerunt, diligenter executus sum.

Est etiam in hac civitate congregatio, in qua centum virgines et amplius simul vivunt sub voto simplici castitatis, paupertatis et obedientiae, quo obligantur quamdiu in congregatione sunt, e qua libere egrediuntur et dimittuntur, si superioribus vel ipsis virginibus ita videatur. Dei beneficio haec congregatio servit ad aedificationem populi. Et habent praefectum spiritualem una cum duobus aut tribus sociis, qui admissi ab episcopo — — cui una cum virginibus subsunt — — Sacramenta in illo loco administrant et officium divinum peragunt. Hanc etiam congregationem visitavi et ad vitam magis spiritualem dirigere conatus sum.

Habemus etiam in civitate conventum Ordinis S. Clarae sub cura patrum Ordinis S. Francisci de observantia, a quibus in vita monastica bene adjuvantur.

Est alia congregatio virginum satis numerosa, quae simul vivunt sine communione bonorum neque tenentur voto castitatis aut obedientiae diutius quam manent in dicta congregatione. Vulgo vocantur Beginae, non improbatae Sedi Apostolicae a qua confirmationem habent. ¹⁾

27. Postremo est conventus S. Augustini, in quo sunt decem religiosae obstrictae tribus votis substantialibus, sed clausura non arcentur, cum earum occupatio sit versari circa curam aegrotorum in civitate. ²⁾

28. Habemus in civitate multa parva xenodochia, vel ad recipiendos peregrinos vel ad alendos senes viros aut mulieres pauperes ordinata. Sed unum valde excellens, in quo infirmi et debiles ex quocumque loco recipiuntur gratis nec dimittuntur ante plenam curationem. Illis inserviunt septem religiosae, quae sub regula S. Augustini juxta xenodochium habitant et simul vivunt emissis tribus votibus substantialibus. Ad hoc etiam xenodochium recipiuntur loco separato peste infecti, quorum etiam curam habent dictae virgines. Et curam

¹⁾ In margine: nihil.

²⁾ In margine: Sedes Apostolica improbat.

animarum tam virginum quam infirmorum habent duo sacerdotes, qui ad hoc ab episcopo admittuntur. ¹⁾)

Dei beneficio quamquam civitas Buscoducensis sit haereticis vicina, qui ad eam saepe veniunt, tamen vix aliqui sciuntur, qui non faciant officium in Paschate. Populus autem generaliter diligenter ecclesiam frequentat et officium facit.

Haec fere sunt, quae de civitate ipsa dicenda occurrunt. Veniemus nunc ad ipsam diocesim, quae latissima est. In bulla erectionis ei assignantur decem oppida cum interjacentibus pagis, longitudinis sexaginta, latitudinis triginta millium passuum Italicorum, et divisa fuit in novem regiones, quarum singulis praeesse solet suus archipresbyter seu vicarius foraneus. Sed fere medietas regionum — — proh dolor — — occupatur ab haereticis.

De decanatu seu regione Ortensi.

In hoc decanatu sunt viginti et una ecclesiae parochiales, sed duae earumdem sunt in manu haereticorum neque ullus mihi est ad illas duas parochias accessus. Tamen quia utraque tantum abest a civitate Buscoducensi tribus milliaribus Italicis, ad eam Sacramentorum et Verbi Divini causa facile veniunt. Et nihilominus, ut omnis excusatio eis auferatur, in capella illis parochiis plane vicina sed in dominio ducis Brabantiae officium divinum celebratur. Unde fit cum Dei gratia, ut in illis duabus parochiis paucissimi sint haeretici.

Reliquis parochiis hujus districtus de bonis pastoribus est provisum, constituto a me pastore in una illarum parochiarum, in qua ob tenuitatem dotis ab annis quadraginta nullus pastor fuerat. Et praeter visitationem archipresbyteri hujus districtus quam quotannis facit, ego etiam ipsemet personaliter eundem visitavi et Sacramentum Confirmationis administravi aliaque feci, quae ad honorem Dei et salutem animarum spectare videbantur.

29. In hoc districtu est monasterium virginum S. Salvatoris, vulgo S. Brigittae nuncupatum, in quo est abbatissa quae a conventu eligitur. Et juxta hoc monasterium eique plane contiguum est monasterium fratrum ejusdem Ordinis, cui dicta abbatissa necessitates corporales subministrat; fratres autem accepta licentia ab episcopo, cui utrumque monasterium subest, virginibus verbum Dei praedicant et Sacramenta ad-

¹⁾ In margine een aanteekening.

ministrant. Sane videtur res valde periculosa conjunctio monasteriorum utriusque sexus et experientia didicimus — — proh dolor — — quod unus ex fratribus nocte murum scala transcendit et virginem velatam constupravit, prole secuta. Unde mihi videretur consultius fore, vel fratres paulatim extinguere surrogatis in eorum locum duobus sacerdotibus secularibus, vel eos remotiori loco a virginibus constituere ¹⁾).

Officium habent virgines valde prolixum, in quo etiam aliqua apocripha admixta esse videntur. Episcopum quidem agnoscunt, sed secundum regulam cui tenaciter inhaerent. Dignabitur Vestra Sanctitas mihi dare facultatem, ut officium visitare, corrigere et quam proxime fieri potest ad usum officii Romani, quod fratres observant, reducere possim, et voluntatem suam indicare, quid de connexionem seu separationem utriusque conventus, virginum scilicet et fratrum, fieri velit. ²⁾

Est in illo decanatu ecclesia collegiata S. Petri, in qua sunt decanus et octo canonici, qui per se officium peragunt et nullos vicarios aut beneficiatos habent. Ecclesia etiam simul est parochialis sub cura decani et capituli, qui vicarium ad nutum amovibilem, ab episcopo tamen approbatum, ad exercendam curam animarum constituunt. Quod superius indicavi de plebania ecclesiae cathedralis, hic etiam locum habet, ut erigatur vicaria perpetua, cui annexa sit cura animarum parochiae, cum assignatione competentis dotis.

Canonicatus et praebendae sunt jurispatronatus laicalis baronis de Boxtella, in cujus dominio ecclesia consistit.

Ipso die Sanctissimae Trinitatis maximus est concursus populi, etiam ex longinquis regionibus ad hanc ecclesiam, ad venerationem sanguinis Christi, qui alias per negligentiam cujusdam sacerdotis celebrantis in dicta ecclesia de Boxtella effusus est. Et cum de vino albo fuisset consecratio facta, in colore rubeo in forma ac apparentia veri sanguinis super corporali effusi apparet, prout nobis constitit ex litteris domini Pilei ³⁾ Presbyteri Cardinalis tit. S. Praxedis, qui concessit, ut corporale praedictum sanguine Christi rubricatum semel in anno fideli populo monstraretur. Litterae datae sunt Francofordiae, anno tertio Urbani Papae VI.

Rogo, ut ad augendam et fovendam hanc populi devotionem Sanctitas Vestra dicto die Sanctissimae Trinitatis dictam

¹⁾ In margine: hoc SS^{mo} placet.

²⁾ In margine een aantekening.

³⁾ Foppens, *Historia*, p. 177—179.

parochiam accedentibus et vere contritis ac confessis concedere dignetur plenariam indulgentiam ¹⁾).

In eodem loco est monasterium virginum S. Clarae primae regulae, quod est valde boni nominis, sub cura et regimine fratrum Ordinis S. Francisci de observantia.

30. Sunt praeterea in hoc decanatu duae ecclesiae baptismales unitae capitulo cathedralis ecclesiae, quod in utraque ponit vicarium ad nutum amovibilem, quem perpetuum esse expedit ut de plebania ecclesiae cathedralis superius dictum est. ²⁾

31. Est etiam in hoc decanatu tribus millibus passuum ab ipsa civitate monasterium virginum tertiae regulae S. Francisci, vulgo nuncupatum Eyckendonck, in quo nullus est ordo et tantum supersunt sex virgines. Monasterium ipsum incommodo loco est et durante bello magna pars monasterii periit, et in universum non habet ultra ducentos aureos annue. Dignabitur Sanctitas Vestra mihi permittere, ut monasterium illud supprimam et illos ducentos aureos alteri pio loco applicare possim absque praeiudicio virginum adhuc viventium. ³⁾

Sex millibus passuum ab hac civitate in eodem decanatu est monasterium aliud ejusdem Ordinis S. Francisci et tertiae regulae in municipio de Oisterwijck, vulgo nuncupatum Mons S. Catharinae, in quo floret disciplina. Fuit etiam tempore belli magna pars diruta, sed restauratur et clausura restituitur.

De decanatu Bommelensi.

Sunt in hoc decanatu septemdecim parochiae, duae aut tres ecclesiae collegiatae et aliquot monasteria, sed universus decanatus est sub potestate haeticorum una cum oppido de Bommel, unde decanatus nomen habet.

32. De decanatu Becensi.

Sub hoc decanatu comprehenduntur viginti quatuor parochiae et in eo est in primis insignis ecclesia collegiata simul et parochialis sub invocatione S. Petri municipii de Beck, in qua est praepositus, decanus et sunt tres canonicatus

¹⁾ In margine: ad Mgr. ....

²⁾ In margine: potest.

³⁾ In margine: arbitrio suo vel transferat, si velint, vel extingat et de applicatione reddituum agitur, quando erit proxima extinctio.

praesbyterales, tres diaconales et tres subdiaconales et octodecim simplicia beneficia. Quod superius in ecclesia cathedrali notatum est, etiam hic necessarium est, ne deinceps permittatur decano et capitulo dare licentiam alicui ex canonicis vel beneficiatis sese absentandi a residentia contra S. Concilium Tridentinum.

Est etiam alia ecclesia collegiata in municipio de Oirschot, similiter sub invocatione S. Petri, in qua est decanus et undecim canonici praeter cantoriam et aliquot beneficia simplicia.

In hac ecclesia ex antiqua consuetudine canonici non excusantur a residentia nisi per quadraginta dies, sed ex corruptela, quam etiam in aliis ecclesiis notavimus, capitulum permittit aliquibus absentiam contra S. Concilium, ut pars fructuum praesentibus accrescat, quod omnino reducendum est ad terminos dicti Concilii et juris communis, tam quoad canonicos quam quoad beneficiatos ¹⁾). Similiter etiam statuendum est, ut cura animarum praedictae ecclesiae, quae simul etiam parochialis est, regatur per vicarium perpetuum cum assignatione dotis sufficientis, unde ipse cum capellano, qui ipsi necessarius est propter latitudinem parocchiae, vivere possit, idemque fieri debet in aliis ecclesiis baptismalibus, quae sunt sub patronatu hujus ecclesiae collegiatae. Et quandoquidem haec ecclesia, prout ipsa ecclesia cathedralis, una cum aliis collegiatis ecclesiis contendunt exemptionem ab Ordinario, et tamen plane necessarium sit, ut decano provideatur de dote, sive ex fructibus massae communis sive per incorporationem beneficiorum simplicium, cum fructus decanatus perexigui sint ac litigiosi eaque de causa nullus fuerit decanus ab annis quadraginta, liceat mihi ista facere auctoritate apostolica ²⁾).

Decano, qui vir bonus est, declaravi, quod tantisper, dum jura decanatus in judiciis prosequitur et non habet sufficientia media ad vivendum, de jure residere non teneatur et nihilominus fructus non ascendentes ad quinquaginta scuta auri de Camera in absentia percipere possit et valeat, quam declarationem ut Sanctitas Vestra ratam habere possit, rogo.

33. De decanatu Eyndhoviensi.

In hoc decanatu sunt viginti novem parocchiae et una ecclesia collegiata sub invocatione S. Catharinae, in qua sunt

¹⁾ In margine een aantekening.

²⁾ In margine: ad SS^{mum}, qui die X Januarii 1620 annuit pro quantitate necessaria.

novem canonici, decano annumerato qui duplicem portionem habet, et aliquot beneficia simplicia. Est haec ecclesia simul parochialis et regitur parochia a vicario perpetuo, cui annexa est una praebenda. Defuncto vicario permittitur ejus haeredibus recipere fructus unius anni.

Ordinet Sanctitas Vestra, ut vicarius statim in ipso ingressu ad beneficium habeat plenos fructus vicariae et praebendae illi annexae, quos etiam amittet statim ac vivere desinet. Ita videtur postulare salus animarum, quae pastoris praesentiam requirit, et eum habere non potest, nisi simul possit gaudere fructibus. ¹⁾

Sub hoc decanatu est monasterium religiosarum Ordinis S. Augustini, de quo nulla est querela, et subest episcopo diocesano loci.

34. Est similiter aliud monasterium ejusdem Ordinis, in quo sub priorissa vivunt septem virgines nobiles professae eandem regulam, quam tamen non observant. Singulae enim vivunt privatim cum ancilla et praeter dormitorium et ecclesiam nihil videtur esse commune. Subsunt abbati de Closteroi ejusdem Ordinis, qui a me frequenter monitus reformationem non induxit neque eum cogere possum, cum sit alterius diocesis. Poterit Vestra Sanctitas illi incommodo paterne providere. ²⁾

De decanatu Ossensi.

Sub hoc decanatu comprehenduntur viginti septem parochiae, sed decem existentes in territorio de Ravesteyn sub ducatu Clivensi episcopum Buscoducensem nunquam agnoverunt nec de facto agnoscunt, licet pastores magis timorati pro rebus spiritualibus clam episcopum Buscoducensem adeant, non ignorantes episcopo Buscoducensi illas decem parochias esse assignatas et detractas episcopo Leodiensi, cui olim suberant. Ab eodem episcopatu Leodiensi detractae fuerunt aliae quatuor parochiae ejusdem decanatus et unitae episcopatu Buscoducensi, quarum possessionem hactenus episcopi non haberunt, sed ante annum certa concordia inita cum comite Megano, domino temporali illorum locorum, possessionem pacificam adeptus sum.

35. In hoc decanatu olim fuit monasterium virginum tertiae regulae S. Francisci, quod pene dirutum fuit per hae-

¹⁾ In margine: nihil.

²⁾ In margine: scribatur abbati. (*Zie hierachter n° VIII*).

reticos, et unica tantum superest religiosa conjuncta alteri monasterio ejusdem Ordinis sed alterius diocesis; et fructus universi dicti monasterii non ascendunt ultra centum aureos.

Rogo, ut cum licentia Vestrae Sanctitatis mihi liceat applicare seminario vel alteri pio loco diocesis, cum locus sit in pago prorsus incommodus ad ibi reedificandum monasterium.¹⁾

De decanatu seu regione Montis S. Gertrudis.

Sub hoc decanatu fuerunt quatuordecim parochiae, sed tribus exceptis reliquae omnes subsunt haereticis; et ad unam earum trium non possum venire, nisi bis transeam diversis locis munitionem haereticorum.

In hoc decanatu est monasterium de Nazareth canonicarum regularium, quod episcopo subest. Et cum valde imminutus esset religiosarum numerus, nulla superesset nonna in illo loco professa, dedi operam, ut novae virgines assumerentur, eaeque jam sunt justo numero, quibus praeest sacerdos saecularis S. Theologiae licentiatus, sub quo ordo monasticus Deo cooperante restitueretur.

De decanatu Heusdensi.

Sub hoc decanatu sunt viginti septem parochiae, sed oppidum, a quo nomen decanatus habet, cum ecclesiis collegiatis et monasteriis ejusdem districtus, una tantum parochia excepta, parent haereticis. Inter illa monasteria fuit insignis abbatia Ordinis Praemonstratensis in loco de Berna, cujus abbas et aliquot religiosi supersunt, sed vivunt in hac civitate et ea parte diocesis, quae subest domino archiduci Alberto.

De decanatu Ghelensi.

Sub hoc decanatu sunt quatuordecim parochiae et inter eas est ecclesia parochialis et abbatia de Tongerlo Ordinis Praemonstratensis, in qua sunt plurimi religiosi, floretque abbatia pietate et doctrina.

Est etiam collegiata ecclesia in honorem S. Dymphnae, in qua sunt octo canonici cum decano, tenuiter fundati.

Est etiam hospitale, cui inserviunt septem religiosae virgines quocumque morbo laborantibus, etiam peste infectis.

¹⁾ In margine een aantekening.

Est praeterea monasterium Ordinis Praemonstratensis a praeposito administrari solitum, quod est in merica et remotum a pagis; ac praecipue destinatum videtur ad recipiendos pauperes et peregrinos, ad quos alendos habent insignes reditus et proventus. Vulgo vocatur Postula.

36. De decanatu Helmondensi.

In hoc decanatu sunt novendecim parochiae et unum monasterium Ordinis S. Francisci tertiae regulae, ad cuius ecclesiam valde celebris est peregrinatio externorum ad beatam Virginem in loco de Ommele et alia peregrinatio ad divam Virginem de Arle. Et alterum Ordinis S. Bernardi dictum Binderen, in quo desideratur clausura et saltem expedit inhiberi monialibus, ne egrediantur septa monasterii¹⁾.

Per universam hanc diocesim ante inducias libere grassabantur haeretici et ea occasione fuerunt omnes fere ecclesiae profanatae, ipsa etiam altaria. Sed Dei beneficio fere omnes reconciliavimus, altaribus etiam de novo consecratis. Et per eam occasionem fere omnia loca sacra lustravimus eaque visitavimus et Sacramentum Confirmationis quamplurimis hominibus etiam senioribus administravimus.

Ad civitatem ipsam commodissimus est accessus catholicis inter haereticos habitantibus. Et ad nos venire solent pro Sacramento Confirmationis magno numero diversis temporibus, etiam senes, quibus omnibus Sacramentum Confirmationis similiter administravimus, suppeditavimusque iisdem multa altaria portatilia et calices, quibus utuntur in oratoriis in plurimis locis, ubi haeretici dominantur, extractis.

Quod attinet ad vitam et mores cleri et populi catholici et idoneitatem pastorum et confessariorum hujus diocesis, tam ex visitatione vicariorum foraneorum quam nostra intelleximus in civitate ipsa et diocesi probos viros et feminas esse; pastores etiam plurimos bonos, sed inter eos etiam invenimus aliquos licet paucos munere suo indignos, quos servatis canonibus ab officio pastoralis amovimus, aliquos etiam aliis poenis S. Concilii correximus.

Deprehendimus etiam magnum esse defectum in sanctificatione dierum dominicorum et festorum, iisque diebus ad nostram sanctificationem et ad serviendum Deo institutis a plurimis Deum graviter offendi; item quadragesimale jejunium

¹⁾ In margine: curet ipse pro sua prudentia.

a paucis observari et plerosque, etiam ex illis qui vulgo boni putantur, et quadragesima ter aut quater tantum jejunari singulis septimanis.

Diocesis haec erecta est partim ex diocesi Cameracensi partim ex diocesi Ultrajectensi et praecipue ex diocesi Leodiensi, unde fit, ut magna sit in jejniis varietas. Quam sublata cuperem et jejunia hujus diocesis conformia esse ecclesiae metropolitanae. Et rogo, ut Sanctitas Vestra hoc indulgere dignetur ¹⁾).

37. Cumque tanti referat, ut ecclesiae parochiales conferantur maxime idoneis, inepi practicare decretum S. Concilii de concursu faciendo ²⁾, in quo deprehendi aliquas difficultates, sed Dei beneficio eos supera[vi]. Sed cum omnes ecclesiae parochiales sint unitae et incorporatae ecclesiis cathedrali, collegiatis et quibusdam abbatiiis, videntur ali[qui] velle sustinere, quod vicariae perpetuae, sic ut praemittitur, incorporatae et sacerdotibus secularibus in titulum conferri solitae non cadant [sub] concursum, sed sufficere, quod illi, qui praesunt ecclesiis, quibus illae vicariae perpetuae unitae sunt, praesentent ad examen idoneos, [prout] ordinatum est in Concilio Tridentino de patronis laicis quibus comp[etit] jus praesentandi ad ecclesias quasdam parochiales. Mihi autem [et] consilio meo videtur omnes vicarias perpetuas debere conferri per concursum et magis idoneo. Super qua controversia petimus decisionem Sanctitatis Vestrae.

Institui etiam congregationes pastorum in singulis decanatibus seu regionibus, et in illis congregationibus interdum ego ipsemet, interdum alius licentiatuS S. Theologiae pastores ad vitam vocatione sua dignam exhortati sumus, ostendens illis, quanta sit dignitas sacerdotii evangelici et cujusmodi vita debeat esse sacerdotum, si suam velint operari salutem et animas sibi commissas ad Deum reducere ³⁾.

Quotannis etiam certo die convocavi vicarios foraneos et cum eis, praesentibus theologis et jure-consultis ecclesiae nostrae cathedralis, simul consultavimus de oportunitis remediis ad promovendum honorem Dei et salutem animarum. Et quae per nos in hujusmodi congregationibus decreta fuerunt, in sequenti congregatione pastorum publicavimus. Nec alium synodum diocesanum hactenus habui aut utilius haberi posse cum iis, qui de meo consilio sunt, existimavimus.

¹⁾ In margine: pro sua prudentia curet ipse, ut uniformiter vivant.

²⁾ Sessio XXIV, Decretum de reformatione, cap. XVIII.

³⁾ In margine een aanteekening.

Semper etiam interfui examini initiandorum sacris Ordinibus et cum aliis examinadoribus officium feci.

In civitate ipsa erexi confraternitatem doctrinae christianae, quam iudico valde necessariam esse et opportunam ad procurandam salutem animarum. Et spero cum Dei gratia bonum successum utque eadem confraternitas per praecipua loca diocesis propagetur, adlaborabo.

Ex iis quae dixi, magna ex parte colligi potest, quis sit status hujus diocesis quamque mihi necessaria sit facultas absolvendi haereticos in utroque foro, tum propter eos, qui in ipsa diocesi haeresi infecti sunt et in quorum conversione laboramus, tum propter eos, qui in provinciis haereticis habitant, qui ad hanc civitatem commodissime veniunt et in salutem animarum juvantur. Et propter eandem etiam causam oportunum mihi esset jurisdictio in omnes tam catholicos quam haereticos, qui in provinciis haereticorum habitant, ad ratificandum eorum matrimonia inter haereticos de facto contracta et ad alios fines. Et ex charitate libenter operam meam illis impendam, si placuerit Vestrae Sanctitati mihi dare jurisdictionem ad hoc necessariam ¹⁾.

38. Propter diuturnum bellum quod hic fuit cum haereticis, non fuit accessus episcopis ad loca diocesis neque etiam potuerunt exercere suam jurisdictionem in pagis. Et intelligo ex pastoribus esse aliquos durante bello tertio aut quarto consanguinitatis aut affinitatis gradu per errorem juris aut facto matrimonio conjunctos.

Rogo, ut Sanctitas Vestra dignetur mihi concedere, ut in contractis matrimoniis et casibus occultis super dicto impedimento tertii et quarti gradus dispensare possim, praesertim inter pauperes et qui Sedem Apostolicam difficulter adire possunt.

39. Supra dixi hanc civitatem et diocesim fere undequaque proximam esse haereticis provinciis et ab iis ab una parte circumcingi; pro[in]de est in eorum manu episcopo auferre integram pene dotem mensae episcopalis.

Ea de causa supplicavi Sanctitatem Vestram, ut mihi liceat retinere una cum episcopatu canonicatum et praebendam, quos a longo tempore obtinui in ecclesia cathedrali Tornacensi, in qua est valde copiosus clerus, et p[ro]inde mea vel alterius praesentia parum ibi necessaria est. Vestra Sanctitas mihi [gratiose] indulisit retentionem ad triennium, quod postea pro-

¹⁾ In margine: S. Officium.

longavit ad [aliud] triennium. Sed multis de causis humiliter rogo, ut Sanctitas Vestra re[ntentionem] concedere dignetur, donec pax integre constituatur inter du[ce]m Brabantiae et provincias haereticas confoederatas. Nam si contingat inducias, quae nunc sunt et tantum durant ad biennium, finiri vel ante rumpi, vix de exigua parte dotis mensae episcopalis certus esse potero ¹⁾).

40. Dos mensae episcopalis consistit in bonis dispersis et multum remotis ab ipsa civitate; proinde videtur valde expedire, ut aliqua vendantur et applicentur ad praedia vel redditus magis oportunos et civitati vicinos. Et rogo, ut mihi liceat, non obstante juramento in consecratione praestito, alienare ex bonis mensae episcopalis ducentos ducatos annue, accedente iudicio domini archiepiscopi Mechliniensis, cujus ego sum suffraganeus, ut commodiori loco applicentur ²⁾).

Bona episcopatus durante bello sunt valde diminuta; ego molas et aedificia deteriorata non sine magno sumptu restituere conor.

Deprehendi in hac diocesi magnam varietatem manualium, cum non reperirentur exemplaria olim a praedecessore meo bonae mem. Domino Laurentio Metzio edita ³⁾, et proinde cogitabam de editione novi manualis et jam multa in eum finem praeparaveram. Sed peropportune hunc laborem nobis abstulit Sanctitas Vestra, edito manuali pro universa ecclesia Romana ⁴⁾, quod avide amplexus sum et aliis omnibus suppressis per litteras illud clero civitatis et diocesis publicavi.

Multa sunt beneficia simplicia et curata, tam in civitate quam in diocesi reservata collationi Sedis Apostolicae mensibus Januario, Martio, Majo, Julio, Septembri et Novembri, sed ob tenuitatem et expensas, quae in Curia Romana vel etiam apud nuntium fieri debent, nullus ea beneficia auctoritate apostolica sibi conferri petit, sed conferuntur ab illis, ad quos eorumdem collatio spectat aliis sex mensibus. Episcopus Buscoducensis nullam omnino pastoratus, canonicatus aut simplicis beneficii collationem habet. Quocirca rogo Sanctitatem Vestram, ut elapsis duobus mensibus post vocationem mihi eadem conferre liceat auctoritate Vestra, saltem ad aliquod

¹⁾ In margine: Cum SS^{mo}.

Ad alium triennium die 2 Oct. 1619 SS^{mus} annuit.

²⁾ In margine: exprimere bona in particulari quae vult alienare ac tenere.

³⁾ Manuale Pastorum, Sylvaed. Joan. à Turnhout 1572.

⁴⁾ Het Rituale Romanum, bij breve van 20 Juni 1614 door Paulus V sterk aanbevolen.

tempus, ut sic paulatim collationes Sedis Apostolicae ad usum reducantur ¹⁾).

Praeterea rogo, ut mihi concedere dignetur altare privilegatum pro refrigerio animarum in ecclesia cathedrali erigendum.

In supradicto decanatu Helmondensi est Commendataria Ordinis S. Joannis Teutonicorum ²⁾, quam volui taxare virtute S. Concilii Tridentini ad contributionem Seminarii una cum reliquo clero diocesis ³⁾; a qua se exemptum dominus Commendator ⁴⁾ per brevem apostolicum Pii V ⁵⁾ respondit; quod postea revocatum fuisse et privilegium Ordinis ad terminos S. Concilii redactum mihi dictum fuit. Placebit Sanctitas Vestra quid de ea re sit explicare ⁶⁾).

Haec sunt, Beatissime Pater, quae de misero ecclesiae Buscoducensis statu Sanctitati Vestrae deferendi occurrunt, quae dignabitur Vestra Sanctitas paterno affectu summaque qua pollet prudentia considerare et oportuna nobis remedia suggerere. Meque et ecclesiam meam protectioni Sanctitatis Vestrae devote submitto, Deumque precor, ut eandem Sanctitatem Vestram ecclesiae catholicae conservare et suis sanctis donis magis ac magis cumulare dignetur.

Sanctitatis Vestrae humillimus servus et orator

Nicolaus episcopus Buscoducensis.

(ondert. oorspr. z. d.)

VI.

1620 Januari 20.

Antwoord der Congregatie van het Concilie op de relatie door bisschop Nicolaas van Zoes in 1619 ingediend.

(f. 30vo) Episcopo Buscoducensi.

Perill.tris ac Rev.me D. uti frater.

Rev. D. Henricus Verlai ex speciali S. D. N. benignitate hac vice admissus ad Sacra Limina Amp.is Tuae nomine visitanda post aditas beatorum Apostolorum basilicas ore

¹⁾ In margine een aanteekening.

²⁾ Te Gemert.

³⁾ Sessio XXIII, cap. XVIII: de bisschoppen kunnen bijdragen vorderen der tienden van alle „militis cuiuscumque militiae aut ordinis . . . fratribus S. Joannis Hierosolymitani duntaxat exceptis.”

⁴⁾ Henricus van Holtrop.

⁵⁾ Zie breve van 15 Mei 1568 in Archief Aartsbisdom, dl. XXII, p. 399.

⁶⁾ In margine: audiantur Teutonici.

scriptoque ea plane retulit Sacrae Congregationi Cardinalium, qui Trid. Conc. decretis interpretandis atque episcoporum eadem Limina visitantium relationibus excipiendis praefecti sunt, ut Patres immensas Deo egerint gratias, quod miserationum suarum minime oblitus matriculam istam assiduis hereseos fluctibus exagitata dignatus sit credere custodiae ac regimini Amplis Tuae, quae vim atque impetum saevientis procellae aut constantia frangere aut prudentia devitare sibi-que commissum populum in fide catholica continere atque ad zelum et christianam pietatem accendere nunquam desistat. Quamobrem eam Ill.mi Patres ut pergat adhortandam non putarunt, cum praeclaros ejus conatus ac virtutem perspectam habent. Tamen ad singula relationis capita ab eodem Amp.is Tuae procuratore exhibitae hunc in modum responderunt:

(f. 31) Ad 1.^m Sacram Congr.m saepius censuisse canonicos cathedralium ecclesiarum non solum teneri horis canonicis interesse, sed etiam per se ipsos psallere neque alias suae obligationi satisfacere.

Ad 2.^m Etsi cappellaniae Beginarum et capella hospitalis istius civitatis capitulo subesse dicant, illius tamen rectores non posse hoc praetextu se excusare, quominus ad diocesanam synodum atque itidem ad congregationem pastorum seu sacerdotum curam animarum habentium convenire teneantur.

Ad 3.^m Audiendos esse canonicos, quorum interest.

Ad 4.^m Exhibendas esse litteras apostolicas ejusmodi incorporationis parochialium ecclesiarum.

Ad 5.^m Nihil visum esse novandum aut immutandum satique esse, ut singuli chori punctatores semel tantum se jurejurando obstringant de officio bene administrando.

Ad VI. Canonicum utcunque praesentem in civitate nullatenus censi suo muneri satisfacere nec distributiones quotidianas lucrari posse, (f. 31vo) nisi divinis officiis atque horis canonicis personaliter intersit, dummodo tamen non detineatur aliqua ex tribus causis expressis in constitutione Bonifatii VIII, quae incipit: Consuetudinem¹⁾.

Ad VII. Capitulum nullo pacto posse sibi facultatem vendicare concedendi licentiam canonicis et beneficiatis ab ecclesia abscedendi posseque Amp.m Tuam ejusmodi licentia non obstante in absentem, praesertim curam animarum habentes, ad

---

¹⁾ . . . . (exceptis illis, quos infirmitas seu justa et rationabilis corporalis necessitas aut evidens ecclesiae utilitas excusaret) . . . . Zie den tekst in: Aemilius Friedberg, Corpus juris canonici, Lipsiae 1881, Pars II, kol. 1020.

Sacrorum Canonum et decretorum Concilii praescriptum animadvertere.

Ad VIII. Facultatem substituendi concionatorem in cathedrali ecclesia absente episcopo non ad capitulum sed indistincte ad Ampl.m Tuam pertinere.

Ad IX. Quoad sacros ritus et ceremonias observandam esse constitutionem sanctae memoriae Pii V hac de re editam ¹⁾ ac debere Ampl. Tuam in eam curam diligenter incumbere, ut constitutio ejusmodi exacte observetur.

Ad X. Partes esse Ampl.is Tuae, ut ejusmodi abusus paenitus aboleatur.

(f. 32) Ad XI et XII nihil decernendum canonicis inauditis.

Ad XIII. Debere Ampl. Tuam satagere, ut in posterum in ista ecclesia lectio Martirologii omnino habeatur.

Ad XIII. Huic periculo posse Ampl.m Tuam ratione proposita obviam ire Missarumque reductionem contra aut praeter formam a Concilio praescriptam non suffragari.

Ad XV. Beneficia obtinentes teneri cogendosque esse ab Ampl. Tua obire munia suis beneficiis ex fundatione aut legitima consuetudine incumbentia, ac posse eam pinguiores distributiones certis diebus et horis interessentibus assignare, quemadmodum pro sua prudentia satius esse existimaverit.

Ad XVI. Debere Ampl. Tuam his malis sua moderatione ac dexteritate occurrere, auditis omnibus quorum interest.

Ad XVII. Probari Ill.mis Patribus rationem ab Ampl. Tua propositam.

Ad XVIII. Canonicatum in cathedrali obtinentem (f. 32vo) nequaquam posse absque dispensatione apostolica parochialem ecclesiam aut in collegiata canonicatum obtinere. Quinimo primum ex Sacrorum Canonum dispositione ipso jure vacare adepta pacifica possessione secundi, ac si utrumque beneficium retinere perrexerit, eo ipso ambobus privatum censi.

Ad XIX. Placere Sacrae Congregationi probarique ordinationes, quas facere intendit Ampl.o Tua hoc capite et sequentibus usque ad finem XXIV.

Ad XXV. Congregationem jussisse hac de re dari literas ad D. nuncium apostolicum in Belgio.

Ad XXVI. Similiter scriptum iri ad nuncium, ut sumpta rei instructione Congregationem edoceat.

Ad XXVII et XXVIII. Improbari Sedi Apostolicae insti-

---

¹⁾ 14 Juli 1570. Quo primum.... Bull. Romae 1746, T. IV, P. III, f. 116—117.

tutum illud, nempe ut sanctimonialibus votis substantialibus obstrictae, eo quod infirmorum curam gerant, istius civitatis clausuram non servant.

Ad XXIX. Placere Congregationi, ut fratres hujus monasterii (*f. 33*) remotiori loco a virginibus constituentur atque ut earum officium ad usum Officii Romani ab Ampl. Tua reformetur, quodsi id fieri non possit, tunc transmittendum esse ad Congregationem breviarium ipsum ac reformationes, quas Ampl.o Tua duxerit esse faciendas.

Ad XXX. Posse Ampl.m Tuam in ecclesiis baptismalibus capitulo cathedralis ecclesiae unitis vicarium etiam perpetuum constituere, si pro bono ecclesiarum regimine ita e re esse arbitrabitur.

Ad XXXI. S. D. N. benigne impartitum esse Ampl.i Tuae facultatem, monasterium hujusmodi vel transferendi, si moniales consentiant translationi, vel si nolint, illud supprimendi et extinguendi absque virginum adhuc viventium praejudicio, de redditibus vero applicandis deliberatum iri, cum proxima fuerit extinctio.

Ad XXXII. Nequaquam licere decanis ex capitulis collegiatarum ecclesiarum dare licentiam cuiquam ex canonicis vel beneficiatis ab ipsa ecclesia abscedendi, nec quemquam posse (*f. 33vo*) in vim licentiae hujusmodi ab ecclesia abesse ultra tempus a Concilio permissum.

Ad XXXIII. Posse Ampl.m Tuam, si modo capituli consensus accesserit, statuere, ut cura animarum hujus collegiatae ecclesiae itemque aliarum ecclesiarum, quae dicuntur esse sub jure patronatus ejusdem, per vicarium perpetuum cum congrua fructuum assignatione exerceatur. At si capitulum renuat, nihil esse decernendum ipso inaudito. Pro dote autem decano ecclesiae constituenda S. D. N. concessisse Ampl.i Tuae potestatem autoritate apostolica providendi vel per assignationem fructuum massae communis vel per beneficiorum simplicium applicationem.

Ad XXXIV. Pro reformatione hujus monasterii datum iri literas ad abbatem de Closteroi Sacrae Congregationis nomine.

Ad XXXV. Suam Beatitudinem annuisse, ut hujus monasterii redditus seminario clericorum applicentur, deductis tamen alimentis ejusdem monialis.

Ad XXXVI. Debere Ampl. Tuam satagere, ut monasterium hujusmodi sua prudentia et autoritate sub clausura redigatur, (*f. 34*) et moniales inhibere, ne septa monasterii amplius egrediantur.

Ad XXXVII. Congregationem saepius censuisse vicarias perpetuas in parochialibus unitis erectas nequaquam esse conferendas praevia forma examinis per concursum, sed in earum provisione servandam esse constitutionem sa. me. Pii V hac de re editam.¹⁾

Ad XXXVIII. S. D. N. benigne impertitum esse Ampli. Tuae facultatem gratis et in foro conscientiae tantum dispensandi cum pauperibus victum propriis manibus quaerentibus, qui in hanc usque diem in tertio consanguinitatis vel affinitatis gradu, item in quarto necnon tertio et quarto matrimonia contraxerunt, ita tamen, ut post Ampli. Tuae dispensationem rursus contrahant servata forma a Concilio praescripta.

Ad XXXIX. Sanctitatem Suam pro innata ejus humanitate similiter impertitam fuisse Ampli. Tuae prorogationem petitam ad aliud triennium tantum.

Ad XXXX. Exprimenda esse particularia bona, quae (f. 34vo) Ampl. Tua duxerit alienanda, tuncque concedendam illi esse facultatem petitam.

Ad XXXXI. Similiter oportere Ampl. m Tuam singula quaeque beneficia et illorum redditus et qualitates ad Sacram Congregationem praescribere.

Ad XXXXII. Audiendum esse Commendatarium et exhibendas literas apostolicas.

Quod superest, divinam Clementiam praecamur, ut ejus Amplitudinem in vinea tibi credita jugiter desudantem diutissime incolumem ac felicem servet.

Datum Romae, die XX Januarii MDCXX.

Liber Literarum Vis. SS. Lim., 1618—1626, f. 30vo—34vo. (register).

VII.

1620 Maart 10.

Schrijven der Congregatie van het Concilie aan den nuntius Lucio San Severino over het Willemiënklooster en het klooster St. Gregorius te 's-Hertogenbosch.

Nuntio Apostolico in Belgio.

Perillustris etc.

Buscoducensis episcopus, beatorum Apostolorum Limina per procuratorem non ita pridem veneratus, de statu ecclesiae suae retulit inter caetera Sacrae Congregationi Cardinalium

¹⁾ 18 Mei 1567. In conferendis . . . , Bull. Romae 1745, T. IV, P. II, f. 362—363.

Concilii Tridentini interpretum, monachos Sancti Guglielmi Ordinis Sancti Benedicti ejus civitatis plurimum aberrasse a regula quam profitentur, nec spem subesse sinceræ emendationis eo, quod illorum superior in tredecim conventibus, quibus in universum praeest, paucos habet religiosos per quos reformatio fieri possit; adstruens propterea expedire, ut vel conventus ille omnino supprimatur vel eis adjungantur aliquot boni nominis monachi ejusdem Ordinis ex aliis conventibus alterius congregationis, qui eos regant et reformat. Qua in re Illustrissimi Patres Amplitudinis Tuae pietate ac prudentia fisci eidem committendum, quod facimus, censuerunt, ut ejus conventus statum probe prospecto (*sic*) id statuatur, quod pro Dei honore atque ipsorum monachorum salute magis e re esse existimaverit ¹⁾.

Ad haec retulit episcopus esse in sua civitate congregationem sacerdotum et clericorum saecularium simul viventium sub invocatione Sancti Gregorii, quorum cura esse solet pueros instituere, sed ea nunc ad patres Societatis Iesu translata esse plane inutiles in ecclesia Dei, proindeque expedire, ut eorum bona partim seminario applicentur partim distributionibus quotidianis in ecclesia cathedrali ad augmentum praebendarum, quae satis sunt tenues, dimissa ipsorum domo et habitatione patribus Carthusianis, quorum conventus prope eam urbem esse consuevit, sed ab haereticis una cum ecclesia ipsa combustus est. Ea de re Sacra Congregatio Amplitudinis Tuae sententiam exquirat. Quamobrem quid in re sit, quidve satius esse arbitretur ad Illustrissimos Patres rescribere debet.

Et diu valebit in Domino, qui cuncta illi prospera ac salutaria largiatur. Romae, die X Martii MDCXX.

Literarum Liber XI, f 48—49.

VIII.

1620 Maart 10.

De Congregatie van het Concilie gelast den abt van Kloosterroy om te zorgen, dat de hem onderhoorige nonnen stipt den kloosterregel onderhouden.

Abbati de Closteroi, Ordinis S. Augustini in decanatu Eyndhoviensi Buscoducensis dioecesis.

¹⁾ Deze opdracht tot visitatie, eventueel hervorming, van het klooster Baseldonk werd bij pauselijke breve van 8 Mei 1620 herhaald. (Archief der Breven, vol. 584. — Paulus V — Majus 1620, f. 340).

Admodum Reverende Pater.

Relatum est S. Congregationi Cardinalium Concilii Tridentini S. D. N. autoritate interpretum, priorissam ac septem virgines istius monasterii regulam, quam profitentur, minime observare, cum singulae vivant privatim cum ancilla et praeter dormitorium et ecclesiam nihil commune habere videantur. Quamobrem Ill.mi Patres te etiam atque etiam in Domino adhortantur, ut tui muneris ac solitudinis memor regularem disciplinam in eo monasterio pene collapsam restituere sanctionialesque ad sinceram reformationem reducere non praetermittas atque in ea re curam omnem ac diligentiam impendas, ne illarum sanguis in districto ac formidabili Dei iudicio de tuis manibus requiratur. Vale.

Romae, die (X Martii MDCXX).

Literarum Lib. XI, f. 49—49^v.

IX.

1622 November 23.

Verslag over het bisdom 's Hertogenbosch door bisschop Nicolaas van Zoes ingediend bij Gregorius XIV.

Beatissime Pater.

Compleverus proximo mense Majo secundum quadriennium administrationis meae in episcopatu Buscoducensi, muneris mei esse agnosco et Limina sanctorum Apostolorum Petri et Pauli visitare et rationem dictae administrationis Sanctitati Vestrae reddere, quod personaliter facere et beatissimos pedes Sanctitatis Vestrae osculari opto. Sed pericula itinerum et status civitatis et diocesis non videntur permittere, ut ego illa personaliter praestem vel specialem nuntium ea de causa mittam, quocirca Sanctitati Vestrae humillime supplico, ut ad visitanda dicta Limina procuratorem meum D. Henricum Gravium, juris utriusque doctorem, clericum Ruremundensis diocesis in urbe residentem ¹⁾ admittere et status diocesis Buscoducensis ex meo scripto cognoscere dignetur.

In declaratione, quam feci pro primo quadriennio, prolixè exposui S. Congregationi Cardinalium qui Tridentini Concilii

¹⁾ Henricus Gravius van Alphen, secretaris van Kardinaal Madrucci, provisor van Campo Santo en Anima, cf. Hoogewerff, *Bescheiden in Italië*, dl. II, passim.

decretis interpretandis atque episcoporum dicta Limina visitantium relationibus excipiendis praefecti sunt, miserum statum diocesis Buscoducensis, cujus medietatem jampridem haeretici occupant et ad aliam medietatem, sola civitate Buscoducensi excepta, omni tempore accessum habent. Pendente primo quadriennio, durante adhuc treuga cum haereticis, mihi licuit in ea medietate, quae episcopo remansit, pagos accedere et officium facere, prout feci non indiligenter per gratiam Dei, sed treuga finita ne pedem efferre extra portam civitatis Buscoducensis sine evidenti periculo mihi licet. Proinde apud subditos nihil aliud facere possum quam per litteras et internuntios archipresbiteros, sub salvo conductu haereticorum in pagis habitantes.

Resolutiones mihi in scripto a S. Congregatione traditas super prima declaratione ¹⁾ conatus sum exequi quantum per tempora licuit. Sed magna mihi difficultas est cum capitulo ecclesiae cathedralis et quinque ecclesiis collegiatis ruri existentibus. Omnes enim exemptionem ab episcopo et sese immediate Sedi Apostolicae subjectos praetendunt, neque tamen decreta in visitatione etiam auctoritate apostolica facta recipiunt, sed si ad receptionem decretorum hujusmodi premanatur, ad tribunalia laicorum sub praetextu iudicii possessorii confugiunt. Et quum ex antiquo privilegio patriae nemo possit extra eam in jus vocari, dignabitur Sua Sanctitas ordinare suo nuntio in his partibus, ut tribunal in causis exemptorum instituat vel ad hoc autorizare dominum archiepiscopum Mechliniensem et utrique mandare, ne patiantur causas hujusmodi, quae concernunt visitationes et morum correctionem, contributionem pro seminario et similium, alibi tractari quam in suo tribunali auctoritate apostolica. Et antequam iudex apostolicus in partibus sit et serio inhibeat exemptis, ne praetextu iudicii possessorii episcopum ad forum saeculare trahant, aegre poterit aliqua reformatio induci.

In prima declaratione notavi magnas esse querelas de conventu S. Wilhelmi, vulgo Baseldonck, in quo religiosi profitentur regulam S. Benedicti et habent superiorem provincialem, cui subsunt in universum tredecim conventus, in quibus pauci vel nulli sunt religiosi, a quibus possit reformatio expectari, ideoque sentio ut alias cum viris probis vel supprimendum esse conventum vel adjungendos esse aliquot monachos Benedictinos Belgas ad reformationem illius monasterii. S. Con-

---

¹⁾ Zie hiervoor no. VI.

gregatio jussit expediri breve apostolicum directum nuntio apostolico et me ad monasterium illud visitandum et informationem mittendam ad Sanctitatem Vestram, sed contigit interea fieri mutationem nuntii apostolici ¹⁾ et treugam finiri, ita ut nuntius apostolicus ad hanc civitatem sine magno periculo venire non possit. Placebit igitur commissionem illam dare mihi ordinario loci et abbati Bernensi Ordinis Praemonstratensis residenti in hac civitate ²⁾, ut post binas monitiones auctoritate apostolica juridice conventui de seria correctione morum sine fructu jampridem factas scandala et obloquia populi, quibus causam dant religiosi illius loci, cessare possit.

Significavi etiam aliquid de congregatione sacerdotum et clericorum saecularium simul viventium sub invocatione B. Gregorii in hac civitate et de ea restituenda. Super quo articulo etiam scriptum est ad nuntium apostolicum, sed informatio causis jam allegatis fieri non potuit nec in praesentiarum potest.

Actum fuit cum S.mo D. N. Paulo V f. r. de incorporatione illius congregationis cum mensa capitulari, sed cum intellexisset omnia capitula in dioecesi Buscoducensi praetendere exemptionem ab ordinario et esse subjecta Sedi Apostolicae, visum ipsi fuit absurdum mihi et successoribus meis substrahere auxiliatrices manus dictae congregationis, et ita declaravit vivae vocis oraculo domino Datario. Supplico. ut ea de re velit mihi concedere breve apostolicum.

In hac civitate et dioecesi sunt conventus aliquot tertiae regulae S. Francisci, in quibus religiosae vivunt sub clausura, tribus votis substantialibus astrictae et episcopo subditae, et petunt a Sanctitate Vestra, ut loco certi numeri orationis Dominicae et salutationis, ad quem obligantur ex regula, possint dicere officium beatae Mariae Virginis juxta morem Romanum.

In uno ex illis conventibus in civitate Buscoducensi, qui Castrum beatae Mariae nuncupatur, obiit nuper mater seu praefecta. Et quum ad electionem novae praefectae procederetur, omnium vota concurrerunt in personam sororis Joannae Daniels, quae completura est annum trigesimum aetatis suae decima die mensis Maji proximi. Declaravi sororibus eam juxta S. Concilii Tridentini decreta non esse eligibilem. ³⁾ Nihilominus perstiterunt expedire communitati non habere aliam praefectam propter insignes dotes, quas habet ad ad-

¹⁾ Lucio San Severino werd in 1621 vervangen door Guido del Bagno.

²⁾ Joannes Moors van Heeswijk.

³⁾ Sessio XXV, cap. VII: Abbatissa et priorissa et quocumque alio nomine praefecta vel praeposita appelletur, eligatur non minor annis quadraginta . . .

ministrationem rerum spiritualium et temporalium, prout verum est. Accepto igitur consilio, quum electio non subsisteret, dictam Johannam in matrem seu praefectam postularunt, quam postulationem ut Sanctitas Vestra approbare velit, enixissime petunt.

In pago de Oisterwyck, in loco plane vicino territorio haereticorum, Elizabetha Arnoldi adhaeret cuidam Judoco Vrintsch, cognato suo in secundo consanguinitatis gradu, ex quo multas proles suscepit; et quum plane pauperes sint, difficillime separari possunt propter vicinitatem haereticorum. Parent aliis ecclesiae catholicae praeceptis. Quare humillime cum pastore loci supplicamus Sanctitati Vestrae, ut miserrimo statui illorum hominum consulere consueta sua misericordia dignetur et cum eisdem saltem in foro conscientiae dispensare, ut matrimonium non obstante secundo consanguinitatis gradu contrahere possint.

In bulla limitum episcopatus Buscoducensis facta a Pio IV f. r. inter alia novem canonicatus affecti sunt doctoribus aut licentiatibus S. Theologiae vel juris canonici, qui conferuntur ab episcopo et ab aliis canonicis graduatis simul. Canonici autem ratione suorum canonicatum consilium et operam in negotio ecclesiae et religionis caeterisque difficultatibus pro tempore emergentibus, quoties ab episcopo requisiti fuerint, tam conjunctim quam divisim praestare tenentur. Decanus ecclesiae Buscoducensis est praecipuus director capituli cathedralis — — quod exemptionem ab ordinario praetendit — — et controversiarum inter episcopum et capitula foranea etiam exempta; proinde non expedit decanum admovere consilio episcopi, ne in ipsius aut capituli partes nimium inclinare videatur. Hactenus nullus decanus ad hujusmodi canonicatus electus fuit. Unus tamen habens praebendam affectam ad decanatum fuit promotus. Rogo, ut Sanctitas Vestra propter dicta inconvenientia declarare velit, quod decanus actu ad canonicatus graduatis affectos eligi non debeat.

In priore declaratione exposui Sanctitati Vestrae esse in districtu Endoviensi monasterium nobilium virginum S. Augustini, quae tria vota substantialia emittunt et nihilominus singulae privatim cum ancilla vivunt et praeter ecclesiam et dormitorium nihil ipsis est commune. S. Congregatio pro reformatione tunc scripsit litteras abbati de Cloosteroy ejusdem Ordinis sed dioecesis Leodiensis, cui subesse dicuntur illae virgines, et curavi litteras abbati per notarium et testes insinuari. Nulla tamen omnino correctio secuta est. Sunt hoc tempore septem religiosae tantum.

Defectus in ecclesia cathedrali pro ornamentis ecclesiae partim meo sumptu partim ex eleemosynis supplevimus. Erecto enim de novo insigni altari chori plurima ornamenta juxta usum Romanum illi applicata sunt.

Indicavi etiam in priore declaratione esse multa beneficia simplicia et curata in civitate et dioecesi, quae ab ordinariis collatoribus etiam in mensibus pontificiis conferuntur, tum quia exiguos habent redditus, tum etiam quod collatores illi praetendant ad se collationem pertinere ex concordatis initis cum Germanica natione: quando papa infra tres menses a die notae vacationis in loco beneficii non providerit de eodem beneficio in aliquo suorum mensium vacante, ex tunc ordinarius collator de illo libere disponere poterit. Porro cum propter haec bella et itinerum difficultates non semper praefinito tempore accessus est ad S. Sanctitatem, ut infra tres menses litterae provisionis in partibus haberi possint, nemo Romam scribit, elapsis tribus mensibus beneficia ab ordinariis collatoribus conferuntur.

Dei beneficio doctrina christiana cum magno fructu in hac civitate valde propagatur per patres Societatis et confratres sodalitates ejusdem doctrinae per me institutae; pro qua sodalitate spirituales gratias humillime a Sanctitate Vestra petimus.

Est in ecclesia cathedrali a nobis deputatus censor librorum D. Henricus Leemputte S. Theologiae licentiatius, canonicus graduatus¹⁾, cui necessaria est facultas legendi libros prohibitos, quam petimus ipsi concedi.

Magna est apud nos inopia sanctarum reliquiarum ad consecrationem altarium et aliquod spirituale solatium in nostris miseris. Supplicamus itaque, ut aliquas reliquias nominatas nobis elargiri dignetur Sanctitas Vestra.

Dominus Deus conservet Sanctitatem Vestram eamque suis sanctis donis magis ac magis cumulet.

Buscoducis, 23 Novembris 1622.²⁾

Sanctitatis Vestrae humillimus servus et filius

Nicolaus episcopus Buscoducensis.

(*ondert. oorspr.*)

(*op de rugzijde*): Beatissimo Patri ac Domino

Gregorio Papae Decimo Quarto.

(*van een andere hand*): Alla Congregazione del Concilio.

(*verder nog*): Buscoducensis Relatio 9 Quadriennii.

¹⁾ Henricus van den Leemputte 1588—1657, cf. Coppens, I, p. 262—265.

²⁾ Van hieraf eigenhandig.

X.

1625 Januari 22.

Notarieele akte, waarbij Nicolaas van Zoes verklaart wegens oorlogsgevaar niet zelf zijn Verslag betreffende het bisdom in Rome te kunnen brengen en derhalve daartoe machtigt pater Willem Spoelbergh, ex-gardiaan der Franciscanen te s-Hertogenbosch ¹⁾

Anno a nativitate Domini millesimo sexcentesimo vigesimo quinto mensis vero Januarii die vigesima secunda, constitutus coram me publico notario et testibus infrascriptis, perillustris et reverendissimus in Christo pater dominus Nicolaus Zoes episcopus Buscoducensis exposuit et declaravit Se magno desiderio teneri juxta juramentum in consecratione sua praestitum personaliter visitandi Limina sanctorum Apostolorum Petri et Pauli pro secundo quadriennio, hucusque per S Stem prorogato, praesertim hoc sacro anno jubilaei Sed cum viri prudentes in Domino judicent, quod improbe facturus sit, si hoc calamitoso tempore civitatem ipsam, quae quasi ab hostibus fidei obsessa est, et dioecesim, ad quam eidem hostes integraliter accessum habent, deserat, neque potuerit invenire aliquem ecclesiasticum vel saecularem ex sua dioecesi, qui ipsius nomine Romam proficisci voluerit — hinc est, quod omnibus modo et via quibus potuit melioribus constituit Rev Patrem Wilhelmum Spoelberch ²⁾ presbyterum, religiosum Ordinis sancti Francisci de Observantia, nuper guardianum conventus dicti Ordinis in hac civitate, ad ipsius constituentis nomine et pro eo visitandum Limina sanctorum Apostolorum Petri et Pauli ac Suae Sanctitati et sacrae Congregationi interpretum Sancti Concilii Tridentini negotia et difficultates Buscoducensis dioecesis juxta instructionem illi datam exponendum et declarandum ac quaecunque juris remedia et quascunque litteras apostolicas, gratiam seu justitiam in se continentes, ipsi et dicto episcopatu necessarias et utiles, petendum et

¹⁾ Denzelfden dag schreef de bisschop hierover ook aan den nuntius Bentivoglio (Nunz Fiandra, vol 14 c, f 59) De nuntius schreef 1 Febr naar Rome (f 56) dat Nicolaas van Zoes niet zelf kon komen, omdat „la citta die Bolduc e talmente vicina alli luoghi occupati dagli Olandesi, che ne al vescovo ne ad altro e permesso duscire fuori delle porte d essa senza licenza et il passaporto de medisimi Stati De paus laat den procurator toe (f 57), mits hij „de illius Ecclesiae statu sufficienter instructus reperiat

²⁾ Wilhelmus Spoelberch 1569—1633, cf Paquot, *Memoires*, T II, p 122—124

impetrandum, aliaque omnia et singula apud Sanctam Sedem Apostolicam petendum, gerendum et procurandum, quae ipsemet dominus constituens coram agere posset aut deberet, etiamsi talia forent, quae specialius mandatum quam praemittitur exigent, promittens *etc.*, obligans *etc.*

Acta sunt haec in civitate Buscoducensi anno, mense et die quibus supra, praesentibus ibidem venerabilibus viris dominis, D. Francisco van Gestel protonotario apostolico archidiacono et D. Henrico van den Leemputte, presbyteris canonicis graduatis ecclesiae cathedralis Buscoducensis, testibus fide dignis ad hoc vocatis.

Nicolaus episcopus Buscoducensis.

[locus sigilli]

Et me Laurentio Hubrechs de Loemel notario publico ad praemissa requisito.

ss. Lau. Hub. van Loemel
Notarius.

Ego Everardus a Ravensteyn presbyter, licentiatu utriusque juris et canonicus graduatus ac officialis Buscoducensis, testifcor per praesentes Laurentium Hubrechs de Loemel supra-scriptum mandati instrumentum subsignasse eumque esse et haberi legalem et fide dignum notarium ac publicis illius scriptis et instrumentis plenariam fidem adhiberi.

Actum Buscoduci, anno Christi millesimo sexcentesimo vigesimo quinto mensis Januarii die vigesima secunda.

In quorum fidem subsignavi et sigillum meum subimpressi.
Everardus a Ravensteyn, qui supra.

[locus sigilli]

(*eigenhandig onderteekend door den bisschop, den notaris en den officiaal. Zegels van den eerste en laatste.*)

XI.

1625 Maart 25.

Nicolaas van Zoes verklaart, dat hij wegens de krijgsbedrijven niet persoonlijk naar Rome kan komen om bij de Congregatie van het H. Concilie verslag uit te brengen en beveelt zijn gevolmachtigde aan.

Ill.me et Rev.me Domine.

Bastardus Mansfeldius praefectus exercitus regis Angliae

illam partem dioecesis meae ingressus est, quam Unitae Provinciae Hollandiae occupant, et ab hac civitate duabus horis tantum abest ¹⁾ et ad totam dioecesem meam nullo flumine intermedio accessum habet. Itaque viri prudentes in Domino me perperam facturum judicant, si hoc tempore ad visitandum Limina SS. Apostolorum me accingam, et spero Suam Sanctitatem pro sua benignitate probaturam esse, ut apud oves meas remaneam. Porro humillime rogo Ill.mam D. V., ut apud Suam Sanctitatem intercedere velit, quatenus procuratorem meum ad vistandum dicta Limina SS. Apostolorum admittere dignetur. Dedi ipsi amplam instructionem in scriptis Suae Sanctitati exhibendam et etiam verbo informandam, si opus sit, cum de statu meae dioecesis valde sit instructus.

Commendo me et ecclesiam meam favori et benevolentiae Ill.mae D. Vestrae et rogo Dominum Deum, ut eam suis sanctis donis magis ac magis cumulet.

Buscoduci, XXV. Martii MDCXXV ²⁾.

Ill.mae et Rev.mae D. T. humilis servus in Domino
Nicolaus episcopus Buscoducensis.

[locus sigilli] ³⁾

(op de rugzijde): Ill.mo et Rev.mo in Christo Domino,
Domino Cardinali de Torres ⁴⁾.

XII.

1625 Augustus 20.

Verslag over het bisdom 's Hertogenbosch door Nicolaas van Zoes ingediend bij Urbanus VIII.

(Het eerste gedeelte van dit verslag is gelijk aan dat van 1622:
In declaratione . . . dignetur Sanctitas Vestra).

.....
.....
.....
Multis difficultatibus et sumptu erexi seminarium dioecesanum, quod Dei beneficio magnum successum habet. Sunt in

¹⁾ De troepen van Ernst van Mansfeld in de Langstraat. cf. Arend, *Algemeene Geschiedenis des Vaderlands*, dl. III, 4, p. 55—57.

²⁾ Van hieraf eigenhandig.

³⁾ Het zegel is verdwenen.

⁴⁾ Cosimo de Torres.

amplissima domo — — quam olim in usum pauperum studiosorum quidam civis legavit — — quadraginta adolescentes, student litteris humanioribus et bini ac bini ad collegium S. Jesu deducuntur. Domi praefectus sacerdos eorum studia et mores observat ac cantum Gregorianum docet. Ex iis in postrema classium mutatione quinque primi fuerunt in diversis classibus. Absoluto cursu litterario, qui minoris ingenii esse judicantur in seminario retinentur eosque docent theologiam moralem duo licentiati Theologiae, quorum unus est canonicus graduatus. Docentur etiam eadem opera externi sacerdotes et illi qui sese ad sacerdotium praeparant. Qui capaciores ingenii sunt, mittuntur ad Universitatem Lovaniensem, in qua amplissimas aedes habemus, ut philosophiam audiunt et in artibus promoti per quinquennium Theologiae cursum absolvant, deinde in vineam Domini emittuntur.

Bella est in hac civitate occasio alendi aliquot nobiles ex Hollandia et provinciis illi unitis, quae civitati Buscoducensi adhaerent. Habemus ex illis provinciis duos in hoc seminario et duos in collegio Lovaniensi et multo plures haberi possent, si Sacra Congregatio ad Propagandam fidem nos adjuvare vellet aliqua pensione annua. Et cum experientia constet capitula infensa esse seminariis et facile aliquid mutare cum magno praejudicio, ne id accidat durante administratione quam capitulum habet sede vacante, et satis diu durat, cum nominatio episcopi a rege Hispaniarum fiat, humillime supplico quatenus Sanctitas Vestra dignetur per breve apostolicum seminarii mei erectionem, dotationem et administrationem confirmare, adjectis clausulis motus proprii et aliis, quod nihil in eo a quocunque mutari possit in fabricae alienatione et alias, nisi specifica de illo brevi mentio habeatur.

Est in civitate Antwerpiensi inter caetera monasterium Ordinis B. Mariae de Monte Carmelo Discalceatarum pro natione Anglicana, in quo receptae etiam fuerunt aliquot filiae Belgae, sed crescente numero earum fundatrix, quae adhuc superest, institit, quatenus filiae Belgae emitterentur et earum loco reciperentur Anglae, comminando quod dotem promissam aliter non solveret.

Hoc rationi consonum esse visum fuit R. D. episcopo Antwerpiensi, sub cujus jurisdictione monasterium illud Anglicanum et personae ejusdem tam Anglae quam Belgae virtute brevis apostolici Gregorii XV fael. record. de data decima septima Martii MDCXXIII expediti ad instantiam vicarii generalis fratrum Ordinis B. Mariae de Monte Carmelo

Discalceatorum hactenus fuerunt ¹⁾ et ob dictas causas et quod numerus Anglarum et Belgarum excederet numerum religiosarum, quem constitutiones Ordinis permittunt, idem R. mus D. ad instantiam dictae fundatricis et priorissae dicti monasterii Anglicani patentibus litteris de data die octava mensis Octobris anni praeteriti matura deliberatione praemissa — — uti narrat — — sororibus Annae de Jesu et Teresiae de Jesu Maria, ut per oportunitatem primam a dictis Anglis separari et alibi sub regula, quam professae sunt, Deo servire possent, licentiam et facultatem dedit. Quae quidem sic dimissae et associatae quinque novitiis Belgis, quarum aliquae in monasterio Antwerpiensi integraliter emissis hic votis, aliae ex parte novitiatum absolverant, in hanc civitatem cum dote quadringentorum aureorum annue, quae huic Ordini et loco pro septem virginibus sufficit, commigrarunt et in domo conductitia ad usum conventus dicti Ordinis, etiam quoad clausuram et oratorium sufficienter instructum, accommodata, nobis ac clero et civitati gratissimae sine querela habitant. Quibus aliae quinque novitiae, quae in conventu Antwerpiensi sub cura Rev. Domini illius loci per breve apostolicum, de quo supra, existentes annum probationis peregerunt, congregationi hujus civitatis, eo quod ab Anglis separari debent, cum dote quinquaginta aureorum in auro in singula capita sese conjungunt ²⁾.

Praefata soror Anna de Jesu, quae caeteris praeest in congregatione Buscoducensi, nata est annos triginta octo et in Ordine professa est ab annis duodecim. In dicto conventu Anglicano fuit suppriorissa et praefecta novitiarum annis quinque et incoepit in illis officiis praeesse, etiam eo tempore, quo conventus ille erat sub cura patrum de Monte Carmelo Discalceatorum.

Soror Teresia de Jesu Maria nata est annos viginti quinque. Istae duae sorores venerunt ex conventu Antwerpiensi cum licentia R. D. episcopi, ut supra dixi. Habemus duos licentiatos S. Theologiae, quorum unus est canonicus graduatus, viros aetate, moribus et doctrina praestantes, qui illarum virginum conscientis, concionibus et officiis divinis gratis praesunt, nec illis morientibus alii deficient in hac civitate, in qua est copiosus clerus.

¹⁾ De Carmelitesenkloosters van Antwerpen en Leuven werden bij genoemde breve onttrokken aan het bestuur der Carmelieten-orde en geplaatst onder het toezicht der bisschoppen.

²⁾ Zie: L. van Miert S. J., De komst der Teresianen in Den Bosch (1624), *Bosche Bijdr.*, Dl. VIII, p. 55 vlgg.

Si Sua Sanctitas velit congregationi huic Buscoducensi adjungi alias religiosas seniores, illae commode haberi possunt ex conventu Lovaniensi, qui subest R.mo D. archiepiscopo Mechliniensi per breve apostolicum, de quo supra.

Vehementer expedire videtur, ut conventus virginum Discalceatarum sit in hac civitate, tum ad aedificationem aliorum conventuum virginum hic existentium, tum propter vicinos Hollandos et provincias ipsis unitas, ex quibus aliquae cum competenti dote instant, ut recipiantur, quas aliae verisimiliter sequentur.

Dicta soror Anna est ex catholica et nobili familia in illis partibus et duae aliae sunt ex honesta familia ex duobus praecipuis oppidis Hollandiae. Non desunt etiam in hac civitate virgines valde idoneae, quae locum sollicitant et haec civitas abest quinquaginta miliaribus Italicis ab omnibus monasteriis illius Ordinis.

Humillime supplico, ut cum bona venia Suae Sanctitatis mihi conventum Ordinis B. Mariae de Monte Carmelo Discalceatarum habere liceat sub cura mea ordinaria, quemadmodum habent R. D. archiepiscopus Mechliniensis et R. D. episcopus Antwerpiensis.

Dominus Deus conservet Sanctitatem Vestram eamque suis sanctis donis magis ac magis cumulet.

Buscoduci, vigesima secunda Januarii MDCXXV.
Sanctitatis Vestrae

Humillimus Servus

fr. Guilielmus Spoelbergius, R.mi D.
Nicolai episcopi Buscoducensis missus.

(*ondert. oorspr.*)

(*op de rugzijde*): Relatio X quadriennii exhibita per procuratorem expressum in mandato. Die 20 Augusti 1625.

XIII.

(Eind 1643).

Joseph Bergaigne vraagt te worden ontheven van de verplichting een relatio status in te dienen, daar hij verhinderd is bezit te nemen van zijn bisdom.

Eminentissimi et Rev.mi Domini,

Frater Josephus Bergaigne ex Ordine fratrum minorum, in

episcopum Buscoducensem promotus, exponit, quod a tempore, quo confirmacionis beneficium a Sede Apostolica recepit, ab Hollandis, sub quorum potestate modo sua ecclesia existit, non fuit ei permissum ne quidem suam dioecesim intrare et minus visitare, ita ut de illius statu coram dicta Sede Apostolica recurrente visitandi Limina Apostolorum tempore relationem reddere non possit, quare quam humillime supplicat, ut de sacrae hujus Congregationis beneplacito a praedicta visitandi Apostolorum Limina obligatione deinceps absolvi possit aut saltem, donec Dominus Deus dictae suae dioecesis alterius misereatur et in potestatem catholicorum reducatur, maxime quod per se huic obligationi ob itineris prolixitatem nec per alios deficientibus mediis necessariis satisfacere possit. Et Deus etc.

(op de rugzijde): Em.mis et Rev.mis Dominis Cardinalibus
S. Cong.nis Conc. Tridentini.

Pro fratre Josepho Bergaigne episcopo Buscoducensi.

XIV.

1644 Februari 6.

Schrijven van Joseph Bergaigne aan den Kardinaal-prefect der Congregatie van het Concilie, verklarende, dat hij geen bezit heeft kunnen nemen van zijn bisdom en derhalve geen verslag daarover kon uitbrengen.

Copia litterarum Rev.mi episcopi Buscoducensis.

Ad ultimas Reverendae admodum Paternitatis Vestrae litteras distractus itineribus et occupationibus non respondi, nec scio quid potero respondere ad hoc, quod scribit sacram Congregationem requirere, ut referam statum episcopatus mei. Jam declaravi verbo et scripto Coloniae apud Eminentissimum Cardinalem Rosetti ¹⁾ et Ill.mum dominum nuntium ²⁾, quod Hollandi nondum me agnoscant episcopum, prohibeant mihi omne jurisdictionis exercitium, non permittunt ut ullum mei episcopatus locum visitem, omnes etiam pastores et sacerdotes sint et maneant adhuc ex Majoria eliminati, nihil sit quod possim de statu episcopatus mei referre, nisi quod oves sint sine pastore errantes nec licuerit mihi adhuc unum locum totius episcopatus mei videre.

¹⁾ Carlo Rosetti, Kardinaal-legaat naar de vredescongressen van Munster en Osnabrück.

²⁾ Fabio Chigi.

Reverenda Paternitas Vestra scribat mihi, an putet me plus posse referre quam quod nihil habeam referendum et sim quasi episcopus titularis sine ulla potestate aut redditibus, ita ut cogitem, nisi Deus vel Sua Sanctitas vel rex aliter provideat, resignare etiam titulum et redire ad aliquod monasterium Ordinis mei et servire Deo securius et quietius.

Bruxellis, 6^a Februarii 1644.

Frater Josephus episcopus Buscoducensis.

(*op de rugzijde*): Em.mis et Rev.mis Dominis Cardinalibus
S. Cong.nis S. Conc. Tridentini.

Pro Josepho Bergaigne episcopo Buscoducensi.

(*van een andere hand*): concedetur prorogatio ad annum.

XV.

1650 Juli 28.

De internuntius Bichi aan den Kardinaal-staatssecretaris Panzirolo: zendt de relatie van Hendrik van den Leemputte over den toestand in het bisdom 's Hertogenbosch; wanneer de Paus op eigen gezag daar een bisschop wil benoemen, raadt hij den Augustijnerpater Michiel Paludanus aan.

Il signor Henrico van Leemputte, che essercita la carica di vicario generale della diocesi di Bolduc, mi ha mandato l'aggiunto piego, che contiene lo stato miserabile di quella chiesa, dove li popoli non obstante le persecuzioni che patiscono, non lassano la lor constanza verso della fede cattolica.

Et in questi tempi haverebbono bisogno, che si provedesse a quella diocesi di un buon prelato et zelante, come vedrà dalla medesima relatione. Havevo già sentito parlare di divider quella diocesi et darne una parte al vescovado di Anversa et altra a quello di Ruremonda, ma vedendo che questo vicario vi ha difficultà et che più tosto desiderarebbe, che Nostro Signore propria autoritate provedesse alla medesima di un buon vescovo, fa che io sospenda li miei offitii appresso del signor arciduca, per aspettar di essere honorato della benignità di V. E. di qualche cenno dell' intentione di Nostro Signore.

Quando la Santità di Nostro Signore volesse provedervi, come si dice nella medesima num. 17, et conferir questo vescovado, ardisco di rappresentare a V. E. li meriti del

padre Michel Paludano Agostiniano ¹⁾, quale è il più antico dottor di teologia dell' università di Lovanio et obbediente alla S. Sede nella causa del Jansenio; per le diligenze del quale il suo Ordine, che già era dichiarato per la dottrina del Jansenio, adesso è dichiarato per la obbedientia, et sono superate tutte le difficoltà che vivevano in esso l'anno passato. Et essendo gran teologo, che ha professato fin ad hora teologia, potrebbe far molto bene in quelle parti; et essendo già molti anni superiore delle missioni di Olanda del suo Ordine ha la pratica delli costumi di quei popoli, et arrivando a poche hore di camino dalla città di Lovanio la miglior parte della dioecesi, nella quale resta libero l'essercitio cattolico, potrebbe conservarsi gli utili che ha nella università di Lovanio, dove acquistarebbe autorità per sostenere li obbedienti, et con quelle poche rendite che potrebbe havere della chiesa di Bolduch, potrebbe mantenere la dignità episcopale, come usano altri religiosi, parcamente, mentre per adesso non si vede speranza che da S. Maestà Cattolica le fusse dato altro sussidio, come hebbe monsignor Bargagna che era Recolletto . . . .

Brusselles, li 28 Luglio 1650.

Propaganda: (Scritture riferite in S. Congr.) Vol. 208, f. 307—307^v (ondert. oorspr.).

(op de rugzijde): S. Card. Caraffa ²⁾.

XVI.

(1650).

Verslag over het Bossche vicariaat, bij de Propaganda ingediend door den Vicaris-generaal Hendrik van den Leemputte.

Quandoquidem Rev.mus dominus Josephus Bergaigne, ultimus episcopus Buscoducensis, supra modum distractus fuit publicis reipublicae Belgicae causis et in civitate Monasteriensi unus fuit ex tribus plenipotentariis regis Catholici ad sancierendam universalem pacem, valde exiguam curam episcopatus sui gerere potuit et paucissimis Sacramentum Confirmationis conferre. Et vereor, quod toto tempore episcopatus ad Suam Sanctitatem non miserit statum aliquem illius, quo-

¹⁾ Michael Paludanus 1593—1652, zie o. a. Foppens, *Bibliotheca Belgica*, T. II, p. 895.

²⁾ Pierluigi Caraffa, prefect der Congregatie van het Concilie.

circa judicavi satius esse, ut per me brevis status episcopatus Buscoducensis transmittatur ad Sedem Apostolicam.

1. Secundum jus commune et ipsum S. Concilium Tridentinum civitatis Buscoducensis et totius episcopatus per capitulum cathedrale constitutus est unus vicarius generalis, qui in ipsa civitate ordinarie residet. In civitate fervet persecutio contra exercitium religionis catholicae et ecclesiasticos, quos saepe per edicta publica et hostes nostrae religionis proscripserunt. Et ex clero hi fuerunt captivi et soluto lytro se redimere debuerunt: D. Arnoldus van den Velde, D. Albertus Scheenkens, D. Albertus Want, presbyteri et beneficiati ecclesiae cathedralis. D. Nicolaus van Broehoven et D. Henricus van den Leemputte non fuerunt quidem apprehensi, sed debuerunt ad tempus latitare et solvere mulctam ratione exercitii suae religionis; suntque canonici graduati ejusdem ecclesiae. D. van den Leemputte praefatus per vice-majorem militarem Kerweer ex praetenso mandato domini gubernatoris van Brederode ¹⁾ jussus fuit anno 1634 exulare civitate, sed interventu cujusdam catholici consilarii ex magistratu permissus fuit habitationem continuare.

Ex missionariis religionis hi fuerunt apprehensi: P. Arnoldus Bijlaert, P. Gerardus Ottonis, P. Joannes van der Meer, presbyteri Societatis Jesu; P. Joannes Potter, P. Joannes Tarchii, P. Leonardus, P. Lisens, frater Petrus et alius quidam laici, Franciscani; P. Janssenboy Dominicanus et quidam alius ejusdem Ordinis, sed iste sine lytro dimissus fuit eo quod habebat salvumconductum a Statibus.

2. Quando praetor vel vice-praetor turbat exercitium nostrae religionis, maximam exigit mulctam, etiamsi reperiat parvam congregationem; inhabitator domus in qua exercitium fit, debet solvere mulctam 300 florenorum, et ulterius pro sacerdote, si adfuerit et evaserit, mulctam 600 florenorum, si vero captus fuerit, ipse sacerdos luere debet mulctam 600 florenorum et majorem usque ad 1000 pro conditione personae, etc.

3. Ex 30 canonicis sunt jam octo superstites, et ex iis 4 degunt in civitate, videlicet hi: D. van Emmerich, D. van Broehoven, D. van den Leemputte et D. Vos; alii 4 habitant alibi. Ex 60 beneficiatis, quot vivant nescio, quatuor isti habitant in civitate: D. van den Velde, D. Eymericus ab Heesch, D. Scheenkens et D. Want.

---

¹⁾ Johan Wolfert van Brederode.

4. Missionarii regulares in civitate sunt hi: P. Bijlaert, qui obiit in fine anni 1649, in cuius locum missus fuit P. Ludovicus Jacobi Bruxellensis; P. Seurck, P. Gerwen, P. Coebergen, presbiteri Societatis Jesu; P. Strick, P. Janssenboy, P. Verheyden, Dominicani; P. Potter, P. Villaer, Franciscani; praeter patrem Clarissarum, P. Columbanus van Loven Capucinus, qui nunc est privatus socio suo P. Bonaventura itidem Capucino.

5. Sunt in civitate sex parochiae. Curam animarum seu plebaniam ecclesiae cathedralis administrat D. van den Leemputte; ecclesiae parochialis SS. Petri et Pauli Apostolorum P. Gerwen; ecclesiae parochialis S. Jacobi apostoli P. Janssenboy, ecclesiae parochialis S. Catharinae D. Vos; ecclesiae parochialis Beghinagii majoris P. Albertus van den Ancker, Ordinis Cruciferorum; primus ex commissione Rev.mi D. Ophovii et reliqui quatuor ex commissione vicarii generalis; sexta ecclesia parochialis hospitalis majoris plene interiit per haereticos.

Ipsa quoque ecclesia parochialis SS. Petri et Pauli funditus diruta est, sicuti et templa ac monasteria patrum Dominicanorum et Franciscanorum atque sacellum S. Cornelii. Templum autem fratrum Gregorianorum de communi vita et PP. Guilielmitarum Baseldonckanorum et monialium castri S. Annae et orphanotrophii ac hospitalis majoris conversa sunt in domos prophanas, et pleraque alia templa et sacella serviunt custodiae cespitum, armorum aliarumque provisionum civitatis.

6. Regularissarum Ordinis S. Augustini monasterii S. Gertrudis pater confessarius, frater Augustinus Langhen canonicus regularis ejusdem Ordinis; regularissarum monasterii S. Mariae Magdalenae in Monte Molari pater confessarius est D. Joannes van der Meulen, sacerdos secularis; tertiariarum S. Francisci castri B. Mariae Virginis in monte noctuarum D. Henricus van Bueckentop, surrogatus in locum D. Joannis Gysels, qui obiit anno 1649; tertiariarum S. Francisci monasterii S. Elizabethae retro pontem telonii D. Joannes Driesmans, surrogatus in locum D. Michaelis van den Nieuwenhuyse, qui obiit anno 1648; nigrarum sororum S. Augustini monasterii Nazareth D. Eymericus ab Hees; nonnarum Ordinis S. Augustini monasterii S. Elizabethae juxta hospitale majus pater seu pastor obiit et sunt tantum tres superstites et ideo juvantur per alios civitatis sacerdotes, sicut et una monialis, quae superstes est ex regularissis castri S. Annae Ordinis S. Augustini. Omnia monasteria praedicta subjiuntur jurisdictioni episcopali; solum

monasterium Clarissarum in civitate est subjectum Ordini patrum Franciscanorum, quarum praeposita vocatur abbatissa et domina; pater confessarius est P. Francken Franciscanus; et hae brevi deserent monasterium et civitatem istam et hinc migrabunt Mechliniam. An prudenter agant, ignoro, nec me ullatenus consuluerunt. Et cum bis post civitatis deditionem elegerint novam abbatissam, nunquam tamen me vocarunt nec consilium expetierunt contra bullam Gregorii XV etc. 1); et abbatissa saepe egressa est clausuram.

7. Omnes viri regulares debuerunt excedere civitate statim post deditionem et nunc quoque debent latitare, pace inita non obstante.

Similiter ex Majoria seu territorio Buscoducensi extra civitatem proscripti sunt omnes abbates, praelati, canonici, monachi, regulares aliique sacerdotes, et divina officia prohibita, et catholicis clausa omnia templa et sacella per edictum Statuum 16 Junii 1648 2); et omnes ac singuli, qui ope vel consilio cooperantur apertioni eorum vel intrant causa exercitii religionis catholicae, luent mulctam 1000 florenorum et ulterius subjacebunt arbitrariae correctioni.

8. In Majoria reperiuntur haec monasteria: in Waelwijck est monasterium Nazareth regularissarum Ordinis S. Augustini, quarum pater confessarius Joannes Monix ejusdem Ordinis obiit, hisque succurrit D. pastor loci, Ordinis Praemonstratensis, sed in Novembri 1649 electus est frater Raphael Mastelyn ex eodem Ordine; in Oysterwyck tertiariam S. Francisci pater confessarius est D. Jacobus van Wassenberch, sacerdos saecularis et beneficiatus ecclesiae cathedralis; in Roosmaelen ad Aquas Frigidas est monasterium B. Mariae Virginis, utriusque sexus Ordinis S. Birgittae, praeposita vocatur abbatissa et domina, pater confessor generalis est frater Aegidius Winckels ejusdem Ordinis. In Nuenen est monasterium de Soeterbeke regularissarum Ordinis S. Augustini: pater confessarius in locum nuper defuncti constitutus est frater Henricus van den Beemden ejusdem Ordinis; in Asten est monasterium tertiariam S. Francisci de Amel, quarum pater confessarius est D. Jacobus van den Boomen sacerdos saecularis. In Dunghen loco de Eyckendonck fuit monasterium S. Barbarae monialium Ordinis S. Augustini, sed penitus destructum est et duae moniales tantum supersunt, quae in civitate

1) Constit. *Inscrutabili* 5 Febr. 1622.

2) Groot Placaetboeck, dl. I, f. 258.

habitantes et ibidem juvantur. In Dommelen est monasterium tertiariarum S. Francisci et in Boxtel Clarissarum, quae duo monasteria subjecta PP. Franciscanis, quanquam prioris monasterii pater confessarius antehac fuit sacerdos saecularis; at omnia reliqua episcopo subjecta sunt, nisi quod a paucis annis monasterium Ordinis S. Birgittae incepit conari se eximere a jurisdictione episcopi, sed contra ipsam regulam, statuta, et consuetudinem antiquam. In Woensel prope Eyndhoviam est monasterium exemptum canonicorum regularium Ordinis S. Augustini in Dumo B. Mariae Virginis, sed religiosi jam inde expelluntur. In Binderen prope Helmondam est monasterium monialium S. Bernardi Ordinis Cisterciensis, quarum praeposita nuncupatur abbatissa et domina et solent habere patrem confessarium sui Ordinis. In Hoydonck est monasterium canonicorum Ordinis S. Augustini veteris instituti, quarum superior nominatur priorissa et domina. Et haec duo monasteria sunt quoque exempta et in iis vix recipiuntur nisi virgines nobiles.

Hactenus in praedictis monialium monasteriis etiam exemptis nulla processit ad professionem nisi prius examinata et admissa ab episcopo vel vicario generali aut a deputato ipsorum.

9. Intra limites Majoriae sunt haec oppida: Bergheycka, Eyndhovia, Helmonda, Loemel et Os; extra Majoriam sunt haec: Heusdenum, Worcomium, Boemelia, Gertrudisberga, Sevenberga, Megenum et Ravensteynum.

Heusdeni et Worcomii nullus sacerdos catholicus residet, sed catholici cives juvantur per vicinos et adventitios sacerdotes. Boemeliae residet unus ex patribus Societatis Jesu, sicut et Gertrudisbergae, me cooperante, Sevenbergae et Ravensteynii est publicum exercitium religionis tam catholicae quam reformatae, Megeni et in toto territorio ipsius solius catholicae, quanquam hostes conati fuerunt clerum et exercitium religionis inde expellere et pariter ex pagis Lith, Gemert et Cuyck non sitis in Majoria Buscoducensi; Sevenberga quidem expulerunt pastorem loci, sed adhuc tolerant exercitium religionis nostrae, et idcirco in locum pastoris autorizavi quendam Franciscanum conventus Antverpiensis ad instantiam praecipuorum civium.

In oppido Heusdensi fuerunt ecclesia et capitulum canonicorum et monasterium virorum Ordinis Cisterciensis; et extra, sed juxta muros oppidi, aliud ejusdem Ordinis; sub Heusden prope pagum Herpt fuit abbatia Bernensis canonicorum regularium Ordinis Praemonstratensis, quae translata fuerat in civitatem Buscoducensem. In oppido Boemeliensi fuerunt ecclesia et capitulum canonicorum et monasterium canonicorum regula-

rium Ordinis S. Augustini, item monasterium S. Agnetis monialium. In pago Rossem sub Boemel itidem fuit ecclesia et capitulum canonicorum, et monasterium monialium Ordinis S. Dominici; et in Amelroy resedit unus ex patribus Societatis Jesu, sed jam residet in territorio de Altena, et in Driel residet unus ex patribus Franciscanis; uterque est a me admissus.

Gertrudisbergae fuerunt ecclesia et capitulum canonicorum et monasterium tertiariarum S. Francisci.

10. Quae loca occupata sunt ab hostibus fidei simul cum bonis capitulorum, pastorum, beneficiorum, monasteriorum aliarumque piarum foundationum; et similiter inceperunt jam occupari bona capitulorum, pastorum, monasteriorum *etc.* in vel sub Majoria Buscoducensi.

In oppido Megensi habent residentiam patres Minores de Observantia et in Velp sub Ravensteyn PP. Minores Capucini. In Haren sub Megen est monasterium Tertiariarum S. Francisci, quarum pater confessarius est D. N. Stayecker, sacerdos secularis.

11. Sub Majoria Buscoducensi, in municipio Rodensi S. Odae, sunt duae ecclesiae, una parochialis S. Martini, altera collegiata canonicorum S. Odae virginis, ubi corpus ipsius requiescit et claret miraculis. In municipio Oyrshotensi est una ecclesia S. Petri apostoli, simul collegiata canonicorum et parochialis et duo sacella B. Mariae Virginis et hospitalis; in municipio Hilvarenbekensi est una ecclesia S. Petri apostoli, simul collegiata canonicorum et parochialis. In municipio Buxtellensi est itidem ecclesia S. Petri apostoli, simul collegiata canonicorum et parochialis; item ecclesia monasterii Clarissarum. In municipio Oysterwicano est ecclesia S. Petri apostoli parochialis, habens multos beneficiatos seu altaristas; item in foro sacellum B. Mariae Virginis. Item in loco Udenhout sacellum B. Mariae Virginis et S. Lamberti et in loco Berckel sacellum B. Mariae Virginis et S. Willebrordi. In pago Vucht est duplex ecclesia parochialis, una S. Petri apostoli, altera S. Lamberti; et in loco Cromvoirt sacellum, item commendaria equitum Teutonicorum. In Ghemert est una ecclesia parochialis S. Joannis Baptistae; et in loco Haendel sacellum B. Mariae Virginis, item commendaria equitum Teutonicorum. In oppido Eyndhoviensi est ecclesia S. Catharinae, simul collegiata canonicorum et parochialis.

12. In sequentibus locis Majoriae Buscoducensis sunt imagines miraculosae B. Mariae Virginis: Eyndhovia, in Merefelt, in Omel sub Asten, in Arlen, in Haendel sub Gemert, in

Reusel, in Oyrschot, in Oysterwyck et in Hilvarenbeke, praeter imagines miraculosas Buscoducis in ecclesia cathedrali et in monasterio S. Gertrudis, in quo etiam est crux miraculosa. In Bostel, in Stiphout et in monasterio Binderen fuit miraculosum Sacramentum altaris. In Geldrop est brachium S. Brigidae virginis et in Alem brachium S. Huberti episcopi et corpus S. Odradae virginis. In Oyrschot natus est et aliquamdiu pastorem egit S. Odulphus, cujus nomini dicata est ecclesia in Best, ubi natus fuit, estque parochialis.

13. Extra Majoriam Buscoducensem et loca ab hostibus invasa sunt insuper insignes aliquot pagi sub ditione regis Catholici citra controversiam et sub dioecesi Buscoducensi, nempe municipium Gelense, in quo sunt tres ecclesiae, una S. Amandi parochialis, altera collegiata canonicorum S. Dymnae martyris, ubi et corpus ejus requiescit et miraculis illustratur, et tertia monasterii hospitalis S. Elizabethae monalium; Tongerloa, ubi est ecclesia monasterii abbatialis canonicorum regularium Ordinis Praemonstratensis et praeterea ecclesia parochialis loci; item Arendonck, Balen, ubi S. Odrada nata fuit, Bel, Desschel, Millingem, Moll, Oevele, Oorsterloa, Poppel, Rethy, Samale et Westerloa. Et juxta Rethy versus Out-Turnhout est monasterium de Corssendonck canonicorum regularium Ordinis S. Augustini. Circa fines Majoriae Buscoducensis est monasterium abbatiale Postellense canonicorum regularium Ordinis Praemonstratensis, de quo gravis et periculosa quaestio nunc agitur inter regem Catholicum et Status Confoederatos, an sit intra Majoriam an vero extra eam.

14. Dedi aliquoties Rev.mo D. episcopo Antverpiensi tanquam viciniore et commodiore accessu licentiam conferendi Sacramentum Confirmationis, consecrandi ecclesiae et altaria aliaque pontificalia exercendi in dioecesi Buscoducensi, cogente me ad hoc necessitate vel utilitate spirituali dioecesanorum.

Publicavimus semper bullas apostolicas et inter eas etiam bullas contra librum episcopi Janssenii etc., et plerique obediunt.

15. Rumor apud nos sparsus fuit, quod dioecesis Buscoducensis dividenda foret in tres partes, et una pars — — in qua etiam esset ipsa civitas Buscoducensis cum variis oppidis — — subjiceretur Rev.mo D. vicario apostolico per Foederatas Belgii Provincias, altera pars — — in qua etiam esset oppidum et territorium comitatus Megensis et oppidum ac territorium domini Ravensteynensis — — subjiceretur episcopo Ruremundensi, et tertia pars — — in qua essent municipia et pagi, de quibus novissime supra tractavi — — subjiceretur

episcopo Antverpiensi. Sed divisio ista nobis displiceret, tum quia causaret discordiam, contentionem et aemulationem inter ecclesiasticos, sicuti videre est in *Hollandia etc.*, tum quia rex Catholicus vigore articulorum publicae pacis initae cum Statibus Confoederatis, acerbis hostibus fidei catholicae, forsan commutabit cum iisdem Ruremundam aliaque oppida Geldriae pro aliis locis, et proinde tunc Catholici illarum partium subicerentur adversariis fidei suae et exponerentur periculo perversionis a religione catholica, quam Status predicti severe persequuntur; tum quia divisioni isti forte sese opponent domini temporales quorundam locorum et recusabunt subijci aliis episcopis, prout olim fecerunt comes Megensis et dominus Ravensteynensis, qui nolebant agnoscere jurisdictionem episcopi Buscoducensis, atque adeo Rev. mus D. Ophovius, episcopus Buscoducensis, sustinuit Romae gravem processum de hac materia et lucratus fuit contra dominum Ravensteynensem¹⁾, ut ipsemet mihi narravit, sed postea agnoverunt jurisdictionem episcopi et vicarii generalis Buscoducensis, tum ob alias causas.

16. Interim hoc anno 1650 iterum dominus Ravensteynensis incepit a suis subditis excutere tentare jurisdictionem episcopi Buscoducensis et velle subijcere episcopo, cui ante erectionem episcopatus Buscoducensis subjecti fuerant, sed id directe adversatur bullis apostolicis, diplomatibus regiis et juri ac possessioni episcopi Buscoducensis; et plurimum per hoc detrimenti seu nocimenti inferretur exercitio religionis catholicae in multis locis episcopatus Buscoducensis. Eapropter speramus, quod Sua Sanctitas hoc ipsum non permittet. Praetendit dux Ravensteynensis hanc causam: quod Status Confoederati, qui haeretici sunt, vellent extendere suam supremam jurisdictionem ad territorium Ravensteynense, si remaneat subjectum episcopo Buscoducensi, et proinde periclitari ibi posset religio catholica. At nullius ponderis est ratio ista, quia Status non possunt per hoc acquirere jurisdictionem ad territorium illud, eo quod sit subjectum episcopo Buscoducensi, cum sint et alia loca isti episcopo subjecta, in quae tamen nec praetendunt nec praetendere possunt ullam jurisdictionem, quae antea nominavi. Deinde jam mutare ordinarium nihil prodesset, quia Status dicerent id fieri in fraudem et suum praejudicium; sciunt enim certo ex synodis Buscoducensibus jam pridem praelo commissis territorium Ravensteynense esse subjectum episcopo Buscoducensi.

---

¹⁾ Wolfgang Willem van Paltz-Neuburg.

17. Rex Catholicus nunc vel non potest vel non audet praesentare Suae Sanctitati novum episcopum Buscoducensem propter pacem cum Statibus initam. Sua Sanctitas posset absque ulla praesentatione constituere novum episcopum vel unum vicarium generalem pro episcopatu Buscoducensi in particulari, aut etiam aliquem episcopum ex vicinioribus creare temporalem administratorem episcopatus Buscoducensis, nimirum usque ad beneplacitum Sedis Apostolicae, idque propter certas causas. Nihilominus confidimus de prudentia Sanctissimi Domini Nostri, quod in hisce et similibus negotiis nihil innovabit aut ordinabit in praejudicium episcopatus vel capituli cathedralis Buscoducensis, antequam desuper audiverit ipsum capitulum, quod in nulla re hactenus defectuosum fuisse convinci poterit.

18. Sanguineis lachrymis deplorandum est, quod episcopatus Ruremundensis tanto tempore, videlicet per 12 annos continuos aut plures, caruerit episcopo¹⁾; tum quia ibi vix habent ullas personas idoneas ad regendum, tum quia disciplina ecclesiastica prorsus collabascit tam in clero quam in populo, tum quia fides catholica in quibusdam locis dioeceseos istius periclitatur. Et desuper monui acriter Rev. D. vicarium generalem archiepiscopatus Mechliniensis, qui fuerat aliquando nominatus a rege Catholico ad episcopatum Ruremundensem²⁾, sed ipse renuntiavit.

19. Cum Revmus D. Stravius internuntius apostolicus ad me miserat publicandam primam bullam contra Augustinum Janssenii³⁾, ego per litteras rogavi, an non possem semel perlegere? Item, ad cuius manus deberent libri deferri et an debeant comburi? Sed nihil responsi ab illo accepi et ideo non legi.

20. Ophovius episcopus, a me consultus de anticipanda comunione paschali hac tempestate, respondit Ill. mum D. nuntium apostolicum a se consultum ordinasse, ut potius differretur quam anticiparetur, conformiter decreto Concilii Lateranensis in cap. Omnis utriusque sexus⁴⁾. Et ideo episcopus extendit tempus usque ad Pentecosten pro locis invasis ab hostibus fidei nostrae.

21. Idem consultus, an christifideles possint jam lucrari indulgentias concessas visitantibus templa regularium et similes,

1) Van 24 Febr. 1639 — 10 Aug. 1651.

2) Henricus Calenus, in 1644 door den koning van Spanje benoemd, maar door den Paus niet bevestigd.

3) Bul van Urbanus VIII d^o 4 Maart 1642: *In eminenti*.

4) Vierde Concilie van Lateranen A^o 1215, can. 21.

etsi templa sint destructa vel catholicis occlusa, lucrari inquam in quibuscumque privatis domibus, ubi aliquis regularis ex isto Ordine aliqua divina officia celebrat in die indulgentiae, respondit se desuper consulturum Sedem Apostolicam, et non misit ullam declarationem; ego putavi non posse lucrari.

22. Itidem consultus, an missionarii apostolici, commorantes in locis dioeceseos Buscoducensis occupatis ab hostibus, possint dispensare cum personis habitantibus in locis ditioni regis Catholici nunc actu subjectis, in quibus viget publicum exercitium solius religionis catholicae, respondit similiter se consulturum Sedem Apostolicam. Ego quoque putavi non posse dispensare, quatenus sunt missionarii.

23. Denique saepe monui regulares missionarios, quod non possint absolvere aut S. Eucharistiam ministrare iis, qui proponunt contrahere postea matrimonium ritu haeretico et coram ministro haeretico tanquam ecclesiae ministro, et audiendo ministri concionem, eo quod tales habeant propositum peccandi peccato mortali, sicut illi quoque, qui obeunt munus patrini vel matrinae in baptismo a ministro haeretico ritu haeretico collato.

Haec scripsi ego Henricus van den Leemputte presbyter, sacrae theologiae licentiatius et ecclesiae cathedralis Buscoducensis canonicus graduatus, necnon episcopatus Buscoducensis vicarius generalis et aliquando vicarius generalis tempore Rev.mi D. Zoesii episcopi et temporibus Rev.morum D. D. Ophovii et Bergaigne episcoporum, et post mortem illorum sede vacante. Et omnia sub jicio judicio Sacrosanctae Sedis Apostolicae et S. Congregationis Em.morum D. D. Cardinalium, quorum manebo semper obedientissimus filius et humilissimus servus.

Propaganda. (Scritture riferite in S. Congr.), Vol. 208, f. 216—220 (eigenhandig).

(Op de rugzijde): het adres: S. Congregationi Em.^{rum} et Ill.^{rum} Dominorum, Dominorum Cardinalium a Sancta Sede Apostolica Romae praepositorum causis episcoporum, Dominorum meorum observandissimorum etc.

Van een andere hand: Relazione dello stato della chiesa di Bolduc, mandato dal signor Henrico van Leemputte, vicario generale di quella diocesi in Fiandra 1650.

Uit de eerste jaren der Zusters- Congregatie van Mgr. Zwijsen

medegedeeld door

F. VAN HOECK S. J.

In de correspondentie, die pastoor Zwijsen voerde met de Jezüieten P. Joannes Koedijk, kapelaan der St. Theresiakerk in den Haag en P. Petrus de Hasque, pastoor te Culemborg, vond ik een paar brieven, die hoofdzakelijk betrekking hebben op de eerste jaren der Zusters-Congregatie en dus wel de publicatie waard zijn ter nadere kennis dezer belangrijke stichting van Mgr. Zwijsen. Wij zien hier hoe de eerste redactie der kloosterregels ontstaan is en welk aandeel de paters Koedijk en de Hasque daarin hebben gehad, alsook welke onaangename moeilijkheden de stichting van een instituut voor doofstommen ondervond. Deze en andere bijzonderheden uit die brieven van Mgr. Zwijsen kunnen dienen ter aanvulling van de eerste hoofdstukken van de geschiedenis der Tilburgsche Congregatie, beschreven door de paters Kronenburg en Boomaars¹⁾.

De twee eerste brieven, geadresseerd aan den Eerwaarden Heer Koedijk te 's Hage, zijn niet gedateerd; uit den inhoud is echter op te maken, dat de eerste geschreven is in den herfst van 1837, de andere in den winter van 1838.

Amice.

Uwen laatsten is mij wel geworden. Ik verheug mij zulke trouwe medewerkers te hebben in de uitvoering der gods-

---

¹⁾ *De Zusters van Liefde der Congregatie van O. L. Vrouw, Moeder van Barmhartigheid*, door J. Kronenburg en Chr. Boomaars. C. SS. R. 's-Hertogenbosch, 1924.

dienstige plannen die, gelijk ik vertrouw, de Voorzienigheid mij opdraagt. Ik zal dan aan het instituut voor doofstommen werken. Ik heb bereids naar de Overste van het gesticht van liefdadigheid te Brussel geschreven. Wat het weeshuis aangaat, hiervoor ben ik bekommert; de onderneming is zo groot. Echter ik zal beginnen, doch in het kleine, met voor- eerst eenige weesmeisjes bij de Zusters te nemen en het zo langzaam tot zijne volledige bestemming te brengen. Ik vrees altijd grote zaken in eens te ondernemen daar alle grote in- rigtingen meestal uit kleine beginselen zijn ontsproten. Het doet mij plaisier dat te Amsterdam uitzigt is op geschikte personen; hieraan heb ik gebrek. Met October moet ik, be- halve Delft, 2 afdelingen aanvullen, ééne te Schijndel ¹⁾ waar 3 Zusters en ééne op het Goirke, in de tweede parochie van onze stad, waar 2 Zusters zich provisioneel zullen vestigen en onderwijs aan arme en onvermogene kinderen zullen geven. Ook gaat waarschijnlijk nog ééne naar het weeshuis van Maastricht ²⁾. Westalve ik gaarne zou hebben indien mij pater van den Boogaard ³⁾ eenige, al waaren het 4 of 5 kon zenden. Indien zij dat verkiesen kunnen zij twee en twee naar hier komen om te komen zien; ik zal voor haar logement zorgen. Ik zal u bij gelegenheid een copy zenden van den Regel. Voorlopig zal ik UEw. slechts bekend maken met het doel en de oefeningen van den dag. Het doel is: het oefenen van verschillende werken, doch deze moeten niet slechts lich- amelijk zijn maar bijzonder strekken om zielen voor God te winnen en den mensch tot zijne gelukzaligheid te brengen. De deugden der vereeniging zijn: ootmoed, zachtmoedigheid, gehoorzaamheid en liefde. De oefeningen van den dag zijn: 's morgens $\frac{1}{4}$ voor vijf uren opstaan; $9\frac{1}{2}$ gaan slapen. Alle dagen lezen het klein officie van O. L. V. 's Morgens een $\frac{1}{2}$ uur en 's avonds een $\frac{1}{2}$ uur meditatie; dit alles zooveel mogelijk in choro. Tweemaal daags, eens voormiddags en eens 's avonds, onderzoek van het geweten. Alle dagen een rozen- hoedje met de litaniën van O. L. V. en den H. Vincentius a Paulo. Ook alle dagen bijwonen van het officie van de Mis

---

¹⁾ Over het plan eener vestiging in Schijndel vind ik niets vermeld bij Kronenburg-Boomaars. In dienzelfden tijd was daar pastoor van Erp met de stichting eener Congregatie van Liefdezusters begonnen. Zie Schutjes V, blz. 650.

²⁾ Over het Weeshuis te Maastricht, zie den volgenden brief.

³⁾ Pater Joannes van den Bogaard was kapelaan te Amsterdam in de Jezuieten-statie „de Zaayer“.

als dit gevoegzaam kan geschieden. Twee uren daags uitspanning, het overige silentium. Eens in de week biechten. Driemaal in de week communiceeren. Viermaal in het jaar een buitengewone biechtvader. Alle jaren eene geestelijke afzondering van 8 dagen welke de verspreide leden ook in het moederhuis moeten bijwonen enz. enz. De beloften zijn de gewone 3 beloften. De Zuster verbind zich voor eeuwig; echter is het aan den H.E.W. Kerkoverste van het Bisdom vrijgelaten om in dringende en buitengewone omstandigheden en redenen de Zusters van hare beloften te kunnen ontslaan en weg te zenden. Ieder Zuster betaalt 200 gulden voor noviciaat en 100 gulden voor kleding; bovendien brengt zij nog een som in de vereeniging, geëvenredigt naar hare vermogens. Dit alles word naar de omstandigheden geregeld. Ieder Zuster behoudt de eigendom harer goederen, ook die zij bij erfenis bekomt; het vrugtgebruik, indien zij dit geniet, komt in de vereeniging. Na overlijden worden de goederen geerft door degenen die daar regt toe hebben, tenware men bij testament er over wilde beschikken. Tijdens haar leven kan zij over de goederen niet beschikken, tenzij met permissie der Algemeene Overste. De leden der vereeniging moeten gaan daar waar de gehoorzaamheid haar zendt en roept enz.

Ik meld U^Ew. dit om er gebruik van te kunnen maken daar waar U^Ew. dit nodig oordeelt. Later zal ik u een afschrift van den Regel zenden. Ik wenschte zeer bij u te kunnen komen maar vooralsnog is dit onmogelijk daar hier in de eerste dagen van October gevormt word en er circa 1000 van de mijne dit H. Sacrament moeten ontvangen. Ik heb den Heer van Berkel uitgenodigt om naar hier te komen; later zal ik komen. In het weeshuis te Utrecht is alles geregeld. De Zusters zullen hier aangenomen worden. Zij zullen provisioneel daar verblijven; naderhand zullen zij een voor een naar hier komen terwijl de vacante plaatsen door Zusters uit ons huis aangevuld zullen worden. De Heer Amplissimus ¹⁾ houd zich thans onledig met een reglement te vervaardigen. Gelief te zorgen dat er tegen Allerheiligen eenige geschikte personen komen. Laat ze eerst eens komen zien. Ik heb op dit oogenblik 8 novicen, doch de aanvragen om Zusters zijn zo menigvuldig dat ik er niet aan kan vol-
doen. Saluta salutandos en geloof mij T.T.

Z.

---

¹⁾ de Z.E. Heer Gjsbertus Vermeulen, Aartspriester van Utrecht.

P. S. Vergeef mijn gekrabbel want ik heb het thans zo volhanding. Onze kermis is, God zij dank, gelukkig zonder de verordening op de nacht- en avondgezelschappen te overtreden, afgelopen. Ik ben zeer ongerust er voor geweest, te meer daar er zo veele afwijkingen te 's Bosch en Eindhoven hebben plaats gehad. Ik heb de zaak zoo zacht mogelijk behandelt en daardoor heb ik gelukkig geslaagt. Zonder bijzondere toevallen zijn wij het hier meester. Het leven der Zusters is een gewoon leven. Er zijn geen vastendagen dan die der H. Kerk en Zaterdag als er geen feestdag op volgt.

Confidentieel.

Amice.

Ik moet UEw. schrijven over een zaak die mij veel bekommring baart, vooral in het vooruitzigt en die ik niet weet hoe een goed uiteinde daar aan te geven. De zaak is deze. Ik heb UEw. te 's Hage zijnde reeds mondelings gezegd hoe de Overste van het gesticht, gedrongen zijnde door het belang der Zusters, had besloten om de Zusters te Maastricht uit het weeshuis terug te roepen, tenzij men gelegenheid gaf om overeenkomstig de voorschriften der vereeniging te kunnen leven. Ik had bij gelegenheid dit aan den Heer Secretaris van H.W.H. ¹⁾ gezegt en tevens er bij gevoegd dat gewigtige redenen deze terugroeping noodzakelijk maakte, waarop hij niets of weinig antwoorde. De Overste schrijft naar Maastricht en roept de Zusters terug, echter voegt zij er bij dat het er op eenige weeken niet op aan kwam, dat zij konden blijven totdat de Directie zich van andere had voorzien. Zoodra dit te Maastricht bekend was schrijft zekere Jufvrouw aan den Heer Secretaris met verzoek om de Zusters daar te laten. De Secretaris schrijft mij dat hij die brief heeft ontvangen en dat hij mij namens H.W.H. moet communiceren dat het de uiterste wil is van H.W.H. dat er vooralsnog geen verandering gemaakt word en dat een tegenovergestelde maatregel tegen het verlangen van Z.H.W. zou zijn. Ik antwoorde op dezen brief niet aan den Secretaris maar aan H.W.H. zelve en zegde dat het voor mij onaangenaam was

¹⁾ De Hoogwaardige Heer Henricus den Dubbelden, Administrator Apostolicus van het vicariaat 's-Hertogenbosch. Na den Belgischen opstand was Maastricht van het bisdom Luik gescheiden en in 1833 den Dubbelden daarover aangesteld tot Vicaris-Generaal.

Zijn Secretaris was de E. H. Gerardus Wilmer, de latere Bisschop van Haarlem.

door den brief van den Secretaris dat besluit te moeten verneemen zonder dat Zyn H.W.H. met de redenen welke de Overste bewogen hadden bekend was gemaakt; dat alles met mijnen raad was geschied en wel om gewichtige redenen; dat de Overste volgaarne Zusters wilde geven om de weezen op te voeden wanneer zij overeenkomstig de voorschriften der vereeniging konden leven; dat in het weeshuis eene wereldsche jufvrouw de functien van Moeder waarnam en dat het zoo niet kon noch mogt blijven bestaan; dat de Overste niets gedaan had dan waartoe zij volgens den Regel, die H.W.H. zelve goedgekeurd heeft, gerechtig was en dat H.W.H. verzekert kon zijn dat zij nooit de palen die haar gesteld waren zou te buiten gaan; dat ik hoopte dat deze redenen het gedrag der Overste bij Z.H.W. zouden billijken en Z.H.W. niet zou verlangen dat de Zusters voor de oefening der liefdewerken te Maastricht zouden opgeoffert worden. Op dezen brief ontving ik geen antwoord. Toen de president van het Seminarie hier kwam om met mij naar 's Hage te gaan zeide hij dat de Secretaris met mijnen brief bij hem was gekomen en gezegd had dat H.W. Heer over den inhoud niet te vrede was. De president had hem geantwoord dat het zenden en terugroepen der Zusters zaken waren waarover de Overheid moest en ook het best kon oordeelen en dat men haar hierin mocht laten begaan. De Secretaris had hem gezegd dat H.W.H. verlangde dat alles voor eenige maanden in statu quo zou blijven totdat het nieuw opgerigt institut van den Eerw. Heer Commissaris ¹⁾ te Maastricht bekwame Zusters zou hebben om de weesmeisjes te leeren. Om alle onaangenaamheden voor te komen schreef de Overste naar Maastricht dat de Zusters tot nader order zouden blijven. Toen ik den president alles had uitgelegt zeide hij dat men dezerzijds aldus handelende voorzichtig deed; hij zou H.W.H. hierover spreken en breedvoeriger alles zeggen. Eergisteren ontving ik eenen brief van H.W.H. waarin hij schrijft dat hij de Zusters beschouwt als Liefdezusters en dat Vincentia ²⁾

¹⁾ De E. H. Paulus van Baer, uit Eindhoven, sinds 1826 pastoor te Waalwijk, werd in 1836 aangesteld tot pastoor der Sint-Servaaskerk en tevens tot „Geestelijk Commissaris voor de stad Maastricht”. Hij heeft een belangrijk aandeel gehad in de stichting van de „Congregatie der Liefdezusters van den H. Carolus Borromaeus”.

Zie *Publications de la Société historique dans le Limbourg*. Tome LXIII (1927).

²⁾ Zuster Vincentia van Deursen uit den Haag, in 1833 te Tilburg in de Congregatie getreden.

niet mag vertrekken voor en aler zij door eene Zuster, die zoo bekwaam is als zij, uit het gesticht van den Commissaris kan vervangen worden en die zijn er nog niet, en voegt er bij: *ik wil mij zelve niet bestempelen als eên Kerkvoogd à la suite*. Wat deze uitdrukking beteekent kan ik niet gissen. Mogelijk bedoelt hij het geschil hetwelk er bestaat tusschen het Vicariaat en den Commissaris.

Nog eene andeze zaak van denzelfden aard. UEw. is de eerste geweest die het plan geoppert heeft om ook de Zusters zich te laten toewijden aan het onderwijs van doofstommen en blinden. Twee Zusters hebben zich naar Brugge begeven om in het institut van den Eerw. Heer Carton de methode te leeren. Er bestond reeds te Gemert een institut voor doofstommen, hetgeen zekere geestelijke van Beek ¹⁾, vroeger kapelaan van H.W.Heer, toen deze pastoor te Gemert was, begon. Dit gesticht was voor particuliere rekening van den Heer van Beek en was in geene betrekking met het kerkelijk gezag. Zodra het bekend wierd dat ook de Zusters hier het onderwijs zouden beginnen, geraakte van Beek in beweging en vervoegde zich bij de Kerkvoogden om zijn institut onder hun gezag te stellen en alzo tegen concurrentie gewaarborgt te worden. Dit alles gebeurde toen onze Zusters reeds lang naar Brugge vertrokken waren. Men had eerst het plan gemaakt om in Noord-Brabant een institut voor doofstommen op te rigten. Men zou een huis bouwen waar van Beek de jongens en onze Zusters de meisjes zouden onderwijzen. Hiervan kwam niets en op aanraaden mijner vrienden wilde ik ook niet onze Zusters met van Beek in betrekking brengen. De opinie is geheel tegen dien Heer; zelfs de president van het Seminarie heb ik te 's Bosch aan de tafel hooren zeggen dat niemand meer tegen van Beek was als hij. Later zou men de meisjes hier plaatsen en de jongens bij van Beek en men zou een lijst van inteekening in de vicariaten laten rondgaan om de arme meisjes daaruit te onderhouden. Dit lieten wij ons welgevallen en de meisjes zouden voor een geringe prijs, dat is 60 gulden minder als men in het pensioaat van Van Beek betaalde, hier kost en inwoning en onderwijs genieten.

---

¹⁾ De E. H. Martinus van Beek, uit Son, sedert 1821 kapelaan te Gemert, was in 1828 begonnen met de opvoeding van vier doofstomme kinderen. Het getal steeg na eenige jaren tot boven de dertig. In 1840 werd de stichting uit Gemert overgebracht in de gebouwen van het oud Seminarie Herlaar te St. Michiels-Gestel en is sindsdien herbouwd en uitgegroeid tot het grootste Instituut van ons land.

Hiermede nam van Beek geen genoegen en er verscheen een artikel in de Uitspanningslectuur ¹⁾ waarin het institut van Van Beek hoog verheven werd en men te kennen gaf dat het niet schoon zou zijn om hem nu los te laten. Hierop ging de Secretaris naar Gemert en onderhandelde met van Beek en wel met dat gevolg dat H.W.H. besloot een colecte te laten doen en de jongens en meisjes provisioneel bij van Beek te laten op dezelfde voet als van ouds; het kostgeld enz. werd bepaald op 180 guldens jaarlijk, behalve de kleding, en het institut bleef voor particuliere rekening van Van Beek. Toen H.W.H. kort daarna met den Secretaris hier kwam, gaf hij mij hier kennis van maar voegde er bij dat, daar de Zusters nu hier begonnen en kosten gemaakt hadden om het onderwijs te leeren, hij hier 6 meisjes zou plaatsen. Ik antwoorde dat daar men van het eenmaal vastgestelde plan afging, ik liever had dat deze 6 dan ook bij van Beek zouden gezonden worden, doch dat wij in alle geval het institut zouden beginnen en vrijheid behielden om aan te nemen die men zou goed vinden. Dit werd volmondig goedgekeurt en de Secretaris voegde er bij: mettertijd komen zij toch alle hier. Ik betuigde dat bij de Zusters geen andere bedoeling bestond dan ongelukkigen te helpen en dat wanneer het er ooit toe kwam dat er een institut voor rekening der gezamenlijke Kerkvoogden van Noord-Brabant werd daargesteld, wij ons alle opofferingen zouden getroosten die het belang dier instelling vorderde. Op hetzelfde oogenblik dat dit alles voorviel ²⁾ teekende H.W.H. de goedkeuring van den Règle fondamentale der Congregatie en gemagtigde mij die in de Vereeniging in te voeren en de bijzondere statuten volgens art. 31 voor te schrijven. Artikel 31 houdt in dat de Statuten voorgeschreven zullen worden door den H. E. H. Kerkoverste of door iemand die van zijnentwege daartoe *schriftelijk* gemagtigd is; daardoor zijn de statuten van kracht zonder nadere approbatie van den Kerkvoogd. In de missive welke naar Rome met dien Regel opgezonden is, maakt H.W.H. melding van het onderwijs voor doofstommen en zegt: *Surdo mutorum operum navare intendunt*. De volgende week zal ik UEw. alle stukken zenden om des te beter over een en ander te kunnen oordeelen. Middelerwijl geschiede de

¹⁾ Een uitgave van katholieke lectuur, in 1836 begonnen onder leiding van Le Sage ten Broek.

²⁾ Dit had plaats den 4^{en} Mei 1838. Kronenburg-Boomaars, o. c. blz. 36.

uitrekening voor de doofstommen en als men die gemeenten uitneemt waar arme doofstomme kinderen waren, is de opbrengst niets beduidend. Te 's Bosch, waarvan de grootste som mocht komen, heeft men circa 160 gulden gegeven; te Eindhoven weinig of niets genoegzaam; in Tilburg nog geen 20 gulden. Waaruit blijkt dat de publieke opinie geenzins gunstig voor het institut te Gemert is. Sommige pastoors hebben er de schaal voor in de kerk laten gaan en vele hebben er volstrekt niets aan gedaan. Het institut ging nu hier met October l.l. beginnen. Zekere pastoor verzocht om een meisje van zijne gemeente bij de Zusters te willen opnemen voor het onderwijs; het was van boere afkomst en de menschen zouden circa 50 gulden jaarlijks kunnen betalen, hetgeen dan hier aangenomen wierd. Eer het hier was en zodra de Secretaris hiervan berigt kreeg, schreef hij aan den pastoor dat wel is waar iedereen vrij stond om de kinderen te zenden waar men verlangde, doch dat men altijd in aanmerking moest nemen dat het institut van Gemert het institut van H.W.H. was en dat H.W.H. ook voor 50 gulden dat kind zou houden en laten onderwijzen. Nu kwam reeds de aap uit de mouw en dit gaf mij stof om te oordeelen hoe opregt de woorden van den Secretaris kort te vooren waren geweest: dat het ieder vrij stond de kinderen te zenden waar men wilde en dat het mettertijd toch alles hier zou komen. De pastoor antwoorde dat de ouders van het kind van de publieke collecte niet wilden genieten en het kind kwam hier. Ik heb den Heer Secretaris dit by gelegenheid doen opmerken, waarop hij met zijne gewone vlejende manier van doen zo goed mogelijk eene tournure gaf.

Zodra mij de magt gegeven was om de statuten voor te schrijven, hield ik mij onledig om dezelve in orde te brengen. Ik raadpleegde mijne ondervinding en eenige schrijvers, vooral de statuten van de Barmhartige Zusters te Munster, opgerigt en uitgegeven door den H.E.H. aartsbisschop van Keulen, thans gevangen te Minden ¹⁾, welke instelling met de onze de meeste overeenkomst heeft. Deze statuten wierden langzamerhand in de vereeniging ingevoerd. De uitbreiding der vereeniging en vooral om eenheid te bewaren tusschen de leden en opdat ieder een exemplaar zou hebben om daardoor beter hare pligten te kunnen betrachten, den geest der ver-

¹⁾ Mgr. Von Droste Vischering, die zich energiek verzet had tegen de wetten in zake gemengde huwelijken, werd in den avond van 20 November 1837 heimelijk uit zijn paleis ontvoerd en geïnterneerd in de vesting Minden,

eeniging eigen te maken en alzo het doel der vereeniging beter te bevorderen, deden mij besluiten dezelve voor de vereeniging te laten drukken. Omdat ik mijzelf ten zwakke om dit alles op mijn eigen oordeel te doen, besloot ik tevens dezelve tot mijne geruststelling aan Z.H.W. te zenden, hoezeer dit geenzins in de magt welke mij tot dat einde gegeven was vereischt wierd. Het eerste vel druks, hetwelk genoegzaam geheel uit de Statuten van Munster ontleent was, zond ik naar Z.H.W. op. Dit bleef op den Ruwenberg liggen en na circa 4 weken gewagt te hebben en de tusschenkomst van den president ingeroepen te hebben om die terug te krijgen, kreeg ik die eergisteren terug. In de aanvang stond er dat het doel der vereeniging is: de heiligmaking der leden door het oefenen der christelijke volmaaktheid en elk hulpbehoevend bijstand te verleenen door het oefenen van verschillende liefdewerken, als het leeren van arme kinderen, het opvoeden van weezen, blinden, doofstommen, het verplegen van enz. H.W.H. schreef mij dat hij de Statuten gewijzigd terug zond en dat hij dan eerst zijn gevoelen zou uiten wanneer alles hem vertoond of gezonden zoude zijn. Er welke waren nu de wijzingen? Behalve eenige gramaticale wijzingen had men bij het woord doofstommen de restrictie gevoegd: *Zonder het minste praejudicie van het diocesaan gesticht*. Hieruit bleek het mij ten duidelijkste dat men de bedoeling had om het institut voor doofstommen alhier, is het niet op het oogenblik dan toch later te vernietigen. Ik wist niet wat hiermede moest gedaan worden. Om het zonder die restrictie te laten drukken, durfde ik niet en wanneer ik het zo uitgaf schreef ik mijn eigen vonnis. Na rijpe overweging schreef ik aan H.W.Heer dat het mij vergunt zou zijn Zijn H.W. op te merken dat de Regel, welke ter goedkeuring naar Rome was opgezonden, inhield dat het doel was de oefening van liefdewerken, zonder uitzondering te maken; dat Z.H.W. in de missive naar Rome juist van alle die liefdewerken gewaagd had die in de Statuten waren uitgedrukt en dus ook van het onderwijs voor doofstommen; westhalve naar mijn oordeel de restrictie „zonder het minste enz.” strijdig was met den Regel, daar Art. 31 inhoudt dat de Statuten overeenkomstig den Regel moeten zijn; dat door die restrictie de Zusters het onderwijs voor doofstommen zouden moeten staken, daar het onderwijs, voor hoe weinig kinderen ook, altijd beschouwt kon worden te strekken tot praejudicie van een ander institut waar hetzelfde

onderwijs gegeven wordt en eensgelijk een nieuw opgerigt pensioonaat altijd strekt tot praejudicie van een ander hetwelk reeds bestaat; dat toch verre van mij het vermoeden was dat dit de bedoeling van Z.H.W. zou zijn, daar het belang hetwelk Z.H.W. in den bloei der Vereeniging stelde, zo ook zijn aanbod om hier eenige kinderen te plaatsen, en zijn verzekering dat ieder vrijheid had om te gaan waar hij wilde, mij geheel gerust stelde; dan dat men in het daarstellen van Regelen voor instellingen altijd in het oog moest houden het „les hommes passent et les institutions restent” en dat het wel zou kunnen gebeuren in het vervolg van tijden dat men andere liefdadige gestichten, waarin dezelfde liefdewerken verrigt worden als hier, diocesaan maakte en op dezelfde restrictie maakte gelijk voor de doofstommen, waardoor het doel niet alleen maar de geheele instelling noodwendig moest vervallen; dat de statuten weldra gedrukt wierden, reeds gedeeltelijk schriftelijk en gedeeltelijk door gebruiken in de vereeniging waren ingevoerd; dat men met het drukken alleen bedoeld had om de Zusters in de gelegenheid te stellen zich daarnaar beter te kunnen gedragen en het doel der vereeniging te bevorderen. Daar Z.H.W. in zijn missive schrijft dat dan eerst het oordeel over de statuten geuit zal worden wanneer zij allen vertoont zullen zijn en men aldus tot dat tijdstip zal moeten wachten eer men wete of de reeds aan de goedkeuring van Z.H.W. gezonden al of niet de goedkeuring van Z.H.W. wegdragen, heeft de Overste, na alles met mij in overweging genomen te hebben, besloten de uitgave op te houden, daar het verlies nog klein is daar nog van geen drie vellen de letters bij den drukker gezet zijn. Hiermede heb ik geëindigd en den brief op de gebruikelijke wijze gesloten zonder iets meer, zonder van het geval van Maastricht te gewagen. Of en welk antwoord hierop zal komen weet ik niet.

Zie daar, vriend, de geheele zaak. De volgende week zal ik u een en ander zenden opdat UEw. au fond kan oordeelen. Ik moet UEw. bekennen dat mij die contradictien zeer grieven daar ik ze van die zijde niet kon verwagten, te meer nog daar het te voorzien is dat bij eventueele verandering geene beterschap in deze te hopen is, daar de president mij gezegd heeft dat de Secretaris H.W.H., bij overlijden van dezen, zou opvolgen ¹⁾. Het is niet H.W.H. die dit alles uit-

¹⁾ Niet Secretaris Wilmer, maar pastoor Zwijsen zelf is de opvolger geworden van Mgr. den Dubbelden.

werkt maar de Secretaris. De Voorzienigheid leeft intusschen! In de eerste jaren heeft men zich volstrekt met de zaak niet bemoeit, dan, zodra zij aanzien heeft gekregen en vastheid, heeft men er zich willen indringen. Wat mij betreft wil ik volgaarne mijne bemoeijenissen aan hun afstaan die ze ambitioneren, dan ik voorzie dan niets als verwarring.

Ik hoor dat er op dit oogenblik nog een zaak aanhangig is welke zwaarwigtiger voor de gevolgen is. De Kerkvoogden hebben altijd, wanneer een witte pastorij openviel, aan de Heeren van Tongerlo gevraagd of zij ze konden aanvullen, waarvan zij dan voor die keer afstand deden. Dit heeft H.W.H. ook altijd gedaan. Dan, in laatstleden zomer, bij het overlijden van den Tongerlooschen pastoor van Moergestel ¹⁾, heeft men de pastorij dadelijk aangevuld zonder die kennisgeving, niettegenstaande de abdij sedert in Belgie hersteld was, en Rome, in een gelijk geval in de Baronie van Breda, beslist had dat de Heeren van St. Bernard de pastorij moesten hebben. De prior van Tongerlo heeft van de promotie van H.W.H. geappelleerd naar Rome. Spreekt met pater Elsen ²⁾ over een en ander en laat mij eens weten hoe ik mij moet gedragen. Wanneer die bemoeijenissen gelijk met de zaak van Maastricht doorgaan, dan weet ik niet wat er van moet worden. Dan word de geheele werking verlamt. Ik heb het pakje van Van Elsen, daags na mijne terugkomst, met gelegenheid naar Belgie verzonden. De volgende week de stukken. Verschoon mijne langdradigheid. Vale.

Vrijdag.

t.t. J. Zwijsen.

Ik zend u hierbij het afschrift van den brief naar Rome en den Regel gelijk hij goedgekeurd is geworden. *Houd een en ander voor u en P. Elsen*; echter wanneer dit geraadzaam kon zijn, kan UEw. of pater Elsen Mons. A. ³⁾ in confidentie met een en ander bekend maken, zonder nogtans dat dit door mij verlangd is; u zou dit raadvragerwijze kunnen doen. UEw. weet ook dat de Vereeniging door eene notarieele acte eene legale existentie heeft en dat zij in alle opzichte de bescherming van het gouvernement geniet en

¹⁾ De E.H. Hieronymus Pessers, laatste der kanunniken van Tongerlo in de pastorie van Moergestel.

²⁾ P. Gerardus Elsen, pastoor der St. Theresiakerk in den Haag.

³⁾ Waarschijnlijk de Vice-Superior der Hollandsche Missie Mgr. Antonius Antonucci.

vooral van den prins van Oranje, die nog onlangs een schoon geschenk, bestaande in een kunstig ijvoire crucifix, aan hetzelfde heeft gedaan. Allen die den Secretaris in het klein en het groot Seminarie gekent hebben als hunne Superior en Professor zijn zijne vrienden niet. De President verklaarde mij zelfs dat het geen wonder was dat het Wilmer altijd gedaan had en mijne twee kapelanen, die onder hem in het Klein Seminarie gewoont hebben, zeggen dat hij destijds reeds niets van de studenten gezien of bemint wierd. Ik vrees dat mijn wijtlopige brief UEw. zal verveelen. Ik heb u met benevens pater Elsen met alles bekend willen maken om des te beter over de zaak te kunnen oordeelen. Te Eindhoven is alles, zo met den Deken als burgers in twist; in mijne naburige gemeente Goirle heeft er eene verschrikkelijke twist plaats gehad tusschen den pastoor en gemeentenaren, welke nog niet geëindigt maar slapende is, en ik vermeen dat de handelingen van het . . . hiertoe aanleiding hebben gegeven of ten minste had kunnen voorkomen. Ik schrijf UEw. dit niet als eene beschuldiging tegen H.W.H. maar om te doen zien wat de vereeniging te wachten heeft wanneer men, tegen den Regel in, de handen aan de Congregatie zal slaan. Al hetgeen ik voor de vereeniging van het Vicariaat heb bekomen, is gegeven bij bijzondere gelegenheden wanneer men mijne bijzondere diensten nodig had, waarvan ik dan gebruik maakte ¹⁾).

Ik verzoek spoedig antwoord hoe in een en ander met de vereeniging gehandelt behoort te worden. UEw. moet in aanmerking nemen dat de brief naar Rome dateert van den 26^{en} Junij 1838 en dus eene goedkeuring inhoud van de administratie tot dien tijd toe.

Het duurde geruimen tijd eer Rome de Regels definitief goedkeurde. In Juni 1838 waren ze in handen gesteld der Congregatie van de Propaganda en in 1841 was er nog geen antwoord op gekomen. Bij den aanvang van dat jaar stuurde pastoor Zwijsen nogmaals een afschrift van den Regel naar Rome en ontving in Augustus een schrijven met het teleurstellend bericht dat voorloopig nog geen approbatie kon worden verleend al verdiende de Stichting allen lof. Eenige

---

¹⁾ Hier zijn twee regels onleesbaar gemaakt.

maanden later, den 14^{en} Januari 1842, werd pastoor Zwijsen tot Bisschop benoemd. Daar de Propaganda ook eenige wijzigingen in den Regel had voorgesteld, richtte Mgr. zich tot zijn vriend pater de Hasque en verzocht hem „om de veranderingen, overeenkomstig het rescript van Rome, te willen maken. UEW. behoeft die alleen in het kort op den kant aan te stippen. Ik zou hiermede gaarne spoed maken ten einde de goedkeuring te erlangen.”

Pater de Hasque voldeed aan dien wensch en ontving den 19^{en} Januari 1843 een dankbrief: „Ik bedank UEW. vriendelijk voor de diensten aan onze Congregatie bewezen en de moeite die U heeft gelieven te nemen voor de geheele nieuwe redactie. Het geheel bevalt mij zeer, doch ik moet UEW. eenige aanmerkingen maken die ik gaarne spoedig door U zag opgelost.” Die aanmerkingen betreffen hoofdzakelijk de geloften en het beschikken over goederen. Bij decreet van 16 Maart 1844 werd de Regel eindelijk goedgekeurd.

NOOT VAN DE REDACTIE.

In bovenstaande brieven van pastoor Zwijsen komt ook de stichting van een Instituut voor Doofstommen ter sprake, hetwelk Zwijsen, op initiatief van den Jezuet, pater Koedijk, (blz. 200) aan zijne Zusters wenschte toe te vertrouwen. Dat kruiste de plannen van den Gemertschen conrector Martinus van Beek, die een gelijke stichting reeds met succes was begonnen, en deze ook verder heeft weten te doen slagen, zoodat hij aldus de grondlegger is geworden van het zoo bloeiende Instituut voor Doofstommen te St. Michielsgestel.

De voorstelling van zaken en beoordeeling van personen in deze brieven geeft de persoonlijke meening van Zwijsen weer, en nu is het goed mogelijk, dat hij zich in een of ander opzicht daarin vergist heeft, en zelfs door een al te sterk partijkiezen voor eigen plan onbillijk is geworden tegenover anderen. Mgr. A. Hermus, de tegenwoordige Directeur van het Instituut voor Doofstommen te St. Michielsgestel, deelde welwillend mede, o. a. dat de stichting van v. Beek voor een zeer groot deel te danken is aan het initiatief van Mgr. H. den Dubbelden zelf, toen deze nog pastoor-deken van Gemert was. In 1837 en 1838 stond het Instituut (Zwijsen betitelt het ook ten onrechte als pensioonaat) reeds onder het gezag van de diocesane overheid.

Uit de brieven blijkt trouwens duidelijk, dat v. Beek voor zijne inrichting op den steun van Mgr. den Dubbelden kon rekenen. Uit de oudste kas-

boeken blijkt tevens, dat het grootste deel van de leerlingen, door v. Beek tusschen de jaren 1835 en 1838 opgenomen, daarvoor niets betaalde. slechts voor zes van de dertig werd een vergoeding van honderd gulden of hooger gegeven. In deze en mogelijk andere punten is de meening van pastoor Zwijzen derhalve te corrigeeren.

Hoe Mgr. Zwijzen toch het werk en den persoon van v. Beek gewaardeerd heeft, trad duidelijk aan het licht, toen v. Beek op hoogen ouderdom te Antwerpen, waar hij ook aan het hoofd van een Doofstommeninstituut heeft gestaan, ziek werd en in behoeftige omstandigheden kwam te verkeeren. Zoodra dit aan Mgr. Zwijzen door bemiddeling van den directeur Th. Slits was ter oore gekomen, gaf hij dezen last zich naar Antwerpen te begeven, en maatregelen te nemen, dat v. Beek verpleging en verzorging zou vinden.

Slits trof den kranken grijsaard in een ziekenhuis en stelde hem in kennis met de opdracht, die hij op last van Mgr. Zwijzen kwam uitvoeren. Naast woorden van groote dankbaarheid, welke hij verzocht aan Mgr. over te brengen, uitte hij ook zijn volle tevredenheid over zijn toestand. „Zeg ook aan Mgr.’, zoo sprak hij, „dat ik het in heel mijn leven niet zoo goed heb gehad, als thans, ik word hier bediend en verzorgd als een prins, materieele hulp heb ik daarom niet noodig”. Den 14^{den} October 1872 overleed van Beek na een zeer werkzaam en verdienstelijk leven in den ouderdom van 82 jaar.

Altaren, Beneficiën en Geestelijkheid der voormalige Parochiekerk van Helmond

door

A. M. FRENKEN, pr.

In dit artikel zijn bij bronverwijzing de navolgende afkortingen gebruikt: Coppens = Nieuwe Beschrijving van het Bisdom van 's-Hertogenbosch (door J. A. Coppens); Schutjes = Geschiedenis van het Bisdom 's-Hertogenbosch (door L. H. Ch. Schutjes); Welvaarts = Levensschets van H. J. Beugels (door Th. I. Welvaarts; 1880); Handb. = Handboekje v. d. Zaken v. d. R. K. Eeredienst, jg. 6 (1852); Jaarb. = Aug. Sassen's Jaarboekje 1890; B. B. = Bossche Bijdragen; R. A. B. = Rijksarchief Brussel; A. B. = Archief Bisdom 's Bosch (Helmond); H. A. H. = Huisarchief van Helmond; A. A. P. = Archief der abdij Postel; Reg. Past. Helm. = Registrum Pastoratus Helmondani, aangelegd omstreeks 1645 door den pastoor van Helmond Petrus Willemaers en berustend in A. A. P.; Prot. = Protokol der Schepenen van Helmond in het rijksarchief te 's Bosch; Rol = Rol der Schepenen van Helmond, in datzelfde archief berustend, en A. D. R. = Aartsdiakenale Registers van Kempenland, waaruit ons door den Z^Eerw. Heer G. C. A. Juten, pastoor te Willemstad, met groote bereidwilligheid afschriften werden verleend betreffende de parochiekerk van Helmond ¹⁾.

¹⁾ Genoemde pastoor is voornemens de door hem gemaakte afschriften uit bedoelde registers met betrekking tot het dekenaat Woensel (waaronder ook de parochie Helmond behoorde) in hun geheel uit te geven, evenals hij reeds deed met betrekking tot het dekenaat Hilvarenbeek; zie *Taxandria* jg. 26 blz. 72 e. v.

Voor zoover onze bronnen niet bij den tekst van ons artikel zijn aangehaald, hebben wij onze gegevens ontleend aan vermeld Reg. Past. Helm., aan de H. Geestrekningen, de kerkrekningen en eenige losse stukken in het gemeente-archief van Helmond en aan H. A. H., No 120.

Onze mededeelingen zijn hoofdzakelijk bedoeld als eene aanvulling en verbetering van hetgeen over de altaren en beneficiën der voormalige parochiekerk van Helmond te lezen staat in vermeld Jaarb. blz. 259 e. v. ¹⁾.

Vóór 1648 bestonden in de voormalige parochiekerk van Helmond behalve het hoofdaltaar van St. Lambertus nog deze 14 andere altaren ²⁾: van den H. Geest en het H. Sacrament; van O. L. Vrouw; van St. Nicolaas en St. Hubertus; van St. Salvator of den Naam Jezus en St. Hubertus; van St. Leonardus en St. Cornelius; van St. Catharina, Agatha en Barbara; van St. Jan Baptist ³⁾; van St. Peter en Paulus; van St. Anna; van het H. Kruis; van O. L. Vrouw-Presentatie, St. Joachim en St. Jozef; van O. L. Vrouw van Zeven Weeën; van St. Antonius, Sebastianus, Romboud en Genovefa; van de H. Drievuldigheid.

I. Het Hoogaltaar en het Pastoraat.

De voormalige parochiekerk van Helmond stond oudtijds onder het patronaat van den abt van Floreffé, doch sinds 1682 onder dat van den abt van Postel. Het pastoraat in die kerk en tevens in dier moederkerk van Rixtel, welke beide

¹⁾ Een artikel, dat door Th. I. Welvaarts onderteekend, doch, gelijk ons bleek uit een handschrift in A. A. P., eigenlijk in hoofdzaak afkomstig is van J. L. F. Donkers, indertijd leeraar aan de Latijnsche school te Helmond en gemeente-archivaris aldaar.

²⁾ In 1632 wordt gezegd, dat er alstoen in de parochiekerk van Helmond naast het hoofdaltaar van St. Lambertus slechts 13 andere altaren bestonden (A. B.); dit vindt zijn oorzaak hierin, dat het altaar van O. L. Vrouw en dat van O. L. Vrouw-Presentatie somtijds voor slechts één altaar gerekend werden.

³⁾ De zeven hier opgenoemde altaren bestonden reeds ten jare 1400 in de eerste parochiekerk (A. D. R.) en werden in 't midden der 15e eeuw naar de tweede parochiekerk overgebracht.

kerken geuniëerd waren ¹⁾, werd door genoemde abten dan ook steeds begeben aan de kanunniken hunner abdijen.

De kanonieke institutie der pastoors kwam toe aan den Ordinarius (den Bisschop), doch de presentatie en collatie van het pastoraat behoorden aan de abten, die bij vacatie van het pastoraat binnen zes maanden aan den Ordinarius een priester moesten presenteren, anders verviel het geheele recht van collatie aan den Ordinarius.

Zooals wij vroeger reeds schreven ²⁾, bestaat er reden om te veronderstellen, dat de eerste parochiekerk van Helmond, welke buiten de stad in het gehucht De Hage stond, was toegewijd aan O. L. Vrouw. Het hoofdaltaar, dat deze kerk (behalve de zeven hiervoren reeds vermelde andere altaren) bezat, was dan ook vermoedelijk een O. L. Vrouwe-altaar, dat met het koor dier kerk bij hare translatie in 't midden der 15^e eeuw ter plaatse bewaard bleef om tot kapel te dienen. Die translatie bestond hierin, dat eene oude kapel, binnen de stad staande, alsdan werd omgebouwd tot parochiekerk, welke werd toegewijd aan den H. Lambertus en welker hoog-altaar van St. Lambertus waarschijnlijk hetzelfde altaar was, dat reeds van ouds in bedoelde kapel vóór hare ombouwing tot parochiekerk gestaan had ³⁾.

Aan het hoofdaltaar zoowel der eerste als der tweede parochiekerk schijnt geen „beneficium simplex” (enkelvoudig beneficium) verbonden te zijn geweest. Het hoofdaltaar werd dan ook bediend door den bezitter van het pastoreel beneficium of pastoraat, t. w. door den pastoor of diens vice-curaat of plaatsvervanger.

Aan het pastoreel beneficium der geuniëerde kerken van Helmond en Rixtel was gedurende de 15^e en 16^e eeuw een last van tien Missen per week verbonden en het had deswege

¹⁾ De kerk van Rixtel deed tegenover haar filiaal-kerk van Helmond reeds ten jare 1400 ver onder in beteekenis en voornaamheid, zooals blijkt uit A. D. R.

²⁾ B. B. IV blz. 211.

³⁾ Zie over die translatie B. B. IV blz. 203 e. v.

een jaarlijksch inkomen van 40 mudden rogge, welke echter in 1593 tot op de helft verminderd waren ¹⁾).

Tot de pastoreele goederen of inkomsten behoorden voorts: een weide achter den Houtschen molen en een beemd bij den handmolen, beide onder Helmond; een hooiveld of eusel op het Hoogeind achter het kasteel van Helmond ²⁾); de groote en kleine tienden op de landerijen, gelegen tusschen de Rixtelsche, de Scariaansche en de derde of Houtsche brug onder Rixtel en Helmond ³⁾ en een klamp tienden onder Helmond buiten de Veepoort, t. w. in de Veesche akkers, in De Hage en in de Parkakkers ⁴⁾. Verder kwamen jaarlijks aan de pastorie nog toe o. a. verscheiden proeve-brooden van ingezetenen van Rixtel en nog eenige inkomsten vanwege het Sacramentslof, den wijwater-zegen en het zondagsgebed in de kerk van Helmond ⁵⁾).

De verplichtingen, welke de pastoors te vervullen hadden, hebben wij vermeld in B. B. VIII blz. 89 e. v. Lijsten der pastoors van Helmond vindt men in Schutjes IV blz. 123 e. v. en in Welvaarts blz. 113 e. v. Wat betreft de pastoors vóór 1648 werden bij de samenstelling dier lijsten blijkbaar benut „Pastorum Helmondensium aliquot nomina ex litteris authenticis excerpta” ⁶⁾ en een Extractum ex Obituali Floreffensi” ⁷⁾; deze beide bronnen echter spreken elkaar op verschillende punten tegen en vermelden veel foutiefs.

¹⁾ A. D. R.; Schutjes IV blz. 117 en 765.

²⁾ Op dit veld, dat met een gracht omgeven was, had oudtijds hoogstwaarschijnlijk de eerste pastorie van Helmond gestaan.

³⁾ Deze tienden werden tegen het einde der 16e eeuw jaarlijks door den pastoor verpacht voor 40 gl., 100 pond boter en 11 mud koren.

⁴⁾ Deze klamp bracht tegen het einde der 16e eeuw jaarlijks 170 gl. op en in het midden der 17e eeuw 400 à 600 gl.

⁵⁾ Zie B. B. VIII blz. 95 e. v. In 1786 had de pastoor deze inkomsten voor ieder overleden persoon, staande op het Zondagsgebed, jaarlijks 6 st. voor de bediening van een zieke 6 st., voor de toediening van een doopsel 6 st., voor de inleiding eener kraamvrouw 6 st.; van elk huwelijkspaar voor hun trouwen 1 gl. 5 st.; voor een gezongen mis 12 st.; voor een gezongen mis met uitvaart 13 ct.; voor een gelezen mis 8 st.; bovendien had de pastoor in dien tijd de offers van de communicanten en bij de uitvaarten en jaarlijks een eieromgang (A. B.).

⁶⁾ Voorkomend in Reg. Past. Helm

⁷⁾ A. A. P.

In meer betrouwbare bronnen vinden wij als pastoors vermeld:

Ransinus, investitus der kerken van Rixtel en Helmond, 1276 en 1300, als wanneer hij stierf; in 1276, toen tusschen Hertog Jan van Brabant en Waltherus Abt van Floreffe een geschil bestond over het patronaatsrecht der genoemde kerken, werd het pastoraat aan Ransinus betwist door den priester Godefridus, burger van Helmond en zoon van Arnoldus gezegd Vrint, die door den Hertog als pastoor was voorgedragen; voordien had Ransinus een mededinger naar het pastoraat van Rixtel en Helmond gevonden in zekeren IJwan, zoodat Ransinus reeds vóór 1276 pastoor geweest zal zijn ¹⁾).

Reinerus, kanunnik der abdij van Floreffe, die op 13 Dec. 1300 in plaats en na doode van Ransinus door Hugo Abt van Floreffe aan den Deken van het Concilie van Woensel werd voorgesteld ter institutie ²⁾).

Laurentius de Orpio, 1341 en 1358; in eerstgenoemd jaar bestond een geschil tusschen hem en Arnoldus gezegd Stame-lart over het recht van voordracht voor het Lieve-Vrouwe-altaar in het gasthuis van Helmond blijkens een charter van 21 Dec. 1341; blijkens een ander charter leefde vermelde pastoor nog 14 Maart 1358 ³⁾); hij had een natuurlijke dochter Lijsbeth en een natuurlijken zoon Godert, die priester was ⁴⁾).

Henricus, vermeld in een register van Hertogelijke cijzen uit 1380 ⁵⁾).

Godefridus, 1391 ⁶⁾); hoogstwaarschijnlijk dezelfde als die omstreeks dienzelfden tijd genoemd wordt *Goyard gezegd Coyert*.

¹⁾ Krom en Sassen, *Oorkonden betreffende Helmond* N° VI; volgens Welvaarts blz. 114 wordt Ransinus, pastoor van Helmond, in 1274 vermeld onder de benaming van plebaan; in het vermelde „Extractum ex Obitu Floreffiensi” heet het, dat de kerk van Helmond volgens sommigen eene plebanie was.

²⁾ Charter in A. A. P.

³⁾ Beide charters in A. A. P.

⁴⁾ H. A. H. N° 335 f° 22r.

⁵⁾ R. A. B., *Chambres des Comptes* N° 45086.

⁶⁾ H. A. H. N° 671 blz. 10.

Michaël 1400—'05, die resideerde en tot coadjutor had in 1400 Petrus de Platea (van der Straten)¹⁾, in 1405 Jordanus de Heerzel²⁾.

Michaël de Barbenchon, waarschijnlijk dezelfde als voorafgaande Michaël, 1410—'15; hij stierf vóór 1 Oct. 1420 en had een natuurlijken zoon Michaël³⁾.

fr. Jan van Eyck, 1418—'31, die in 1418—'27 afwezig was en toen tot plaatsvervanger had den seculieren priester Ludovicus de Eghelmeer; hij had drie natuurlijke zonen: Cornelis, mr. Jan en Jan⁴⁾.

Vranck (Franco) Thuyns, 1436—'68, die resideerde en tot coadjutor had in 1436—'41 Erembertus (Embrecht) Roeselmans, in 1443 Gerardus de Eyke, in 1445 weder Erembertus Roeselmans en in 1459—'69 den seculieren priester Petrus Hospitis; hij had twee natuurlijke dochters: Kathelijn en Corstijn⁵⁾.

fr. Adam die Lu(we), 1469—'92, die een tijd lang Helmond verliet om te studeeren in Leuven en daarna naar Helmond terugkeerde; zijn plaatsvervanger was in 1470 Wilhelmus Joannis de Laar, die seculier priester was, en in 1473—'87 Gerardus Duyssche⁶⁾; zijn coadjutor was in 1475 Peter Zweerts⁷⁾.

Nathaniël van der Zijmen, 1496⁸⁾.

Peter Lo(e)ys, 1516—'23, die resideerde en tot coadjutor had in 1523 Henricus Nollens⁹⁾.

¹⁾ Als priester-notaris komt hij herhaaldelijk voor in de jaren 1404—'52.

²⁾ A. D. R.

³⁾ Prot. N° 215, 216.

⁴⁾ A. D. R.; Prot N° 219 (akte 16 Maart 1439), N° 229 f° 66r, N° 245 (akte 20 Aug. 1605).

⁵⁾ A. D. R.; Prot. N° 218 (akte Dinsdags na St. Bartholomeus 1436). N° 220 (akte „des Goensdaegs in die Pinxtheilichdaegen" 1443); Krom en Sassen a. w. N^o CXXX.

⁶⁾ A. D. R.; Prot. N° 227 f° 77r.

⁷⁾ Philippus van Eyck, als pastoor in 1494 vermeld door Schutjes IV blz. 123 en door Welvaarts blz. 116 vonden wij nergens anders dan in het onbetrouwbare „Extractum ex Obitu Floreffiansi".

⁸⁾ Prot. N° 227 f° 249v; volgens een nagelaten aantekening van Aug. Sassen wordt hij ook in 1495 als pastoor vermeld.

⁹⁾ A. D. R.; Prot, N° 229 f° 76r, 99v, 100r.

Adrianus Tielens van Luiksgestel, 1536—'68, die resideerde ¹⁾ en tot coadjutor had in 1537 den zooveen vermelden *Henricus Nollens*, in 1550—'56 *Johannes Gerardi de Asten* ²⁾.

Bartholomeus van Eersel aliàs *Honorius* vinden wij voor het eerst als pastoor vermeld op 30 April 1568 ³⁾; aangaande hem lezen wij ⁴⁾: „*Hic profectus Romam vices suas demandavit Philippo Boestio, s. theol. lic.*”; dezen *Philippus Boest* zien wij dan ook herhaaldelijk in 1582—'86 als deservitor optreden ⁵⁾. In October 1586 was pastoor *Bartholomeus Honorius* weer in zijn parochie te Helmond; hij stierf einde 1587 of begin 1588.

Johannes Schutteput werd als pastoor aangesteld in 1588 ⁶⁾, zooals blijkt o.a. uit een brief van den Abt van Floreffé aan *Adolf van Cortenbach*, Heer van Helmond, d.d. 13 Jan. 1588. (Zie Bijlage I).

Over de pastoors *Jasper Gellius*, 1604—'13, *Cornelius Outers* of *Outerus* (niet *Outerin* of *Outerinus*), 1613—'36, *Carolus Marbais* (ook *Mirbais* of *Mirbaix* geheeten), 1636—'44, zie *Schutjes IV*, blz. 124 e. v., *Welvaarts* blz. 119 e. v.

¹⁾ A. D. R.; losse stukken in A. A. P.; deze pastoor komt ook herhaaldelijk voor in Prot. o.a. N° 232 f° 31v, N° 235 f° 13r, 28v.

²⁾ *Jan Gerritssoen* wordt in 1547 en *Jan van Asten* in 1557 als kapelaan vermeld (Prot. N° 235 f° 13r, N° 236, akte 26 Jan. 1557).

³⁾ B. B. VIII blz. 162 e. v.

⁴⁾ Reg. Past. Helm.

⁵⁾ Op een verzoek van *Adolf van Cortenbach*, Heer van Helmond, en de ingezetenen dier stad om betere voorziening te verkrijgen in de zielzorg te Helmond en Rixtel, antwoordt hun *Giles Daischelet*, Abt van Floreffé, 20 Juni 1583, dat hij fr. *Bartholomé* heeft teruggeroepen naar zijn pastoraat en dat hij, om den Heer van Helmond en diens onderdanen tevreden te stellen, wel wil toestaan — gelijk hij ook reeds aan de regenten van Helmond geschreven had — dat fr. *Bartholomé* voor één jaar over het waarnemen der pastorie van Helmond een overeenkomst aangaat met *Ph. Boestius*, „*homme scavant et agreable à Votre Seigneurie et à voz subjectz*” (H. A. H. N° 599). Dat *Boestius* inderdaad een gunsteling van *Adolf van Cortenbach* was, blijkt wel hieruit, dat deze diens kamerhuur te Helmond betaalde (H. A. H. cijns- en gruitrekening 1589—'91) en zijn erfgenamen bij testament van 31 Juli 1594 verplichtte om hem „*t'almenteren ende onderhoudt te doene*” en wel „*in sulcker vueghen, dat hij gheen gebreck ende ljde*” (H. A. H. N° 670 blz. 681).

⁶⁾ Onze aanmerking in B. B. II blz. 110 is dus niet juist; het daar besproken accord van 1586 zal door *Schutteput* eerst in 1588 of later onder teekend zijn geworden.

Petrus Willemaers, in 1644 tot pastoor aangesteld, verliet wegens de kerkvervolging zijne parochie omstreeks September 1653; als deservitor wordt vermeld fr. Gerardus van Asten, 14 Dec. 1663—Mei 1665.

Philips Winckler ¹⁾, kanunnik der abdij van Floreffe, ontving te Roermond 12 April 1665 zijn aanstelling tot pastoor van Helmond, stierf aldaar 8 Maart 1687 en werd elders begraven ²⁾.

Georgius Spormans, kanunnik der abdij van Postel, in 1687 tot pastoor van Helmond aangesteld, stierf aldaar 19 Nov. 1689 en werd te Postel begraven.

Augustinus Kennis, als pastoor aangesteld in 1689, moest tengevolge van het verzet van den Heer van Helmond tegen zijne aanstelling op last der Hoogmogenden in October 1690 zijne parochie verlaten; 8 Maart 1698 keerde hij er als pastoor terug; naar aanleiding van den overgang der Helmondsche notarisdochter Sophia Alberts tot de Katholieke Kerk werd hij op het einde van Januari 1701 te Helmond in gijzeling gezet; na alsdan 9 maanden in gijzeling gezeten te hebben, ontvluchtte hij naar Postel, waar hij 9 April 1709 stierf. Na zijn vertrek uit Helmond in October 1690 werd de Helmondsche kapelaan Gilbertus Vincks deservitor en bleef dit tot 8 Maart 1698. Na de ontvluchting van Kennis in October 1701 werd de Helmondsche kapelaan Gerlacus Weerts deservitor; deze werd echter als zoodanig ontslagen omstreeks Juli 1702 ³⁾.

Petrus Jansen, als deservitor van pastoor Kennis aangesteld omstreeks Juli 1702, werd naar aanleiding van de bekeering der bovengenoemde Sophia Alberts tegen het einde

¹⁾ *Niet* Willemaers, zooals Welvaarts blz. 124 hem noemt.

²⁾ In December 1668 ziek zijnde, werd hij vervangen door pater Coppinius, wellicht dezelfde als pater Michaël Coppinius, die 17 Aug. 1681 te Helmond getuige was bij een huwelijksluiting.

³⁾ Hij nam geen genoegen met zijn ontslag, wyl hij door een jongeren ordegenoot (Petrus Jansen) vervangen werd en bleef zich tegen het bevel van den Abt van Postel te Helmond ophouden, maar onthield zich blijkbaar van alle geestelijke bediening; hij maakte ten eigen bate den geheelen huisraad van pastoor Kennis te gelde (A. A. P.); op 14 Febr. 1709 vertoefde hij nog te Helmond (zie Aug. Sassen, *De Protocollen der Helmondsche Notarissen* N° 233).

van 1706 te 's Bosch gevangen gezet en nagenoeg vier jaren later uit zijne hechtenis ontslagen; in dien tusschentijd deed Alypius Swinkels dienst als deservitor; op 23 Oct. 1710 kwam Petrus Jansen te Helmond uit zijn gevangenschap terug. Daar pastoor Kennis inmiddels overleden was, wendde de toenmalige Heer van Helmond aanstonds zijn invloed aan bij den Abt van Postel om Jansen's aanstelling tot pastoor van Helmond te verwerven ¹⁾, zooals blijkt uit zijn brief van 24 Oct. 1710 aan dien Abt (zie Bijlage II). In 1711 werd Jansen tot pastoor van Helmond aangesteld en hij bleef dat tot aan zijn dood 22 Jan. 1722 ²⁾.

Voor de latere pastoors van Helmond volstaan wij met te verwijzen naar de lijsten van Schutjes en Welwaarts. Slechts zij nog aangemerkt, dat na den dood van pastoor Joannes Hagelaers in 1812 de toenmalige Helmondsche kapelaan H. J. Beugels deservitor werd en dat bleef tot Juni 1815, toen hij tot pastoor van Helmond werd benoemd ³⁾.

II. De 14 andere Altaren en hunne Beneficiën.

In den aanvang van dit artikel, waar de altaren werden opgenoemd, heeft men kunnen zien, dat de meeste daarvan meer dan een Titularis hadden, dat sommige b.v. aan twee, drie, zelfs vier Heiligen waren toegewijd. Hoe dit te verklaren? Op een van deze drie wijzen: 1° Het altaar werd opgericht en gebeneficieerd ter eere van meer dan één Hei-

¹⁾ De Apostolische Vicarius Petrus Govarts had 24 Mei 1709 in de Abdij van Postel aan den Prelaat aldaar volgaarne ten gunste van Petrus Jansen, „innocenter incarcerati" (onschuldig gekerkerd), toegestaan, dat de voordracht van eenen nieuwen pastoor niet binnen den bepaalden tijd van 6 maanden zou behoeven te geschieden (A. A. P.).

²⁾ Op 17 Aug. 1714, toen de spraak ging, dat de prelaat van Postel pastoor Jansen naar de Abdij van Postel zou terugroepen, richtte de Heer van Helmond het verzoek aan dien prelaat om Jansen's pastoraat te willen verlengen of, als dat onmogelijk was, [Macarius] Heessels [supprior van Postel] tot pastoor van Helmond aan te stellen (A. A. P.).

³⁾ Zijn pastoorsbenoeming bleef zoolang uit ter oorzaak van de gevangenschap van den toenmaligen Apostolischen Vicaris Antonius van Alphen. In 1809 had Koning Lodewijk kapelaan Beugels willen verheffen tot pastoor van Aarle-Rixtel en niet tot pastoor van Helmond, zooals Schutjes IV blz. 128 zegt.

lige; dit zal b.v. zeker het geval geweest zijn met het altaar van St. Peter en Paulus. Ofwel, 2° het altaar werd opgericht en gebeneficieerd onder een of anderen Titularis, maar later werd op datzelfde altaar een tweede beneficie onder een nieuwen Titularis gevestigd. Zoo werd b.v. naast het beneficie van den H. Geest in later tijd op hetzelfde altaar nog een tweede beneficie gevestigd nl. van het H. Sacrament. Ofwel, 3° aan het altaar, opgericht en gebeneficieerd onder een of anderen Titularis, werden later onder een tweeden of derden Titularis nieuwe *officiën* verbonden, zonder dat een dier *officiën* ooit tot *beneficie* verheven werd. Naar wij gelooven, kwam dit laatste geval het meeste voor.

De benamingen der verschillende Titularissen, waaronder de beneficiën of officiën op een altaar gesticht werden, werden ook aan het altaar zelf toegekend; zoo werd b.v. het altaar van St. Leonardus, nadat het begiftigd was geworden ter eere van St. Cornelius, ook wel het altaar van St. Cornelius genoemd.

De pastoor van Helmond was van ouds de collator van alle beneficiën in de kerk aldaar met uitzondering alleen van het beneficie des H. Geestes. Moest een rector over een dier beneficiën aangesteld worden, dan was diensvolgens aan den tijdelijken pastoor het *jus presentandi* (het recht van voordracht) en aan den Ordinarius (den Bisschop of diens plaatsvervanger) het *jus instituendi* (het recht van aanstelling), doch na 1648 lieten de pastoors hun collatorschap doorgaans uitoefenen door den Abt hunner abdij. De collator moest binnen zes maanden na het openvallen van eenig beneficie zijn voordracht van een nieuwen rector bij den Ordinarius indienen; een daartoe dienend formulier is nog bewaard (zie Bijlage III).

Dengene, aan wien een beneficie werd opgedragen, heette men den rector van het beneficie, alsook den rector van het altaar (de kapel), waarop het beneficie rustte. Soms waren aan een altaar wegens het groote aantal missen, die daaraan krachtens deszelfs beneficie(n) of officie(n) geschieden moesten,

behalve een rector nog een of meer andere priesters verbonden, z.g. deservitoren of vicarissen. Dikwijls ook gebeurde het, dat de rector van een altaar ofwel slechts clericus en nog niet priester was ofwel, priester zijnde, niet te Helmond resideerde, doch elders in bediening was en dat deze dan de altaardiensten liet vervullen door een of meer deservitoren of vicarissen. Meermalen ook, dat bij gebrek aan priesters een of meer beneficiën of officiën in het geheel niet bediend werden en vacant waren of openstonden. Verschillende maatregelen werden dan ook genomen om eene betere regeling in de bediening en het beheer der beneficiën te verkrijgen, zooals blijkt uit de verordeningen van de jaren 1541 en 1568¹⁾, het accord tusschen de priesters der kerk en de regeerders der stad van 1586²⁾, de verordening van 1597³⁾, de overeenkomst van 1606⁴⁾ en de verordening van 1616⁵⁾.

Vooraf na de reductie der stad 's-Hertogenbosch in 1629 liet de bediening der beneficiën veel te wenschen over, hetgeen wellicht te wijten was aan de plakaten, welke toentertijd door de Staten-Generaal tegen het verblijf der priesters in de Meierij van 's-Hertogenbosch werden uitgevaardigd. De Heer van Helmond, de pastoor, de raad en de kerkmeesters dier stad zonden dan ook op 24 Sept. 1632 een rekest aan den Bisschop, waarin zij hem vragen te willen gelasten, dat de afwezige priesters hunnen dienst zullen „doen doen”, daar de meeste rectoren absent waren; een verbleef in Mechelen, een in Nuenen, een in Roermond, een [in Haren] bij Megen,

¹⁾ B. B. VIII blz. 158 e. v.

²⁾ B. B. II blz. 107 e. v.; de pastoor Jan Schutteput en de priesters Philippus Boestius, Judocus de Broeckhoven, Henric Joannis Jonckarts en Godefridus Arnoldi Petri vroegen bij rekest van 23 Sept. 1592 aan den Bisschop om opheffing van bedoeld accord (A. B.).

³⁾ Jaarb. blz. 279 (noot) en blz. 313; in de kerkrekening 1596—'99 lezen wij: „Item den XXII Septembris [1597], doen mijn Heer den Bisscob nae den Bosch vertrock ende de kerckmesters verstaen [hadden], dat de Bisscob den priesters hadde overgegeven de vruchten van den gevaceerde beneficiën, sijn de kerckmesters met [den notaris] Adriaen Brouwers tot den Bisscob gegaen om hem sulcx aff te vragen ende stond de Bisscob hen toe, dat de kerckmesters de vruchten noch souwen bueren anno '98”.

⁴⁾ B. B. IV blz. 241.

⁵⁾ B. B. VIII blz. 165.

een in Mierlo en een in Asten; nog nooit had men vroeger zoo iets gezien! schrijven de rekestranten; onlangs was er zelfs maar één Hoogmis geweest „tot groote oproerte ende tumulte van de voorschreven gemeynte”¹⁾).

Daar zoowel de rectoren als hunne deservitoren of vicarissen dikwijls zonder onderscheid beneficianten, kapelanen of altaristen geheeten werden en zelfs de rectoren wel eens als deservitoren werden aangeduid en waarschijnlijk ook omgekeerd, daarom is het dikwijls moeilijk uit te maken, of een bepaald altarist of kapelaan van een of ander altaar (kapel) de eigenlijke rector of wel de deservitor was.

Sommige altaristen stonden den pastoor der parochie bij in de zielzorg, doch naar onze meening werd de zielzorg hun niet verleend krachtens hun beneficie of officie aan een of ander altaar, maar was deze daarvan onafhankelijk.

De altaristen in de parochiekerk te Helmond waren meeren-deels seculiere priesters en woonden aldaar, voor zoover zij resideerden, in particuliere huizen; zoo waren er blijkens eene haardtelling ten jare 1496 vijf huizen bewoond door priesters, t.w. één bewoond door den pastoor en de vier andere door kapelanen, welke door hen als patrimoniaal goed verkregen waren²⁾. Sommige altaristen waren echter reguliere priesters; zoo woonden er in 1623 twee priesters in bij den pastoor, die van dezelfde orde waren als deze, derhalve Norbertijnen. Alleen van het St. Nicolaasbeneficie wordt uitdrukkelijk gezegd, dat het krachtens zijne stichting niet aan regulieren begeben mocht worden.

De goederen, grondrenten en inkomsten der beneficiën te Helmond werden in 1648, evenals de tienden en andere geestelijke of kerkelijke goederen aldaar, door het Gemeene

---

¹⁾ A. B.

²⁾ Verder waren er nog het huis eens priesters, dat na diens dood aan het altaar van Onze Lieve Vrouw zou toebehooren; een huis toebehoorende aan het St. Anna-altaar, bewoond door den koster, die een wereldlijk persoon was; en het huis eens priesters, die zelf buiten Helmond woonde, maar het door eene arme vrouw „om Gods wille” liet bewonen. Al deze priesterhuizen genoten vrijdom van beden.

Land aangeslagen. Daar echter de Abdij van Floreffe gelegen was buiten het gebied der Staten-Generaal, werden al hare aangeslagen goederen in de Meierij van 's Bosch bij resolutie der Staten-Generaal van 4 Sept. 1649 uit kracht van art. 43 van het vredestractaat van Munster ontslagen. Bij die resolutie werd aan genoemde Abdij alzoo ook toegekend het begeevingsrecht over de beneficiën der kerken van Helmond en Rixtel. De goederen, grondrenten en inkomsten dier beneficiën bleven evenwel aan het Gemeene Land en stonden onder het beheer van den rentmeester der Geestelijke Goederen over het tweede gedeelte van het Kwartier van Peelland. Bovendien werd het begeevingsrecht aan de Abdij toegekend onder de verplichting, dat de begeving — wilde men daarop de noodzakelijke goedkeuring der Hoogmogenden verkrijgen — geschieden moest (althans na den dood der toenmalige beneficianten ¹⁾) aan personen van den Protestantschen godsdienst. Deze genoten dan twee derden gedeelten der inkomsten van de hun begeben beneficiën, terwijl een derde gedeelte besteed werd ten behoeve van het Gemeene Land, t.w. tot steun van den Protestantschen godsdienst, tot onderhoud der Hervormde predikanten en zoo meer.

Betreffende de verdere lotgevallen der gezamenlijke beneficiën kunnen wij het volgende memoreeren:

1° De abdij van Floreffe verkocht 5 Mei 1682 aan die van Postel al hare goederen en rechten te Helmond en Rixtel, dus ook het begeevingsrecht der beneficiën aldaar ²⁾.

2° Op 10 Oct. 1714 verkocht de abdij van Postel (na voorafgaande goedkeuring der Staten-Generaal) hare tienden

---

¹⁾ Wij durven niet zeggen, of *alle* toenmalige beneficianten hunne altaar-beneficiën tot aan hun dood mochten blijven behouden; mogelijk werd met sommigen, b.v. kloosterlingen, wel een uitzondering gemaakt.

²⁾ De eindverkoop op 17 Mei 1698 werd door de Hoogmogenden 1 Juni 1698 bekrachtigd; zooals in Jaarb. blz. 286 wordt medegedeeld, droeg de abdij van Floreffe haar begeevingsrecht der beneficiën in 1681 tijdelijk op aan Johan Smits te Eindhoven (in 1676 president aldaar en rentmeester van het Kwartier van Kempenland) en daarna aan Melchior Donquers; waarschijnlijk ontvingen dezen alsdan van den abt de tienden van Helmond in ammodiate.

onder Helmond en Rixtel en het begevingsrecht der beneficiën aldaar ¹⁾ aan den Helmondschen advocaat mr. Anthony Molemakers.

3° De rentmeester der Geestelijke Goederen in het Kwartier van Peelland Martinus des Tombe deed voormelde tienden van mr. Anthony Molemakers met ap- en de-pendentiën nl. het pastoriehuis te Helmond en het begevingsrecht der beneficiën aldaar, wegens belastingschulden bij executie publiek verkoopen te 's Bosch 3 Nov. 1724 ²⁾; alsdan werden de tienden en bedoeld begevingsrecht wederom ingekocht door de Abdij van Postel, welke inkoop op 2 Maart 1725 door de Hoogmogenden werd goedgekeurd ³⁾.

4° Gedurende de tweede helft der 18^e eeuw werden de goederen der beneficiën door het Gemeene Land (den rentmeester der Geestelijke Goederen in Peelland) verkocht, voor zoover zij althans reeds vroeger niet verkocht waren, en de grondrenten, welke tot dan toe nog wegens de beneficiën betaald werden, werden afgekocht ⁴⁾; de opgebrachte kapitalen werden tegelijk met de tienden bij de bekende conventie van 5 Jan. 1800 door de Fransche aan de Bataafsche Republiek toegewezen, waarna zij gesteld werden onder het beheer van het Domeinbestuur. Intusschen had de Fransche Omwenteling het begevingsrecht der Abdij van Postel reeds totaal weggezwolgen; na 1800 zijn sommige beneficiën niet meer vergeven geworden; andere nog wel, te weten door het Domeinbestuur en later door het Ministerie.

¹⁾ Het begevingsrecht der beneficiën werd in dien tijd en later beschouwd als annex aan het tiendrecht.

²⁾ Bij de publicatie van den verkoop werden de beneficiën opgenoemd in dezer voege: „Het beneficie van den altaar van St. Anna; van den altaar van St. Pieter en Pauli; van St. Nicolaes; van den altaar van Onse L. Vrouwe; van 't H. Sacrament; van St. Catharina; van den altaar van 't H. Cruys; van den altaar van den Saligmaker; van de H. Maget Maria; van den altaar van St. Jan Bapt.; van den altaar van St. Leonardus; van St. Huijbert; van den altaar van St. Huijbert; van den altaar van de H. Drieuldighyt binnen de voorz. stadt Helmont en Rixtel”.

³⁾ Tienden en begevingsrecht der beneficiën werden 23 April d. a. v. door rentmeester M. des Tombe aan de Abdij van Postel getransporteerd.

⁴⁾ In 1793 wist de abdij van Postel niet, hoeveel de beneficiën redden, noch wie de beneficiënten waren.

Waar wij thans de altaren en beneficiën meer in het bijzonder gaan bespreken, zij opgemerkt, dat zoo dikwijls wij van de te vermelden altaristen geen zekerheid hebben, of ze priester waren, wij dit telken male zullen te kennen geven.

1° **Altaar en beneficiën van den H. Geest en het H. Sacrament.**

Het altaar en beneficie van den H. Geest bestond reeds in 1352 ¹⁾. Van alle beneficiën in Helmond's parochiekerk was dit het eenige, welks begeving niet aan den pastoor van Helmond, doch aan den Heer van Helmond toekwam. Diens begevingsrecht blijkt onder meer uit eene akte d.d. Gemert 25 Oct. 1641, waarbij Henricus de Bij, pastoor van Geldrop, als plaatsvervanger van den toenmaligen Vicarius Apostolicus aan den deken van het district Helmond last geeft om den priester Petrus Muls, dien hij (H. de Bij) op voordracht van Alexander van Cortenbach, Heer van Helmond, had aangesteld tot rector van het beneficie des H. Geestaltaars in de parochiekerk van Helmond, als zoodanig in te leiden (zie Bijlage IV).

Oudtijds had dit altaar twee missen per week met een inkomen van 10 mudden rogge; in 1593 had het echter drie missen per week, waarvan er in 1616 slechts twee gedaan werden ²⁾.

Altaristen zijn geweest:

Marcelis, rector 1352 ³⁾.

Henricus Crauwel, rector 1405—'21, afwezig; plaatsvervangers: Adam (Daem) Duyschen 1405, Wilhelmus Luce (Willem Lucassen), seculier priester 1418—'21 ⁴⁾.

Gobelinus Cuper, rector 1427—'59, afwezig wegens zijn studiën te Leuven en daarna te Keulen; plaatsvervangers; Theodericus Goetscouwer, seculier priester 1427—'36, Wal-

¹⁾ Jaarb. blz. 276.

²⁾ A. D. R.; Schutjes IV blz. 117, 766; stuk in A. B. betreffende de kerkvisitatie van 1616, aan welk stuk ook is ontleend wat wij nog zullen mededeelen over het aantal missen op de overige altaren in 1616.

³⁾ Jaarb. blz. 288.

⁴⁾ A. D. R.

terus de Bruheze 1438, Engelbertus Ro(e)selmans 1441—45 ¹⁾).

Johannes zoon van Gijsbert van Helmond, rector 1460—'64, afwezig ¹⁾).

Gerrit Sweerts, rector 1492—1501 ²⁾).

Jan van Cortenbach aliàs Jan van Helmond, rector 1519—'23, afwezig ³⁾).

Jan van Cortenbach, rector 1538—'53, clericus en afwezig; hij werd 23 Sept. 1538 met het beneficie begiftigd ⁴⁾).

Mr. Cornelis Beck, rector 1556—'66, clericus in 1556 en student te Leuven; zijn deservitor was Henricus van Roen ⁵⁾).

Hubertus Jaspers, rector 1568—'98 ⁶⁾).

Mr. Antonius van Diepenbeek, pastoor van Herenthals, niet-resideerend rector 1601—'11.

Mr. Godefridus van Diepenbeek, pastoor en landdeken van Herenthals, daarna kanunnik en deken van het kapittel van Antwerpen, niet-resideerend rector 1616 tot zijn dood in 1638 ⁷⁾).

Waarschijnlijk werd hij als rector opgevolgd door diens neef mr. Anthonis van Diepenbeek, die toen kapelaan te Eekeren (bij Antwerpen) was.

Peter Muls, aangesteld als rector in 1641, bleef dat tot zijn dood in 1675; hij resideerde, althans zeker tot 1648.

Het beneficie is niet — zooals in Jaarb. blz. 288 wordt verondersteld — verloren geraakt, toen de kerkelijke goederen

¹⁾ A. D. R.

²⁾ Prot. N° 227 f° 77r, 310v, N° 228 blz. 29; hij wordt als priester reeds vermeld in 1484; Gerrit Sweerts aliàs Wagemans wordt als beneficiant vermeld in 1516 (Prot. N° 229 f° 76r).

³⁾ Prot. N° 235 f° 144v; A. D. R.

⁴⁾ A. D. R.; H. A. H. N° 335 f° 114v; 't was vermoedelijk deze Jan van Cortenbach, die als „simpel bastard" in 1532 dispensatie ontving om alle kerkelijke orden en beneficien te mogen ontvangen (H. A. H. N° 235 f° 8v).

⁵⁾ A. D. R.; Cornelis Beck wordt vermeld als priester-gremist 26 Aug. 1560 (Prot. N° 236).

⁶⁾ Vermoedelijk had hij ook zielzorg, want 1568—75 werd hij betaald voor het doen van het Zondagsgebed.

⁷⁾ Hij werd geboren te Helmond; Jaarb. blz. 288 vermeldt als rector in 1624 Laurentius Antonissen, die echter niemand anders was dan Laurens Antonis van Diepenbeek, broeder van bovengenoemden mr Godefridus en gehuwd met Heilken dochter van Aert Petrus van Vijffeycken, die te Helmond woonachtig was en de inkomsten van het beneficie wel eens in ontvangst nam voor zijnen broeder.

in 1648 door het Gemeene Land werden aangeslagen, doch deszelfs goederen en vruchten werden door den Heer van Helmond alstoen niet aangegeven.

Protestantsche vruchtgebruikers zijn geweest:

Jhr. Elias Surmont, zoon van Jhr. Staes en Catharina Goutappel, aan wien het op 26 Maart 1676 door Edmond van Cortenbach geconfereerd werd „tot promotie ende avancement van sijne studie” voor den tijd van 5 jaren, het toen verlopen jaar medegerekend. Sinds 1680 bleef het beneficie vacant, wjl de Staten-Generaal deszelfs inkomsten deden heffen door den rentmeester der Geestelijke Goederen in Peelland; de Heer van Helmond deed alsdan vergeefsche moeiten om zijn recht op het beneficie (op het heffen der inkomsten waarschijnlijk) terug te verkrijgen.

Cornelis Hendriks van Rijk, zoon van Hendrik van Rijk, drossaard van Helmond, en van Marie van Winteroy werd 14 Sept. 1711 met het beneficie, toen *beurse* geheeten, begiftigd „tot promotie ende avancement van sijne studie” voor den door de Staten-Generaal bepaalden tijd; de begeving geschiedde door den Heer van Helmond Albert Joseph Graaf van Arberg ¹⁾.

In 1725 waren de inkomsten vereenigd met die van het beneficie van St. Jan Baptist en werd het dubbel beneficie in datzelfde jaar door den Heer van Helmond vergeven aan N. A. Draak ²⁾.

Wilhelmus van Hogerlinden, zoon van Pieter, deurwaarder te Helmond, en van Maria Charlotta Sterk, ontving, nog geen vijf jaren oud zijnde, het beneficie 22 Mei 1734 tot voortzetting zijner studie; de begeving geschiedde waarschijnlijk door den Heer van Helmond.

Van af 1741 tot omstreeks 1745 is misschien Isaak van Beusekom vruchtgebruiker geweest ³⁾.

¹⁾ H. A. H. N° 594.

²⁾ Vgl. Jaarb. blz. 302.

³⁾ Nieuwe Catalogus der Oorkonden en Handschriften v. h. Prov. Gen. in N.-Brab., Eerste Supplem. N° 813^a.

Nadien schijnen de inkomsten van het dubbele beneficie nog te zijn samengevoegd met die van het beneficie van het H. Sacrament en schijnt de Abt van Postel, collator van laatstgenoemd beneficie (in plaats van den pastoor van Helmond), voortaan alleen het bevestigingsrecht te hebben uitgeoefend.

Het beneficie van het H. Sacrament.

Op het altaar des H. Geestes werd, waarschijnlijk lang na deszelfs stichting, ook een beneficie gevestigd ter eere van het H. Sacrament, waarvan, zooals gezegd, de pastoor van Helmond de collator was. De priester Henrick Nollens maakte 14 Juli 1556 aan den pastoor en de andere priesters van Helmond eene jaarlijksche rente van 30 st. onder voorwaarde van Maandag, Dinsdag en Woensdag na Sacramentsdag ten eeuwigen dage te doen de zeven Getijden van het H. Sacrament, mis met orgel en evenals op Sacramentsdag ook op die drie dagen „dat Eerw. H. Sacrament tot monstrancie te bryngen”¹⁾; later, t. w. 16 April 1569, maakte Judocus Soerendonck nog een fundatie om ook op Vrijdag en Zaterdag na Sacramentsdag de Getijden en een H. Mis te doen²⁾. Met deze beschikkingen voor oogen mogen wij veronderstellen, dat het beneficie van het H. Sacrament reeds zeker omstreeks het midden der 16^e eeuw bestaan zal hebben.

Altaristen:

De eerste rector was wellicht bovengenoemde Henrick Nollens, die als altarisist der kerk van Helmond herhaaldelijk vermeld wordt in 1528—'76 en vóór 25 Mei 1577 stierf³⁾.

Mr. Ludovicus Brouhezius, die als rector stierf, waarschijnlijk in 1580 of '81.

Mr. Philippus Boestius, S. Theol. Lic., kanunnik en pastoor der kathedrale kerk van Deventer, werd 16 Febr. 1581 als rector voorgedragen in plaats van den voorgenoemden, die

¹⁾ Prot. N° 236 f° 16^r.

²⁾ A. A. P.; op 8 Mei 1582 werd aan de kerk ten behoeve der Sacramentmis eene jaarlijksche rente van 9 gl. opgedragen (Prot. N° 240).

³⁾ Prot. N° 239.

overleden was ¹⁾; hij resideerde in 1582—'86 en wordt als rector nog vermeld in 1594.

Peter Muls, 1632—'33, resideerend.

Thomas Judoci Vervoort, 1646—'47 ²⁾.

Vruchtgebruik:

De eerste Protestantische vruchtgebruiker was Andreas, zoon van Anthony van Persijn en Catharina Pieterse ³⁾, wonende te 's Gravenhage; 12 Juni 1681 werd hem door Johan Smits namens den Abt van Floreffe het beneficie geconfereerd met deszelfs inkomsten van af het jaar 1648; hij bezat het nog in 1702; het bracht hem in dien tijd jaarlijks 32 gl. 18 st. 8 penningen op (zijnde $\frac{2}{3}$ der geheele opbrengst) ⁴⁾.

Nadat de inkomsten vereenigd waren met die van het beneficie van den H. Geest en van St. Jan Baptist (waarschijnlijk omstreeks 1745) werd het door den abt van Postel begeben eerst aan Anna van Persijn en in 1750 aan Leonardus Willem van Beusekom ⁵⁾, door wien de inkomsten van het drievoudig beneficie nog in 1800 genoten werden ⁶⁾.

2° Altaar en benefice van O. L. Vrouw.

Dit altaar vinden wij voor het eerst vermeld in een register uit 1380 ⁷⁾, waaruit blijkt, dat Luppertus zoon van Bonifacius aan den Hertog van Brabant verschuldigd was eenen jaar-

¹⁾ A. B., er wordt gezegd, dat hij in plaats van Brouhezuis werd voorgedragen als rector van het *H. Geest-altaar*, doch daar de voordracht geschiedde niet door den Heer van Helmond, maar door pastoor Honorius, meenen wij zoowel Brouhezuis als hem te moeten rangschikken onder de rectoren van het beneficie van het H. Sacrament.

²⁾ Jaarb. blz. 288 vermeldt hem abusively als rector van het beneficie van den H. Geest

³⁾ Johannes Pieterse, rentmeester der geestelijke goederen in het kwartier van Peelland, was haar oom.

⁴⁾ Prov. Gen. v. K. en W. in N.-Br., handschriftenverzameling N° 225b, de aldaar voorkomende stukken zullen wij ook in het vervolg van dit artikel nog meermalen benutten.

⁵⁾ Vgl. Jaarb. blz. 291, 302.

⁶⁾ Coppens III: 1 blz. 361, '62; ons werd verzekerd, dat Daniëla Wesselman, geb. 1774 en overl. 1860, een beneficie der kerk van Helmond genoot; wellicht genoot zij bovenbedoeld drievoudig beneficie.

⁷⁾ R. A. B., Chambres des Comptes N° 45086

lijkschen cijns van 7 hoenderen uit eene weide, waarvan hij de pachter was en die aan genoemd altaar toebehoorde ¹⁾).

Aan dit altaar was aanvankelijk verbonden eene broederschap of gilde van O. L. Vrouw, welke waarschijnlijk in de eerste helft der 16^e eeuw meer bijzonder O. L. Vrouw van Zeven Weeën tot patrones verkoos en alsdan zich verbond aan het toen nieuw-opgerichte altaar van O. L. Vrouw van Zeven Weeën ²⁾).

Oudtijds had dit altaar twee wekelijksche missen met een inkomen van 4 mudden rogge ³⁾); behalve deze twee missen had het in de tweede helft der 16^e eeuw wekelijks nog vier vroegmissen t. w. op Maandag, Dinsdag, Donderdag en Zaterdag en vier gezongen missen t. w. op Dinsdag, Donderdag, Vrijdag en Zaterdag ⁴⁾), van welke laatste in 1616 alleen die op Zaterdag geschiedde; in datzelfde jaar 1616 had het altaar bovendien nog zes missen elke week en één elke veertien dagen. Een dezer missen was gefundeerd door den priester Henrick Dreykorts ⁵⁾), die in 1468 notaris en slotkapelaan van den Heer van Helmond was. De gezongen mis op Zaterdag geschiedde met assistentie van diaken en subdiaken; bij akte van 28 Jan. 1499 verkocht Herman zoon van Henrick's Pessers en Catharina Stippelmans immers eene jaarlijksche erfpacht van één mud rogge aan den priester Jan Venmans ⁶⁾) „om daarmede te loonen dieghenen, die t' Saterdaegs voer Onse Lieve Vrouwe singen dat Ewangelium ende der Epistel in

¹⁾ Wellicht dezelfde weide als de aan het altaar toebehoorende z.g. kerkdries (gelegen bij den Houtschen molen), die 30 Aug. 1796 publiek verkocht werd.

²⁾ Doch zonder zich geheel af te scheiden van het oude L. Vrouwe-altaar, waaraan de broederschap verbonden bleef althans voor zoover de missen, welke van harentwege op dat altaar gevestigd waren, daarop gevestigd bleven; zie over bedoelde broederschap of gilde (de Schut der Zeven Weeën of het Kolveniersgilde) A. Frenken *De Oude Schutsgilden van Helmond* blz. 11 e. v.

³⁾ A. D. R.; Schutjes IV blz. 117; blijkens akte van 6 Febr. 1478 (Prot. N° 224 blz. 19) was uit een huis op de Markt te Helmond een cijns van 7 butkens (geldmunt) en 1 hoen aan het altaar verschuldigd.

⁴⁾ Schutjes IV blz. 765, '66.

⁵⁾ Prot. N° 251, akte 3 Aug. 1616.

⁶⁾ Hij was waarschijnlijk provisor der L. Vrouwe-Broederschap en had

der kercken tot Helmont" ¹⁾); en bij akte van 1 Febr. 1541 verkocht Laurens Hendrick Driessen een jaarrente van 33 st. aan Jan van den Bergh en Dirck van Broeckhoven als provisorsen van het O. L. Vrouwe-altaar „om daarmede te loonen den diaconen, subdiaconen ende organist, dienende in die Saterdaechsche misse" ²⁾). Ook de gezongen mis op Donderdag werd geassisteerd door een diaken en subdiaken, want 21 Nov. 1515 transporteerde Simon Aerts van den Grotenacker aan den priester Jan Peters ³⁾ ten behoeve dergenen, die des Donderdags „singen den Epistel ende Ewangelium voer Onser Liever Vrouwen-beelt tot Helmont in der kercke" een jaarrente van 30 st., te betalen uit een huis, hofstad en hof in de parochie van Mierlo ter stede geheeten Het Hout ⁴⁾).

Altaristen:

Arnoldus zoon van Wilhelmus van Eyk, rector 1418—'21, afwezig; plaatsvervanger in 1421 Johannes Walteri ⁵⁾).

Henricus de Waterhalen, rector 1427—'45, afwezig; plaatsvervanger de seculiere priester Eduardus Gheyser 1427—'36, Johannes Gerthen 1441 ⁵⁾).

Ywan Bestarts, rector 1459, afwezig ⁵⁾).

Mr. Henricus van Soemeren, rector 1460—'62, misschien slechts clericus, afwezig ⁵⁾).

Dirk Ceelen, rector 1502—'23, was in 1530 pastoor te Neerharen ⁶⁾).

Cornelius Achelspoel, rector 1550, misschien slechts clericus ⁷⁾).

Mr. Arnoldus (Aert) Stappart(s), rector 1553—'93, was in

als zoodanig mede vermeld behooren te worden in ons werkje *De Oude Schutsgilden van Helmond* blz. 51.

¹⁾ Prot. N° 227 f° 338r.

²⁾ Prot. N° 232 f° 16v; genoemde provisorsen van het L. Vrouwe-altaar waren waarschijnlijk ook provisorsen der L. Vrouwe-Broederschap; zij worden nog vermeld op 11 Febr. 1542, toen Roever 's Pessers hun een jaarrente van 33½ st. verkocht tot hetzelfde doel als boven (Prot. N° 232 f° 37v); ook hunne namen staan niet vermeld in ons zooeven genoemd werkje.

³⁾ Wellicht was Jan Peters, die in 1516 als beneficiant vermeld wordt, (Prot. N° 229 f° 76r) dezelfde persoon als Jan Venmans.

⁴⁾ Prot. N° 229 f° 68r.

⁵⁾ A. D. R.

⁶⁾ A. D. R.; Prot. N° 229.

⁷⁾ A. D. R.

't eerst student te Leuven, maar bleef ook later afwezig; misschien slechts clericus; zijn deservitor was in 1556 Willem van Herent ¹⁾, in 1593 Joost van Broeckhoven; verder worden als altaristen vermeld omstreeks datzelfde jaar 1593 Jan Pegge aliàs Heyligen, in 1581—'94 Philip Boest en 1597 Petrus Verheyen.

Jan van Roy junior, die in 1604 vice-pastor en in 1605 medeschoolmeester was, bedankte als rector in 1607, toen hij pastoor van Hooionk werd.

Mr. Simon Frans van Merevoort, altarisist in 1605, werd op voordracht van pastoor Gellius tot rector aangesteld in 1607 ²⁾, bleef rector tot aan zijn dood op 14 Dec. 1644 ³⁾; gedurende zijn rectoraat waren altaristen mr. Henricus Cocx te Rixtel in 1620 en Edmundus Berckers omstreeks 1630.

Peter Muls, door pastoor Willemaers tot rector aangesteld 12 Febr. 1645, was dat nog in 1648.

Vruchtgebruik:

Naar het schijnt, werden de inkomsten reeds spoedig na 1648 samengesmolten met die van het beneficie van O. L. Vrouw-Presentatie; de gezamenlijke beneficiën werden onder de benaming van het beneficie van het Lieve-Vrouwe-altaar genoten door Antony Vermeer 1676—'92, François Vorsters 1726—'32, Hendrik Jacob Ackersdijk 1732 en Maria Dina Brocx (later weduwe Herselman) 1800—'44. Twee derden der inkomsten bedroegen in 1851 nog f 93.81 ⁴⁾.

³⁰ Altaar en beneficie van St. Nicolaas en St. Hubertus.

Het altaar en beneficie van St. Nicolaas werd opgericht in 1348; reeds bij die oprichting of kort daarna werd het altaar ook begiftigd ter eere van St. Hubertus ⁵⁾.

¹⁾ Willem van Herent aliàs Verbaerschot, wordt als beneficiant met verzwijging van zijn altaar meermalen vermeld in de jaren 1539—'76; ook wordt hij vermeld als koster.

²⁾ A. B.

³⁾ Hij was geboren en wonende te Helmond; sinds 1632 was hij rector van het Apostelhuis te Mierlo, waar hij van toen af ook schijnt gewoond te hebben.

⁴⁾ Handb. blz. 145 e. v.

⁵⁾ Jaarb. blz. 276 e. v.

Gedurende de 15e en 16e eeuw had het altaar een jaarlijksch inkomen van 10 mudden rogge met den last van drie wekelijksche missen en één om de 14 dagen ¹⁾, waarvan er in 1616 twee geëxonereerd werden; volgens eene aantekening van pastoor Willemaers waren deze missen in zijnen tijd gereduceerd tot twee per week en één om de 14 dagen.

Altaristen:

Daniël de Busco, rector 1400—'18, misschien slechts clericus, afwezig; plaatsvervanger 1400—'05 Jan Snoecx ²⁾, 1418—'19 de seculiere priester Henricus Bouc ³⁾.

Marselius Moerkens, rector 1419—'45, afwezig en studeerde in 1436 te Leuven; plaatsvervanger 1421—'43 de seculiere priester Petrus de Platea, 1445 Arnoldus Leonardi ³⁾.

Joannes de Oeffel, rector 1459, verbonden aan het Bisschoppelijk Hof en dus afwezig ³⁾.

Andreas Andreae de Broehoven, rector 1460—'87, student te Leuven, afwezig ³⁾.

Andreas de Uden, rector 1497—1513 ³⁾.

Mr. Johannes de Brouckhoven, rector 1523—'37, afwezig, student te Leuven, misschien slechts clericus ³⁾.

Mr. Cornelius Leurs, rector 1550, student te Leuven, misschien slechts clericus, afwezig.

Cornelius Oems, rector 1553 tot aan zijn dood in 1556, een tijd lang was hij wèl en een tijd lang niet afwezig ³⁾.

Petrus Verbeeck, rector 1556, afwezig ³⁾; vicarius in 1557 Jan van Roij ⁴⁾.

Jacobus Beck, rector 1562, afwezig, misschien slechts clericus ⁵⁾.

Goert Aert Peters (als kapelaan te Helmond reeds vermeld in 1570) stond zijn rectoraat 31 Aug. 1596 af; hij resideerde en stierf in 1611.

¹⁾ „Valet cum onere semi-quatuor missarum X modios siliginis” (A. D. R.).

²⁾ Als priester reeds vermeld in 1392.

³⁾ A. D. R.

⁴⁾ Vermoedelijk Jan van Roij senior, die 1569—1607 pastoor van Stiphout was.

⁵⁾ A. D. R.

Egidius van Merevoort volgde hem op als rector den 11^{en} Maart 1597 ¹⁾); hij was pastoor te Gerwen en stierf in 1602; alle vruchten van het St. Nicolaasaltaar; welke hem nog achterstallig waren, had hij gelegateerd aan de kerk van Helmond.

Jan Janssen Cuypers ontving het rectoraat in Augustus 1602, dat alsdan immers door pastoor Schutteput werd opgedragen aan Petrus Verheyden (rector van het St. Leonardusaltaar) ten behoeve van voormelden Jan Janssen Cuypers, die alstoen clericus en student te Leuven was; van af 1607 was hij pastoor te Nuenen.

Na diens dood werd het beneficie op 20 Dec. 1632 door pastoor Outerus overgedragen in handen van den Prelaat van Postel en wel „in subsidium scholarum erigendarum in Helmondt ac promotionem Cathechismi per aliquem suorum religiosorum”; deze droeg daarna voor als rector den Postelschen kanunnik Dominicus Smeyers, waartegen de Aartsdiaken van 's Bosch zich verzette, wjl Smeyers een religieus was en het beneficie aan seculiere geestelijken toekwam; dat aan Smeyers het beneficie zou worden toegekend „cum conditione cathechizandi et tenendi scholas” kon niets baten, „quia beneficiatus ad illud de jure non tenetur” ²⁾). Na verkregen dispensatie (wjl hij religieus was) ontving Smeyers zijne aanstelling tot rector 17 Jan. 1633.

Niet Jan van Roy, die in 1609 pastoor te Hooidonk was en in Jaarb. blz. 310 vermeld wordt, doch Jan Janssen van Roij, 1625—'45 pastoor te Hooidonk, was rector van het St. Nicolaasaltaar (reeds in 1635) en bleef dat tot aan zijn dood in 1645.

Mr. Jan Mengelaers of Mengelers, rector 1645—47; hij was waarschijnlijk van Helmond geboortig, in 1646 kapelaan te Herpen en stierf in 1656.

Vruchtgebruik:

In 1658 werd het beneficie door pastoor Willemaers ver-

---

¹⁾ A. B.

²⁾ A. B.

geven aan Arnoldus Wentholt; verder werd het bezeten door den reeds vermelden Adriaan van Persijn in 1699, wien het toen jaarlijks 37 gl. 13 st. 4 penningen opbracht, en na diens dood door diens broeder Andries in 1702. In de eerste helft der 18^e eeuw werden de inkomsten vereenigd met die van het z. g. gremium (waarover later) en toegekend aan Anna van Persijn en in 1747 aan Jan en Alida de Jong, die ze nog genoten in 1800 ¹⁾).

4° Altaar en beneficie van St. Salvator of den Naam Jezus
en St. Hubertus ²⁾).

Het altaar en beneficie van St. Salvator (den Verlosser) bestond reeds lang vóór 1400; ook dit altaar was, evenals dat van St. Nicolaas, begiftigd ter eere van St. Hubertus en wel zeker reeds vóór 1583.

Het St. Salvator-altaar had wekelijks twee missen en gold jaarlijks 5 mud rogge ³⁾, in 1593 had het bovendien nog een gelezen mis des Zondags ⁴⁾; in 1616 wordt gezegd, dat het wekelijks eene gezongen mis had en nog eene des Zondags, welke echter geen van beide geëxonereerd werden.

Altaristen:

Petrus de Platea, rector 1436—'41 ⁵⁾).

Mr. Henricus de Eyndthouts, rector 1459—'60, misschien slechts clericus, afwezig ⁵⁾).

Petrus Stoppelmans, rector 1469—'70, afwezig ⁵⁾).

Johannes van Helmond, rector 1475—'79, priester-notaris in het aartsdiakenaat Kempenland; waarschijnlijk was het altaar tijdens zijn rectoraat zonder eenige bediening, daar hij vermeld staat als „collector fructuum” ⁵⁾).

Dirk Snoecx, rector 1498—1503 ⁶⁾).

¹⁾ Jaarb. blz. 311; Coppens III: 1 blz. 362.

²⁾ De benamingen St. Salvator en de Naam Jezus schijnen als synoniem gebruikt te zijn.

³⁾ A. D. R.; Schutjes IV blz. 118.

⁴⁾ Schutjes IV blz. 766.

⁵⁾ A. D. R.

⁶⁾ Prot. N° 227 f° 310^v; A. D. R.; als beneficiant of kapelaan wordt een Dirk Snoecx herhaaldelijk vermeld in 1493—1544; omstreeks dien tijd leefden echter twee Helmondsche altaristen van dienzelfden naam.

Mr. Franciscus de Campo ¹⁾, rector 1536, student in de theologie te Leuven en dus afwezig ²⁾.

Henricus Nollens, rector 1550—'62, afwezig; zijn deservitor was in 1556 Wilhelmus Michaelis junior ²⁾.

Petrus Petri de Eersel deed als rector afstand in 1583.

Mr. Henricus Thome de Rode (Henrick van Roij), geboren te Helmond en pastoor te Aarle, werd 7 Juli 1583 als rector geïnstitueerd ³⁾; in 1589 liet hij het altaar waarschijnlijk bedienen door Joannes Becx ⁴⁾, doch in 1593 bediende hij het zelf ⁵⁾.

Jan Pecx (Pecx, Pegs, Pegge) aliàs Jan Heylwegen (Heyligers, Heyligen), rector 1597—'99.

Cornelius van Oisterwijk, rector in 1616, die alsdan niet resideerde; in 1602 wordt hij vermeld als zanger in het dagelijksch Lieve-Vrouwe-Lof en als medehelper in de school ⁶⁾.

Joannes Hoepe, als rector vermeld in Jaarb. blz. 290.

Edmundus Berckers, rector 1628—'46, toen hij afstand deed; hij resideerde 1628—'31, '44—46.

Thomas Maes, tot rector aangesteld door pastoor Willemaers 16 Mei 1646 en nog vermeld in 1647.

Vruchtgebruik:

Andries van Persijn trok 1682—1702 de inkomsten, welke in 1730 vereenigd waren met die van het altaar van St. Leonardus; zie verder sub 5⁰.

5⁰ Altaar en beneficie van den H. Leonardus en den H. Cornelius.

Het altaar en beneficie van het H. Leonardus bestond reeds in 1352 ⁷⁾. Uit een extract van het testament van Thomas Aijen, priester en kanunnik in St. Pieter te Brussel, d.d. 13 Aug. 1510, blijkt, dat het altaar toen reeds begiftigd was ter eere

¹⁾ Franciscus Sonnius, later Bisschop van 's Bosch.

²⁾ A. D. R.

³⁾ A. B.

⁴⁾ Jaarb. blz. 290.

⁵⁾ Schutjes IV blz. 766.

⁶⁾ Waarschijnlijk was hij dezelfde, die in 1607 en '08 vermeld wordt als Heer Cornelis de kapelaan en in 1613 als Heer Cornelis de kapelaan van den Bisschop.

⁷⁾ Jaarb. blz. 276.

van den H. Cornelius. In dat extract lezen wij immers van genoemden testateur: „dereliquit ad opus unius Missae, perpetuis temporibus singulis feriis tertiis in altari Sancti Cornelii ecclesiae parochialis de Helmont celebrandae, duos modios siliginis mensurae de Helmont hereditariae pactionis, quos solvere et deliberare tenetur Mensa Sancti Spiritus ibidem, qua finita sacerdos-in-tempore tenebitur ante dictum altare legere unum Psalmum cum Collecta pro anima dicti testatoris ac suorum parentum et benefactorum.”

In 1520 waren er op het altaar drie wekelijksche missen en bedroegen de inkomsten 5 mud rogge; deze inkomsten had het ook nog in 1593, doch slechts wegens twee missen; bovendien had het toen nog drie andere missen, welke echter niet geschieden ¹⁾; in 1616 wordt gezegd, dat het altaar drie wekelijksche missen had, die toen eveneens niet geschieden.

Altaristen:

Radulphus, rector 1400, afwezig, misschien slechts clericus ²⁾.

Leonardus van der Voert van Asten, rector 1556, afwezig; zijn deservitor was toen Joannes van Roen. ³⁾

Cornelius Schilder, rector 1562, afwezig, misschien slechts clericus ²⁾.

Joost van Broeckhoven (als priester reeds vermeld in 1564) bedankte als rector van het St. Leonardusaltaar in 1587; hij resideerde.

Aert van Dijk (Arnoldus Theodori de Aggere) werd op verzoek van pastoor Honorius door den Aertsdiaken Gijsbertus Coeverinx op 16 April 1587 geïnstitueerd als rector van het St. Leonardusaltaar ⁴⁾; hij wordt als rector nog vermeld in 1593.

Petrus Verheijden, pastoor te Budel, rector in 1602.

¹⁾ Schutjes IV blz. 117, 766.

²⁾ A. D. R.

³⁾ Hij stelde dienzelfden dag Mr. Henricus Thome de Roede, rector van het St. Salvator-altaar, tot zijnen procurator aan (A. B.); op 7 Juni 1587 maakte een Helmondsch ingezetene en diens huisvrouw 10 st. aan hunnen biechtvader Aert van Dijk, waaruit blijkt, dat deze ook met de zielzorg te Helmond belast was.

Christianus ab Hauthem, pastoor van Haren bij Megen, rector 1616—'31 ¹⁾); wyl het beneficie van St. Leonardus slechts 25 gl. 1 st. opleverde, stond de Bisschop 20 Juni 1631 hem toe om de één wekelijksche mis te mogen voldoen in zijn eigen parochiekerk en wel met één mis elke 14 dagen ²⁾).

Aert (Arnoldus) van Empel, rector tot 1648 ³⁾), woonde in 's Bosch, waar hij was kanunnik en rector van het St. Laurentiusaltaar in de St. Janskerk.

Vruchtgebruik:

Adriaan zoon van Anthony van Persijn en Catharina Pieterse werd 12 Juni 1681 door Johan Smits namens den Abt van Floreffe begiftigd met dit beneficie en waarschijnlijk met deszelfs inkomsten van af 1648 ⁴⁾); in 1699 genoot hij van het beneficie nog jaarlijks 18 gl. 8 st.; na zijn dood werd het beneficie in 1702 toegekend aan zijn broeder Andries.

In 1730 waren de inkomsten vereenigd met die van het beneficie van het St. Salvator- en St. Hubertus-altaar. Nadat Anna van Persijn de gezamenlijke beneficiën bezeten had, werden ze in 1750 begeben aan Willem Cornelis van Ackersdijk. Sinds 1795 schijnen ze niet meer vergeven te zijn ⁵⁾).

6° Altaar en beneficie van St. Catharina, Agatha en Barbara.

Het altaar van St. Catharina bestond reeds vóór 1400 en was gesticht door den priester Godart uutten Hagen; de daaraan verbonden broederschap of gilde van St. Catharina werd opgericht omstreeks 1446. ⁶⁾)

Bij de hiervoren reeds vermelde z.g. translatie der parochie-

¹⁾ Waarschijnlijk resideerde hij als rector in 1611—'15.

²⁾ A. B.

³⁾ Als beneficent, doch zonder vermelding van altaar, vonden wij hem reeds genoemd van af 1621

⁴⁾ Als eerste Protestantsche vruchtgebruiker wordt in Jaarb. blz. 309 genoemd Arnoldus Wentholt, die door pastoor Willenaers in 1658 met het beneficie zou begeben zijn; waarschijnlijk heeft de schrijver zich daar vergist en werd genoemde Wentholt in 1658 begeben met het beneficie van St. Nicolaas.

⁵⁾ Vgl. Coppens III: 1 blz. 362.

⁶⁾ Zie over dit altaar, deszelfs beneficie en bedoelde broederschap of gilde A. Frenken *De oude Schutsgilden van Helmond*, blz. 57 e. v.

kerk van Helmond in 't midden der 15e eeuw was het St. Catharina-altaar (de altaarsteen) vermoedelijk verbroken, daar de parochianen bij die gelegenheid den Bisschop o. a. verzochten om in de nieuwe parochiekerk ook een St. Catharina-altaar te mogen stichten. ¹⁾

Oudtijds had het altaar twee missen per week, in 1520 één, in 1593 wederom twee, waarbij toen nog twee andere missen gekomen waren; zijn inkomen was 5 mud rogge; in 1593 had het altaar nog bovendien zeven missen van wege de St. Catharina-Broederschap ²⁾. Door Bisschop Masius werden de vier wekelijksche missen, die het altaar destijds had, gereduceerd tot drie, waarvan er in 1616 twee gedaan werden; de dagelijksche mis van wege genoemde Broederschap werd alstoen niet geëxonereerd.

Altaristen:

Henrick Gerit (Henricus Gerardi) Lemkenssoen, rector 1400—'38, afwezig; in een akte van 1433 heet hij Gherit Lamberssoen; zijn plaatservanger was Willem Lucassen 1400—'05, Henricus Wavermay 1418, Willem Lucassen 1419, Walterus de Bruheze 1421, Johánnes Gheerburgen 1427, Walterus de Bruheze 1436—'38. ³⁾

Wilhelmus Thuyns, rector 1442—'70, afwezig; plaatservanger de seculiere priester Johannes Poerter in 1464. ⁴⁾

Johannes Braxatoris, rector 1473—'79, afwezig. ⁴⁾

Jan Corstiaens Poerters (of den Poerter), rector 1479—'87.

Jan Venmans, rector 1492—1524, die resideerde.

Servatius Schilders, rector 1550—'62, afwezig; deservitor 1546—'56 mr. Aert Tielmans. ⁵⁾

¹⁾ B. B. IV blz. 208; men kon van het St. Catharina-altaar dus even goed zeggen, dat het (naar de nieuwe parochiekerk) werd overgebracht als dat het niet werd overgebracht; zie B. B. IV, blz. 210, '11, waar wij ons vergisten met te veronderstellen, dat er, afgezien van het St. Catharina-altaar, nog *zeven* (in plaats van *zes*) andere altaren werden overgebracht.

²⁾ A. D. R.; Schutjes IV, blz. 117, 766.

³⁾ A. D. R.; A. Frenken a. w. blz. 79, 80.

⁴⁾ A. D. R.

⁵⁾ A. D. R.; A. Frenken a. w. blz. 80.

Mr. Aert Tielmans, zoeven vermeld, stierf als rector in 1570 of '71.

Joost van Broeckhoven, resideerend rector 1588—'93, stierf te Helmond in 1612; in zijnen tijd werd het altaar mede bediend door mr. Philippus Boestius 1591—'92 en Goort Aert Peterssen 1592—'94.

Mr. Henricus Willemsen Cocx te Rixtel, rector 1611—'48.

Vruchtgebruik:

Adriaan van Persijn bezat het vruchtgebruik nog in 1699 (alstoen bedragende 21 gl.); in 1702 werd het bezeten door diens broeder Andreas van Persijn en na hem door Anna van Persijn. In 1750 werden de inkomsten, welke toen vereenigd waren met die van het H. Kruis-altaar, toegewezen aan Henricus Gualtery en in 1778 aan Jacobus Petrus van Beusekom. De laatste vruchtgebruiker was een student in de godgeleerdheid aan de hoogeschool te Groningen met name Schutzel, die de inkomsten genoot tot 1845. Nadien zijn de vereenigde beneficiën onvergeven gebleven. Als lasten op de domeinen komen twee derden der inkomsten nog voor op de Staatsbegrooting voor het dienstjaar 1851 tot een bedrag van f 33,72. ¹⁾

7° Altaar en beneficie van St. Jan Baptist.

Dit altaar bestond zeker reeds in 1400 ²⁾; het stond naast dat van St. Nicolaas, zooals blijkt uit een testament van 4 Aug. 1427, dat bij die twee altaren werd opgemaakt. Het had oudtijds en nog in 1616 twee missen per week en een jaarlijksch inkomen van 9 mud rogge. ³⁾ Ten jare 1586 was het beneficie blijkbaar vacant, want pastoor Honorius verzocht alsdan aan den Bisschop om het beneficie dat volgens hem zeer groote inkomsten („peramplos fructus”) had, toe te voegen aan zijne pastoorscompetentie, wijl de inkomsten der kerken van Helmond en Rixtel te gering waren voor een

¹⁾ Handb. blz. 145 e. v.

²⁾ A. D. R.

³⁾ A. D. R.; Schutjes IV blz. 118, 766.

behoorlijk onderhoud van hem zelf en zijnen vicarius of vice-pastoor der kerk van Rixtel. Aan zijn verzoek werd echter niet voldaan. ¹⁾

Altaristen:

Lambertus Michaëlis, rector 1418, misschien slechts clericus, afwezig; zijn plaatsvervanger in dat jaar was Willem Lucassen. ²⁾

Laurentius Michaëlis, rector 1419—'27, afwezig; plaatsvervangers Daem Duyschen 1419—'21 en Eduard Gheyner 1427, die beiden seculiere priesters waren. ²⁾

Joannes Sawincx, rector 1436, afwezig. ²⁾

Wilhelmus de Geldrop, rector 1438, misschien slechts clericus, afwezig; zijn plaatsvervanger was Walterus de Bruheze. ²⁾

Jordanus de Geldrop, rector 1441—'45, misschien slechts clericus, afwezig; plaatsvervangers Arnoldus Laurentii 1442 en Arnoldus de Ryel 1445. ²⁾

Mr. Berthold Dirks die Luwe (of Luwensoen), rector 1485—1510; student te Keulen, afwezig. ³⁾

In 1556 werd betwist, aan wien het rectoraat toebehoorde; de deservitor was alsdan Godefridus Vervoert. ⁴⁾

Ambrosius Boonen, rector 1562, misschien slechts clericus, afwezig. ⁴⁾

Lodewijk Joerdens ontving inkomsten van het altaar over het jaar 1587, maar wellicht was hij een leek en slechts de procurator van den beneficiant des altaars.

Engelbertus Fabius (Boonen), rector 1593—1616, was deken en later proost te Maastricht; deservitor was mr. Philippus Boestius 1593 en waarschijnlijk Simon van Merevoort 1618—'26.

Mr. Willem Stappart (of Stappers), rector 1626—'32, was ook rector van het Apostelhuis te Mierlo; in 1632 vertrok

¹⁾ De apostille op het verzoekschrift, onderteeekend 29 Maart 1586 door Mart. Bardoule, luidde: „Fiat citatio in forma contra omnes et singulos (A. B.).

²⁾ A. D. R.

³⁾ A. D. R.; *Taxandria* jg. 18, blz. 218.

⁴⁾ A. D. R.

hij van Helmond naar Antwerpen ¹⁾; diens opvolger was:

Een Maastrichtsche of Utrechtsche kruisheer (wellicht Servatius van der Maer), die waarschijnlijk reeds spoedig bedankte.

Joannes Stapels, een Mechelsche kanunnik, werd vermoedelijk reeds in 1632 tot rector aangesteld en stierf in 1647. ²⁾

Peter Janssen Cocx, op 10 Aug. 1647 door pastoor Willemmaers tot rector aangesteld.

Vruchtgebruik:

De inkomsten werden 1686—'93 (jaarlijks ongeveer 23 gl.) gebeurd door Aaron de Alberas; in 1725 waren zij vereenigd met die van het beneficie van den H. Geest en omstreeks 1745 ook met die van het H. Sacrament; zie verder hierboven sub 1°.

8° Altaar en beneficie van St. Petrus en Paulus.

Dit altaar werd gefundeerd in de tweede parochiekerk niet lang na hare stichting, want het bestond daarin reeds in 1474. ³⁾ Aan dit altaar behoorde reeds in 1494 een hooi- of weiland, gelegen te Helmond aan den Kortten Steenweg. ⁴⁾ Ook behoorde daaraan een huis met hof op het Hoogeinde te Helmond, dat in 1529 door den toenmaligen rector van het altaar met verlof van den Aartsdiaken van Luik verruild werd tegen een huis in de Meistraat naast het kerkhof, welk laatste huis tot dan toe had toebehoord aan den priester Gerrit Celen. ⁵⁾ Drie hofsteden en hoven, aan het altaar toebehoorende en gelegen in de Meistraat, werden in 1591

¹⁾ In Jaarb. blz. 302 leest men, dat hij als rector van het beneficie van St. Jan Bapt. de opvolger was van een priester uit het bisdom Utrecht; waarschijnlijk eene vergissing, daar de schrijver het woord *Trajectensis* vertaald zal hebben met *Utrechtsch* in plaats van *Maastrichtsche*.

²⁾ In Jaarb. blz. 302 noemt de schrijver hem Jan Stappart en zegt van hem, dat hij rector van het Apostelhuis te Mierlo was; van den hierboven vermelden mr. Willem Stappart (of Stappers) en dezen Jan Stapels maakte hij een en denzelfden persoon nl. Jan Stappart!

³⁾ A. D. R.

⁴⁾ Prot. N° 227, f° 153^v; op 30 Aug. 1796 werd dit weiland door den rentmeester der Geestelijke Goederen in Peelland publiek verkocht voor 1025 gl.

⁵⁾ Prot. N° 230, f° 57^v.

ADVERTENTIE-BIJVOEGSEL
VAN „BOSSCHE BIJDAGEN”

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

DL. IX. AFLEV. 2. DECEMBER 1928

Firma J. H. de Leeuw
'S-HERTOGENBOSCH

Groothandel in Koloniale waren

Koffie = Thee

Telefoon 497 en 1146

Verschenen bij G. MOSMANS Zoon, 's-Hertogenbosch,

Uitgever van den H. Stoel

en bij alle boekhandelaren verkrijgbaar :

Nazareth. Conferentiën, door A. Vergnes C. SS. R., 2 deelen ingenaaid	f 6.—
in 2 linnen banden	„ 8.—
Officia Assistentium in Missa Sollemni Pontificali nec non in Missa de Requie Pontificata, celebratis in throno, ordinatim proposita cura Ph. M. van den Heuvel, olim in Sem. Busc. S. Lit. prof., ingenaaid	„ 2.—
Het Gebed en het Geestelijk Leven volgens de H. Schrift en de Klooster-traditie, naar het Fransch van Domna Cecilia Bruyère door Corri Louwerse, Obl. O. S. B., nieuwe uitgave, ingenaaid	„ 2.75
gebonden in linnen band	„ 3.50
Het Rijk Gods Gedachten over het Katholieke Gebedsleven, door Dr. N. Gühr, ingenaaid	„ 2.50
gebonden in linnen band	„ 3.25

Vacant

PETIT EN FRITSEN

AARLE-RIXTEL (N.-B.)

Telef. Interc. 3

KLOKKENGIETERS

H. VERBUNT VAN DIJK

Gasthuisstr. 64

TILBURG

Kerkelijke Kunst

Gegarandeerd Zuivere Miswijnen

Alle Kerkbenodigdheden

Kloosterstoffen

C. TEULINGS, Julianaplein 17, 's Bosch

KERKELIJKE EDELSMEEDKUNST

Vergulden, Verzilveren, Reparatiën
van alle voorkomende Kerksieraden

::: Prijsofgave en Begrootingen gratis :::

Gebr. WEHMEIJER, 's-Hertogenbosch

Liturgische Paramentiek

Zijden Kazuivels (zonder katoen) 30-33 gulden
Kazuivelstoffen, franjes enz. voor Vereenigen
tegen en-gros prijzen

GEBRUIKT

de hoogfijne soorten ONTBIJTKOEK

uit de Stoomkoekfabriek „DE STER” van

GEBR. PLOEGMAKERS, OSS.

Voor kostscholen en gestichten speciale conditiën.

Vraagt nog heden prijs aan bij GEBR. PLOEGMAKERS, OSS.

SPECIAAL ADRES voor

PRIESTERKLEEDING

Arnold Vielen - Marktstraat - Veghel

H. FUNNEKOTTER

❖ ❖ RÖTTERDAM ❖ ❖

WEDEROM VERKRIJGBAAR

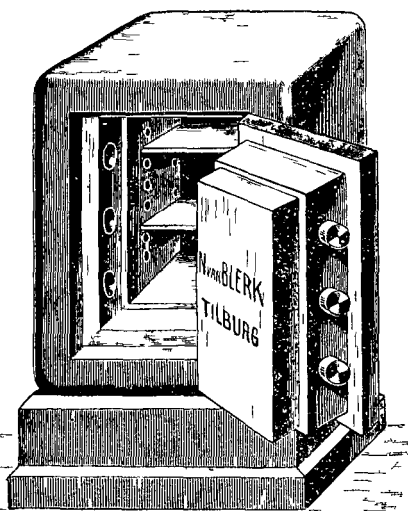
de bekende Loopers „Super aspidem”

op 70 en 90 c/m breedte

Smyrna-loopers en Tapijten

in elke gewenschte afmeting, naar speciale ontwerpen

BILLIJKE PRIJZEN

VAN BLERK's
TABERNAKELKASTEN

VAN BLERK's
OFFERBUSSEN

VAN BLERK's
KLUISDEUREN

VAN BLERK's
BRANDKASTEN

„De beste waarborg”

Zonder eenige verplichting
persoonlijk te ontbieden

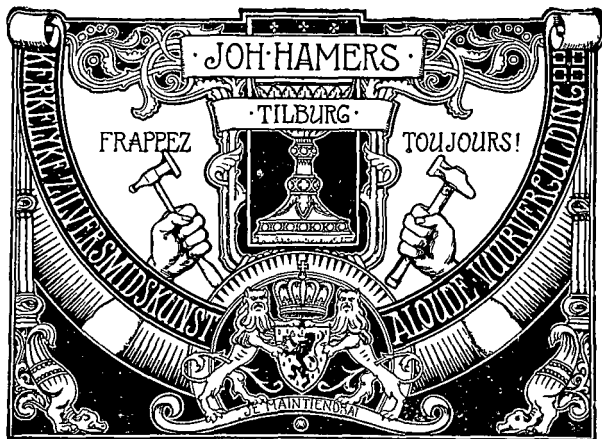
VAN BLERK's
Brandkastenfabriek

Tilburg, Tel. Int. 374

M. C. N. BRESSERS
 MONUMENTSTRAAT :: TILBURG
 GOUDA - KERKKAARSEN

☒ Eenige werkplaats te Tilburg ☒

Langestraat 51

Langestraat 51

Groote voorraad in alle metalen Kerkwerken

☒ 1^e Klas werk aan voordeelige prijzen ☒

Zoo juist verschenen :

VAN TOEN WIJ VRIJ WERDEN

Enige hoofdstukken uit de Geschiedenis der Katholieke Kerk in Nederland sedert 1795, door AUG. C. J. COMMISSARIS, Leeraar aan het Seminarie „Den IJpelaar” te Ginneken
 Eerste Deel: Van Schuilkerk tot Kathedraal 1795 tot 1853
 Geïllustreerd — Prijs: ingenaaid f 1.90, gebonden f 2.25

Bij den alzijdigen uitgroeï van het katholieke leven in ons vaderland begint zich meer en meer de vraag op te dringen: hoe de Katholieken, die vóór honderd jaren zoo goed als niets beteekenden in het Protestantsche Nederland, in een eeuw tijds tot zulk een wasdom gekomen zijn op alle gebied?

UITGAVE van J. B. WOLTERS, GRONINGEN—DEN HAAG

Boekhandel W. BERGMANS, Tilburg.

Beste adres voor zuivere, harsvrije

WIEROOK.

Deze voldoet geheel aan de voorschriften van het Caeremon. Episcop., waarin verlangd wordt, dat bij de vermenging de wierook in hoeveelheid verre de andere bestanddeelen overtreffe. :—:

Prijs f 1.30 — f 1.60 — f 1.80 per pond.

PITTEN GUILLOON voor Godslampen f 1.75.

MEDAILLES H. Familie (koperen) 20 ct. — f 17.50 per 100.

” ” ” (aluminium) 8 ct. — f 7.00 per 100.

” Congregatie O. L. Vr., 12¹/₂ ct. — f 10 per 100.

DIPLOMA'S H. Familie en Congregatie vanaf 20 ct.

LENTJES & DROSSAERTS

'S-HERTOGENBOSCH

Firmanten: J. H. L. van Dijk en J. P. M. van Dijk

EFFECTEN, COUPONS, DEPOSITO'S enz.

Belasten zich speciaal met het plaatsen en verhandelen van leeningen ten laste van Provinciën, Gemeenten, Waterschappen, R. K. Kerken, Kloosters en Instellingen op de meest voordeelige voorwaarden. :-:

Vacant

Oude en Nieuwe Boekhandel
UITGEVERIJ
N.V. v./h. DEKKER & v. d. VEGT en
J. W. v. LEEUWEN
Oranjesingel 4, NIJMEGEN
Oude Gracht, UTRECHT
 Verzendt op aanvraag gratis
Catalogen.
Koopt oude Boeken.

ATELIER VOOR **KERKELIJKE KUNST**

OPGERICHT 1872

H. VAN DER GELD & ZOON

'S-HERTOGENBOSCH

BEELDHOUWERKEN

KERKMEUBELN IN HOUT EN STEEN

IN VERSCHILLENDE STIJLEN

POLYCHROMIE

KRUISWEGEN
OOK IN GIPS

Vacant

ERVEN & C°. OIRSCHOT

STOELENFABRIEK

KERKSTOELEN in elk gewenscht model

STOELEN voor PATRONATEN en andere
VEREENIGINGSGEBOUWEN

Vraagt CATALOGUS.

Fabriek van Machinale Houtbewerking „De Mark”

JACQ. van GROENENDAEL

BREDA

Alle Timmerwerken

Speciaal in eikenhouten Kerkbanken,

Kerkstoelen, Schoolbanken enz.

J. A. VERBUNT

WIJNHANDEL OPGERICHT 1848

TILBURG

INTERESSÉ DE LA MAISON

SCHRÖDER DE CONSTANS

BORDEAUX

SPÉCIALITÉ VINS FINS ET

VINS CACHET DU CHATEAU ET

ÉTAMPÉ

MONOPOLE VAN DE MERKEN:

DOMAINE MOULIN DE SOUBEYRAN

CHATEAU CARMES HAUT-BRION

BOSSCHE BIJDRAGEN

**BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH**

**ONDER REDACTIE VAN FERD. FRANSSEN
A. FRENKEN EN DR. TH. GOOSSENS**

**DEEL IX.
AFLEVERING 3.**

ST MICHIELS-GESTEL — JUNI — 1929.

INHOUD:

Altaren, Beneficiën en Geestelijkheid der voormalige Parochiekerk van Helmond, door A. M. Fren- ken, pr.	blz. 209
De Kerkeeraad van Helmond in de zaak van Sophia Alberts, door Jacq. J. M. Heeren	blz. 267
Bossche Kerkinventarissen 1811, door H. Ebeling	blz. 302
Leestafel, door Dr Th. G.	blz. 308
Registers, door H. Ebeling	blz. 314

VOORWAARDEN:

De „Bossche Bijdragen” verschijnen minstens éénmaal en hoogstens driemaal in het jaar op niet vast bepaalde tijden.

Drie afleveringen vormen één deel.

De prijs van één deel bedraagt fr. p. post f 5.—.

Telkens bij het verschijnen van een derde aflevering zal over het bedrag van drie afleveringen worden beschikt.

De intekening staat open bij de Administratie te Tilburg, Bosscheweg 95, en bij den Boekhandel.

Brieven, boeken of bijdragen voor dit tijdschrift te adres-
seeren aan den Redactie-Secretaris, Dr Th. GOOSSENS,
Tilburg, Postchèque en Giro 50174.

---

door den toenmaligen rector met verlof van den magistraat en den pastoor der stad en van den Bisschop achtereenvolgens verkocht tegen een jaarlijkschen cijns respectievelijk van 6, 16 en 12 gl. ¹⁾

Vóór en in 1520 had het altaar twee, doch in 1593 vijf missen per week met een inkomen van 4 mud rogge; bovendien had het in laatstvermeld jaar nog twee missen, die gesticht waren door den priester Joannes de Weer. ²⁾

In 1616 had het één vroegmis op Zondag, twee eerste missen op Woensdag en Vrijdag omtrent zonsopgang, één wekelijksche mis, één mis op Zaterdag en één op Dinsdag, welke laatst gesticht was door den priester Thomas Michaëlis vóór het beeld van St. Cornelius. In datzelfde jaar nam de toenmalige rector op zich om te exonereeren des Zondags de tweede mis, des Woensdags de eerste, des Donderdags de mis van 't H. Sacrament met zang en assistentie en de mis op Vrijdag.

Altaristen:

Adam de Tefelen, rector 1487—1502, afwezig. ³⁾

Johannes Loys, rector 1519, afwezig. ³⁾

Dirk Snoecx de jonge, rector 1523—'62, eerst afwezig, later niet meer. ⁴⁾

Mr. Joannes Thielmanni ab Elderen, die als rector stierf in 1579.

Henricus (van) Roij junior, tot rector aangesteld op voordracht van den Abt van Floreffe 22 Juni 1579 ⁵⁾ en nog vermeld in 1582.

Henrick Jans Jonkers te Mierlo, rector 1588—1611, als wanneer hij stierf en in de kerk van Helmond begraven werd; hij had in 1603—'07 op het altaar de eerste mis des Zondags „als men die proeven geeft” (broodspijnde hield); waarschijnlijk bediende hij het altaar reeds in 1582. Onder zijn

¹⁾ Prot. N° 242.

²⁾ A. D. R.; Schutjes IV blz. 118, 767.

³⁾ A. D. R.

⁴⁾ A. D. R.; Prot. N° 230, f° 57v.

⁵⁾ A. B.

rectoraat was altarisist Simon van Merevoort 1607—'21, die resideerde. ¹⁾

Mr. Servatius Verbaerschot, ook Servatius Janssen Reinders geheeten, rector 1611—'48; hij resideerde, doch sinds 1640 was hij pastoor te Aarle; met goedkeuring der Staten-Generaal, verleend 23 Maart 1652, mocht hij „tot sijne alimentatie” twee derde gedeelten (ongeveer 110 gld.) van de inkomsten blijven genieten tot aan zijn dood begin Mei 1655. Onder zijn rectoraat was altarisist Peter Muls 1628—'34, die resideerde.

Vruchtgebruik:

Dit werd toegewezen aan Hugo Vogelsang, student in de theologie en zoon van den predikant van Son en Breugel, in 1657; aan Willem Hendrik Vermeer in 1675, die het nog had in 1691 (hem opbrengende 76 gl. 6 st. 10 penningen); aan Cornelius van Issem in 1696; aan Antonius Baltassar Gualtery in 1743 en eindelijk aan Willem Isaak van Beusekom, die het reeds bezat in 1797 (hem opbrengende 56 gl. 14 penningen) en het behield tot aan zijn overlijden te 's-Bosch in 1868. Daar hij dus meer dan 70 jaren lang het vruchtgebruik genoten had, zal hij zeker wel behoord hebben tot die „onbevoegde gunstelingen”, van welke gezegd is, dat zij het genot van een beneficie „soms tijds reeds bij hunne geboorte erlangden en het niet zelden evenals eene lijfrente hun leven lang behielden.” ²⁾

Na zijn dood werd het beneficie op aanvraag van Mgr. J. Zwijsen door den Minister van Binnenlandsche Zaken 29 Maart 1870 toegekend aan den toenmaligen pastoor van Helmond Th. Spierings; het bracht hem jaarlijks f 42.04⁵ op (zie Bijlage V); genoemde Bisschop bepaalde de lasten van het beneficie overeenkomstig zijne bestemming op jaarlijks twee gelezen missen. Het beneficie wordt nog altijd genoten door den pastoor der St. Lambertuskerk te Helmond en bedraagt nog altijd f 42.04⁵.

¹⁾ Omstreeks 1611 werd op 't altaar een half jaar mis gedaan door Henrick van Lierop (waarschijnlijk dezelfde als Henrick Jonkers).

²⁾ *Handb.* blz. 145 e. v.

9° Altaar en beneficie van St. Anna.

Dit (draagbaar) altaar werd gefundeerd door den Helmond-schen priester Jan Goben; de oprichting er van werd goed-gekeurd door den Bisschop van Luik Johan van Horn op 10 Maart 1491. ¹⁾

De inkomsten bedroegen in 1520 jaarlijks 10 mud rogge, doch omstreeks 1550 en later 14 mud. ²⁾ De vijf missen, die het altaar wekelijks had, werden door Bisschop Masius gereduceerd tot drie, welke echter in 1616 niet gedaan werden; in datzelfde jaar werd evenwel bepaald, dat de derde mis des Zondags om 8 uren voortaan gedaan zou worden. Vier jaren daarna werd het aantal missen door Bisschop Zoësius gereduceerd tot twee ³⁾, waarvan één moest zijn de eerste mis op Zondag.

Altaristen:

Peter zoon van wijlen Henrick Michiels, rector 1493 ⁴⁾.

Willem Henrick Michiels senior, rector 1519—'56, afwezig, wordt nog 7 Maart 1560 als priester-gremist vermeld. ⁵⁾

Anthonius filius Huberti Mercatoris te Gemert deed als rector afstand in 1584.

Joannes Simons van den Hoevel, als student tot rector aangesteld 1585 ⁶⁾, wordt nog vermeld 19 Nov. 1590 ⁷⁾; waarschijnlijk werd hij geboren te Helmond en stierf hij als Norbertijn te Postel 1599. ⁸⁾

Egidius van Merevoort, pastoor te Gerwen, rector 1593—'97.

Jan Pegge of Heylwegen, deservitor 1593 tot aan zijn dood in 1600. ⁹⁾

Een student te Leuven, rector 1608. ¹⁰⁾

¹⁾ *Jaarb.* blz. 210; Schutjes, IV, blz. 117.

²⁾ A. D. R.; Schutjes, IV, blz. 117, 767.

³⁾ En niet tot één, zooals staat in *Jaarb.* blz. 297.

⁴⁾ Prot. N° 227, f° 141v.

⁵⁾ A. D. R.; Prot. N° 231, f° 19, N° 236.

⁶⁾ A. B.

⁷⁾ Prot. N° 242.

⁸⁾ Welvaarts, blz. 149.

⁹⁾ Rol N° 8 en 12.

¹⁰⁾ Mr. Jan Loyen, notaris te Helmond en rentmeester der priester-gremisten aldaar, beheerde de beneficie-inkomsten 1602—'15.

Matheus van den Broeck, zoon van Jan Diercx van den Broeck en Hildegundis Matheussen, die woonden te Helmond in „De Gaperd” ¹⁾, rector in 1616 nog student zijnde, was in 1623 resideerend en bezat het beneficie nog in 1632, toen hij kapelaan te Roermond was. ²⁾

Mr. Johan Hesius, rector 1643—'47, was in laatst vermeld jaar pastoor te Leende. ³⁾

Vruchtgebruik:

De inkomsten werden gebeurd door Andries van Persijn 1682—1702, na hem door Anna van Persijn en, nadat ze vereenigd waren met die van het beneficie op het Drievuldighedsaltaar in de kerk van Rixtel, door Danker Jan de Kemenaar te 's-Bosch 1750—1800.

In 1804 kwamen de inkomsten beider beneficiën terug aan de katholieke geestelijkheid, nl. aan den toenmaligen Helmondschen kapelaan Norbertus Docx, die in 1808 pastoor te Lagemierde werd, maar de inkomsten er van bleef genieten tot aan zijn dood 5 Juli 1835.

Men moet veronderstellen, dat de katholieke parochiegeestelijken van Helmond toen in gebreke bleven, de beneficiën aan te vragen, want na het overlijden van Docx gingen ze weder over aan een vruchtgebruiker en wel aan den Helmondschen predikant Jan Theodorus Endtz. ⁴⁾

Nadat hem in 1873 het emeritaat was verleend en de beneficiën dientengevolge waren komen te vacceeren, werden deze in het daarop volgende jaar toegewezen aan L. van

¹⁾ Vandaar werd hij wel eens genoemd de zoon van Johan in Den Gaperd (Schutjes, IV, blz 120 noemt hem den zoon van Johan Megapart ¹⁾)

²⁾ Rol N° 16 en 18, Prot. N° 265

³⁾ Rol N° 20; zijn zaakgelastigde was Wouter van Cranenbroeck te Helmond, rentmeester der priester-gremsten aldaar.

⁴⁾ Toen op de Staatsbegrooting 1851 (*Staatsblad*, Bijlage N° 51) $\frac{2}{3}$ der inkomsten stonden uitgetrokken van 1° het beneficie op het L. Vrouwealtaar te Helmond, ²o dat van het S. Trinitatis-altaar te Rixtel en het St. Anna-altaar te Helmond, ³o de beneficiën van de St. Catharina- en H. Kruis-altaren te Helmond en ⁴o die op de St. Pieter- en Paulus-altaren, — toen was Beugels, de toenmalige pastoor van Helmond, ijverig genoeg in 't aanvragen dier beneficiën, zie zijn verzoek in *Jaarb.*, blz. 298 e. v., hij kreeg echter nul op rekest.

Sleeuwen, pastoor te Aarle-Rixtel. Het twee derde deel der opbrengst, dat in 1851 nog f 49.09 bedroeg ¹⁾, was toen gedaald tot f 37.63; sindsdien is de opbrengst onveranderd gebleven. Ook thans zijn de beneficiën nog altijd in het bezit van den pastoor van Aarle-Rixtel, die als beneficiant volgens Bisschoppelijke bepaling jaarlijks zeven missen moet lezen tot intentie der stichters.

10° Altaar en beneficie van het H. Kruis.

De grondslag van dit altaar werd gelegd in 1501 door den priester Jan Goben; het werd opgericht in 1509 door den Bisschop van Luik Everard van der Mark ²⁾; het had twee gezamenlijke collatoren, t. w. den pastoor van Helmond en den naasten bloedverwant des stichters. Een jaar na de oprichting des altaars rezen er geschillen tusschen den rector met name Jan zoon van mr. Aert Goben ³⁾ en de kerkmeesters van Helmond zoowel over het offeren als over het mislezen aan het altaar, zooals blijkt uit een schepen-vidimus van 18 Febr. 1553 (zie Bijlage VI).

Het altaar droeg den naam van H. Kruisaltaar van Mirakel ⁴⁾ en elken Vrijdag moest vanwege het daarop gevestigde beneficie ter eere van het H. Kruis een lof gezongen worden aan het H. Sacramentsaltaar ⁵⁾.

In 1520 had het altaar zeven missen, doch in 1523 (toen

¹⁾ *Handb.*, t. a. p.

²⁾ *Jaarb.*, blz. 280, '81, '92; genoemde Jan Goben was dezelfde als de stichter van het St. Anna-altaar; wij vonden hem voor 't eerst vermeld in 1486 (Prot. N° 226, f° 48^r).

³⁾ Volgens *Jaarb.*, blz. 292 was hij een neef van den stichter des altaars Jan Goben. De Helmondsche chirurgijn mr. Aert Goben liet in 1515 transporteeren eene hoeve, „den Rincvelt” genaamd en gelegen te Helmond in De Hage, waaruit betaald moest worden eene jaarrente van 25 gl., te gelden „der nyeuwer fondaten van der Heiligen Cruys in der kercke tot Helmont na ingehoudt des testaments van wilner Heer Jan Goben saliger gedachten” (Prot. N° 229, f° 65^r). Aert Goben en de priester Jan Goben (vermoedelijk de stichter) waren zonen van Jan Goben (Prot. N° 225, f° 47^v). De familie Goben noemde zich later De Valckenaer.

⁴⁾ Blijkens kerkrekening 1591—'96.

⁵⁾ *Jaarb.*, blz. 292.

het nog niet geconsacreerd was) en in latere jaren slechts vier met een inkomen van 25 gl. jaarlijks. ¹⁾

In 1616 werden de vier missen niet geëxonereerd en moesten de altaarinkomsten geïnd worden door eenen rentmeester.

Altaristen:

Jan Goben, geboren te Helmond, rector 1509—'23; van af 1519 wordt hij vermeld als afwezig; in 1548—'49 was hij organist der kerk van Helmond.

Walterus zoon van Johannes Goben, rector 1556—'62, clericus, afwezig; deservitoren in 1556 waren Johannes van Roen en Walterus (Ke)mennayen. ²⁾

Gerardus Cuypers, clericus, overleden als rector in 1586.

Theodericus, clericus, zoon van Anthonius Theodoricus van Deurne, tot rector aangesteld in 1586.

Jan Raessens, clericus, rector 1593—'94 ³⁾; in zijnen tijd schijnt Petrus Verheyden deservitor geweest te zijn.

Mr. Joost Wouters (zoon van Wouter Judoci), rector 1611—'23; in 1616 was hij student in 's-Bosch en in 1619—'20 deed hij te Helmond dienst als schoolmeester.

Mr. Peter Muls, zoon van Dirk Walraven Muls te Helmond, rector 1628—'45, toen hij afstand deed; hij was tevens organist der kerk.

Jacobus van Lendt, tot rector aangesteld in 1646 en nog vermeld in 1647.

Vruchtgebruik:

De inkomsten (omstreeks 1700 bedragende ruim 15 gl.) werden genoten door Andries van Persijn 1682—1702, na hem door Anna van Persijn; in 1750 waren ze vereenigd met die van het St. Catharina-altaar; zie verder hiervoren sub 6°.

¹⁾ Schutjes, IV, blz. 118, 767; A. D. R.

²⁾ A. D. R.

³⁾ *Jaarb.*, blz. 293, vermeldt Jan Vaessem, ook Joannes zoon van Erasmus geheeten; bedoeld is Jan Raessens; zie B. B., III, blz. 133 en Schutjes, IV, blz. 767.

11° **Altaar en beneficie van Onze Lieve Vrouw-Presentatie,
St. Joachim en St. Jozef.**

Het altaar van O. L. Vrouw-Presentatie wordt voor het eerst vermeld in 1520 ¹⁾; het stond naast het altaar van O. L. Vrouw (het hoofdaltaar van O. L. Vrouw geheeten) en was volgens pastoor Willemaers daaraan annex, zoodat beide altaren slechts een en denzelfden rector hadden. Volgens een akte van 20 April 1619 ²⁾ was het altaar van O. L. Vrouw-Presentatie ook begiftigd ter eere van St. Joachim. De reeds vermelde mr. Godefridus van Diepenbeek, deken van het kapittel van Antwerpen, vermaakte bij testament van 27 Maart 1635 aan het altaar ter eere van St. Jozef een kapitaal van 900 gl., rentende jaarlijks 45 gl., voor drie wekelijksche missen: de eerste op Zondag of Dinsdag, de tweede op Donderdag en de derde op Vrijdag of Zaterdag; als er in de week een Lieve-Vrouwe-dag viel, dan moest een der missen daags daarna geschieden, als wanneer tevens eene broodspijnde voor de armen moest gehouden worden, zoodat die spijnde zes maal per jaar zou plaats hebben. En „opdat er een beginsel sy om de hier geordineerde officiën te beginnen,” vermaakte genoemde testateur daartoe zijne „kiste met casuyffel, kelck ende andere toebehoorten, in deselve opgesloten,” staande in het kappelleken van St. Thomas achter het hoogaltaar der Kathedraal te Antwerpen. ³⁾ De testateur bedoelde met deze St. Jozefsstichting blijkbaar den grondslag te leggen voor een nieuw beneficie, doch in de dagen van pastoor Willemaers was de stichting nog niet door de Kerkelijke Overheid tot beneficie verheven. Het begevingsrecht daarover berustte volgens de beschikking van den stichter bij den oudsten kerkmeester, den oudsten H. Geestmeester en bij den naasten bloedverwant des stichters of wel bij den oudsten der seculiere priesters-gremisten.

¹⁾ Schutjes, IV, blz. 117.

²⁾ Prot. N° 253.

³⁾ Charles Piot, *Fondations de Bourses d'Etude etablies en Belgique*, blz. 309 e. v.; vgl. B. B. IV, blz. 249,

Het altaar had in 1520 vier missen per week en gold toen jaarlijks 20 Rijns-guldens en 3 malder (d.i. $1\frac{1}{2}$ mud) rogge; in 1593 had het nog slechts twee missen en gold het $18\frac{1}{2}$ Rijns-guldens ¹⁾; in 1616 stond het altaar open, zoodat de twee missen toen niet gedaan werden.

Altaristen:

De rector van het O. L. Vrouwe-hoofdaltaar was, zooals gezegd, ook rector van het altaar van O. L. Vrouw-Presentatie. Verder worden als altaristen nog vermeld:

Petrus Verheyden, 1591—'93.

Peter Janssen Cocx of de Kock, 1644—'47.

Aangaande het vruchtgebruik van dit beneficie, zie hier-voren sub 2°. ²⁾

12° Altaar en beneficie van O. L. Vrouw-Zeven-Weeën.

Het (draagbaar) altaar van O. L. Vrouw van Zeven Weeën stond achter in de kerk en schijnt gesticht te zijn in of kort vóór 1533, waarschijnlijk door de Broederschap van O. L. Vrouw, die, zooals wij hiervoren sub 2° reeds mededeelden, waarschijnlijk omstreeks dien tijd den naam van O. L. Vrouw van Zeven Weeën aannam en zich aan het nieuw-opgerichte altaar van O. L. Vrouw-Zeven-Weeën verbond, na aanvankelijk aan het hoofdaltaar van O. L. Vrouw verbonden te zijn geweest. In 1593 staat het altaar nog vermeld als niet-geconsacreerd.

Geen enkel beneficie heeft zijne lotgevallen zoo verborgen gehouden als dat van O. L. Vrouw van Zeven Weeën; het weinige, wat wij er van te weten kwamen, hebben wij medegedeeld in ons werkje *De Oude Schutsgilden van Helmond*, blz. 16 e. v. Zooals men daar kan zien, maakte Yda, dochter van Cornelis Vrients, in 1539 eene erfpacht van 3 malder rogge aan het altaar voor eene wekelijksche mis, welke ge-

¹⁾ Schutjes, IV, blz. 117, 767.

²⁾ De Helmondsche burger Jan Laureijnssen van Diepenbeek verklaarde in 1659, dat hij van het beneficie op het St. Josefsaltaar jaarlijks eenige penningen trok om deze aan de armen uit te reiken; *Taxandria*, jg. 3, blz. 189.

lezen moest worden door haren broeder Heer Jan Cornelis en na hem door een harer naaste bloedverwanten en maakte Aleit Jan Gielis in datzelfde jaar aan het altaar 2 gl. voor eene mis te doen als die op Zaterdag. Verder vernemen wij, dat er omstreeks 1556 nu en dan een mis op het altaar geschiedde volgens de godsvrucht der geloovigen, die dan meteen het stipendium voldeden ¹⁾; dat de wekelijksche mis, die vanwege genoemde Broederschap op het altaar gevestigd was, niet geschiedde noch in 1593, noch in 1647; dat het altaar in 1616 twee wekelijksche missen had, doch dat geen van beide geschiedde en dat een rentmeester alsdan gelast werd om de inkomsten te innen.

Jan Cornelis Vrients, zoeven vermeld ten jare 1539 en reeds in 1516 als beneficiant in de kerk van Helmond voorkomend ²⁾, schijnt een tijd lang als rector het beneficie bediend te hebben, doch andere rectoren heeft het vermoedelijk nooit gehad; volgens eene aantekening van pastoor Willemmaers werden die diensten aan het altaar geheel verwaarloosd, daar de opbrengsten van het beneficie jaarlijks verteerd werden door vermelde Broederschap of Gilde. Het feest van Onze Lieve Vrouw van Zeven Weeën werd echter blijkbaar doorgaans door het Gilde jaarlijks gevierd met eene gezongen mis en wel op den 2^{en} Zondag na Paschen. ³⁾ Als rector van het altaar wordt wel een zekere Jan Becx vermeld ⁴⁾, doch deze was geen priester, maar een leek, die als rentmeester der priester-gremisten in de jaren 1630—'35 de inkomsten van het openstaande altaar beheerde.

Waarschijnlijk zijn de goederen en inkomsten van het beneficie niet door het Land in 1648 aangeslagen, maar aan de Lieve-Vrouwe-Broederschap gebleven.

¹⁾ A. D. R.; het altaar had toen geen vaste inkomsten, wordt gezegd.

²⁾ Prot. N° 229, f° 76r.

³⁾ Voor het bisdom Utrecht werd het feest ingesteld in 1514 en bepaald op Vrijdag na den 2^{en} Zondag na Paschen (*Arch. v. d. Gesch. v. h. Aartsb. Utrecht*, II, blz. 404).

⁴⁾ *Jaarb.*, blz. 296.

13° Altaar en beneficie van St. Antonius, Sebastianus,
Romboud en Genovefa.

Aan dit altaar, dat evenals dat van O. L. Vrouw-Zeven-Weeën in de eerste helft der 16^e eeuw schijnt gesticht te zijn, waren twee gilden verbonden, t. w. die van St. Anthonis en die van St. Sebastiaan. Het altaar stond bezijden den toren en was waarschijnlijk eene stichting van het St. Anthonisgilde.

Daar het niet gebeneficiëerd was, werd het door den priester Peter Colen voorzien van 18 vaten rogge voor eene wekelijksche mis, welke hij later met 6 vaten vermeerderde en nog met 3 vaten voor zijn jaargetijde, alle verhypothekerd op zeker onderpand, gelegen op Klein Vaerle onder Mierlo ¹⁾; in 1627 werden deze 27 vaten rogge van de priesters der Helmondsche parochiekerk afgekocht door Jhr. Floris van Cortenbach, aan wien bedoeld onderpand toen toebehoorde, voor eene som van 225 gl.

Ten jare 1593 wordt het altaar vermeld als toegewijd aan St. Antonius, Sebastianus, Romboud ²⁾ en Genovefa; het had toen een inkomen van 2 mudden rogge met den last van één wekelijksche mis, die echter niet geschiedde. ³⁾

Volgens eene lijst van altaren uit het jaar 1616 waren de inkomsten alstoen door den Bisschop vereenigd met die van het beneficie van St. Jan Evangelist ⁴⁾ en had het altaar één wekelijksche mis; de inkomsten moesten alsdan geïnd worden door eenen rentmeester.

Voor verdere bijzonderheden verwijzen wij naar ons werkje *De Oude Schutgilden van Helmond*, blz. 98 e. v., waar men (blz. 103) o. a. ook de vraag vindt gesteld, of de geeste-

¹⁾ Ongedateerd stuk in A. B.

²⁾ St. Romboud was in Helmond de patroon van het ambachtsgilde der teullieden (landbouwers).

³⁾ Schutjes, IV, blz. 767.

⁴⁾ Wat op bedoelde lijst het *beneficie* van St. Jan Evangelist geheeten wordt, was waarschijnlijk slechts een *officie*, waarvan wij overigens nergens iets vonden medegedeeld; wellicht was het op hetzelfde St. Anthonius-altaar gevestigd.

lijke bediening van het altaar als een *beneficie* dan wel als een *officie* beschouwd moet worden.

Altaristen :

Mr. Frans Fabri, aangesteld in 1598.

Hanrick Smulders 1606—'08; als dienstdoend priester in de kerk van Helmond komt hij reeds voor in 1577; hij stierf omstreeks 1614.

Edmundus Berckers, vermeld in de kerkrekening, loopende over de jaren 1631—'35.

Peter Muls 1643—'48.

Waarschijnlijk zijn de goederen en inkomsten van het altaar niet door het Land in 1648 aangeslagen, maar gebleven aan het St. Sebastiaangilde, waarin het St. Anthonisgilde in het begin der 17^e eeuw vermoedelijk was opgelost geworden.

14° Altaar en beneficie der H. Drievuldigheid.

De priester Jan Venmans, hiervoren sub 6° vermeld als rector van het St. Catharina-altaar in de jaren 1492—1524, was de stichter van het altaar der H. Drievuldigheid. ¹⁾ Zulks blijkt uit het testament van Jutta Dirick Hannen dochter d.d. 27 April 1551, waarin wij lezen, als volgt:

„Item wil die voerscr. testatrice, dat haer executeurs sulden van haer faellie doen maken twee cazufelen ende in den elcken van den cazufelen een wit laeken cruys, die een daeraff beset zij ende will gegeven werdden den altaer Trinitatis, dat Heer Jan Venmans gefundeert heeft, ende dat ander den altaer van Onser Liever Vrouwen all in der kercken van Helmont in recompensie van haerder dootschuldt.” ²⁾

De testatrice bepaalt verder, dat de priester-gremisten, die op haar jaargetijde zullen komen en dan de *Miserere* en de *De Profundis* zullen lezen, elk ter plaatse eenen stuiver ontvangen zullen, zoo ook de rector van het Triniteitsaltaar of wel diens vicarius; waarop dan volgt:

¹⁾ Ook hebben wij hem vermeld sub 2°.

²⁾ Prot. N° 235^f fo 104^v e. v.

„Voert will die voerscr. testatrice, dat haeren erffgenamen sullen doen consacreren den altaer Trinitatis voerscr., achtervolgende den begerten gementioneert in den testamente wijlen Heer Jannen Venmans ende sullen die voerscr. haere erffgenamen gehouden wesen die costen, totter consecratie behoerende, gelijckerhandt (te) betalen van den gereesten ende besten gueden, bij haer achtergelaeten.”

In 1593 heet het altaar wel gefundeerd maar nog niet opgericht te zijn; de inkomsten bedroegen toen jaarlijks 25 gulden onder den last van wekelijks vier missen, welke toen, evenals ook later in 1616, niet geschieden. Blijkens een akte van 30 Juni 1618 ¹⁾ had het altaar echter in dien tijd een rector, waaruit men zou mogen besluiten, dat het eerst tusschen de jaren 1616 en '18 is opgericht. ²⁾

Als officiant van het altaar wordt vermeld Peter Muls 2 Maart 1634. ³⁾ In 1647 was er geen rector meer aan 't altaar verbonden, omdat de inkomsten er van verloren waren. Om dezelfde reden zal het Land in het daarop volgende jaar het beneficie dan ook wel niet hebben kunnen aanslaan. ⁴⁾

* * *

Navolgende altaristen in de parochiekerk van Helmond werden hiervoren niet vermeld, omdat ons niet bekend is, aan welk altaar zij verbonden waren:

Godefridus, kapelaan te Helmond 1380, vermeld in een register van Hertogelijke cijzen. ⁵⁾

¹⁾ Prot N° 252

²⁾ Volgens Schutjes, IV, blz. 125 werd 23 Aug. 1616 een altaar gewijd ter eere van den H. Wilhelmus; dit altaar van den H. Wilhelmus hebben wij overigens nergens vermeld gevonden; vermoedelijk is daarmede dat der H. Drieuldigheid bedoeld en werd dit in later tijd begiftigd ter eere van den H. Wilhelmus

³⁾ Rol N° 19.

⁴⁾ Een der 14 door ons besproken altaren was waarschijnlijk door het ambachtsgilde der wevers ter eere van hun patroon St. Severus begiftigd en werd ook het St. Sevensaltaar of het weversaltaar genoemd. Op 26 Oct 1581 werd aan den pastoor van Helmond dispensatie verleend om op 3 draagbare altaren in de kerk te mogen celebreeen, daar er 13 priesters waren (G. v. d. Elsen en W. Hoevenaars, *Analecta Gijsb. Coeverincx*, I, blz. 70).

⁵⁾ R. A. B., *Chambres de Comptes*, N° 45086.

Sander Alaerts, beneficiant 1481—'85. ¹⁾

Hendrik Dreykorts, beneficiant 1481—'92. ²⁾

Gerardus Monts 1505. ³⁾

Henrick van Eyck, kapelaan 1508—± 1515.

Anthonis Troeffelmans, beneficiant 1516—'22. ⁴⁾

Willem van der Schoet, beneficiant 1516 ⁵⁾ en nog als kapelaan vermeld ± 1525.

Peter van der Vloet, beneficiant 1516 ⁶⁾, als priester reeds vermeld in 1485.

Henrick Witfens (of Wytven) was vermoedelijk altarisist in 1533 ⁷⁾; waarschijnlijk werd hij later Augustijn en was hij in 1543 rector van het Augustinessenklooster in De Hage te 'Helmond.

Jan Pessers, beneficiant 1539.

Dirk Jan Eynskens van Strijp, beneficiant 1539.

Willem Gerrit Sweerts, beneficiant 1539.

Gilis Pouwels, kapelaan 1543—'44 ⁸⁾, was in 1548—'49 pastoor van Stiphout.

Henrick van Mierlo, kapelaan 20 Maart 1559. ⁹⁾

Antonius Vlemmincx, vicarius en kapelaan 1562—'67, had waarschijnlijk zielzorg, daar hij in vermelde jaren betaald werd voor het Zondagsgebed.

Peter Verbraecken, vicarius van den pastoor 1575, kapelaan 1576, had waarschijnlijk zielzorg. ¹⁰⁾

Goessen Peters, kapelaan 1583, stierf omstreeks 1588.

fr. Arnoldus Roy, kapelaan 1597—'92, regulier. ¹¹⁾

Marten le Clercq, kapelaan 1610—'12.

¹⁾ Prot. N° 224, blz. 228; N° 226, f° 16v.

²⁾ Prot. N° 224, blz. 228; N° 227, f° 77r.

³⁾ Schutjes IV, blz. 129.

⁴⁾ Prot. N° 229, f° 76r, 149v.

⁵⁾ Prot. N° 229, f° 76r.

⁶⁾ Prot. N° 229, f° 76r.

⁷⁾ Op 17 Oct. 1533 (los stuk in Prot. N° 230) werd hij immers door een ingezetene van Helmond belast met een Dertigste.

⁸⁾ Prot. N° 232, f° 45r; N° 233, f° 35v.

⁹⁾ Prot. N° 236.

¹⁰⁾ Prot. N° 239, f° 146r; N° 244, akte 19 April 1599.

¹¹⁾ Prot. N° 244; Schutjes, IV, blz. 130.

Hendrick Mijneet, kapelaan 1612—'13. ¹⁾

Gijsbert, kapelaan 1615.

mr. Cornelis Becx, beneficiant 1615—'17, was in 1616 pastoor te Megen en stierf te Helmond in 1617. ²⁾

Dirk, kapelaan 1619.

fr. Joannes de Ville, een Norbertijnerkanunnik, kapelaan 1620. ³⁾

Michiel, kapelaan 1622—'23.

Godefridus Haymonis, kanunnik van Floreffé, geboren te Helmond, werd 8 Febr. 1624 door den abt van Floreffé aan den Bisschop voorgedragen als medehelper van den pastoor van Helmond. ⁴⁾

Jan Loonen, een Norbertijnerkanunnik (waarschijnlijk van Postel), kapelaan 1629. ⁵⁾

Gerardus van der Maer, kanunnik van Floreffé, 9 Juni 1633 voorgedragen als medehelper van den pastoor van Helmond, stierf te Helmond aan de pest 16 Juni 1636.

Petrus van Visé, kanunnik van Floreffé, stierf te Helmond aan de pest in 1636; waarschijnlijk was hij eerst in datzelfde jaar (na den dood van Gerardus van der Maer) als kapelaan aangesteld.

Adriaan Janssen Cocx (of de Cock), kapelaan 1638—'40; in 1638 was hij uitgeweken naar Brussel, waarschijnlijk wegens de priestervervolgingen. ⁶⁾

¹⁾ In dien tijd werd een Jan van Asten wellicht tot beneficiant benoemd, want op 18 Jan. 1613 verzocht de magistraat aan den Bisschop „om ordre te moghen gestelt worden in de kercke alhier ende dat Heer Jan van Asten mocht hebben enich beneficie” (Stadsrekening).

²⁾ Zoon van Jan Becx en Elisabeth v. d. Berg te Helmond (Prot. N° 251); pastoor Outerus vroeg 1 Juni 1615 aan den Bisschop, of Corn. Becx hem mocht helpen met preeken, biechthooren enz. (A. B.).

³⁾ Schutjes, IV, blz. 130, vermeldt Joannes v. Will in 1619, maar bedoelde waarschijnlijk Joannes de Ville.

⁴⁾ A. B.; Welvaarts, blz. 148, '49.

⁵⁾ Schutjes, IV, blz. 130; de daar vermelde Antonius Verheyden was niet kapelaan te Helmond, maar een rondreizend missionaris van de orde der Predikheeren te 's-Bosch.

⁶⁾ Hij was een broeder van Petrus Cocx, als altarisist vermeld hiervoren sub 7° en 11°, en was vermoedelijk afkomstig van Lierop.

III. Gremium, Gremisten en Horisten.

Zooals wij vroeger reeds schreven ¹⁾, bestond te Helmond, evenals op tal van andere plaatsen, oudtijds het gebruik, dat de pastoor en priesters op bepaalde dagen de Kerkelijke Getijden zongen, een gebruik dat zoowel door priesters als geloovigen met schenkingen en erflatingen ondersteund werd.

Zoo behelst het Helmondsch Schepenprotokol uit de 15^e en 16^e eeuw verschillende akten, waarbij zekere jaarlijksche erfpachten werden opgedragen ten behoeve dergenen, „die geordineert sijn totten Soeven Getiden te singen”, of wel „die gewoonlic sijn die Horas te singen” enz.

Bovendien zien wij vele testateurs legaten maken niet alleen voor het doen hunner uitvaart en hunner jaargetijden, maar ook voor het houden van daarmede gepaard gaande Vigiliën.

De priesters, die in koor de Getijden en bedoelde Vigiliën zongen, werden Horisten geheeten. ²⁾

De verplichting van het Koorgebed was echter veelal verbonden aan de beneficiën der altaren. De meeste beneficiën immers hadden krachtens hunne instelling eigen goederen of fondsen, waaruit de beneficianten voor het zingen van het Koorgebed gehonoreerd werden. Dergelijk fonds heette men gremium. Zoo was een gremium verbonden aan elk der beneficiën, gevestigd op deze acht altaren: van den H. Geest; van Onze Lieve Vrouw; van St. Nicolaus; van St. Salvator ³⁾; van St. Leonardus; van St. Catharina; van St. Jan Baptist; en van Onze Lieve Vrouw van Zeven Weeën. De priesters, die deze van een gremium voorziene altaren bedienden, werden gremisten geheeten in tegenstelling met de horisten, die geen gremium hadden.

In 1541 werd voorgeschreven, dat alle gremisten en horisten op Zon- en Feestdagen in superplie zouden deelnemen

¹⁾ B. B., II, blz. 107 e. v.

²⁾ In de eerste helft der 17^e eeuw namen ook de kosters-schoolmeesters deel aan het zingen der Getijden, zooals mr. Aert Horckmans en mr. Daniel Wijnveld; zoo ook in 1516 mr. Willem van Cranenbroek, die vermoedelijk eveneens koster-schoolmeester was (Prot. N° 229, f° 76^r).

³⁾ Het gremium aan dit altaar bedroeg in 1626 meer dan 30 gl. per jaar (A. B.).

aan koorgebed, mis en processie. De inkomsten der getijden werden alsdan gesplitst in drie gelijke deelen, een voor de Metten, een voor de kleine Uren en een derde deel voor de Vespers. Ook werd alsdan bepaald, dat aan allen, die het koorgebed behoorlijk vervulden, telkens een plombèet (een looden penning, welke later tegen gangbare munt kon ingewisseld worden) zou uitgereikt worden of dat een ander geschikt middel moest uitgedacht worden om te weten, wie in hun plicht nalatig bleven. Voorts werd toen nog bepaald, dat een beëdigd rentmeester (in den persoon van Jan Beck) zou aangesteld worden, die de plombeten op 't einde van elke week in ontvangst zou nemen, de inkomsten van het koorgebed zou innen en beheeren en jaarlijks voor den pastoor en de priesters van zijn beheer verantwoording zou doen. ¹⁾

De bepaling over de aanstelling van een rentmeester schijnt alstoen echter niet ten uitvoer gebracht te zijn ²⁾, wel later, t. w. bij het accoord, dat 24 October 1586 tusschen de priesters en de magistraat van Helmond gesloten werd. ³⁾

Bij dat accoord werden alle goederen en fondsen voor het zingen van het koorgebed, ook de verschillende gremium's als tot één geheel onder den naam van „het gremium” bijeen gevoegd. Tevens werd alsdan overeengekomen, dat uit dat één gremium presentiegeld betaald zou worden aan allen, die het koorgebed medezongen, onverschillig of de medezingenden gremisten of horisten waren ⁴⁾, en dat of wel de aanwezigen telkens een plombeet of eenig ander teeken zouden ontvangen, of wel dat de namen der aanwezigen of afwezigen zouden opgeteekend worden door een daartoe aan te stellen rentmeester.

De rentmeester, die toen of althans enkele jaren nadien met het geheele beheer van het gremium belast werd, kreeg

¹⁾ B. B., VIII, blz. 158 e. v.

²⁾ B. B., VIII, blz. 163.

³⁾ Zie B. B., II, blz. 107.

⁴⁾ Toch sprak men ook later nog van gremisten en van horisten; zoo wordt gemeld, dat er in 1593 onder de 15 priesters 9 gremisten en 6 horisten waren.

later ook het beheer der openstaande beneficiën ten zijnen laste.

Bij gelegenheid der kerkvisitatie van 20 Sept. 1597 werden door Bisschop Masius enkele der vroeger gegeven voorschriften nog eens ingescherpt ¹⁾; tevens bepaalde hij alstoen, dat het oude gebruik van dagelijks de Vespers te zingen, dat sedert het afbranden der kerk (4 Juli 1587) gestaakt was, weder hersteld zou worden; ook zouden de priesters-gremisten des Zondags op beurt de Hoogmis doen ten einde den pastoor, die dan steeds de preek had, te verlichten.

In 1636 tijdens de z.g. retorsie, toen wegens de plakkatens tegen de Katholieke geestelijkheid in de Meierij van 's Bosch vele priesters zich genoodzaakt zagen om deze streek te verlaten, moest het plechtig zingen der getijden in de Helmondsche parochiekerk gestaakt worden, zooals blijkt uit hetgeen pastoor Willemaers over het gremium heeft aangeteekend (zie Bijlage VII).

De hiervoren door ons vermelde priesters, zoowel de pastoors als de altaristen, zijn, zoo niet allen dan toch het meerendeel hunner, tevens gremist of horist geweest. Als priesters-gremisten (en vermoedelijk tevens altaristen) vinden wij verder nog vermeld:

Wouter Remigii 26 Aug. 1560. ²⁾

Adam van Tefelen 1596—'99.

Hanrick Gabriëls 1609—'10, die in laatstvermeld jaar pastoor van Stiphout werd. ³⁾

Rentmeesters van het gremium zijn geweest:

mr. Jan Loyen, 1598—1626, een leek en notaris te Hel-

¹⁾ Zie Jaarb., blz. 312 e. v.

²⁾ Prot. N° 236.

³⁾ Zeer waarschijnlijk waren ook de navolgende priesters als gremisten of horisten (en tevens als altaristen) aan de kerk van Helmond verbonden: Jan Duysschen 1392—± 1425; Arnd Duysschen 1392—1430; Wouter van Beeck 1448—'83; Goort Roeffs en Willem van Kemenayen, beiden in 1547 (Prot. N° 235, f° 28^v); mr. Joannes Costerus (Jan Cuesters) 1594—1612, die in laatstvermeld jaar schoolmeester te Helmond was; en Jan de Weer in 1630 (Prot. N° 262).

mond ¹⁾); waarschijnlijk heeft hij zijn rentmeesterschap een tijd lang laten waarnemen door een zekeren Bruesselius in 1599 ²⁾ en door den priester-beneficiant Servatius Verbaerschot in 1615.

Johan Beex, 1630—'35 ³⁾, een leek en gedurende eenige jaren schepen te Helmond.

Wouter van Cranenbroeck, 1635—'48, eveneens een leek.

Evenals de tienden en de goederen en inkomsten der beneficiën werden ook de goederen en inkomsten van het gremium in 1648 aangeslagen, doch een jaar later, toen de tienden ontslagen werden, werd aan de abdij van Floreffé met het begevingsrecht over de beneficiën ook het begevingsrecht over het gremium toegekend. De goederen en inkomsten van het gremium bleven echter, evenals die der beneficiën, aan het Gemeene Land onder het beheer van den rentmeester der Geestelijke Goederen. ⁴⁾ En ook het gremium mocht door de abdij begeben worden alleen aan personen van den Hervormden godsdienst, die daarvan dan, evenals van de beneficiën, twee derden der inkomsten genoten, terwijl één derde bleef voor het Land.

Bij den vermelden verkoop van 5 Mei 1682 werd het begevingsrecht niet alleen over de beneficiën, maar ook over het gremium door de abdij van Floreffé afgestaan aan die van Postel, die in 1714 tegelijk met de tienden en het begevingsrecht over de beneficiën ook het begevingsrecht over het gremium verkocht aan mr. Anthony Molemakers, maar in 1724 weder inkocht.

De eerste ons bekende vruchtgebruiker van het gremium was Maarten, zoon van Anthony van Persijn en Catharina

---

¹⁾ Bij de kerkvisitatie 1 Juli 1623 noteerde de visitator, „mr. Gulielmum Loe etiamnum esse receptorem”; wellicht vergiste hij zich in den naam van mr. Jan Loyen; maar zeker vergiste Schutjes zich, waar hij Gulielmus Loe in 1623 onder de beneficanten stelt.

²⁾ Schutjes, IV, blz. 122.

³⁾ Prot. N° 239, f° 2v, Rol N° 18.

⁴⁾ Door dien rentmeester werden verschillende landerijen onder Helmond, aan het gremium aldaar toebehoorende, in de tweede helft der 18^e eeuw publiek verkocht.

Pieterse, die de inkomsten genoot in 1681. Alsdan verzochten de Protestantsche kerkmeesters van Helmond, Willem van Ommeren en mr. Gerrit van Hommert, aan de Staten-Generaal, dat twee derden der inkomsten van het gremium aan de kerk van Helmond zouden toegekend worden tot onderhoud dier kerk en tot rentebetaling ¹⁾, doch 9 Maart 1682 zagen genoemde kerkmeesters van hunne afspraak af ten behoeve van vermelden Maarten van Persijn, hun vermeend recht zich voorbehoudend tot na diens dood. ²⁾

Maarten van Persijn bezat het gremium nog in 1701 (hem alstoen opbrengend 152 gl. 5 st. 12 penningen), maar werd in het daarop volgende jaar in het vruchtgebruik daarvan opgevolgd door diens broeder Andries. Na dezen werden de inkomsten er van, vereenigd met die van het beneficium van het St. Nicolaas-altaar ³⁾, genoten door Anna van Persijn en van af 1747 door Jan en Alida de Jong.

IV. Kapelane na 1648.

Schutjes en andere kerkelijke geschiedschrijvers van het Bisdom van 's-Bisdom schijnen bij het publiceeren van hunne lijsten van kapelane te zijn uitgegaan van de valsche meening, dat alle priesters, die zij als kapelane vermeld vonden, zielzorg hadden, ook die van vóór 1648. Wel werden vóór 1648 de priesters, die de pastoors in de zielzorg ter zijde stonden, soms meer bijzonder als *de* kapelane aangeduid,

---

¹⁾ Daar de abdy van Floreffe uit de opbrengst der tienden de Helmondse parochiekerk onderhouden moest, begrijpt men, dat zij bedoeld verzoek zeer genegen was; toen de abdy dan ook in datzelfde jaar haar begevensrecht over de beneficien tijdelijk afstond aan J. Smits te Eindhoven (zie hiervoren, blz. 221, noot 2), reserveerde zij het gremium „pour icelle estre applique aux reparations des églises de Helmont et de Rixtel (jaarb., blz 314)

²⁾ De kerkmeester Willem van Ommeren richtte 31 Oct. 1682 wederom een rekest aan de Staten-Generaal om de inkomsten van het gremium voor de kerk te bekomen, ook dit rekest had voor hem niet het verlangde resultaat

³⁾ Deze vereeniging schijnt reeds geschied te zijn vóór 1714, daar bij den verkoop van 10 Oct. 1714 (zie hiervoren blz 221, '22) het gremium niet vermeld werd en dus alsdan wel mede begrepen zal zijn onder het beneficium van St Nicolaas.

doch, zooals reeds uit het voorafgaande gebleken is, werden in dien tijd ook de eenvoudige altaristen met de benaming van kapelaan betiteld. Naar onze meening zijn bedoelde lijsten van kapelanen van vóór 1648 — het woord kapelaan genomen in de beteekenis, die wij tegenwoordig daaraan toekennen — dan ook grootendeels foutief.

Wat betreft de Helmondsche kapelanen na 1648, verwijzen wij naar de lijsten, gepubliceerd door Schutjes IV, blz. 129 e. v. en Welvaarts, blz. 139 e. v.

Slechts enkele kleine aanvullingen:

Na 1648 wordt tot omstreeks 1665 herhaaldelijk als kapelaan vermeld een zekere Petrus, die geweest moet zijn een der hiervoren vermelde altaristen Peter Janssen Cocx of Petrus Muls.¹⁾

Maccarius van Heessel verliet Helmond waarschijnlijk reeds vóór het einde van 1690 en werd opgevolgd door Ludolphus Blocx, kanunnik der abdij van Postel. Tegelijk met Maccarius van Heessel schijnt in 1690 ook een fr. van den Oever een tijd lang kapelaan geweest te zijn.

B I J L A G E N.

- I. De Abt van Floreffe geeft aan den Heer van Helmond kennis van de benoeming van Jan Schutteput tot pastoor van Helmond²⁾.

Monsieur de Helmont etc., Gouverneur de la
ville de Boisleduc.

Monsieur,

Puis qu'il at pleu au souverain Dieu, d'appeller hors ceste vallee terrienne frère Bartholome vostre feu curé (à cui Dieu face paix!), nous vous envoions ung aultre religieux, homme très scavant et de bonne vie, nommé frère Jan Scutteput, par lequel esperons tant par ses doctes predications, que vie exemplaire satisfaire tant vers votre Seigneurie que les bons

---

¹⁾ Mogelijk hebben beiden tegelijk in die jaren de parochie bediend.

²⁾ H. A. H., N° 599.

subjectz de Helmont et ceulx de Ricstel. Quoiy actendu prions aussy bien affectueusement votre Seigneurie le vouloir tenir pour recommandé et luy prester toute assistance au maintiement de son office. 'n Allant ceste à aultre effect, finerons par noz tres humbles recommandations à votre Seigneurie, supplians le Seigneur Dieu, Monsieur, vous donner la sienne.

De Floreffé ce XIIIe Janvier 1588.

De Votre Seigneurie le bien bon et affectionné amis
fr. Gile Daischelet, Abbé de Floreffé.

- II. Brief van den Heer van Helmond aan den Abt van Postel om aanstelling van Petrus Jansen (na diens gevangenschap) tot pastoor van Helmond. ¹⁾

Helmundae, 24 Octobris 1710.

Amplissime ac Reverendissime Domine,

Venerandus Dominus Jansens ad nostras feliciter heri circa quintam advenit aedes. Incredibili ex ipsius tam inopinato et praeter spem nostram intuitu fuimus gaudio affecti et omnes pariter cives nostri. Quapropter si amplissima Dominatio Vestra istud congaudium nostrum dignetur prorogare, quaesumus unanimiter, ut eum hoc in officio pastoralis nunc instaurare atque venerandum Dominum Swinckels ad gremium vestrum revocare vel potius pro meritis ipsius in similem aut ampliorem dignitatem collocare non gravetur, siquidem omnes eisdem in animarum salutem affectum necnon indefessam in obeundis functionibus suis collaudamus assiduitatem.

Haec si ita pro optatis nostris succedant, erit nobis atque toti communitati nostrae duplum beneficium longe gratissimum. Nos vero quantum in Nobis erit conabimur jugiter in quolibet occursu Dominum Jansens utpote pastorem nostrum protegere ac pro viribus nostris tueri et defendere. Ea spe fretus sum ex intimo corde.

Amplissime ac Reverendissime Domine,

Amplissimae ac Reverendissimae Dominatonis Vestrae

Humillimus ac devotissimus famulus et affinis

Comes ab Arberg.

---

¹⁾ A. A. P.

III. Formula Praesentationis ad vacans Beneficium. ¹⁾

Perillustri ac Reverendissimo in Christo Patri ac Domino N.N., Episcopo Sylveducensi seu ejus ad infra-scripta locum tenenti seu deputato.

Frater N.N., ecclesiae Beatae Mariae Floreffiensis, Canonicus Norbertinus, Persona ac Pastor in Helmond, salutem in Domino sempiternam.

Noveritis, quod vacante ad praesens beneficio seu altari Sancti N.N., in ecclesia Helmondana fundato, per obitum quondam (vel per resignationem) Domini N.N., ultimi illius rectoris pacifici, ad Nos nominatio et praesentatio tamquam jus patronatus habentes pro dicto beneficio spectent.

Optantes quantum in Nobis est de idoneo rectore providere, Venerabilem Dominum N.N. tamquam habilem et idoneum Vobis nominandum presentandumque duximus, prout eundem Dominum N.N. tenore praesentium nominamus ac in Domino praesentamus, obnixè rogantes, quatenus eundem instituere ac in realem et actualem possessionem dicti beneficii seu altaris immittere dignemini; fructibus, juribus ac emolumentis omnibus ejusdem beneficii frui et gaudere faciatis, adhibitis solemnitatibus in talibus adhiberi solitis et consuetis.

In quorum fidem ac robur et veritatis testimonium praesentibus manu propria subscripsimus et sigillo nostro sub-impreso communivimus.

Datum etc.

fr. N.N., persona ac pastor in Helmont.

IV. Henricus de Bijе, pastoor van Geldrop, als plaatsvervanger van den Vicarius Apostolicus, gelast den Deken van Helmond om Peter Muls, door hem (H. de Bijе) op voordracht van den Heer van Helmond aangesteld als rector van het beneficium des H. Geestaltaars in de parochiekerk van Helmond, als zoodanig in te leiden ²⁾:

Henricus de Bijе, Ord. Teuth., Geldropiae persona, in hac parte vicem gerens Vicariatus Episcopatus Buscoducensis, Rev^o D^o Decano districtus Helmondensis et pastori [Someren]si vel cuivis viro Ecclesiastico aut Notario Nobis subdito salu-

¹⁾ Reg. Past. Helm.

²⁾ H. A. H., N° 594.

tem in Domino. Quando quidem strenuus et generosus Dominus Alexander Baro de Cortenbach, dominus temporalis in Helmond, Rosschette, Oens, Ouchene, Holsem, vice-comes in Vueren, Duysborch etc., jus habeat praesentandi rectorem idoneum ad beneficium altaris in honorem St' Spiritus in ecclesia parochiali de Helmond erectum et fundatum, quod modo vacat per mortem venerabilis viri Domini Godefridi Diepenbeeck, novissimi, veri, quieti et . . . illius rectoris et possessoris pacifici, qui jure suo uti volens, ad dictum beneficium mode vacans obtinendum et regendum per . . . Litteras (quas penes nos more solito retinuimus) nobis praesentavit et nominavit tanquam habilem et idoneum Rev. Dominum Petrum Muls cum ea supplicatione, quatenus ipsum ad praedictum altare admittere et in eo instituere vellemus et dignamur, — Nos [igitur], recepta prius a praedicto Domino Petro Muls seu ejus legitimo procuratore, ab eo ad id deputato et constituto, professione fidei ac . . . praestito juramento caeterisque rite actis, praenominatum Dominum Petrum Muls ad id idoneum expertum ad ante dictum altare illiusque corporalem, realem et actualem possessionem omniumque jurium et pertinentiarum ejusdem admisimus et administrum rectoremque in eo instituimus per praesentes eundem investiendo et eidem de illo cum omnibus suis juribus, proventibus et emolumentis providendo. Hinc est, quod vobis mandamus, quatenus accedendo ante dictam ecclesiam et altare praefatum Dominum Petrum Muls in corporalem, realem et actualem possessionem per clavium, calicis, libri Missalis aliorumque ad hoc necessariorum paramentorum traditionem vigore praesentium noscatis et introducatis, illique de universis et singulis ejusdem fructibus, proventibus et emolumentis quantum in vobis est plene et integre respondeatis et ab aliis responderi faciatis et mandetis, jure nostro et alterius cujuslibet in omnibus salvo. In quorum fidem ac robur has propria manu expeditivimus, subsignavimus [ac sigillo] proprio munivimus. Actum Gemertia, tempore et loco exilii nostri, anno a Nativitate Domini millesimo sexcentesimo quadagesimo primo, mensis vero Octobris, die vigesima quinta. Ita declaro.

Henr. de Bijje, Ord. Teuth., Geldropiae persona,
vigore supra memorato.

V. Kwitantie wegens de inkomsten van het beneficie op het St. Peter- en Paulus-altaar ¹⁾).

Dienst 1870
L. Vic. Art. 3.

Register van uitgaaf, afd. I.

De ondergeteekende, Theodorus Spierings, R. C. Pastoor te Helmond, verklaart ontvangen te hebben van den Ontvanger der Registratie en Domeinen te Helmond twee en veertig gulden vier en een halve cent, zijnde het bedrag, verschenen 2 Februarij 1870, eener beneficie, *waarvan de oorzaak is onbekend, en die ook niet bij Koninklijk besluit erkend is* ²⁾, groot twee en veertig gulden vier en een halve cent, verschijnende jaarlijks 2 Februarij, gefundeerd op de St. Pieters- en Paulus-altaren te Helmond, welke inkomsten bestaan in drie percent van het twee derde gedeelte der opbrengsten van door den Staat in de vorige eeuw verkochte onroerende goederen en afgeloste grondrenten, voorkomende op Artikel 3 van den L. Vic. van het Kantoor Helmond, welke inkomsten den ondergeteekende zijn toegekend bij beschikking van Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken d.d. 29 Maart 1870 N° 181, 5^e afdeeling.

Helmond, den dertienden Mei 1800 zeventig.

Theod. Spierings, past.

VI. Schepen-vidimus eener akte betreffende een geschil over het offeren en mislezen aan het altaar van het H. Kruis. ³⁾

Wij Gilis Weylarts ende Simon Janssen, scepenen in Helmont, doen condt, dat voer ons gebleecken is ende gesien hebben eenen bezegelden scepenenbrieff met geheele grune uythangende zegelen, ongeraseert, ongevicieert in heel ofte in deel ongecansleert, luydende aldus:

Condt enenyegelicken, alsoe een nyeuwe altaer van den Heyligen Cruys geërigeert is ende fundeert in der kercke tot Helmont, daer die kerckmeesters der kercke voerscr. vele cost toe gedaen hebben ende hebben doen impetrereren van den Stoel van Roemen een zekere Placet ende zekere Afflaten

¹⁾ Archief der St. Lambertuskerk te Helmond.

²⁾ Latere kwitantien hebben: *waarvan geen oorspronkelijke titel bekend is, en die niet bij Koninklijk besluit erkend is.*

³⁾ Prot. N° 235, f° 160^v.

ende want Heer Jan Goben, soen meester Arts, daer nu tertyt rectoer aff is ende zekere twisten gehadt hebben om der voerscr. costen wille, daer hy metten kerckmeesters voerscr. minnelicke overkommen is ende verleken, soe dat die voerscr. Heer Jan als rectoer voerscr. voer ons Scepenen hieronder gescreven gestaen is ende heeft geloeft als schulder principael op hem ende alle sijn goeden hebbende ende vercrijgende Claessen Vestars als kerckmeester tot behoeff der kercken van Helmondt ende hem daerinne overgegeven voer hem selven ende voer alle toecommende rectoers des voerscr. nyeuwe altaers van den Heyligen Cruijs, dat hij ofte sijn naevolgers oft toecommende rectoers van den voerscr. altaer in geenen tijden hen onderwynden en sullen te bueren oft aen te verden ennige offerande oft offer commende bij, voer oft op 't voerscr. altaer, mer altijt te laeten volgen den kerckmeesters, nu zijnde ende namaels wesen sullen, tot behoeff der voerscr. kercken van Helmont, beheltelicken hem ende zijnen naecommelingen rectoers oft hennen stadtholderen alleen den offer, die hen commen sal ende geoffert wordde in tiden dat zij daerop misse doende zijn ende anders nyet; ende dat vort die kerckmeesters voerscr. nu tertijt ende namaels wesende bij henselven altijt sullen mogen doen doen op 't voerscr. altaer soeveel missen als 't hen gelieven sal, sonder orloff oft consent van den voerscr. rectoers oft stadhouders te heysschen ofte nemen, te singen ende te lesen, bij alsoe dat men den voerscr. rectoer of zijnen stadthouder in sijnen dienst daerop te doen nyet hinderlick oft lettelick wesen en sall als daere exequie sijn off anderssins. Sonder argelist. Getuygen waren hierover Scepenen tot Helmont Aert Steenbeckers ende Derick Meyssen. Gegeven opten XVII^{en} dach Meij der maent in 't jaer ons Heeren doemen screef duysent vijffhondert ende thien.

Ende want wij scepenen bovengescreven denselven brieff alsoe gesien hebben ende alsoe hoeren leesen, soe hebben wij ons segelen etc. opten XVIII dach Febr. XV^CLIII.

VII. De gremio beneficiorum Helmondensium. ¹⁾

Gremium, ut Helmonde vocatur, sunt varii redditus et pascua aliquot et census peccuniales, quae omnia sunt a fidelibus

¹⁾ Aanteekening van pastoor Willemaers in Reg. Past. Helm., waarvan een afschrift ons bereidwillig werd verstrekt door den kanunnik Noijons, archivaris der abdij van Postel.

legata, partim ad cantandas Vigilias, Vigilias et Sacrum pro seculo defunctis particularibus, partim etiam ad Matutinum, Vesperas et Horas cantandas. Unde videre est in vetustis libris, quod sub diverso onere prefati redditus sint adscripti, scilicet sub nomine gremii et sub nomine portionum percipiendarum ratione Horarum Canonicarum. Et cum hi fructus non percipiuntur, nisi a residentibus utpote fructus onerum personalium, hinc est quod etsi quibusdam beneficiis sit ex fondatione annexum gremium (non utidem omnibus aliis), tamen quia rectores illorum beneficiorum, quae gremium habent ex fondatione annexum, saepe non residebant, tunc fructus illius gremiste alteri beneficiato, non affecto beneficio gremii, applicabantur ob residentiam talis beneficiati, qua illos fructus merebatur; imo et non clerico saepe data est portio in praefato gremio ob vocalem vocem et assiduitatem in adjuvando choro. Postea expeditius iudicatum est, ut tota illa massa reddituum gremii omnibus residentibus beneficiatis esset communicanda, nullo habito respectu, utrum ex fondatione necne huic vel illi competeret; et tanto erat residentium portio major vel minor, quanto pauciores pluresve erant residentes, fructibus scilicet cum numero crescentibus vel decrescentibus. Inde postremo factum, ut totum illud corpus reddituum distributionibus Divino Officio diurno ac nocturno praesentibus, assignata cuilibet parti Officii Divini sua quota, expenderetur plumbetis ad id cuspis cum pecunia mutandis; absentes vero suo defraudebantur praesentiae fructu. Et quidem ille mos invaluit usque ad Retorsiones Hollandicas anni 1636, cum una cum ecclesiasticorum exilio soli residentes, non praestito onere, quod praestare prohibebantur, praefato gremio fruebantur.

Et notandum, non magni esse valoris illud gremium, forte 250 florenorum, sed ob minutos redditus, quibus constat, semper receptore opus fuit; plurimorum etiam paupertas solutionem non admittit, ut multum ex his capitibus praefatis redditibus decedat.

De Kerkeraad van Helmond in de zaak van Sophia Alberts

door

JACQ. J. M. HEEREN.

De ontvluchting van de minderjarige dochter van den Helmondschen notaris Theodorus Alberts op het einde van het jaar 1700 en haren overgang tot het Roomsche geloof waren op zich zelf geen zaken van zoo groote importantie, dat er in dit tijdschrift een plaatsruimte van eenige bladzijden voor gevraagd mocht worden, te meer nog, wijl deze geschiedenis reeds herhaaldelijk is behandeld en beschreven ¹⁾. De gevolgen echter, die deze ontvluchting na zich gesleept heeft, zijn van zoo'n ingrijpenden en diep-treurigen aard geweest voor het kerkelijk leven in Helmond niet alleen, maar in de geheele Meierij van 's-Hertogenbosch, dat zij alleszins een breedvoerig antwoord wettigen op de vraag: Wie de drijvers waren in deze gansche zaak?

Zooals uit de bekende beschrijvingen dezer geschiedenis blijkt, waren het de ouders van het kind op de eerste plaats, die van de Staten-Generaal de bekende dwangmaatregelen afdwongen om hun dochter Sophia weer onder hunne gehoorzaamheid te doen wederkeeren en waren het vooral de Staten-Generaal zelf, die tot maatregelen ter bemoeilijking van den godsdienst en tot gevangenneming van de Roomsche priesters het initiatief namen.

¹⁾ Schutjes, *Gesch. v. h. Bisd. 's-Hert.*, II, 148; IV, 127; A. C. A. Hezenmans, *'s-Hertogenbosch van 1629—1798*, blz. 348—354; H. N. Ouwerling, *Sophia Alberts, Een bladzijde uit de Kerkgeschiedenis der Meierij van 's-Hertogenbosch*. (Uitg. v. Moorsel en v. d. Boogaart, Helmond 1900); H. N. Ouwerling, *Nieuw Biografisch Woordenboek*, deel III, 1. v.

De volgende bladzijden echter, ontleend aan het „Kerckenboeck van Helmondt”¹⁾, leeren ons, dat naast de ouders het vooral de kerkeraad van Helmond en in het bijzonder dominé Nathanael Walraven was, die de Staten-Generaal tot steeds krachtiger ingrijpen bleef aansporen, en die aldoor nieuwe argumenten aanvoerde om het vuur weer opnieuw aan te wakkeren, als van de zijde der Roomsgezinden al het mogelijke werd gedaan om aan hunne verlangens en aan die der Staten-Generaal te voldoen.

Jammer genoeg loopden de notulen dezer kerkeradsvergaderingen niet verder door dan tot December 1701. De komst der Fransche huurtroepen in Helmond, waarbij de woning van den predikant totaal werd leeggeplunderd²⁾ en hij zelf genoodzaakt werd te vluchten, was oorzaak dat het notulenboek is onderbroken tot 15 Aug. 1703. Voor de kerkeraad van Helmond kwam de zaak van Sophia Alberts toen niet meer ter sprake; de ouders waren naar 's-Hertogenbosch vertrokken, en van daar uit werden toen de noodige maatregelen beraamd, om de zaak gaande te houden. Deze laatste hoofdstukken echter zijn reeds breedvoerig behandeld in de hiervoor aangehaalde werken, zoodat wij die hier gevoeglijk achterwege kunnen laten.

De enkele maal, dat we in het kerkeradsboek nog een naklank hooren van de zaak Sophia Alberts, is tijdens de vergadering van het Consistorie van 27 Dec. 1719, waarin werd „voorgebragt, hoe bij aflijvigheyt van Maria Vogelsang, huisvr. van Mons. Theodorus Aelberts, was bevonden onder anderen, dat ooc aen onse Diaconij was gemaakt een legaat van drie hondert gulden.” Met deze schenking meende de weduwe ongetwijfeld een bewijs te geven van haar dankbaarheid jegens het college, dat zich in de droevige dagen van 1700 e.v. zoo ter dege had geweerd.

¹⁾ Wij danken de mogelijkheid dezer publicatie aan den WelEerw. Heer Ds Pelinck ter Haseborg, predikant der Ned. Herv. Gemeente te Helmond, die ons uit het archief der Herv. Gemeente alhier genoemd protocol eenigen tijd ter inzage afstond.

²⁾ Aug. Sassen, *Protocollen der Helm. Notarissen*, blz. 80.

De 32 bladzijden in het kerkeradsboek, die handelen over de zaak van Sophia Alberts zijn blijkbaar door Ds. Walraven opzettelijk in eensdoor ingeschreven, wellicht met de bedoeling om de handelingen van dit eerwaarde college voor de nakomelingschap vast te leggen.

Acta Consistorij den 3 December A° 1700.

Resolutie van den Kerkenraad over de Saac van Alberts dogter.

Den kerkenraad met droefheid verstaan hebbende hoe dat *Sophia*, dogter van *Theodorus Alberts* onsen gewesenen Diacon en syne huysvrouwe *Maria Vogelsang*, door opmakerye en quaadaardige ondernemingen van die van de Roomsche gemeente alhier, is vervoert geworden na het Spaans gebied *Venray* genaamt, en soo ooc verandert van gelove, en sij *Sophia* geraect onder een volck, wiens natuur wreder is als der Barbaren, uyt hoofden van welcken dat men heeft onderonden haren ijver verblind te wesen en betovert als met een helsche dwaasheyd, door diense voorgaven het een conscientie saac te wesen een kind wederom te geven, dat soo geresolveert was om Roomsch Catholijc te worden, onaengesien het kind minderjarig was, en het van sijne Ouders wederom gepretendeert wierde, etc. Des de voornoemde ouders van het voornoemde dogterjen aen ons beclag doende van haar droevig wedervaren aldaar, ende de saac desperaat siende, als die bij haar voor ketters gehouden, uyt dien hoofden haar regt weygerden, etc. Soo is bij ons goetgevonden hen voorn. vader en moeder een recommandatie te accorderen aen haer Ho. Mo. welcke hier na is volgende van woord tot woord.

Eerste recommandatie van den Kerkenraad.

Ho. Mo. Heeren.

Geeft den kerkenraad der Gereformeerde Gemeente van Helmond, ter requisitie en instantie van *Theod. Alberts* en sijne huysvrouwe, sijnde beyde luyden van de ware Gereformeerde religie, in alle onderdanige ootmoedigheid te kennen aan Uw Ho. Mo. hoe dat het waar en waarachtig sij dat

hare eenigste en minderjarige dogter, genaamt Sophia, na dat deselve van altoos tot dato deses in onse catechisatien wel naukeurig opgetrocken was, en sij deselve altoos met grooten ijver en sonder eenigen schijn te geven van hare genegentheid tot het Paaps gelove, bijgewoont hadde, door het toedoen van de stoutigheid der R. gemeente alhier, is verloct tot het amplecteren van haar R. gelove, en vervoert geworden na Venray, een plaatse onder het Spaans gebied, en dat sij vader en moeder voornoemt als door een onderlinge genegentheid en conscienties halven met een grootste droefheid aengedaen, alle cragtten hebben ingespannen, na dat se vernomen hadden waar hare dogter voornoemt gearriveert was, sonder aensien van weer en oncosten, ten fine om aldaar hare dogter voornoemt te repeteren met mondelinge en schriftelijke sollicitatien te kennen gevende aen Schout en Schepenen der plaatse voorschreven, hares dogters minderjarigheid en andere redenen. Dog niet tegenstaande alle dese sollicitatien bij den voornoemden Magistraat, soo is het dat sulcke restitutie bij haar word geweygert onder het voorgeven van dat het een sake der conscientie sij, en het bij haar niet en staat sulx toe te staan, onaangesien de redenen vorengemeld, en het welcke nog ooc hier wel staat te remarckeren ten verschoninge van hare bitterheid in desen, datse selfs ooc hare bediendens verhinderen in het hare te doen in het gene vereischt wierde tot dese saac, om die na het oogwit van voornoemde Ouderen te effectueren:

Twelc geconsidereert heeft ons sulx bewogen den requiranten in desen aen Uw' Ho. Mo. te recommanderen met een onderdanig en ootmoedig versouc het Uw' Ho. Mo. gelieven woude de voorn. requiranten met hare hulp en bijstand tot een favorabel redres te begunstigen. Uw' Ho. Mo. believe ten considereren dat het andersints voor die van onse religie in dese quartieren, soo na bij grensede aen de Spaansche, onmogelijk sal wesen hare kinderen in hare religie op te voeden, of datse telkens door hare heymelijke tentatiën, soo sulx niet door Uw' Ho. Mo. hoogste gesag, onder wiens vleugelen datwe schuijlen, tegengegaan wierd, nog al meerder vervoert sullen worden. Immers dat soudent we Uw' Ho. Mo. des noods connen verifiëren, dat dese vooral de eerste niet en is, maar nog eens alhier binnen Helmond, en nog een andere op nog een naburige plaats, welcke laatste nog geredresseert wierde op de movimenten der ouden, die soo het scheen,

nog eenigen schric hebben veroirsaact onder de boeren. Immers dan onse demoedigste bede in desen is als voren, dat Uw Ho. Mogentheden dog goetgunstigh op dese onse recommandatie believen te reflecteren en hare hoogstgedugte magt, welcke wij versekert sijn tot onser bescherminge te verstrecken in het midden van dese menigvuldige grijpende wolven, in dese soo droevige voorval te bethonen, tsij bij wegen van represailjes, of soo als Uw Ho. Mo. na haren hoge wijsheid best sullen vinden te behoren, opdat niet alleen dat dogtertje voornoemd mag wedergebracht worden in handen van hare Ouders, nee, maar ooc om allen, die in dese soo periculeuse gewesten met meerdere versekeringe en gerustheid mag doen wonen. Sullende altijd bidden en smeken dat den Almagtige Uw Hoogstgedugte Mogentheden in hare personen en hoogwtigige occupatien overvloedigh wil segenen en voorspoedig maken. Blijvende met een onderdanigst respect

Ho. Mo. Heeren

Uw Ho. Mo. Onderdanigten D^{ren}
en seer getrouwe ondersaten, de kerkenraad
van Helmond, ofte uyt aller naam

Nathanaël Walraven

Eccl. in Helmond en Rixtel.

Desen was gedateert den 4 December 1700.

Den 7 dito

Nadat voorn. juffr. *Alberts* als moeder van voorn. meijsje met dese bovenstaande recommandatie benefens ooc een van *Mevrouwe van Nieuland* aen den Heer *van Dijkvelt* met de andere documenten daertoe nodig, sig had vervoegt nae den Bosch om sich verder te transporteren na 's Hagen, soo is het dat sij in den Bosch haar opgehouden door de advijsen en directien van de Heeren van *Strijp*, *Coppen* en den stadhouder *Lintworm*, afwagten moste het antwoord van die van *Venray* op den missive van hooggemelte Hr *Lintworm* expres ten eijnde van redres na derwaarts gedepecheert, wij leden des kerkenraads goetgevonden hebben eenen brief van recommandatie ooc af te veerdigen na de Hr. *Lintworm* voornt. Twelc geschiet is, in substantie luydende als volgt:

*Voorschrijven van den Kerken-
raad aan den Hr. Lintworm.*

Hoog. Ed. Gestrenge Heer.

Mijnheer.

Neme de Vryheid van mij bij desen aen Uw Ho. Ed. te adresseren, verstaan hebbende uyt sekeren missive van juffr. *Alberts* van den 7 deses, dat Uw Ho. Ed. de goedheid heeft believeu te hebben van sig geheel aengedaan te thonen in sake als voorn. juffr. aen Uw Ho. Ed. ongetwijfelt sal gecommuniceert hebben bij het verthonen van de documenten dien aengaande bij haar hebbende, en met welcke sij hare saac aen haer Ho. Mo. sal verthonen. Gesupponeert dan dat ick aen Uw Ho. Ed. niet en behoefte te demonstreren de ware geschapentheijd van die sake, soo dient dan desen alleenlijk maar om Uw Ho. Ed. in alle demoedigheid te smeken syne goetheid woude sig soo verre uijtbreijden van sig op middelen te bedenken tot een goede herstelling van die bedroefde saac, het sij voor of naar den uijtslag van die requesteringen door juffr. *Alberts* aen haer Ho. Mo. soo als Uw Ho. Ed. na sijne wijsheid best sal vinden te behoren. De sake meriteert wel sulx, sij raact en toutseert onse religie (diens wij versekert sijn Uw Ho. Ed. een voorstander te wesen) sij doet den Paepschen hoogmoet steygeren, en was het dat nog maar alleen: nee maar het doet ons ooc in een gedurige vrese leven van dat hare stoutigheid soo seer mogte aenwassen, siende dat onse Hoogste Machten ende Overheden ons in sulcken gevallen de handen niet en boden, dat ooc sulx, of een en het selfde aen mijne of andere gereformeerden hare kinderen soude connen wedervaren, immers soo hare stoutigheid niet gestremt en wierde, ick en ken geen bequaamste selfs onder de onse bequaam om buijten sulcke vrese in het midden van sulcken woedende roomsgesintheit te leven. Sal dan met vertrouwen op Uw Ho. Ed. affectie tot de goede saac, na Uw Ho. Ed. Gode ende den woorde sijner genade bevolen te hebben, blijven

Ho. Ed. gestrenge Heer,
Mijnheer

Uw Ho. Ed^s Onderdanigsten Dr.
Nath. Walraven.

Den datum was den 7 December 1700.

Den 9 December 1700.

Op den voorgaande missiven is van den Hr. *Lintworm* wederom geheel beleefdelyk geantwoort welcke in terminis hier ingevoegt word om te dienen dat die aenwyst de groote genegentheid van dien Hr. en sijne instantie, bij sijn Ed. ooc selfs gedaen aen die van Venray. Den selve dan is als volgt.

's Hertogenbosch den 9 December 1700.

Mijnheer

UEw. aengename van den 7 deser heb ick ontfangen nopende de affaires van juffr. *Alberts* haar dogter, die haar Ouders is ontlopen en sig heeft of wil begeven tot Roomsche religie, ick heb ooc den brief van haar vader ontfangen als mede de clagte van de moeder gisteren verstaan, waar op aenstonts heb geschreven na den scholtus en regeringe van Venray over die saac in die termen, soo als oordeelde ter materie waren dienende. UEw. als ooc de vader can versekert sijn, dat ick soo veel als in mijn cleyn vermogen is, daar omtrent de behulpsame hand sal bieden, opdat de voors. dogter weder onder de gehoorszaamheid van haar ouders, soo als redelyk en billyk is, weer mag gestelt worden.

Waar mede na offres van mijn dienst, sal ick verblijven

Mijn Heer

UEerw. Ootmoedigen dr.
Lintworm.

*Eerste bekentmakinge
van de Saac van Alberts'
dogter aen Haar Ho. Mo.*

Dit alles nu siende, beneffens ons die Heeren van 's Bosch, dat onse civile demonstratien en versoucken omtrent die partijen tot Venray niets en vermogten, soo heeft sig juffr *Alberts* ooc met raad en daad van voornoemde Heeren met alle hare documenten na 's Hage begeven na Haar Ho. Mo. om aen haar Hooggemelte Heeren te remonstreren de saac met alle het gepasseerde daar omtrent, ende den quaden uijtslag. Twelck Haar Ho. Mo. hebben ter herten genomen, ende die saac beraadslaagt alvorens aen den Gouverneur van de Spaanse Nederlanden, de Ceurvorst van Beijeren ten redresse te communiceren, en daar na dese nerveuse en cragtig doorslaande resolutie op te doen volgen, aanstonds, sonder dat

bovengemelte juffr. *Alberts* een ommesien behoefde te wagten. Welcke resolutie hier aen is volgende van woord tot woord:

Extract uijt 't register der resolutien van de Ho. Mo. Heeren Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden.

Eerste resolutie.

Veneris den 17 December 1700.

Is ter vergaderinge gelezen de requeste van *Theodorus Alberts*, Notaris binnen de stad van Helmond, quartiere van van Peeland, Majorije van 's Bosch, houdende dat den suppliant ende sijne huisvrouw *Maria Vogelsang*, beijde sijnde van de ware Gereformeerde religie, aldaar hadden gewoont den tijd van ontrent 14 jaren, bij haar hebbende een eenig kind of dogtertjen, genaamt *Sophia*, out sijnde nu ontrent de 18 jaren, hetwelck de supplianten mede in de ware Gereformeerde Christelijke religie hadden opgevoed, haar continuëlijk de predicatien en Catechisatien doen bijwoonen, sonder dat nog bij haar, nog bij die van den kerkenraad aldaar oyt was bespeurt dat deselve eenige genegentheid soude hebben gehad om haar tot de pauselijke religie te begeben; dat echter tot leetwesen van de supplianten was gebeurt, dat op den 4 November laatstleden het voornoemde dogtertjen des avonts uijt het huys van de supplianten was weggegaan, sonder dat men wiste waar na toe sij sig hadde begeben; dat naderhand de supplianten hare dogter overal hebbende doen opsouken, sij eijndelijk hadden vernomen dat het selve was weggevoert naar het dorp van Venray, wesende de eerste en naaste van Spaansch Gelderland, palende aen het territoir van Haar Ho. Mo.; dat aen den suppliant en sijne huisvrouw om hare dogter te reclameren en wederom na Helmond onder de gehoorsaamheid van hare Ouders te brengen, niemand aldaar aanwijssinge had willen doen; maar dat de supplianten ter contrarie seer bitterlijk en lasterlijk waren bejegt geworden, dat daar door twe vrouspersonen van Helmond, sijnde selfs van de Roomschesinde religie, met compassie over het voors. ongeval sijnde aengedaen, den supplianten aanwijssingen hadden gedaan, waar dat sij haar dogter tot Venray souden connen vinden, dat daar op de supplianten sig hadden begeben na Venray voornoemt, en aen 't gerigt aldaar hadden gepresenteert requeste ende versogt dat ordre mogte werden gestelt dat hare voorn. weggenomene ende verborgene dogter

sig wederom soude hebben te begeven onder de gehoorsaamheid van hare Ouders, en dat aen een ijder poenaliter mogte werden verboden haar te versteken, sijnde verificatie van dien daar bij gevoegt extract uijt het landregt van Roermonde, handelende van den pligt der kinderen tot hare ouders ende de straf daar toe staande.

Dat desnietteenstaande de voorn. *Sophia Alberts* opgerockent sonder twijfel, door den scholtus *Boddinckhuijse*, haren geassumeerden Momboir, daar tegens sine ullâ veniâ agendi en extravagant schriftelijk versouc overgelevert hadde, ende die van den geregte van Venray, in de plaats van 't regtmatig versouc aen de supplianten toe te staan en te restitueren de voorn. *Sophia Alberts*, op den 23 November laatstleden hadden gelieven te geven een extravagant appointment of resolutie continuerende, dat sij hadden bevonden, dat het different raacte de conscientie of religie en dat sij dienvolgende haar deswegen vonden beswaart, en geen competente regters over de voorschreven saac konden wesen, renvoyerende derhalven deselve aen het Hof van Gelder om bij hetselve daar ontrent gedisponeert te werden, soo als bevonden soude worden te behoren; dat daar op de supplianten sig hebbende geadresseert aen *N. Briërius* ¹⁾, drossaart van Helmond ende versogt dat aen den scholtus tot Venray geliefde te schrijven, ten eynde de voorn. *Sophia Alberts* mogte werden gerestitueert, dat daar op niet alleen niets was gevolgt, maar dat den voorn. scholtus aen den voorn. Drossaart *Briërius* tot antwoord had geschreven, dat dewijle de voorn. dogter voor 't gerigt hadde verclaart, dat sij van intentie was het Roomsche Catholyc geloov aen te nemen, en ooc daarom aldaar was gecomen, dat se haar liever wilde laten branden, dan daar afwijken, en wederom na Helmond keren, en diergelijke expressien meer; dat daernaes verders was gevolgt, dat de geregt van Venray sig hadden geadresseert aen *Simon Coenraad Lintworm*, Stadhouder van den Heere van *Heeckeren*, hoog- en de laagschout der stad en Majorije van 's Bosch, met versouc om aen die van Venray te schrijven, 't welcke was geschiet, ten eynde deselfde geliefde sorge te dragen, dat der supplianten kind, mogte werden gerestitueert en onder derselver gehoorsaamheid gestelt; dog dat die van Venray daar op, in plaatse van sulx te doen, of naer te comen, hadden geschreven een futiel en eschappatoir antwoord.

---

¹⁾ Albert Briëlius.

Versouckende, om redenen in de voorschreven requeste geexprimeert, dat haar Ho. Mo. geliefden, tot maintien van de ware gereformeerde godsdienst, en om te beletten het misleijden en veroveren, mitsgaders het verstompelen van onmondige kinderen in de Stad en Majorije van 's Bosch aen den Hoogschout der Stad en Majorije voorn. te ordonneren sig op alles exactelijk te informeren en bij represailles te procederen tegen de ingesetenen van Venray.

Mitsgaders alle geestelijken, 't sij papen, munnicken, bagijnen, quesels of andere van 't Overquartier van Gelderland, daarinne gepractiseert hebbende, totter tijd en wijle de suppliantie, die veel costen door 't voers. gerigte haer aengedaan, hadde gesupporteert, haar voorn. weggevoerde en misleyde eenig onmondigh dogtertjen met name *Sophia Alberts*, kosten schadeloos soude wesen gerestitueert en onder de gehoorsaamheid van hare ouders gestelt. Waar op gedelibereert sijnde, is goet gevonden en verstaan dat copije van de voors. requesten gestelt sal worden in handen van den drossaard der stad Helmond, ende den selven gelast, soo als hij gelast wordt mits desen hem exactelijk te informeren, en tegen die gene, die de voorn. dogter van de supplianten hebben geseducceert ende daar tegens te procederen volgens de placaten van den Landen; dat hij voorts bij hem sal doen comen den Roomschen priester ofte priesters, die te Helmond soudén mogen sijn, ende eenige van de voornaamste ingesetenen van de Roomsche religie aldaar, ende de selve uijt den naam van haar Ho. Mo. aenseggen terwijl de voornoemde dogter niet als op seductie van de Roomsche religie is weggegaan, ende ontrocken aen de schuldige gehoorzaamheid van haar Ouders, ende sij noch mosten weten, dat sij professie willende doen van de Roomsche religie, hier te lande niemand in sijne conscientie werd gedwongen, dat sij derhalven sullen hebben te besorgen, dat de voornoemde dogter weder bij haar Ouders werd gebragt binnen veertien dagen, na dat haar dit sal wesen aengeseijt, op dat haar Ho. Mo. genoodsaact sullen wesen tegens haar en andere Roomsche priesters in de Majorije van 's-Hertogenbosch met rigeur te procederen tot dat selve sal wesen geëffectueert, ende dat hij Drossaard aen haar Ho. Mo. rekenschap sal hebben te geven van het gene bij hem hier in sal wesen gedaan.

Was onderteekent: ut *J. W. Wichers* —

Lager stont: accordeert met 't voors. register *F. Fagel*.

*Vertoog van het
gevolgde.*

Den 23 December 1700.

Den Notaris *Alberts* dese bovenstaande resolutie becomen hebbende, heeft des anderen daags aenden Drossart *Briëlius* doen insinueren, sijnde geweest den 24 dito, en heeft deselve geaccepteert, en heeft sig daar na vervoegt en volgens deselve resolutie dese twee dingen in het werc gestelt:

1. Den Roomschen priester of priesters, beneffens de voornaamste ingesetenen alhier binnen Helmond sijnde t. w. van de R. religie, en haar dese resolutie voorgehouden ten eijnde om sulx te effectueren als daar in geëxpresseert staat.

Waarvan sij copije versogten, en deselve haar gegeven is, en men vernomen heeft, dat se onder den haren, daarover bij eencomste hebben gehouden, dog geen resolutie becomen van haar als op het eijnde van die veerthien dagen, haar vergunt van Haar Ho. Mo. t. w. eene van de voornaamste ingesetenen, en eene van de priesteren, die hier na volgen om redenen.

*Berigt van de Roomsche
priesters.*

Aan den Ed. Heer *N. Briëlius*, drossaart
der stad Helmond.

Mijnheer, vermits UEd. op den 28 December 1700 respectievelijk aan ons desen ondertekent, hebt gelieven te insinueren seker extract uijt de resolutie van haar Ho. Mo. Heeren Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden, op het request van *Theod. Alberts*, Notaris binnen dese stad Helmond verleent, continerende onder anderen, dat hem *Theod. Alberts* dogter met name *Sophia* niet anders als op seductie van die van de Roomsche religie is weggegaan ende ontrocken van de schuldige gehoorszaamheid van hare Ouders.

Tot antwoord van het welcke

Soo dient voor eerst, dat de gesubsigneerden in geen deele direct of indirect hebben gecoöperereert tot de seductie van de voorn. *Sophia*, ende presenteren, des versogt sijnde, ten allen tijden met selemnelen eede te sullen verifiëren.

Ten tweden.

Dewijle bij bovengemelte extract uijt haar Ho. Mo. reso-

lutie aen de geïnsinueerdens word belast, om binnen 14 dagen na insinuatie te procureren dat meergemelte *Sophia*, dogter van *Theod. Alberts*, wederom soude werden gebragt onder de gehoorszaamheid van hare Ouders, in **voldoeninge van het welcke**, soo dient dat den eerst ondergetekende ter instantie van den Heer *Nathaniël Walraven*, predicant deser stad heeft geschreven aen een voornaam Roomschen Priester binnen Venray, ten eijnde dat hij alle mogelijke devoiren soude aenwenden tot de reductie van meer gemelte *Sophia*. Dese missive is voorgelesen den voorgemelte heer predicant, in sijn presentie toegesegelt, ende behandigt aen den Notaris *Alberts*, soo dat in dese conjuncture onse devoiren genoegsaam hebben gepleegt, willig ende paraat sijnde tot meerdere instantien, waart bij aldien gevoegsame middelen hadden conuenen uytvinden tot volle satisfactie van haar Ho. Mo.

Hier mede UEd. als Drossaard deser stad plenarie hopen voldaan te sijn met versouc dat UEd. dese conform het voorschr. aen haar Ho. Mo. Heeren Staten Generael alles geliefte te berigten. Waar op verlaten, verblijven UEd. ootmoedige dienaren

Ende was ondertekent :

Augustinus Kennis, Roomsch priester.
Gerlacus Weerts, Roomsch priester.

Helmond, den 10 Januari 1701.

Hier op volgt het berigt en antwoord van de voornaamste Roomsche ingesetenen aen den Drost alhier.

Berigt van den Borgerij

De ondergetekenden haar door den Drossard deser stad Helmond vindende op den 28 December 1700 geïnsinueert sekere haar Ho. Mo. resolutie van dato den 17 December 1700 genomen en geslagen op 't te kennen geven van *Theod. Alberts*, notaris, binnen de stat Helmond, en alsoo hen aengeseijt om binnen den tijd van 14 dagen na insinuatie te procureren, dat *Sophia*, dogter van *Theod. Alberts*, wederom soude werden gebragt onder de gehoorszaamheit van hare Ouders.

Omme bij tijd en wijlen niet te schijnen de bevelen van haar Ho. Mo. in den wind te slaan, maar ter contrarie te thonen, dat ware en getrouwe vasallen en onderdanen sijn en tragten

te blijven van haar Ho. Mo. deden daarop, onder correctie seggen, dat in geenen delen, direct of indirect hebben ge-coöpereert tot de seductie van de voornoemde *Sophia*; ja, selfs daarvan geen de minste kennisse sijn hebbende, veel minder van de redenen waaromme sig *Sophia Alberts* uyt de gehoorsaamheyt van hare ouders mogte hebben begeven, ofte ooc niet vast te weten wat differenten de voorn. *Sophia* met haar Ouders gehad heeft, waar van seer verscheijden werd gesproken, ende naburen sullen daar van apparent beter, dan de ondergetekenden, onderrigt sijn. Uit dat de ondergetekende sig met blote woorden tragten te behelpen, maar presenteren het gene voors. op de minste ordres van haar Ho. Mo. ja selfs van den Drossard deser stad allen en een ijder int bijzonder met solemnelen eede te bevestigen, namentlijk dat direct nog indirect tot de seductie van *Sophia Alberts* hebben ge-coöpereert.

In dier voege dan de ondergetekenden haar onschult hebbende verthoont en gepremitteert, en alsoo overstappende tot den last der ondergetekende bij deselve opgemelte resolutie opgelegd, deden seggen eene onmogelijke saac te wesen te besorgen, dat *Sophia Alberts* weder onder de gehoorsaamheijt van hare Ouders soude comen te begeven, want behalven datter seer different (soo als gesegt is) gesproken word over de differenten, die de Ouders met haar kint gehad hebben, soo is 't sulx (gelijk de ondergetekenden verstaan hebben) dat Sijn Excellentie de Heere Grave *van Arberg*, Heere deser Stad, den drossard der selver stad, soo als ooc de Magistraad met genoegsame hevigheden en hoogdravende expressiën hebben geschreven aan die van de regeringe van Venray, alwaar sig *Sophia* ter dien tijd op hield, soo als ooc beneffens hier ten genoegen van den predicant alhier is geschreven geweest door *Augustinus Kennis*, Roomsche priester, binnen dese stad Helmond. Allen het welke niettegenstaande soo hebben de brieven (selfs door *Alberts* besteld) niet connen effectueren, maar is de sake volgens eijgen bekentenisse van *Alberts* geranvoyeert aen het Hof van Gelderland, alwaar hij self de saac behoorde te vervolgen. Ondertusschen (soo men hoort) heeft *Sophia* sig van daar elders begeven, sonder dat de ondergetekenden weten waar na toe, alhoewel nog daar en boven *S. Coenraad Lintworm*, als gesubstitueerde van den Hoogschout der Stad en Meijerije van 's Bosch, haar seer instantelijk was vorderende, hebben alle dese devoiren en middelen hier inne niets connen effectueren. Met regt seggen

dan de ondergetekenden hen onmogelijk te wesen deselve *Sophia* weder te doen comen; want hoe sullen geringe en particuliere borgers ijts connen effectueren het gene na soo veel devoiren niet heeft connen geëffectueert worden, bij soo genoemde personen van staat en conditie.

Geconsidereert dan eerst d'onnoselheyt van de ondergetekenden, ten tweden de menigvuldige devoiren reets door de voorn. personen aangewend, en dan nog dat de ondergetekenden alleen sijn particuliere personen en alsoo geen magt ofte autoriteyt hebben om de voors. *Sophia* uijt het Territoir van Sijne Coninclijke Majesteit van Spangien (alwaar geseyt word deselve soude wesen) te doen wedercomen, soo sullen de ondergetekenden niet twijffelen of haar Ho. Mo. sullen haar voor diligent houden en de executie van voornoemde resolutie ten haren reguarden buijten effect laten, onder beneficie van welcke, en alvorens haar Ho. Mo. bevolen hebbende in de bescherminge des Alderhoogsten, de ondergetekenden hen noemen met alle onderdanigheyt soo als tragten te blijven, haar Ho. Mo. getrouwe vasallen ende onderdanen. Met versouc aen den drossaert deser stadt, aen wien dit voor antwoord werd ter hand gestelt, van het selve in originali ofte onder copije te willen voegen benefens desselfs berigt aen haer Ho. Mo. in conformiteijt van de resolutie staande te doen na expiratie van 14 dagen.

Actum Helmond den 7 Januarij 1701.

Was ondertekent: *Godart Voet, Hendric Herinx, Jan de Rijck, Abraham Clercx, G. F. van der Weyden, Jacob van den Brouck, J. de Grotenacker, Jan Oldenzee, Arnoldus Oldenzee, Dirc Oldenzee, Antony Cauwenberg*, dit merc X stelt *Jan Peter Ceunen, Henric van Merevoort, Jan van Geldrop, Abraham Verduijseldoncq, Willem Jacobs, Jan Adriaans van Helmond, Steven van der Laac*.

Aengaande de informatien.

2. En ten anderen heeft den Officier informatie genomen en alle diegenen, die geoordeelt sijn, daar eenigsints aen die verleijdinge direct of indirect schuldig te sijn, op interrogatorien gehoort, etc., *welcke ter nagedachtenisse* ¹⁾ hier naastvolgende aengevoegt souden worden, indien niet te lang en waren, dan dat men er dat van can seggen, dat den Hr.

¹⁾ Deze woorden zijn doorgehaald.

Officier dese informatie op de ordres van haar Ho. Mo. niet geëffectueert en heeft na behoren, of om het al te seggen, ten halven laten steken ¹⁾). Soo dat dit alles maar tot spot heeft gedient.

Hierop volgt het berigt van den Schout *Brielius* aen haar Ho. Mo., die luyd als volgt:

Ho. Mo. Heeren,

Omme uw Ho. Mo. met alle onderdanige respectueuse obediëntie te dienen van rapport op derselver salutare ordres en resolutie de dato den 17 December jongstleden, verleent op de requeste van Notaris *Alberts* en *Maria Vogelsang* desselfs huijsvr. alhier tot Helmond wonende, sijnde deselve resolutie in originali mette daar inne gementioneerde copije van de req^{te} op den 24 dito mij ter hand gestelt, en op den 26 daer aen volgende (mits doen den Kers- en Sondag tuschen beyde quam) deselve aen de althans hier verserende R. Priesters ende de principaalste paapsche Borgeren gecommuniceert met voorstelling van de extreme goetheden, dewelke Uw'Ho. Mo. thaarwaarts bethoonden, als een brant stellende de dwang van conscientie en diergelijke goedheden van Uw'Ho. Mo. meer en dat sij daarom alle cragten behoorde in te spannen, dat het kindt van den voors. suppl^{ten} wederom in henne paternele magt mogte geraken; dog in plaatse van daar toe weer of schijn van dien te bieden, soo hebben mij de principaalste ingesetene eerst op den agsten, ende de voorn. R. Priesters op den tienden deser lopende maand en jaars desen ingeslotene telle quelle ondergetekende actens respectie laten toecomen daar toe mij eerbiediglijk om cort en waarheids wille ben refererende. Hebben onder-tusschen ooc niet nagelaten mij bij de Ouders van het voorn. kind te fonderen, op dewelcke sij eenige of de meeste presuntie hadden tot seductie van het voors. kind, en daar na mij preparatoire informatien gedirigeert, ende mits sommige der gerequireerde deponenten absent sijn, soo hebbe deselve nog niet volcomentlijk connen voltrecken, en daarom onmogelijk deselve aen Uw Ho. Mo. over te senden; dog alreets onder-vonden den voer- of carreman, dewelcke het voors. dogterken van alhier nan Venray vervoert heeft, verclaren met sijn

¹⁾ Dit interrogatorium is aanwezig in het dossier betreffende de zaak van Sophia Alberts op het Gemeente-archief van Helmond.

buurman dat een *Maria van Bussel* alhier bij hem eerste deponent gecomen is, en veraccordeert om twee vrousper-soonen na *Venray* te voeren, dat hij ooc gedaan heeft, en aldaar gecomen sijnde, toen van de dogter van de voorn. *Maria van Bussel*, die mede op de karre had geseten, gekent de andere het dogterken van *Alberts* geweest te sijn.

Soo haast de andere suspecte deponenten present sullen wesen, sal niet manqueren aen de gehoorszaamheyt van Uw Ho. Mo. bevelen in allen delen omme de interrogatorien en reponsiven alsdan met eenen op te senden. Waarmede ick dan eerbiediglijk vertrouwen dus verre Uw Ho. Mo. ordres voldaan te hebben. Inmiddels biddende den God aller Goden hij segene Uw Ho. Mo. soo goetgunstige regeringe, personen en familien ten allen tijden, als

Ho. Mo. Heeren

Uw' Ho. Mo. getrouwen onderdaan en Dienaar

Was gedateert den 13 Januari 1701.

Briellius.

*Juffr. Alberts gaat wederom
na 's-Hage
met een recommandatie.*

Hier op is gevolgt dat *juffr. Alberts* sig wederom na 's Hage heeft begeven mede nemende dit rapport als boven staat, van Officier met beloften van te bestellen, en dan een nadere recommandatie wederom van den K. kenraad aan haar Ho. Mo. welckers copije hier onder volgt:

Ho. Mo. Heeren,

Wij den predicant en K.kenraad der stad *Helmond*, quartiere van *Peland*, Majorije van 's Bosch, comen Uw' Ho. Mo. met alle mogelijke respect bedancken over de vaderlijke sorge, die deselve aen onse ledematen, den Notaris *Alberts* ende desselfs huijsvrouw tot restitutie van haar vervoert kind alreets hebben gelieven te betoonen bij derselver pieuse resolutie van den 17^{en} December lestleden, en nademael de hardneckigheid of repugnatie van die gene, die buyten ons sijn deselve restitutie nog niet wil toelaten: maar ter contrarie deselve dagelijx nog meer en meer is accrescerende met hen te uyten en te derven in facie van ons evomeren, dat Uw Ho. Mo. resolutie in desen onbehoorlijk genomen soude wesen,

in soo verre te weten, dat deselve soude strecken om den onnoselen met den schuldigen (soo sij voorgeven) te straffen, daar door verstaende hare onnosele papen met hare verdere ingesetene als aen die vervoeringe geensints schuldig sijnde, sonder datse bedencken, of willen bedencken, wat haar van ons sulx genoegsaam geimbueert is, dat Uw Ho. Mo. intentie niet en ware haar te beschuldigen, maar in dese gelegenheid te gebruijken tot redres van dese billijke saac.

En hier bij gevoegt haar gedrag in het behandelen van Uw Ho. Mo. bovengemelte resolutie consteert als vooren hoe datse sig hebben ontrocken Uw Ho. Mo. ordres te obedieren, nademaal datse, in plaatse van aenstonts middelen te beramen onder den haren, dat nogtans soo licht had connen geschieden, sig refractair gethoont hebben, om selfs het minste antwoord aen onsen Officier dienaengaende te geven, en 't welc nog become heeft door als een praminge op den laatsten dag van die 14 van Uw Ho. Mo. aen haar verleend.

Uw Ho. Mo. hier inne te verthonen alle die bittere bejegeningen in dese affaires in het particulier aen ons gebleken, sal niet nodig wesen Uw Ho. Mo. daar mede in hare hoogwigtige occupatien te incommoderen. Het consteert alleenlijk uijt hare conduites, in dit bovenstaande gebleken, dat Uw Ho. Mo. resolutie en onse soo lang gewenschte saac eer geen effect sal sorteren, als wanneer Uw Ho. Mo. sodanige middelen, als best sullen vinden te behoren, bij der hand sullen genomen hebben, die meerder dringen sullen. Tot welcke voorsorgen wij Uw Ho. Mo. met alle demoeidigheid versoecken en bidden, opdat de voorscr. bedructe ouders en wij eens weder mogen werden verblijdt met het restablisement van het voorn. kind, sullende inmiddels den Almagtigen bidden hij Uw Ho. Mo. met een voorspoedige regeringe ten beste van kerke en land ende derselver personen en familien allesints wil segenen, waar mede eyndigende blijven onophoudelijk

Ho. Mo. Heeren

Uw Ho. Mo. getrouwe onderdanen en dinaren
den predicant en Kerkenraad tot Helmond.

Nomine Omnium: *Nath Walraven,*

Eccls in Helmond en Rixtel.

Was gedateert den 12 Januari 1701.

Hierop is gevolgt dese nadere resolutie van haar Ho. Mo.

Extract uijt het register der resolutien van de Ho. Mo. Heeren Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden.

Jovis den 20 Januari 1701.

Is ter Vergadering gelezen de nadere requeste van *Theod. Alberts*, Notaris binnen de stad van Helmond Meijerije van den Bosch ende des selfs huijsvr. *Maria Vogelsang* relativ. totter supplianten voorgaande op den 17 December lestleden aen haar Ho. Mo. gepresenteert, concernerende het wegvooeren van haar enig dogtertje, out omtrent 18 jaren, na het Dorp van Venray, wesende de eerste en naaste plaats van Spaans Gelderland, palende aen het Territoir van desen staat, en dat die van Venray haar voorn. dogtertjen tegen haar wil en danc waren houdende, om deselve in de paapsche religie op te voeden, alles breder vermeld in haar Ho. Mo. resolutie van den 17 December voorn., versouckende om redenen in de voors. requeste geëxprimeert, dat haar Ho. Mo. geliefden alsnog sodanige voorsininge te doen, ten eijnde die van Venray mogten werden gedwongen tot het restitueren van der supplianten voorn. dogtertjen, op sodanigen manier als haar Ho. Mo. na der selfs hoge wijsheid soude bevinden te behoren.

Waar op gedeliberert sijnde, is goet gevonden en verstaan :

dat den Drost van Helmond sal worden aengeschreven en gelast, dat hij de Roomsche priesters aldaar sijnde sal nemen in apprehensie en houden in stricte detentie tot de voors. minderjarige dogter van de supplianten sal wesen wederom gebracht, en dat hij bij provisie de Roomsche kerke aldaar sal sluijten, ondertusschen voortgaande met sijn procedure tegen die gene, die hij bevinden sal aen het seduceren van de voors. dogter schuldig te sijn; en dat hij Drossaert aen haar Ho. Mo. sal rescriberen, wat bij hem daar in sal wesen gedaan.

Was ondertekent: *de Tour*.

Nog lager stont: accordeert mettet voors. register *F. Fagel*.

Apprehensie van den Paap.

Hier op is gevolgt, dat den Officier den paap, *Augustinus Kennis* uyt sijn huijs gehaelt heeft en hem geset in een royale Camer in het stadhuijs voor aen de straad beneden ¹⁾, naest

¹⁾ Deze kamer werd van 1859—1923 gebruikt als burgemeesterskamer.

Evert Driessen, sijnde niet anders oijt geweest als een civiel arrest, alsoo hem toegelaten is, behalven het playsier van de Camer, ooc het acces van ijder een en ooc den uijtgang na sijn genoegen hem meester latende van den sleutel, etc.

Ondervindinge van de heymelijke mesures, opgesloten in die Commissie na Antw. en Brussel, etc.

Dese saac nu soo gestelt sijnde, is 'r eenigen tijd ondertusschen verstreken, in welcke men niets vernemen conde, dan middelerwijle en eijndelijk het gebeurt, dat de Hr. van Helmond, in 's Hage sijnde, en discourerende met den Hr. van Essen en nog een Heer uyt haer Ho. Mo. over die bewuste saac, dat, soo voorgegeven heeft, als een particulier advijs soude ontvangen hebben van die Hooggemelte Heeren, om hoe in die sake en tot redres van dat inconvenient, met genoegen voor die van Helmond, te doen. Welc en hoedanig dat advijs geweest soude sijn, blijcken sal uijt desen neffens gaanden brieven van ons heymelijk en tot waarschouwinge aen *Alberts* geschreven, en alsoo bevonden periculum in mora te wesen, geconsidereert den Hr. voornt. nu thuys gecomen sijnde en van dat advijs de borgers van Helmond verwittigt hebbende, men gesamenderhand drie gecommiteert heeft t. w. *Godert Voet*, *Gijsbert van Deutecom* en dan *Nicolaas den Hovenier*, de twee laatsten van de Gereformeerde religie, en ooc schepenen, om na Antwerpen en Brussel te gaan, ten eynde daar te spreken de dogter van *Alberts* in presentie van den Heere Resident *Hulst*, en haar af te vragen of se daar gewillig bleev of niet, en dan daar van citificaat aen haar Ho. Mo. over te senden.

Desen onsen brieven daerover aen *Alberts* luyd als volgt:

*Waarschouwinge
aen Alberts
dienaengaande.*

Monsieur *Alberts*.

Onsen laatsten door den Hr. rector ¹⁾ aen UE. geschreven, inhoudende het voornemen van de Borgerije alhier, en ons versouc dienaengaande, is tot een goet eijnde geweest, ge-

¹⁾ Paulus Voetius.

fondeert op onse goede hope, ons doemaels gegeven, sijnde van ijmand te weten *Dirc Oldenzee*; dog geconsidereert ons de geheymnissen, door Gods bestier, soo 't schijnt, wat nader te vooren comen, soo dicteert ons 't onderling verlangen ter goeder offerte van Uwe saac, UE. van dit nadere dese kennisse te geven, om UEd. eijgen oordeel daar omtrent benefens dat van den Hr. *Copes* ter advijse eens te werc te stellen, ten eijnde om hoe daar nu in te procederen.

Wij het geluc hebbende van den Hr. *Molemakers* te rescontreren, quam dese saac te berde, en na woordenwisselinghe vervolgde hij daar op, dat sijn Excellentie bij eenige Heeren van den Staat, noemende onder anderen *Heinsius* en nog eenen Hr. wiens naam mij nu ontgaan is, sijnde leden van haar Ho. Mo. de saac eerst ophalende, omtrent sijn Excellentie present sijnde na onderhandelinghe van die saac van die Hoog-gemelte Heeren als advijs ontfangen soude hebben in substantie sijnde dit:

dat se mosten ijmand committeren uyt haren raad na Antwerpen en datse aldaar het meijsje mosten ondervragen ofse ooc vrijwillig was weggegaan, en nog daar bleev, en in cas van ja, en dat se niet weder mede en wouden comen, dat sij voorn. gecommiteerde dan haar selven souden adresseren aen den Heere *Hulst*, resident aldaar, ofte tot Brussel met dat meysje, of uw' dogter, en doet haar verclaren in sijn Ho. Ed. presentie, en waar van sij dan attestatie procurerende voor haar Ho. Mo. de Helmondsche represaljes alsdan een eynde soude hebben.

En soo sijn nu drie gecommiteerden, *Godert Voet*, *Gijsbert van Deuticum* en den *Hovenier*, de twe laatste van de geformeerde religie, als UE. weet, op gisteren morgen vroeg na Antwerpen vertogen.

Ons oordeel hier omtrent is, datter bedrog in schuijlt, payende ons allen met leugenen.

1. Haar Ho. Mo., want ongetwijffelt sullen sij, of sijn Excellentie daar voorgegeven hebben, dat uw dogter meerderjarig is, daar op steunt het advijs of raad van haar Ho. Mo. of die Hooggemelte voorn. heeren, te weten, het moeten ondersouken, of sij *Sophia* ooc sulx gewillig dede.

Dog dat moet ick 'r ooc met eenen laten invloeyen, dat de Hr. *Molemakers* de goetheid had van ons te gemoet te voeren, dat haar Ho. Mo. voornoemt ooc selfs die wetten van minderjarigheid niet en considereerden in cas van religie.

2. Ten anderen ooc UE. want uwe woorden en voorgevens

worden verdrayt en ontkent, immers soo, als we uijt den mond van den *Hr. Molemakers* verstaan hebben, van dat dat onwaarheid soude sijn, dat de schout of iemand uwe vrouws procureur soude afgevraagd hebben, of sij ooc een ketter wierd, etc. en diergel. woorden meer, en dat uw vrou selfs sou tegens *Juffr. Roeffs* hebben moeten verclaren, als sij haar contrarie toonde, dat se dutselde, etc. Dat voeren sij ons te gemoet, en ongetwijffelt en sullen sij ooc niet manqueren van sulx aen haar Ho. Mo. te doen, ooc dat den Paap naderhand sou hebben requeste gepresenteert aen die van Roermond, dog met een vrugteloos effect, et similia.

3. En soo is ons oordeel hier omtrent, dat se voornemens sijn om ons te bedriegen uijt een liefde tot hare religie, gelijk als wij weten, en datse om meerder schijn van waarheid twe gereformeerde schepenen mede committeerden.

Waarna uwe sult connen reguleren en wel beraden met den Heer *Copes* hoe eer hoe liever, want, wie weet, of *Voet* geen heymelijke commissie en heeft om van Antwerpen indirect die attestatie over te senden na 's Hagen. Vale.

Desen brief is geschreven den 12 Juli 1701 en afgesonden den 13 daaraen volgende.

*Juffr. Alberts na Brussel,
en vrugteloos wedercomen.*

Dit soo overgeschreven synde aen *Alberts* na 's Bosch ¹⁾, soo gaat daar op aenstonts sijn vrou na 's Hage, en adresseert sig als van outs aen de Ho. Mo. met vertoog of voorgeven van sulcken saken als boven gesegt sijn, etc. dog vind deselve omgeset, ongetwijffelt uijt cragte van sulcke redenen, als in de bovengenoemden gementioneert staan. Dog evenwel de Hoog-gemelte Heeren het bedrieglijk spel van partijen bespeurende, worden te raden *Juffr. Alberts* tē ordonneren van selfs na Brussel te gaan haar medegevende enen besloten missiven aen de *Hr. Resident Hulst*, met die ordre, soo als ons gerap-

¹⁾ Op Paaschnacht was *Alberts* heimelijk naar 's-Hertogenbosch vertrokken, omdat hij zich in Helmond niet meer veilig achtte. De drossaard van Helmond, in een brief van 25 Mei 1701 aan H. H. Mog. over deze vlucht sprekende, schrijft „Daer hij een man is, die buyten credyt is, en al over twee maenden naer 's-Hertogenbosch is verhuyst, daer hij sich met sijn geheel huyshoudingen ophoudt, en niet gevlught uyt vreesse als (men) voorgeeft, latende niet alleen onbetaelt zijne verschenen huerpachten, maer oock princen penninghen.” (Meergemeld dossier in het Gemeente-archief).

porteert is, dat welgemelte Hre resident devoiren soude doen bij die van Antwerpen ten eynde de moeder of voorn. juffr. *Alberts* haar Dogter *Sophia* in presentie van hem Hr resident alleen eens sou mogen spreken.

Dog alles, wat hij Hre Resident, selfs ooc den Nuncius, als daar over en daar toe ooc begroet van hem Hre resident voortnt, vrugteloos, en van geen effect. Soo dat sij juffr. *Alberts* ooc soo is 'thuys gecomen, en sig wederom aenstonts na den Hage begeven, ingevolge d'ordres van haar Ho. M. nemende alsdoen ooc mede dese recommandatie, als volgt:

*Berigt en recommandatie aen
haer Ho. Mo. die juffr. mede-
genomen heeft na dat se van
Brussel is gecomen.*

Ho. Mo. Heeren.

Ons het berigt te voren gecomen van vrouw *Alberts* wegens haar wedervaren bij Uw Ho. Mo. hare goedgunstige handelingen in te depescheren op een sodanige wijze, alswe vrouwen met Godes hulp, dat een goet effect sal bewercken; erkennende in allent selve onse hartelijke dancsegginge aen Uw Ho. Mo. voor hare vaderlijke voorsorge in bewuste saac. Dog geconsidereert boven dat alles de heijmelijke mesures van partijen, bij welcken sij tragten Hoogstgemelte Uw Ho. Mogentheden op een sub- en obreptive wijze, na hare gewoonte in sulcke saken, te abuseren, en alle de saken van voorn. vrouw *Alberts* verdagt te maken. Soo vinden wij ons conscienties halven, gelijk bij de twe voorgaande missiven, als voor de goede saac staande, verplicht ons in desen na alle opregtigheit te declareren, en dit cort berigt te verthonen.

In corte termen seggen we na alle waarheit, de saac nog soo te wesen als doen se begon, te weten alleenlijk sonder effect, en datter alnog geen de minste apparentie en can gespeurt worden.

Den Paap blijft nog sitten in sijn civiel arrest. Bovendien de borgerij is verbittert, voorgevende om dat se niet schuldigh souden wesen aen de seductie, van Uw Ho. Mo. met dese represalles onnosel gestraft worden. Waar uijt is gevolgt dese verbitteringe ontrent ons en bijzonder die ouders van dat meisje, in soo verre dat wij het hart niet en souden hebben van een ommesien hier te blijven in cas van rupture, dewijle

sij ons onder beneficie van de Franschen, wel levendig ver-slinden soudē. En bijzonder hebbende voorn. Ouders en voornamentlijk de Moeder al bijzondere preuves daarvan, dewelcke, na dat se uytgestaan had het gewerp met stenen op haar deur en andere insolventien van dreygementen met de Franschen, op een avond met een mes is geabordeert en door haar clederen op 't lijf gesneden, oversulx sij eijndelijk genootsaact is geworden, en door ons aengeraden haar mede te retireren na 's Bosch. Allen hetwelcke, gelijk als in het doncker voorgevallen is, en gehoort, wij niet capabel en sijn te bewijsen aen Uw Ho. Mo., alsoo de Papisten ingevolge haar geloove of niet en soudē willen getuygen of soo al geconstringeert mogten worden, sij nogtans sijn niet en soudē ontsien contrarie te sweeren vermits bij hare papen geen swarigheid gemaect word haar van dien te absolveren. Echter nogtans wel na conscientie en opregt gemoet gelijk wij ondergetekende ooc doen bij desen. En dat haar nagegeven van dat se haar eygen goet in 't water geworpen soude hebben met de voeten getrapt, is alle ogenschijn een onwaarheijt. ¹⁾

Uw Ho. Mo. believe te consideren, dat wij die Moeder altijd hebben gekent voor een eerlijke vrouw, een neerstig litmaet van Gods kerke, die onses wetens noyt de wereld ergernisse heeft gegeven, soo dat de betuygingen op haar

---

¹⁾ In een brief d.d 25 Mei 1701 schrijft de drossaard Brielius aan Haar H Mog. betreffende deze zaak o.a „dat noch Alberts, noch iemant van sijntewegen off uyt sijnen naem hem oyt off oyt hebben claghtigh gevallen, dat eenigh de minste geweld aen haar huys soude geschiet wesen, verre daer van dan, dat de getuigen soude ter gieverseeren getuigenissen te geven niet alleen, dat de ondergetekende voor hem geen clagten syn voorgecomen, maer zelfs tot desen ure niet . .

So heb, (ik) naukeurigh ondersoeck ghedaan offer eenigh geweld mochte gepleeght, en in plaetse van ietwes daarvan te ondervinden, heb (ik) bevonden, dat het geweld in schijn van waarheit is gepractiseert door de huysvrouwe van Alberts, en sulcx in voegen naervolgende Den ordinairen verhuysentijt binnen Helmondt sijnde gecomen, namentlick ontrent acht daegen naer Paesschen, ende alsoo de huysvrouwe sullende verhuysen van haer woningē in die van den predicant (die doemaels vleuchtigh was om de apperentie van oorlogh) heeft de voorn. huysvrouwe een alarm gemaect even alleens oft met een mes door haer rocken gesneden wiert en gaf voor haer mandje met goet ontweldight te wesen, dogh bij allen geluck was daer present Nicolaes Pietersen Roos, die den ondergeteekende met bedaerde sinnen heeft verklaart, dat hij gesien heeft dat geen eenigh persoon haer molesteerde noch aenroerde, maer ter contrarie dat de meergemelte huysvrouwe eigenhandigh het mantje met goet uytshudde in de Aa ofte stadsveste, daer onder eenige prullen met een houten hoofd om fontanges te maken, wierden gevonden (Gemeente Archief Helmond, dossier als boven)

gemoet, die se aen ons doet omtrent dat gebeurde, onses oordeels meer geloov meriteren, als van soo een man, die blijken geeft van tegen sijn geloofsaten partije te wesen, en tegen de regtveerdigheyt aen, behalven dat hij ooc nog geen litmaat en is. ¹⁾ En gemerct dit gebeurt soude sijn in den laten avond, en de distantie aen hem niet toe conde laten van alles soo naukeurig te sien, soo moet volgen, indien hij sijn eed presenteert, dat hij of den Eed niet kent, of geen conscientie en heeft. En wij en twijfelen niet, of indien de ouders van te voren geweten hadden, dat sodanige attestatie was beleyd, sij deselve ligtelijk souden hebben wederlegt, door dien der een meijse van 15 à 16 jaar, sijnde van de Roomsche religie, die vrouw heeft helpen dragen, en thuijs comende aen haar meester, een diacon sijnde vande van de kerke, het gepasseerde contrarie heeft verhaelt. Immers wij connen 'r dat van seggen met versekeringe, dat die man is geïnteresseert, en bevreest, dat als hij de papisten tegen heeft, dat hij, sijnde een hovenier, uijt sijn hof-waren onder deselve geen winste sal maken.

In voegen soo blijft de saac nog alsoe is, en wij in 't gemeen nog onder den last en swarigheyt, dat we niemand connen wijten onses oordeels:

1. Als de leere der Papen, die ons voor verdoemden houden, en haar liever souden laten scheuren, als soo een meijse daar om aen ons restitueren.

2. Ooc den Hr. Officier. Wij en twijfelen niet, of soo hij een man ware geweest van wat minder conduites in dit geval, en hij had den Paap gepraamt met een stricte detentie, als de ordres van Uw Ho. Mo. medebrenge, en sig ontsaggelijcker gehouden onder de borgerij, onses oordeels de saac sou tegenwoordig anders staan: maar nu bevinden wij contrarie niet alleen van zijne conduites: maar ooc van dat sig tegen ons aencant, en voor de papen en paperij staat, het met haar houd, sig selfs ooc tegens aen munieert met attestatien, met contraberigten selfs aen Uw Ho. Mo. te geven en sollicitatiën te doen, die en in plaats van de informatien te beleijden volgens Uw Ho. Mo. bevolen, en de personen ten dien eijnde opgegeven behoorlijk op interrogatoriën te horen, niets daarvan gedaan heeft: maer een

---

¹⁾ Deze woorden slaan op *Nicolaas Roos, den Hovenier*, die wel jaren lang als gereformeerd Schepen zitting heeft, maar inderdaad niet in het Lidmatenboek staat ingeschreven.

paepsche substituet tot Helmond aengesteld, direct strijdig tegens de placaten van den Lande, omme alsoo die van Helmond den vrijen toom te geven omme te doen wat sij begeren, waardoor geheel en al de salutaire resolutien van Uw Ho. Mo. worden te niet gedaan en illusoir gemaact, en door de paapsche ingesetenen den spot daar mede gedreven. Het welcke ons allen geen cleyne smerte toe en brengt van die gehandelt te werden, die en als geloofsgenood van ons, ons most helpen beminnen, en boven dat alles als een officier sijnes eeds gedenken, bij welcken dat hij heeft beloofd, dat hij Gereformeerde in haar regt sal helpen maintaineren; dog om 't al te zeggen, wij ondervinden hem een weynigje aen de giere handt en dienvolgende die meer voor sijn interest staat, en nu beschouwende de detentie van den Paap, het sluyten van de kerke etc., en dat hij nu geen geld meer van de selve can trecken, door dièn de gemeente onwillig is te betalen (gelijk wij horen) soo moet sien sijn interest verloren te hebben. Uw Ho. Mo. en believe dit niet op te nemen als een bewijs van onse quaadaardigheid. Den moet is vol, en den nood dwingt ons, en tragten Uw Ho. Mo. van de ware saac opregtelijk te berigten, etc.

3. Dan ooc de Paap sit pleijsierig aen de straat op de marct op een schoone camer, niet gedetineert strict na d'ordres van Uw Ho. Mo. maar als in een civiel arrest, meester van de deure sijnde en dagelijx acces van ijder hebbende. Hij en word niet gepraamt.

4. Sij gaan ooc genoeg ter kercken public opt Casteel en heymelijk hier en daar bij de borgers.

Dit is soo Ho. Mo. Heeren de opregte waarheit ende de oorsaac door welcken de gewenschte wederbrenginge van dat meijsje word gestremt, en voor als nog tegen gegaan, 'twelc hart is voor de ouders, te moeten lijden, dat hare pupille en onmondige dogtertje door de papen verleijd sijnde, haar tegen alle regten der volkeren word onttrocken, en in wanhoop gestelt van die mogelijk noyt weer onder haar gehoorsaamhyt te sien, en in den schoot der kerke ontfangen te sullen worden, die nogtans reets soo veele preuves van haar geloov der gereformeerde religie gegeven hadde; dog de eenige hope van hare verlossinge en wederkeeringe tot hare ouders is, dat wij Uw Ho. Mo. aenmerckende als Vaderen van ons lieve Vaderland en kerke, ons vertrouwen alleen daar op stellen, niet twijfelende of Uw Ho. Mo. sullen in desen allen volgens hare Vaderlijcke goedertierenheijt 't geene reets ten goede

deser sake is geresolveert, verder een gewenschten uijtslag doen erlangen. Wij sullen den Almagtigen bidden, dat hij Uw Ho. Mo. in alle hare hoogwigtige occupatien met sijnen bijstand segenen etc.

Blijvende

Ho. Mo. Heeren

Uwe Ho. Mogentheden getrouwste onderdanen
den Kerkenraad van Helmond, ofte uyt aller naam
Nath. Walraven, Eccls in Helmont en Rixtel.

Dese is gedateert in 't laatste van Aug. 1701.

*Commissie van den Officier na
den Haag, sijn verblijf aldaar.*

Hier mede is juffr. *Alberts* na den Haag gegaan en alsoo den officier sedert den 9 Juni 1701 en eenige agter een volgende weeken ooc in 's Hage had opgehouden, van die van Helmond gecommitteert sijnde, om bij haar Ho. Mo. te contramineren het gene bij de zijde van *Alberts* en sijn vrou tot restitutie van haar dogter bij Hooggemelte haar Ho. Mo. wierd getenteert, soo heeft echter sulx tegen de regtveerdige saac niet vermogen: maar ter contrarie Haar Ho. Mo. andere gedagten doen nemen, gehooft hebbende juffr. *Alberts*, en gesien hare documenten in contrarium van den kerckenraad medegenomen, behalven die recommandatie bovengeschreven, ooc nog een particulieren brief. aen *Alberts* geschreven op de sijnen, in specie inhoudende

*Brief particulier
aen Alberts.*

Monsr *Alberts*.

Uwen missive van den 29 Juli 1701 is ons geworden, welcken inhoud een versouc is van alnog synedrialiter een declaratoir te willen opstellen met adres aen haar Ho. Mo. aengaande dat alnog geen effecten gesien en worden in het reduceren van uw dogter, en datter vele quaadaardigheden van de borgerij alhier uyt hoofden van dat voorval van seductie voorgevallen sijn, beneffens dat de Hr. Officier van al soo lange van hier absent is geweest, en dat hij een paapschen officier, eenen *Peter Poels*, gesubstitueert heeft, dat ooc d'ondervindinge wel heeft doen sien in dese bewuste gelegentheit van uw dogter, dat hij Heere Officier gemeensamer omging met den Paap ende de Papisten, als ons, dese

behoren meer andere diergel. omstandigheden sijn wel een waarheit; dog ons gediensig versouc is in desen, ons niet qualyc te willen nemen, dat we ons hier in declinerende moeten thonen, onse genegentheden sijn als voren tot uwen dienst bijzonder in dese soo billijke saac; maar geconsidereert dese conjuncture van tijden, de gelegenheid van onse plaats ende de natuur van onse inwoonderen, in cas de rupture, soo staat ons geen andere verwagtinge voor de deuren, als de dood van hare handen te sullen smaken, het welcke alles sou connen toegaan onder den decmantel van de Franschen, soo dat ons sulcken affairen een bittere nasmaac sou connen veroirsaken, en wel ongetwijffelt, seggen wij, nogmaels doen sal, te meer, neemt in agtinge hoe dat onse voorgaande missivens van dien natuur aan haar Ho. Mo. iterative geschreven de saac in hare waarheden hebben doen blijken, en verthoont het meeste gedeelte van de bovengenoemde saken, uytgenomen de daar opgevolgde stoutigheden aen uw en andere van onse sijde gebleken; dog daar van nu openinge te geven aen Hooggemelte haar Ho. Mo. sou eensdeels ons doen in gevaar comen, als boven gesejt is, en anderdeels ooc tot het effectueren van uw voornemen, dat is de reductie van uw dogter niets toe connen brengen, dan maar alleenlijk die luyden strafwaardig maken, het welcke de verbitteringe van die ongefondeerde menschen sonder effect van uwe saac nog al grooter maact. Dog wij connen u wel versekeren, dat we daar echter nog niet na en souden sien, waart dat we in een besloten stad woonden, en datter geen rupture ophanden ware, nog dat we soo dicht onder het gesigt onser bloedvijanden niet en waren. Allent welcke wij dan vertrouwen dat UwE dan contentement sal geven en geensints verhinderen in het voortsetten van uwe saac, alsoo uwe fondamenten in onse voorgaande, beneffens den tegenwoordigen solied genoeg sijn, om UwE in alle uwe saken boven alle uwe vijanden te doen triumpheren, en sonder ons door soodanige middelen, soo se partijen ter oore quamen, of maar slegt suspicie baren, te doen succumberen.

Hier mede dan eyndigende, na UwE toegewenscht te hebben een goet succes van saken, etc. blijve

Uyt aller Naam
Nath. Walraven.

Was gedateert den 1 Aug. 1701.

Hier op, sijnde dit alles aen den Staat verthoont met de voorgaande ampele recommandatie, als dewelcke gevolgt is op desen brief, soo hebben haar Ho. Mo. dese nadere resolutie genomen, hier onder volgenden :

Resolutie.

Extract uyt het register der resolutien van de Ho. Mo. Heeren Staten Generaal der Verenigde Nederlanden.

Mercurij den 21 Sept. 1701.

Is gehoord rapport van de Heeren *van Gent* en andere hare Ho. Mo. gedeputeerden tot de buytenlandsche saken, hebbende ingevolge en tot voldoeninge van der selver resolutien commisoriaal van den 12deser geexamineert de missiven van den resident *Hulst*, geschreven tot Brussel den 31 Aug. laastleden, houdende hoe dat hij ingevolge van harer Ho. Mo. resolutie van den 8 daar te voren alle devoiren hadde aengewend ten eijnde *Sophia Alberts*, minderjarige doghter van *Theod. Alberts* en van *Maria Vogelsang* tot Helmont in sijn residents, ofte in een neutrael huijs met haar moeder alleen mogte spreken, maar dat hij het selve niet hadde connen obtineren, breder in de voors. missiven vermeld; waar op gedelibereert sijnde, is goet gevonden ende verstaan, dat soo lange de voors. *Sophia Alberts* niet is wedergebragt in de gehoorsaamheijt van haar Ouders, harer Ho. Mo. resolutie van den 20 Jan. deses jaars sal blijven stand houden, en dat den Drossart van Helmond sal worden gelast, soo als hij gelast word mits desen, den voors. harer Ho. Mo. resolutie stiptelijk te agtervolgen ende te executeren, den gevangenen paapschen priester volgens de voors. resolutie niet in civile gijselinge, maar stricte detentie te houden, ende de exercitie van de roomsche religie binnen Helmont te interdiceren en beletten, sonder van des te doen in gebreken te blijven, aengesien dese saken hare Ho. Mo. ter hoogsten ernst is, en hij Drossart deswegen sal worden gehouden tot verantwoordingen van het gene bij hem in desen sal werden gedaan, is geparaphreert *W. v. Haren*.

Onderstont: accordeert met het voors. register en get.
F. Fagel.

*Eschaperen van
den Paap.*

Dit nu soo sijnde geobtineert bij haar Ho. Mo. gebeurt het eenige weken daar na, te weten tusschen den 8 a 9 Oct. daar

aan volgende, dat den Paap is uijt sijn gijselinge gegaan, latende een briefje op de tafel leggen, aen den officier, van inhoud sijnde, soo ons gesejt is, dat hij na Antwerpen vertroc om te sien of hij die dogter wederom conde krijgen, met beloften dat sig dan wederom in gijselinge soude susteren. ¹⁾ En dat hier wel te marckeren staat, dat de officier geen andere middelen heeft gebruiet tot strictere detentie in voldoeninge van de ordres van haar Ho. Mo. maar hem, paap, gelaten in sijn oude plaats en staat; nog ooc den dienst nader verboden, dewijle wij nog Sondag en Heyligendag alle morgen vroeg het geloof van dien grooten hoop der Rooms-gesinden neffens onse deur en agter over de wal hebben gehoort en gesien, als breder blijkt bij onsen missiven de nove aen Alberts geschreven, te weten op den sijnen bij welcken hij ons versouct te mogen weten de waarheyt van het eschaperen van den paap, beneffens het gedrag van den officier ontrent het waarnemen van de ordres van haar Ho. Mo. bijzonder sedert hare laatste resolutie genomen den 21 Sept. 1701.

Onsen missiven is als volgt;

*Brief particulier aen Alberts
v. d. K.kenraad wegens de ge-
legentheit ontrent het eschaperen
en R. K.kendienst
sedert de laatste resolutie.*

Monsieur *Alberts*.

UE. missive is ons geworden, dient tot antwoord, dat in-gevolge UE. versouc in den selven vermeld, het wel een waarheit is, dat den paap noyt in een andere detentie is geweest, als in sijn oude gijselinge, niet tegenstaande die nadere resolutie van haar Ho. Mo. de dato den 21 Sept. 1701, en dat hij paap uijt sijne gijselinge tusschen Saterdag en Sondag den 8 à 9 deser, de uuren of strictere bepalinge des tijds onbegrepen, is weggegaan, latende een briefje op de tafel leggen, houdende aen den Officier, soo ons berigt is geworden, den inhoud behelsende, dat hij nu vertroc, en wel na Antwerpen, om te sien of de dogter, of wel uw dogter

---

¹⁾ Dit briefje bevindt zich in het meer genoemde dossier op het gemeentearchief, en werd gepubliceerd door H. N. Ouwering in diens studie over Sophia Alberts, blz. 18—19.

in uwe handen souden connen ristitueren, en dat sig aldan wederom soude sisteren in sijn vorige plaats, etc. Wat nu die saac uijtbroeyen sal, salmen moeten afwagten. Hier bij comt ooc dit tot UE. narigt, dat het wel een waarheyd ooc is, dat we tot nog toe hebben gesien het sterc geloop van de Roomsgesinden over de straat, ende de wal in den vroegen morgen op hare mis-uuren, dien weg uijt na het Casteel, ende het cort retourneren van dien, als van outs, en soo men segt. dat se gisteren nog agterom sijn geweest over die brug bij mevrouw *Winteroy* ¹⁾ door den hof op het Casteel ter misse van St. Severius. Maar sulx aen haar Ho. Mo. nu synodraliter te demonstreren word onnodig geoordeelt, immers voorals nog, en ter ware den nood sulx eijtschte, dewijle den officier, immers gelast sijnde in de bovengemelte resolutie van haar Ho. Mo. rapport te doen, hij sekerlijk nu in dit sijn wederwevaren sulx sal moeten doen, soo sig immers obedient sal willen thonen, en dat bij dat rapport dan genoegsaam sal blijken sijn eijgen gedrag in dit faveur van hem selven, terwijl dat geen reden sal connen bijbrengen, waarom niet den voorn. paap in een stricte detentie geset heeft, of soo niet heeft geconnen, waarom sulx niet aen haar Ho. Mo. gedemonstreert met versouc van nadere ordres dienaengaande. Den man is ongelukkig daar in niet alleen, dat hij na geen goeden raad heeft willen lujsteren, maar ooc dat door sijn conduites de saac soo lang getraineert is geworden, dewijl dat hij veel chagrijs en schade daarbij comt te ondervinden. W'en willen hier niet meer van seggen, alleen laten wij UE. aen bevolen onse securiteijt om tog voorsigtigheijt te plegen in het secreteren van dit ons schrijven, aen eenige van de roomsgesinde. Sij woelen, lopen en mompelen bij en met malcanderen, of 'r ijts gaande is, en weetmen nog niet vast, onsen officier hebben wij al mede bij eenige gesien, soo dat, al schoon we wel niet verlegen sijn, als ons vertrouwen stellende met een goede conscientie van onsentwege op God, en naast hem op ons hoogst gedugte magten, van een goeden uijtslag, wij echter als fluctuerende inter spem et metum, mits het gedurig woelen en aenhouden van partijen, etc. om alle tegenwoordige en nog aenstaande gevaren en moeilijkheden af te weren, wel wenschen souden, dat wij dit alles in UE. faveur te boven mogten gecomen sijn, waartoe wij

---

¹⁾ Deze toegang van uit de Kerkstraat over de Wiel naar het kasteelpark bestaat nog.

wenschen den segen des Alderhoogsten en sijnen steun voor
 UE. beyde in dit uw droevig noodgeval. Blijve
 Mons. *Alberts* UE. dienstw. dr.
 Den 24 Oct. 1701. *N. Walraven.*

Hierin was nog vergeten, en daarom is dit in dien bovenstaande ingesloten en weggezonden, dit volgende als een p. s.

Mons. *Alberts*,

Soo als ick desen brief van den 24 Oct. 1701 had geschreven en gesloten, beneffens ooc al bestelt, soo viel mij nog dit in, het welcke, bij geluc, dat het bestellen nog een dag uijtgesteld werd om andere affairen, hier als met een post scriptum nog bij adresseren, als een saac, van welcken UE. ooc onder anderen aen haar Ho. Mo. vrijelijk moogt berigten, dat sedert den Paap uijt sijne gijselinge op soo een wijze vertrocken is, wij nog alle dagen sien den Capellaan *Weerts* als van outs even vrijmoedig over straat gaan, sonder de minste ontsaggelijckheit voor den Officier, en ooc wel andere papen, niet connende weten wat redenen daar sijn, waarom hij officier desselven Capellaan niet en stelt in de plaatse van den paap, om sig soo te meer te ontlasten van moeyelijcheden in sijn gedaan of nog aenstaande rapport aen haar Ho. Mo. Immers wij aengaande soude sulx oordelen van een grootste noodsakelykheit. Vale.

t.t.

N. Walraven.

Den 25 dito, en in denselven ingesloten en samen afgesonden.

*Vertrec van juffr.
 Alberts na 's Hage.*

Met desen voorstaande missiven van ons is juffr. *Alberts* wederom na 's Hagen gegaan bij voorval, te weten, dat haar Ho. Mo. haar een missiven van den Heer Resident *Hulst* en een resolutie dienaengaande haar toesonden wegens dat sij voorn. juffr. *Alberts* op ordres van haar Ho. Mo. na Brussel sijnde geweest, geen effect had connen becomen nopende d'intentie van haar Ho. Mo. resolutie.

Welcken brief en resolutie hier onder volgen.

WelEd. gestrenge Heer,

Alhoewel ick uijt de notulen en extracten van haar Ho. Mo.

resolutien onder dato den 21 Sept. jongstleden heb gesien dat Hooggem. haar Ho. Mo. in sake tusschen den Not^s *Theod. Alberts* ende desselfs dogter *Sophia* hebben gelieven te resolveren, dat de pastoor *Augustinus Kennis* in versekerde detentie, en de Roomsche kerke te Helmond gesloten soude moeten blijven tot dat de voors. dogter aen haar ouders sal sijn gerestitueert.

Soo heb ick echter niet connen laten bij desen te rapporteren, dat de Heer Bisschop van Antwerpen mij te Mechelen op voorleden Maandag mij vereert hebbende met sijne visite, Sijne Hoogwaarde mij toenmaels heeft geseyt, dat gaarne gesien had, dat de voors. sake onlangs ten genoeye hadde connen werden afgedaan, en dat deselve nogmaels sien soude, of die dogter te bewegen sal wesen, om met haar moeder alleen, en buitjen presentie van een derde te spreken, het welcke deselve seyde als toen bij haar geweygert te wesen. Ick acht onnodig U WelEd. gestr. op te houden met een ampeler relaas van 't gene tusschen de Hr Bisschop en mij verder in de conversatie is gepasseert, aengesien die meest op indifferente saken heeft gecouleert. Maar geev bij desen kennis, dat op voorgisteren een missiven van den selven Bisschop heb ontvangen, mij adviserende dat de dogter als nu te vreden is om met de moeder alleen te spreken, tsij te Antwerpen ofte alhier, mits dat in 't laatste geval d'oncosten tot de reijse herwaarts bij de ouders aen de dogter, als van haar selven niets hebbende, werden gefourneert. Maar alsoo de moeder reets groote en vergeefsche oncosten heeft gedaen, soude men mijns geringen bedunckens, en ingevalle haar Ho. Mo. in sco verre van de voorgemelte resolutie sullen connen goetvinden af te gaan aen den Hr. Bisschop mogen proponeren om d'entrevue te doen op het een of d'ander dorp tusschen Antwerpen ende Breda of Bergen-op'den Zoom. Allentwelcke latende aen de Hoogberoemde wijsheijt harer Ho. Mo. voldoe ick hiermede alleenlijk aen 't versouc mij gedaan, en blijv

WelEd. gestrenge Heer, in Brussel den 16 October 1701.

Was geteekent

F. Hulst.

Volgt de copije van de resolutie:

Martis den 18 Oct. 1701.

Ontfangen een missiven van den resident *Hulst*, geschreven tot Brussel den 16^{en} deser, geadresseert aen den griffier *Fagel*,

houdende dat hij op den 14 deser te voren een missiven hadde ontfangen van den Bisschop van Antwerpen, daar bij denselve hadde geadviseert, dat de dogter van den Not^s *Theod. Alberts* als nu te vreden was om met haar moeder alleen te spreken, het sij tot Antwerpen of tot Brussel, mits dat in het laatste geval de oncosten tot de reyse derwaarts bij de Ouders, aen de dogter, als van haar selven niets hebbende, wierden gefourneert; dog alsoo de moeder reets groote te vergeefsche oncosten hadde gedaen, men volgens de gedagten van hem resident, en, ingeval haar Ho. Mo. in sooverre van derselver resolutie van den 21 Sept. jongstleden soude connen goetvinden af te gaen, aen den gemelten Bisschop soude mogen proponeren om d'Entrevue op het een of d'ander dorp tusschen Antwerpen ende Breda of Bergen op den Zoom te doen.

Waar op gedelibereert sijnde is goetgevonden ende verstaan, dat copije van den voors. missiven gestelt sal worden in handen van de Ouders van gemelte *Sophia Alberts* om te strecken tot hare narigtinge.

Was getekent *F. B. van Reede*.

Lager stont Accordeert met 't voors. register

F. Fagel.

Juffr. Alberts gaat wederom na 's Hage.

Hier op is dan, als voren gemelt, juffr. *Alberts*, en op nog nadre ordres van haar Ho. Mo., met hare instructiven en onse kerkelijke berigten aengaande de gelegentheyte van saken alhier tot Helmond, ontrent de Officier en de paapsche kercke in reguarde van haar Ho. Mo. resolutien iteratijelijc verleent, geconcludeert in onsen particulieren missiven aen *Alberts* van dato den 24 Oct. 1701 hier even voren gemelt, na 's Hagen gegaan. Het effect hier op gevolgt blijkt bij de nadere resolutie, hier onder verbodenlijk (?) geëxpresseert.

Jovis den 10 Nov. 1701.

Is gehoort het rapport van de Heeren *van Essen* ende andere haar Ho. Mo. gedeputeerden tot de Meijerijsche saken, hebben ingevolge derselver resolutie commissoriael van den 5^{den} deser geëxamineert het berigt van den Not^s *Theod. Alberts* en sijne huijsvr. *Maria Vogelsang* op haar Ho. Mo. resolutie van den 13 deser verleden maant, ende op een missiven van den resident *Hulst* rakende een Entrevue voor

den Bisschop van Antwerpen, gepresenteert tusschen de voorn. *Maria Vogelsang* ende hare deseduceerde dogter. Waarop gedelibereert sijnde is goetgevonden en verstaan dat de voorn. *Maria Vogelsang* nog een keer naar Brussel sal doen, om aldaar in het huijs van den resident *Hulst*, ofte op een andere neutrale plaatse te spreken, buiten constraincte, buiten presentie van ijmand, met hare dogter en haar is 't doenlijk te persuaderen om haar wederom onder de gehoorzaamheyte van hare ouders te begeben. Dat aen gemelte *Maria Vogelsang* tot reisgelt sal werden gegeven vijftig gl. eens, daar van den Raad van State versogt word t'haren behoefte ordonnantie te doen depescheren. Dat den resident *Hulst* sal worden aengeschreven aen de gemelte *Maria Vogelsang* tot de voors. entrevue ende verders daar het van vrugt kan kan wesen, de behulpzame hand te bieden. Dat verders het officie Fiscaal sal werden gelast, nadamael den officier van Helmond den Roomschen Priester aldaar op ordre van haar Ho. Mo. gearresteert, heeft laten eschapperen, en haar Ho. Mo. resolutie niet na behoren schijnt te hebben naargecomen, dat het gemelte officie Fiscaal haar daar en tegen den voorn. Drossaart sal informeren en deselven schuldigh bevinde, sodanig procederen als tot maintien van haar H. M. autoriteyt in goede justitie sal bevonden worden te behoren.

Was gearapheert *W. v. Haren*.

Onderstont accordeert mettet voorn. register en was getekent *F. Fagel*.

Rapport wegens het gepasseerde tot Brussel.

Hier op sijn *Alberts* met sijn vrouw den 22 November een keer na Brussel gaan doen en den tweden December gereverteert, en van haar wedervaren ons rapport gedaan in substancie sijnde dat den Hr. resident *Hulst* seer ernstig sijn werc hadde gemaect dat sijn haar dogter ter sprake quam, en dat ter presentie van hem welgemelte Hr. resident, eerst alleen sy *Sophia* met haar Moeder, in welke sijn *Sophia* sonder een traan te storten te kennen gawe voor haar moeder, dat sijn wel weder bij haar ouders wilde comen, ingevalle dat sijn conde versekert sijn deselve tot het Roomsche Catholijck geloof te bekeeren, dog dat haar een ding knaegde, sijn moste geloven, haar ouders als verdoemt souden moeten sterven. Sijn seyde ooc datse ter eerster instantie wel bij haar moeder

gecomen soude sijn geweest, dog dat doe soo wel niet als nu geïnformeert was geweest. Hier op was gevolgt, te weten na die alleensprake, dat de heere resident begerende, nogtans tegens het oordeel van *Alberts*, omdat in de laatste resolutie van haar Ho. Mo. den dato den 10 Dec. 1701 was verstaan d'entrevue tusschen sijn vrou en sijn dogter, dat hij *Alberts* nu mede binnen soude komen, soo is echter, hem binnenroepende, sulx geschiet, sijnde den secretaris van den pauselijken Nuntius met nog een notaris mede ingeslopen, horende de lamentabile stemme van hem. Het gebeurde dat soo dra hij Vader binnen quam, sij *Sophia* tot driemaal op de kniën viel en om vergiffenis bad, 'twelcke hij haar accordeerde ingevalle sij hem welc volgen, dog vrugteloos. Hier op dan gingen sij uyt, en sprac haar *Alberts* ondertusschen nog al aen, dog sonder vrugt.

Allen het welcke gepasseerde van de sijde van de ouders hem Hr. resident benefens de bediendens van den pauselijken Nuncius seer verstelt dede staan, soo als gemelte H^{re} resident naderhand van hem ende de andere aen haar, de ouders, verhaalde, omdat se noyt diergelijc van een kind omtrent haar ouders gehooft en hadden, en dat haar selfs de haren te bergen stonden, wanneer sij daarop dagten. Eijndellijk, sij *Sophia*, soo ons gerapporteert wordt, bekende daar ooc al het quaat, dat se van haar Ouders oyt gesegt hadde, onwaaragtig te wesen. Hier op vertrouwde *Alberts*, dat hij H^{re} Resident een cordaat berigt soude doen en vervolgens niet tot nadeel, 't welcke hij seijde te sullen adresseeren op 's Bosch aen Mevr. *van Nieuland*,¹⁾ om soo het selve dan door vrouw *Alberts* medegenomen te worden aen haar Ho. Mo.

N. B. *Alberts* rapporteerde ons ooc dat repasserende van Brussel na Antwerpen, sij ooc hare dogter in de schuijt bevonden, tot een onbeschrijfelijke hertsnijdige, etc.

Was gedateert dese rapportbriev.

's Bosch Vrijdags 's middags. Dat was den 2 Dec. 1701.

En ondertekent

Theod. Alberts.

¹⁾ *Anna Maria Tromp*, weduwe van *Cornelis Gans*, vrouwe van Nuland, bewoonde het huis van Binderen bij Helmond, en tevens „Het Keyzershof” te 's-Hertogenbosch.

Bossche Kerkinventarissen 1811 ¹⁾

medegedeeld door

H. EBELING.

INVENTARIS van alle zodanige Meubilaire Goederen als bestemd zijn geweest ten dienste der gesupprimeerde Kerk van den Eerw. Heer Van der Heyden in de Postelstraat opgemaakt naar de gedane aanwijzingen en opgaven door de dienstmeid van gem. Eerw. Heer namens zijn Eerw. gedaan.

In de kerk beneden.

Een Altaar met zijn toebehoren.

Een Tabernakel.

Zes grote en zes kleine Altaarkandelaars.

Boven op de Kamer.

Zes grote zilvere Kandelaars.

Een Wierooksvat.

Een Wierookbakje met Lepeltje.

Een Schenkblad met twee Ampullen.

Een Remonstrantie.

Eenige Bloemen en Sieraden.

¹⁾ De hierboven gepubliceerde inventarissen zijn van drie kerken in Den Bosch, die volgens besluit van Napoleon opgeheven moesten worden, toen de z.g. bisschop van Camp zijn dienst in de St. Jan had begonnen. De geschiedenis er van is beschreven door F. Franssen in het eerste deel der „*Bossche Bydragen*”, blz. 208—213.

De weigering der drie pastoors om tot die inventarisatie mede te werken wordt geïllustreerd door de mededeeling in den aanhef van elken inventaris, dat zij nl. gedaan is volgens de opgave van de „dienstmeid”. Blijkbaar hadden de drie pastoors een afspraak gemaakt om een zelfde gedragslijn in dezen te volgen.

De stukken bevinden zich in het archief der stad 's-Hertogenbosch.

Eene Troon.
 Een Piedestal met Houtere Reliquien Kas.
 Vijf Choorklederen.
 Twee gecouleurde Communie-Kleederen.
 Zes Alpten met hun toebehoren.
 een Choorkleed.
 Neegentien Hand-doekjes.
 Dertien Kelkdoekjes.
 Twee Remonstrantie Doeken.
 Zes Dwaals.
 Vier Kleine dito.
 een Missaal met zilvere Slooten.
 Twaalf Antepeignes met hun Toeboren.
 Een Vaan.
 Een Kopere Piedestal met Blakers en houtere ballustrade.
 Een lieve Vrouwe beeld.
 Een Juweele Kruysje aan de Remonstrantie.

Bij van Herpen.

Een goude Kroon.
 Een schilderij verbeeldende Onzen Heer.
 Een Biegtstoel.
 Een Remonstrantie, zilver.
 Twee Ciborien van zilver.
 Een Zilveren Kelk.
 Een Tabernakel.
 Een kopere wierookvat.
 Een Wijwater Vat.
 Een zilvere Lievrouw & tien zilvere Platen.
 achtiën kopere Armen.
 drie Kopere Blakers.
 Twee Kopere Kroonen.
 Een gebeeldhoude Lieve Vrouw-Hemelvaart.
 Acht Schilderijen.
 Elf Beelden.
 Een Preekstoel.
 Een Communie Bank.
 Een Orgel.
 Een schilderij Verbeeldende de Geboorte.
 Een Houtre Crucifix met Maria en Jezus.
 Vijf en twintig losse Banken.
 Zes en vijftig Stoelen.

Op Het Choor.

Vier Banken.
 Een Rochus Beeld.
 Een Wijvater Vat.
 Een Biechtstoel.
 Twee Pyramiden op den Altaar.

Aldus dezen Inventarie opgemaakt en getekend bij ons Maire & Adjoint Maire der stad 's-Hertogenbosch en hebben wij de bewaring van al hetgeen voorsch. overgelaten aan gem. Eerw. Heer van der Heyden met last om het zelve op de eerste Requisitie regtens te reproduceeren op Heden binnen 's-Hertogen Bosch den 15 November 1811.

(Getekend) A. G. Verheyen, Maire.
 W. I. Heeren, Adjoint.

INVENTARIS van alle zodanige Meubilaire Goederen als bestemd zijn geweest ten dienste der Gesupprimeerde Kerk van den Eerwaarden Heer van Kuyk in de Gastelstraat opgemaakt na de Gedane aanwijzingen en opgaven door de dienstmeid van gem. Eerwaarden Heer namens zijn Eerwaarde gedaan.

Beneden in de Kerk.

Op het Altaar en in de Kerk.

twee en twintig Kopere Kandelaren met twee Armen.
 4 Kopere Kroonen.
 6 Kopere Armen.
 4 Kopere Blakers.
 2 Remonstrantien.
 1 Ciborie.
 7 Kopere Kandelaars en 1 Blaker.
 10 Ornamenten met zijn toebehoren.
 Eenige vergulde Voeten.
 1 Voet van het Tabernakel en eenige bijbehorende Sieraden.
 Een vierkante Kast.
 Enige Bloem Potten.

2 Treden van Autaren.
 Vijf Alpen.
 twee grote en twee kleine dwalen.
 Eenige Kelkdoekjes.
 2 Grote en twee kleine choorkleedjes.
 4 Kleine Togen.
 6 zilvere Kandelen.
 eenige Bloempotten.
 twee zilvere wyn Pullekes en Schenkblad.
 Eenige Communie Klederen en een Choorkap.
 Een crucifix en Voet.
 Een Zilveren Kelk.
 Een mis Boek.
 Een wijwaters vat met Kwast.
 Nog een kopere Blakertje.
 Vier kerk Beelden.
 Vijf Schilderijen.
 acht gemeene mansbanken.
 Een Predikstoel.

Boven.

Zeventien Losse Banken en drie Lessenaars.
 drie Canons.
 Een Communie Bank.
 Een Kopere Schel.
 Een Kerkorgel.
 2 Kleine Altaren.
 Agt Servetten.

Aldus dezen Inventaris opgemaakt en getekend bij ons Maire en Adjoint Maire der stad 's Hertogen Bosch en hebben wij de bewaring van al het voorn. overgelaten aan gem. Eerwaarden Heer van Kuik met last van het zelve op de eerste requisitie Regtens te reproduceeren op heden binnen 's Hertogen Bosch den 14 November 1811.

(Getekend) A. G. Verheyen, Maire.
 W. J. Heeren, Adjoint.

INVENTARIS van alle zoodanige meubilaire goederen als bestemd zijn geweest ten dienste der gesupprimeerde Kerk van den Eerw.^{den} Heer van der Meulen in de Vugterstraat opgemaakt volgens aanwijzing en opgave door de dienstmeid van gezegden Eerw.^{den} Heer namens zijn Eerwaarden gedaan,

Een Altaar met zijn toebehooren.
 Zes groote kopere Kandelaars dienende tot den Altaar.
 Negen dito wat Kleiner Kopere.
 Zes groote Zilveren d^o.
 Twee dito Kopere op de Communie Bank.
 Vierentwintig kopere Luisters bij Beelden.
 Twee Kopere en eene Metale Kroon.
 Eene Zilveren Vergulde Ciborie.
 Eene Zilveren Remonstrantie met dito voet.
 Een Zilveren Wierooks Vat.
 Een Zilver Wierook coupel of Bakske.
 Een Missaal in fluweele Band met zilver beslag.
 Zeven zilveren Zwaarden en Kroon.
 Eenige Bloemen en Ciradien.
 Twee surplis van Neteldoek.
 Vijf Alpten.
 Negen Dwaals.
 Zes Dienaars Klederen.
 Eenige trap Doeken.
 Drie Boeken Kleedjes.
 Zes Neteldoeksche Communie Klederen.
 Vijf ondercommunie Klederen.
 Een doosje met zes handdoekjes.
 Acht Remonstrantie doeken.
 Twee Amicten.
 Eenige andere doeken.
 Een Lavoir en Bak.
 Twaalf Antepeignes.
 Een Doorniks Tapijt.
 Vijftien stuks Stolen lange en korte.
 Twee dito.
 Negen Kelkdoeken.
 Negen Casuifels.
 Twee Choor Kappen.

Een losse en drie vaste Kasten.
 Een Christus aan het Kruis.
 Zestien Stolen.
 Een Zilveren Kelk verguld met deksel.
 Drie carsuifels.
 Twee Alpten.
 Een Missaal.
 Tien Beelden.
 Elf Schilderijen.
 Een Preekstoel.
 Een Orgel.
 Elf losse Banken.
 Een communie Bank.
 Tien vaste zoogenaamde Broeders-Banken.
 Twee staande Kopere Blakers.
 Twee en zestig Stoelen,

Op het Choor.

Twee lange Banken.
 Achttien Kleine Stoeltjes.
 Een partij Kleine Stoeltjes op den Zolder.

Aldus dezen inventaris geformeerd en geteekend bij ons Maire en Adjoint Maire der Stad 's Hertogenbosch en hebben wij al het bovenstaande ter bewaring en verantwoording gelaten van voorn. Eerwaarden Heer van der Meulen op heden den veertienden November Achttienhonderd en Elf.

(Get.) A. G. Verheyen, Maire.
 W. J. Heeren, Adjoint.

Leestafel.

Mgr J. Zwijssen. Dr J. H. J. M. Witlox. Monseigneur Joannes Zwijssen. Een levens- en karakterbeeld. 's-Hertogenbosch. Teulings' Uitgevers-Maatschappij. 1927.

De leemte, die in onze vaderlandsche Kerkgeschiedenis nog bestond door het ontbreken van een wetenschappelijke biografie van Mgr Zwijssen, is met het werk van Dr Witlox wel niet geheel verdwenen, hetwelk hij trouwens zelf reeds in den eersten zin van zijn voorwoord aangeeft, maar dan toch zeker voor een goed deel aangevuld. Het beeld van Mgr Zwijssen is in deze schets nog niet te voeten uit geteekend, — de geschiedenis tot aan zijn pastoraat te Tilburg is b.v. in twee bladzijden behandeld, — maar toch rijst de machtige figuur van dezen groote onder de grooten ons onder de lezing helder voor oogen en wordt het duidelijk, welke providentieele zending deze zoon van het Bossche diocees in de Nederlandsche Kerkprovincie vervuld heeft.

Verder voortgezet archiefonderzoek zal vermoedelijk nog vele waardevolle gegevens opleveren. Ik verwijs hier b.v. naar *Historisch Tijdschrift*, jrg 8, alev 1, waar pater Kleijntjens SJ heeft bewezen, dat Mgr Zwijssen noch internuntius noch zaakgelastigde ad interim is geweest, ofschoon die foutieve mededeeling reeds op zijn bidprentje voorkomt.

Dr Witlox heeft intusschen met dit boek aan Katholiek Nederland opnieuw een waardevolle bijdrage geschonken ter betere kennis van zijn groote mannen in de 19^e eeuw.

Mgr J. Zwijssen. Zr. M. Theresine. Mgr Joannes Zwijssen als paedagoog. Tilburg. R. K. Jongensweeshuis. Z. j. [1929].

Alem. Wanneer leefde de H. Odrada van Baelen? Haar legende en vereering, door H. van de Weerd pr. in *Ons Geestelijk Erf*, dl. 2 (1928), blz. 77—99.

De schr. komt tot de conclusie, dat de H Odrada in de VIII^{te} eeuw te plaatsen is, en niet in de XII^{de} eeuw, gelijk De Smedt, De Ram e a doen. De translatio van haar gebeente naar Alem heeft dan ook reeds in de VIII^{ste} eeuw plaats gehad

Ammerzoden. fr. Isidorus Trienekens, O. F. M. *Het Clarissenklooster op het kasteel van Ammerzoden. 1876—1926.* Ammerzoden, R. v. Run, 1926.

Een klein, maar vlot geschreven boekje, dat een waardevol bouwsteentje levert voor de kloostergeschiedenis van ons bisdom. Hier geldt het een klooster der arme Clarissen, dochterstichting van het klooster van Megen, dat op zijn beurt een voortzetting was van St. Elizabeths-Dael te Boxtel, hetwelk in 1512 „de Regel van St. Claren” aanvaard had voor dien der derde Orde van St. Franciscus. Zoo is dit dus een der weinige kloosters, dat teruggaat op den vóór-reformatie-tijd. Ook nog in ander opzicht is dit boekje merkwaardig nl. dat er zoo duidelijk in wordt aangetoond, dat het behoud van het Katholiek geloof in Ammerzoden mede voor een groot deel te danken is aan den invloed van de Katholieke kasteelheeren, die den missionarissen de gelegenheid gaven ongehinderd en vrij hun werk onder de bevolking uit te oefenen, en hunne kapel openstelden voor geheel de gemeente. Daardoor is thans nog Ammerzoden een vooruitgeschoven katholieke post in een protestantsche streek. Het zou een prachtig werk zijn, wanneer de verdiensten van den katholieken adel in de 16de en 17de eeuw op dit gebied eens stelselmatig werden onderzocht.

Binderen. Eva Bernardina Monix, Abdis van Binderen bij Helmond, door J. Heeren, *Taxandria*, jrg. 34 (1927), blz. 111—112.

Boxtel. Het Clarissenklooster te Boxtel, door G. Juten, *Taxandria*, dl. 34 (1927), blz. 64—65.

Boxtel. Feestnummer van *Onze Kerkklokken*, weekblad van Boxtel en omstreken, bij het eeuwfeest der St Pieterskerk, November 1927.

Heeswijk. P. Breugelmans. *De drie Dobbelsteenen.* Veghel, Gebrs. L. en M. Bek. 1928.

Een goed werk deed de Heeswijksche abdijsheer Breugelmans met bijeen te zoeken en tot een korte schets te verwerken, wat er over „de drie Dobbelsteenen” nog bekend is. Vader Dobbelsteen (geb. 13 Febr. 1790), die na de zeven HH. Sacramenten ontvangen te hebben, zooals zijn bidprentje zegt, op 30 Aug 1861 als pastoor te Borkel en Schaft stierf, en zijn twee zoons, Johannes, gestorven als kapelaan te

Someten den 22sten Maart 1859, en Adrianus, die hoogbejaard in 1905 als pastoor te Son is overleden

In de Bossche Meierij heeft het opzienbarende feit, dat een weduenaar uit het landelijke Heeswijk 9 jaar na den dood zijner vrouw nog tot het priesterschap kwam, en weer 11 jaar later met zijn twee zoons aan het altaar stond (2 en 3 Juli 1839 te Heeswijk), natuurlijk veel tongen losgeslagen. Maar ook verder dan geboorteplaats en diocees ging het verhaal van deze zeldzame gebeurtenis, getuigen de mededeelingen in *De Godsdienstvriend*, waaraan zich al spoedig de legende vasthechtte, die de geschiedenis op den achtergrond drong. De schr heeft die geschiedenis weer op het rechte spoor gebracht en drukt de verschillende documenten af, die hij heeft weten te achterhalen. Kostelijke specimina van chronica, feestverzen enz worden ons hier voorgelegd en voeren ons terug in een periode, toen men nog tijd en lust en aangeleg had om ingewikkelde latijnsche tijdverzen in elkander te zetten. Het is een kunst, die even onherroepelijk verdwijnt als het uitsnijden van kanten of perkamenten prentjes. De constructie van het boekje is niet te prijzen. Men zou niet verwachten b v hier den herdruk aan te treffen van een vergeeld krantenartikel over de oude keik te Heeswijk, dat met het onderwerp in geenerlei verband staat ook de stijl zou eenige retouches goed kunnen lijden. Laten wij echter dankbaar zijn voor den inhoud deze interessante gebeurtenis is nu voor de toekomst geschiedkundig vastgelegd.

Helmond. A. M. Frenken, pr Helmond in het verleden. Deel I, 's-Hertogenbosch, 1928.

Slechts een paar hoofdstukken uit dit boek staan in meer rechtstreeksch verband met de kerkelijke geschiedenis van dit stadje, dat het treurige voorrecht heeft gehad de allerarmste plaats geweest te zijn der Meierij. Daarenboven heeft de schr een groot gedeelte van die kerkelijke geschiedenis reeds meer uitvoerig uiteengezet in verschillende jaargangen van dit tijdschrift. Toch moge met een enkel woord hier de aandacht worden gevestigd op dit zeer waardevol boek, dat met buitengewone zorg is samengesteld en steunt op een minutieus onderzoek van de archieven, voor zoover die bewaard zijn. Heel het gecompliceerde leven van zoon kleine plaats, immers in het midden der 17de eeuw telde Helmond nauwelijks anderhalf duizend inwoners wordt hier stukje voor stukje nagegaan de bevoegdheden van officieele en semi-officieele personen worden uiteengezet, de rechten van den kasteelheer op gebied van justitie, belasting e a worden in al hun omvang gereconstrueerd, en na lezing denken we een oogenblik met dankbaarheid aan de Fransche revolutie, die den stoot gaf tot opruiming van al die feodale rechten

Ook Brabant in zijn geheel heeft daaraan de vrijheid te danken; niet in 1798, gelijk A. v. Sasse v Ijsselt in de inleiding schrijft, maar op 1 Maart 1796 deed dit gewest als gelijkberechtigde met de andere provincien zijn intrede in de Staten-Generaal.

Het boek van pastoor Frenken, waarvan wij het tweede deel gaarne spoedig tegemoet zien, zij iedereen aanbevolen, die een duidelijken kijk wil hebben op het officieele leven in een Brabantsch stadje uit de 17de eeuw.

Helmond. Graftchrift voor den Helmondschen priester Johannes van der Walle, pastoor te Boschkapelle, door Chr. Verreyt. *Taxandria*, jrg. 33 (1926), blz. 39—44.

Helmond. Nog iets betreffende het graftchrift voor den Helmondschen priester Johannes van der Walle, door Ch. Verreyt. *Taxandria*, jrg. 34 (1927), blz. 215—221.

's-Hertogenbosch. Dr M. de Haas, Bossche scholen van 1629—1795. Academisch Proefschrift. 1926. 's Bosch, Teulings.

Door allerlei omstandigheden is dit werk, een der zeldzame katholieke proefschriften op historisch gebied in de laatste jaren, hier nog niet aangekondigd. Toch verdient het dit alleszins, zij het reeds alleen om het uitgebreide archief-onderzoek, dat de schr. voor zijn boek heeft ingesteld. Zoowel de Latijnsche school, als de Illustre school (hooger onderwijs), en de Bijscholen (lager onderwijs) vinden een minutieuze behandeling, misschien hier en daar wel een beetje al te minutieus, zoodat het verband niet altijd goed duidelijk blijft. Moge de schr. ook nog 'ns tijd en gelegenheid vinden, om het onderwijs vóór 1629 te behandelen, hetwelk tot nu toe slechts fragmentarisch bekend is.

Met groote instemming moge hier de eerste stelling, bij dit proefschrift behoorend, worden overgenomen: „Bij de bestudeering van de geschiedenis van de streken, die tegenwoordig het Koninkrijk der Nederlanden vormen, hebben de gewesten ten Zuiden van de groote rivieren niet minder dan de Noordelijke recht op belangstelling.”

's-Hertogenbosch. De St. Janskerk te 's-Hertogenbosch door vrienden van het bouwwerk met teekeningen van Huib Luns. Maastricht. Gebrs. van Aelst. Z. j. [1929].

's-Hertogenbosch. De Illustre Lieve-Vrouwe-Broeder-

schap te 's-Hertogenbosch door Jan Mosmans. *Taxandria*, jgr. 34 (1927), blz. 119—122.

's-Hertogenbosch. De Illustre Lieve-Vrouwe-Broederschap te 's-Hertogenbosch, II. Rekeningen van Sint Jan, 1399 tot Sint Jan 1425, door Dr. A. Smijers, *Tijdschrift der Vereeniging voor Nederl. Muziekgeschiedenis*, Dl. 12, blz. 40—62; III. Rekeningen van Sint Jan 1425 tot Sint Jan 1450, a. w. blz. 115—167; IV. Rekeningen van Sint Jan 1450 tot Sint Jan 1475, a. w., dl. 13, blz. 46 vlgg.

's-Hertogenbosch. Iets over de Rouw- en Wapenborden in de St. Janskerk te 's-Hertogenbosch, door H. Ebeling, *Taxandria*, jrg. 35 (1928), blz. 274—276.

Heusden. Pastoors der St. Catharina-kerk te Heusden, door G. Juten. *Taxandria*, jrg. 34 (1927), blz. 258—261.

Nijmegen. Blaadjes uit de kerkelijke geschiedenis van het Kwartier van Nijmegen bezuiden de Waal, door Dr. J. S. van Veen. *Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis*, N. S. Dl. 21, blz. 261—272.

Komen o. a. ter sprake Altforst, Balgoy, Batenburg, Hedel, Puiflijk, Rossum, Well en Ammerzoden, Winssen, Zalt-Bommel.

St. Oedenrode. Mr. A. R. M. Mommers. Van oude tijden tot heden. Veghel. Gebrs. L. en M. Bek. 1928.

Oirschot. Kapittel te Oirschot in 1561, door G. Juten. *Taxandria*, jrg. 33 (1926), blz. 245.

Oirschot. De Oirschotsche Carmelites [Maria Margaretha van Valckenisse] in de St. Janskerk te 's-Hertogenbosch, door Jan Mosmans. *Sint-Jansklokken*, Febr.-Maart 1928.

Oisterwijk. Uit de briefwisseling van eene Brabantsche mystieke uit de 16^e eeuw [Maria van Hout of Maria van Oisterwijk], door J. B. Kettemayer, S. J. *Ons geestelijk Erf*, dl. 1 (1927), blz. 278—293.

Oss. Contract van schepenen, burgemeesters en kerkmeesters van Oss met heer Cornelissen, priester, voor de tijdelijke waarneming van het pastoraat te Oss in 1600, door J. Cunen. *Taxandria*, jrg. 35 (1928), blz. 26—30.

Oss. Eenige bijzonderheden over pastoor Septius, door J. Cunen. *Taxandria*, jrg. 35 (1928), blz. 212—214.

Oss. Joseph Brouwerius, pastoor van Oss, door J. Cunen. *Taxandria*, jrg. 35 (1928), blz. 230—237.

Tilburg. Het 25-jarig Bestaan der Parochie den Besterd. Gedenkboek. Tilburg. Henri Bergmans en Cie, 1926.

Dr. Th. G.

Register van Personen.

- Aarts, K. J., past., 7.
Abeelen, H. E. van, 5.
—, H. J. van, kap. 10.
Adolf, hertog van Gelder, 126.
Aelen, N. J. M., 12.
Aewerdonk, S. J., W. J. L., 9.
Achelen, W. van, 122.
Achelspoel, C., rect. (1550), 229.
Acht, G. van, past., 6.
Aggere, zie van Dijk.
Aijen, Thom., kan. (1510), 234.
Acker, Ord. Cruc., Alb. v. d. (1650), 187.
Ackersdijk, H., 230.
—, W. C., 236.
Aken, L. H. v., past., 8.
Alberas, A. de, 240.
Alberts, Sophia, 267—301 pass.
—, Th., not., 267—301 pass.
—, zie Vogelsang.
Aleit Jan Gielis, 249.
Alphen, Ant. van, apost. vic. (1815), 217.
—, van, zie Gravius.
Anthonius, rect. (1584), 243.
Appelmans, S. J., Th., kap. 8.
Arberg, Alb. Jos., graaf van, 225, 261.
Ariaens, O. F. M., J. W. A., 11.
Arckel, H. van, 52—56.
—, R. van, 52 e. v.
Arkel, Ev. van, 58.
—, R. van, not., 54, 56 vlg.
Arnold Frans Diepen, biss. van 's-Hertogenbosch, 14.
—, hertog van Gelder, 126.
Arnoldus Laurentii, priest. (1442), 239.
Arnoldus Leonardi, priest. (1445) 231.
—, gez. Stamelart.
Asten, Ger. van, priest., (1665), 216.
—, J. van, priest. (1613), 254.
—, Joh. de, priest. (1556), 215.
Augustijnen, 187—191 pass., 253.
Augustinessen, 127, 253.
Baars, F. A. B. van, dek., 7.
Baayens, P. S. C., vic., 11.
Baer, P. van, past. (1836) 199.
Backx, Ord. Praem. (1859), 32.
Barbenchon, zie Michaël.
Barnabo, kard. (1862), 22, 25, 39, 44, 49 vlg.
Bartels, F. A. Th., priest., 8.
Barten, R. M., past., 11.
Beeck, W. van, priest. (1483), 257.
Beek, M. van († 1872), 200—208 pass.
—, M. J. van, past., 6.
Beekmans, E. P., kap., 8.
Beels, Ord. Praem. (1835), 27.
Beemden, O. S. Aug., H. v. d. (1650), 188.
Begijnen, 155, 167.
Beck, Jac., rect. (1562), 231.
—, Mr C., rect. (1566), 224.
Becx, J., priest. (1589), 234.
—, J., 249, 258.
—, Mr. C., past. († 1617), 254.
Bekker, Q. Th. H. de, past., 9.
Benvenutus, Ord. Cap., 11.
Bergaique, zie Joseph.
Bergh, J. v. d., 229.
Berghegge, S. J., F. J. M. J., 11.

- Bergman, O. P., F. F., kap. 11.
 Berckers, Edm., priest. (1646),
 230, 234, 251.
 Berkel, van, 197.
 —, J. A. van, kap., 8.
 —, L. C. v., kap., 11.
 Besouwen, W. H. v., past., 6, 9.
 Bestarts, Ywan, rect. (1459),
 229.
 Beugels, past. (1851), 244.
 —, H. J., past. (1815), 217.
 Beusekom, Isaak van, 225.
 —, J. P. van, 238.
 —, L. van, 227.
 —, W. van, 242.
 Bever, Sym. die, 52, 55 vlg.
 Biesta, O. P., P. C., 10.
 Bij, H. de, past. (1641), 223,
 262.
 Bijlaert, S. J., Arn. († 1649),
 186 vlg.
 Bijnen, L. J., kap., 7.
 Bink, G., priorin, 31.
 Blocx, Ord. Praem., L. (1690),
 260.
 Boer, O. P., J. de, kap., 11.
 —, Mgr. G. v. d., dek., 15.
 —, P. J. M. v. d., rect., 7 vlg.
 Boerboom, O. P., H. W. J., 10.
 Boest, Ph., priest. (1594), 215,
 230.
 Boestius, Mr. Ph., kan. (1594),
 226, 238 vlg.
 Bogaard, S. J., J. v. d., 196.
 Bogaers, Jos. M. F., 12.
 Bolsius, A. M. M. H., past., 11.
 Bonaventura, O. C. M. (1650),
 187.
 Bondt, A. J. P. de, kap. 5, 10.
 Boomen, Jac. v. d., priest.
 (1650), 188.
 Booms, O. F. M., M. A. P. P.,
 11.
 Boonen, Ambr., rect. (1562),
 239.
 —, Engelb., rect. (1616), 239.
 Bos, H. A. G., kap., 5, 10.
 Bouc, H., priest. (1419), 231.
 Bovendonck, 33.
 Brancadoro, Nunt. (1794), 17.
 Braxatoris, Joh., rect. (1479),
 237.
 Brederode, Joh. Wolf. van, 186.
 Brecht, Jac. Goes. van, 122,
 124.
 Brekel, A. F. L. v. d., priest., 10.
 Brekermans, J. C., kap., 9.
 —, W. H., kap., 11.
 Breugelmans, Ord. Praem., P.
 J. M. J., 9.
 Broecheven, Andr. de, rect.
 (1487), 231.
 —, N. v., kan. (1650), 186.
 Broeck, v. d., zie Matheussen.
 —, J. D. v. d., 244.
 —, M. v. d., rect. (1632), 244.
 Broeckhoven, D. v., 229.
 —, J. v. († 1612), 230, 235, 238.
 Broekman, J. C. M., rect., 9.
 Brocx, Maria, 230.
 Brouhezius, Mr. Lud., rect.
 (1581), 226.
 Brouckhoven, Mr. J., rect.
 (1537), 231.
 Brouwerius, Jos., past. 313.
 Brouwers, Ord. Praem., Franc.
 († 1866) 19—48, pass.
 Bruekers, O. F. M., P. M.
 past., 8.
 Bruesselius, priest. (1599), 258.
 Bruheze, Walth. de, priest.
 (1438), 224, 237, 239.
 Bruijn, C. W. J. de, dek., 10.
 Bueckentop, H. v., priest.
 (1650), 187.
 Burgt, O. P., G. A. v. d., 10.

- Busco, Daniël de, rect. (1419), 231.
 Ceelen, D., rect. (1530), 229.
 Celen, Gerrit, priest. (16^e e.), 240.
 Cherubinus, Ord. Cap., 11.
 Ciamberlini, Intern. (1795), 17.
 Damen, A. J. P., kap., 5, 10.
   — C. A. M., 5.
   — W. A., vic., 10.
 Daniëls, Joh., relig., 174.
 Daischelet, zie Giles.
 Delft, A. H. J. v., past., 10.
 —, L. N. v., kap., 11.
 Des Tombe, Mart., 222.
 Deurne, Th. v., rect. (1586), 246.
 Deursen, Vincentia van, 199.
 Diepen, zie Arnold.
 Diepenbeeck, God., 263.
 Diepenbeek, Mr. Ant., past. (1611), 224.
 —, Mr. God. van, dek. († 1638), 224, 247.
 —, J. L. van, 248.
 Dijck, C. J. E. N. van, 5.
 Dijk, A. N. M. J. van, rect. 9.
 —, Aert van, rect. (1587), 235.
 Dinter, G. P. van, priest., 8.
 —, J. P. van, priest., 5, 9.
 Dinther, M. van, mag. gen. O. S. Cruc., 14.
 Dobbelsteen, Adr., past. († 1905), 310.
 —, Ger., past. († 1861), 309.
 —, Joh., kap. († 1859), 310.
 Docx, N., past. (1835), 244.
 Dominicanen, 186 vlg.
 Dongen, Mgr. van, apost. vic. (1831), 17 vlg.
 Dooren, P. van, past., 9.
 Doornmalen, A. J. P. M. van, kap., 5, 11.
 Draak, N. A., 225.
 Dreykorts, H., priest. en not. (1492), 228, 253.
 Driesmans, J., priest. (1650), 187.
 Driessen, A., kap., 10.
 —, O. Carm., Dr. J., 11.
 —, L. H., 229.
 Dubbelden, H. den, adm. apost. (1838), 198—207 pass.
 Duffhauss, J. O. C. C., 5.
 Duchamps, Ord. Praem., Ev. († 1832), 39.
 Duijschen, Adam, priest. (1421), 223, 239.
 —, Arn., priest. (1430), 257.
 —, J., priest. (1425), 257.
 Duijssche, G., priest. (1487), 214.
 Duitische-Orde, 166.
 Eerden, Ch. v. d., past., 11.
 Eersel, Barth. v., past. (1568), 215.
 Eijck, H. V., kap. (1515), 253.
 Eijck, J. van, past. (1431), 214.
 Eijk, Arn., rect. (1421), 229.
 Eijke, Ger. de, priest. (1443), 214.
 Eijgenraam, P. W. M., con-rect., 5, 8.
 Eijnde, S. J. F. v. d., past., 6.
 Eijndhoven, R. H. v. kap., 10.
 Eijndthouts, Mr. H., rect. (1460), 233.
 Eijnskens, D. J., priest. (1539), 253.
 Elk, J. G. J. van, 5.
 Elsen, Ger., past., 205.
 —, O. P., W. v. d., 9.

- Emmerich, D. van, kap. (1650), 186.
- Empel, Aert v., kan. (1648), 236.
- Endtz, J. Th., 244.
- Enghelmeer, Lud., priester (1427), 214.
- Erp, A. M. van, past., 7.
- , O. Carm., H. A. J. v., rect., 11.
- , J. F. A. v., kap., 8.
- Erven, A. J. E. v., rect., 9.
- Esch, L. v., past., 6.
- Everard van der Marck, biss. van Luik (1509), 245.
- Fabri, Mr. F., priester. (1598), 251.
- Franciscanen, 177, 186—190 pass.
- Franciscus Jansens, Abt, 15.
- Sonnius, biss. v. 's-Hertogenbosch (1560), 136, 150.
- Francken, O. F. M. (1650), 188.
- Frenken, A. M., past., 7.
- Gabriëls, H., past. (1610), 257.
- Gans, Corn., 301.
- Gans, zie Tromp.
- Gelissen, O. Carm., J. J., 10.
- Gellius, Jasp., past. (1613), 215, 230.
- Gemert, A. J. v., past., 10.
- Genk, Mgr. van, coadj. Breda (1861), 34 vlg., 37, 50.
- Gennep, Ord. Praem., van, († 1837), 17 vlg., 20.
- Gerthen, Joh., priester. (1441), 229.
- Gerwen, S. J. (1650), 187.
- Gestel, Franc. van, prot. ap. arch. (1625), 178.
- Geveling, O. P., H. A., 9.
- Gheerburgen, J., priester. (1427), 237.
- Gheynser, Ed., priester. (1427), 239.
- Gheyser, Ed., priester. (1436), 229.
- Giezen, O. Praem., M. J., 9.
- Gijsbert, kap. (1615), 254.
- Gijsbertus Masius, biss. van 's-Hertogenbosch (1600), 132 vlg., 137, 237, 243, 257.
- Gijsels, J., priester. († 1648), 187.
- Giles Daischelet, abt (1588), 215, 261.
- Goben, Mr. Aert, 245.
- , Jan, priester. (1549), 243, 245 vlg., 265.
- , Walt., rect. (1562), 246.
- Godart, priester. (1400), 236.
- Godefridus, priester. (1276), 213.
- , past. (1391), 213.
- , kap. (1380), 252.
- Goert Aert Peters, rect. (1611), 231.
- Goessen, 122.
- Goetscouwer, Th., priester (1436), 223.
- Gol, O. E. S. A., J. A., 11.
- Goossens, A. J. M., kap. 10.
- , Ord. Pr., Arn. (1862), 42.
- , Ph. W., past., 6.
- , Dr. Th., Rect. magn. Handelshoogeschool, 13.
- Goutappel, Cath^a, echtg. van Jhr Staes Surmont, 225.
- Govarts, P., apost. vic. (1709), 217.
- Goyaerts, F. A. J. A., regent Sem., 11.
- , H. J. M. I., kap., 5, 10.
- Graaf, O. F. M., L. Th. W. A., 7, 9.
- Gravius van Alphen, Dr. H., priester. (1622), 131, 172.
- Grips, E. C. M., past., 11.

- Gregorius XIV, paus, 172.
 Grotenacker, Simon Aerts v. d., 229.
 Gründeman, O. Praem., G. M. J., 9.
 Gualteri, H., 238.
 Gualtery, A., 242.
 Gudde, J. L., kap., 8.

 Hagelaers, J., past. (1812), 217.
 Hamers, P. G. A., 5.
 Harm, O. E. S. A., W. J. J., 11.
 Hasque, S. J., P. de, past. (1843), 195, 207.
 Haubracken, A. W. v., not. 102.
 Hauthem, Chr. ab, past. (1631), 236.
 Haymonis, G., kan. (1624), 254.
 Heeren, W. I., 304 vlg., 307.
 Heerkens, J., kap., 5, 8.
 Heertum, J. A. M. v., priest., 5, 10.
 Heerzel, Jord. de, priest. (1405), 214.
 Hees, O. S. Aug., Eym. ab (1649), 187.
 Heessel, Mac., priest. (1690), 260.
 Heessels, Marc., priest. (1714), 217.
 Heyden, van der, rect. (1811), 302.
 —, C. A. J. M. v. d., rect., 7.
 —, G. W. v. d., 10.
 —, P. v. d., 12.
 Heyligen, zie Pegge.
 —, — Pecx.
 Heyligers, — Pecx.
 Heylwegen, — Pecx.
 —, — Pegge.
 Helmond, Joh. v., rect. en not. (1499), 233.
 Helvoort, H. M. A. v., 5.
 Hemert, O. F. M., F. P. v., 6.
 Henrick, Gerit, rect. (1438), 237.
 Henricus, past. (1380), 213.
 Herent, W. v., priest. (1576), 230.
 Hermus, Mgr. A., dir. Doofst. Inst., 12, 207.
 Herpen, W. v., 124.
 Herpt, J. A. J. v., kap., 5, 11.
 Herselman, zie Brocx.
 Hesius, Mr. J., rect. (1647), 244.
 Heuvel, A. J. C. v. d., kap., 10.
 —, Ord. Praem., P. L. J. v. d., past., 6.
 —, Mgr. Ph. N. v. d., 7, 15.
 Heuvels, H. J., rect., 11.
 Hoek, Th. A. M. v., kap., 10.
 Hoepe, J., rect. (17^e e.), 234.
 Hoewel, J. S. v. d., rect. (1590), 243.
 —, Jan v. d., 122, 124.
 Hoevele, Jan v. d., 119.
 Hogerlinden, P. v., 225.
 —, W. v., 225.
 —, zie Sterk.
 Hollman, Mgr. H., Mag. gen. O. S. Cruc., 14.
 Holtrop, H. van, 166.
 Hommert, Mr. G. v., 259.
 Honorius, past. (1586), 238.
 —, zie Boest.
 —, zie van Eersel.
 Hooff, J. van, past. (1837), 20.
 —, P. H. v., past., 11.
 Hooydonk, Mgr. van, vic. v. Breda en apost. gedel. (1831) 18—50, pass.
 Hordijk, A. F. M., past., 6.
 Horckmans, Mr. A., 255.
 Horn, van, zie Johan.
 Hospitis, P., priest. (1469), 214.
 Houben, F. M. C. A., rect. 7.
 Houbraken, F. W. J., kap., 7.

- Hout, G. L. J. van, kap. 5, 8.
 —, Maria van, 312.
 —, Th. J. A. van, kap., 9.
 —, L. Th. J. v. d., kap. 5, 9.
 Hugo, abt (1300), 213.
 Huert, S. J., H. M. J. v. d.,
 rect., 8.
 Hurk, A. H. v. d., kap., 5, 9.
 Ierland, C. C. v., kap., 9.
 Iersel, H. H. M. v., prof.,
 5, 10 vlg.
 —, W. A. J. v., past., 6.
 Issem, C. v., 242.
 Jacob Joosten, 122.
 Jacobi, S. J., Lud., pr. (1650),
 187.
 Jan, hertog van Brabant, 213.
 —, Eghenssoen, 52, 55 vlg.
 — Peters, priest. (1515), 229.
 Jannen Janse, 119.
 Jans, H. J., 5.
 Jansen, H., past., 11.
 —, H. A. M., past., 7.
 —, J. F. X. C. A., 12.
 —, P., deser. († 1722), 216
 vlg., 261.
 —, O. P., P. J. W., 10.
 Jansenisten, 185, 191, 193.
 Janssenboy, Ord. Praed. (1650),
 186 vlg.
 Janssens, zie Franciscus.
 Jaspers, Hub., rect. (1598), 224.
 Jezuïeten, 28, 154, 195 vlg.,
 171, 186—189 pass.
 Joannes Zwijsen, aartsb. van
 Utrecht (1870), 15—50 pass.,
 195—208 pass., 242, 308.
 Johannes, rect. (1464), 224.
 — Loys, rect. (1519), 241.
 — Walteri, priest. (1421),
 229.
 Johannes van Horn, bissch.
 van Luik (1491), 243.
 Joerdens, Lodewijk, 239.
 Jong, Alida de, 233, 259.
 —, H. de, past., 6.
 —, J. de, 233, 259.
 Jonkers, H. J., rect. (1611), 241.
 Joosten, J., past., 8.
 Jordanus, rect. (1445), 239.
 Joseph van Bergaigne, biss.
 v. 's-Hertogenbosch (1650),
 131, 183 vlgg.
 Jutta, 251.
 Caenen, O. Carm., P. J. H., 10.
 Campo, Mr. Fr. de, rect. (1536),
 234.
 Kannegieter, S. J., Th. J., rect. 8.
 Caprara, Kard. (1802), 17.
 Capucijnen, 187, 190.
 Carmelitessen, 180 vlgg., 312.
 Karthuisers, 154, 171.
 Castelijns, J. M. C., rect., 11.
 Cathelijn Rombouts, echtg. v.
 Jan Stricq, 122.
 Kavelaars, J. J. C., kap., 5, 9.
 Kemenade, J. M. M. v., kap., 10.
 Kemenaijen, W., priest. (1556),
 246, 257.
 Kempnaer, D. J. de, 244.
 Kennis, Aug., past. († 1709),
 216, 278, 284, 289.
 Kerssemakers, L. J. M., kap.,
 5, 11.
 Keukens, A. C. W., past., 9.
 Keune, W. H. J. M., 12.
 Kinderen, Th. der, kap., 5, 8.
 Claassen, A. C., priest., 5.
 —, A. C. F., kap., 11.
 Claesen, O. Carm., H. S., 10.
 Clarissen, 189, 309.
 Clemens VIII, paus (1601),
 133, 135, 137.

- Clercq, zie Le Clercq.
 Kluijtmans, J. M., past., 6.
 Knegtel, A. H. J., kap., 11.
 —, A. J. H., kap., 5, 10.
 Koedijk, S. J., F. (1838), 195, 207.
 Coebergen, S. J. (1650), 187.
 Coeverincx, Gijsb., aartsd. (1587), 235.
 Kock, de, zie Cocx.
 Cocx, A. J., kap. (1640), 254.
 —, Mr H. W., rect. (1648), 230, 238.
 —, P. J., rect. (1665), 240, 248, 260.
 Colen, P., priest. (17^e e.), 250.
 Columbanus, Ord. Cap. (1650), 187.
 Coppinus, Pater (1668), 216.
 Cornelissen, priest. (1600), 313.
 Cortenbach, Adolf van, 215.
 —, Alex. baron van, 223, 263.
 —, Jhr. Floris van, 250.
 —, Jan van, rect. 1523, 224.
 Costerus, Mr. J., priest. (1612), 257.
 Cranenbroeck, W. van, 258.
 Cranenbroek, Mr. W. van, 255.
 Crauwel, H., rect. (1421), 223.
 Kroon, J. J. de, past., 8.
 Kroonings, J., 12.
 Kruijtswagen, O. F. M., B. A., past., 7.
 Cuesters, zie Costerus.
 Cuyck, J. B. van, kap., 8.
 Cuik, J. van, rect. (1811), 295.
 Cuypers, Ger., rect. († 1586), 246.
 —, J., rect. (1607), 232.
 Kun, O. F. M., A. L. E. M. v. d., 7.
 Cuper, Gob., rect. (1459), 223.
 Laanen, O. Praem., J. H. M., 9.
 Laar, W. J. de, past. (1470), 214.
 Lambermont, Mgr. F. J. M., past., 6.
 Lambertus, Mich., rect. (1418), 239.
 Lamers, Th. F. M., past., 9.
 Lammers, H., past., 10.
 Langen, O. S. Aug., Aug. (1650), 187.
 Laurentius Metsius, biss. van 's-Hertogenb. (1572), 165.
 — Michaëlis, rect. (1427), 239.
 Lebon, Ord. Praem., Ivo (1837), 18.
 Leeden, C. A. J. v. d., kap., 7, 10.
 Leemputte, H. v. d., kan. (1650), 176—194 pass.
 Leendt, Ord. Praed., Anth. van (1555), 122, 124.
 Leenen, J. A., dek., 6.
 LeClercq, M., kap. (1612), 253.
 Lendt, J. van, rect. (1647), 246.
 Leonardus, O. F. M. (1650), 186.
 Leurs, Mr. C., rect. (1550), 231.
 Libertus, Ord. Cap., 11.
 Liebregts, H. P., past., 8.
 Liempt, P. C. van, past., 11.
 Lierop, H. v., priest. (1611), 242.
 Lieshout, H. v., past., 10.
 —, P. v., past., 15.
 Lintworm, 271 vlgg.
 Lisens, O. F. M. (1650), 186.
 Litjens, J. M. P., past., 11.
 Lodewijk, kon. v. Holland, 217.
 Lo(e)ys, P., past. (1523), 214.
 Lae, Mr W., 258.
 Loemel, Laur. van, not., 178.
 Loo, S. J., J. G. A. v. d., kap., 9.
 —, J. J. H. v. d., kap., 11.

- Loon, J. v., past., 9.
 Loonen, Ord. Praem., J. (1629), 254.
 Louwe, P. de, not. 99.
 Loverbosch, R., priest., 5, 10.
 Loyen, Mr. Jan, not., 243, 257 vlg.
 Luyckx, L., priorin († 1843), 23—31 pass.
 Luiksgestel, zie Tielens.
 Luppertus, 227.
 Lu(we), Adam die, past. (1492), 214).
 Luwe, Mr. B. D. die, rect. (1510), 239.
- Maas, P. H., kap., 3, 10.
 Maer, Ord. Praem., G. v. d. († 1636), 254.
 —, Serv., relig. (17^e e.), 240.
 Maes, Th., rect. (1647), 234.
 Malmberg, Th. J., kap., 9.
 Manders, A. J. H., past., 8.
 Manni, Ord. Praem., prelaat (1859), 31.
 Mansfeld, Ernst van, 178.
 Marbais, Car., past. (1644), 215.
 Marcellis, rect. (1352), 223.
 Martens, Ord. Praem., Aug. (1861), 32—49 pass.
 Masius, zie Gijsbertus.
 Mastelijn, Ord. Praem., R. (1650), 188.
 Matheussen, Hild., echtg. v. J. D. v. d. Broeck, 244.
 Meer, S. J., J. v. d. (1650), 186.
 Meyden, A. v. d., dir. Sem., 11.
 Meyer, H., deken, 10.
 Mengelaers, Mr. J., rect. (1547), 232.
 Merevoort, Egid. van, rect. († 1602), 232, 243.
- Merevoort, Mr. Sim. v., priest. († 1644), 230, 239, 242.
 Meulen, J. v. d., priest. (1650), 187.
 —, J. D. v. d., rect. (1811), 306.
 Meuwese, F. A. J. M., rect. 7. —, L., 12.
 Metsius, zie Laurentius.
 Michaël, past. (1405), 214.
 Michaël Ophovius, biss. van 's-Hertogenb. (1650), 187, 192 vlg.
 Michaëlis, Fl., priest. (1616), 241.
 Middegael, Anneke van, 123. —, Geert van, 123.
 Mierlo, H. van, kap. (1559), 253.
 Mierop, W. M. A. v., kap., 7.
 Miert, W. P. A. M. v., kap., 5, 10.
 Mynest, H., kap. (1613), 254.
 Mincx, Eva, abdis, 309.
 Mirbais, zie Marbais.
 Maerkens, Marc., rect. (1445), 231.
 Mol, E. H. v., kap., 8.
 Molemakers, Mr. Anth., 222, 258.
 Moll, Ywaen de, 58 vlg.
 Monicx, O. S. A., J. (1649), 188.
 Monts, Ger., priest. (1505), 253.
 Moonen, L. G. E. A., past., 7.
 Mostermans, J., past., 6.
 Moussault, B. Th., dek., 7.
 Mouwen, Antje, rel., 43 vlg., 48.
 Müller, O. F. M., E. J., 7.
 Muls, D. W., rect. (1645), 246. —, P., priest. († 1675), 223—262 pass.
 Muselaars, F. A., kap., 8.

- Muskens, C. A., kap., 7.
 Mutsaers, Mgr A. J. H., past., 6.
 Mutsaerts, J. F., 12.
 Neefs, abt († 1859), 28.
 Nieuwenhuysse, M. v. d. priest.
 († 1648), 187.
 Nicolaas Zoësius, biss. van
 's-Hertogenbosch (1625),
 133—182 pass., 243.
 Nollens, H., rect. (1562), 214
 vlg., 226, 234.
 Norbertijnen, 16 vlg.
 Norbertinessen, 16—52 pass.
 Observanten, 190.
 Oeffe, J. de, rect. (1459), 231.
 Oems, C., rect. (1556), 231.
 Oerle, J. v., past., 6.
 Oever, v. d., kap. (1690),
 260.
 Oisterwijk, Corn. v., rect.
 (1616), 234.
 —, van, zie Hout.
 Ommeren, W. v., 259.
 Oomen, Ord. Praem., Rem.
 (1589), 32.
 Oord, G. A. v. d., past., 11.
 Oorschot, A. C. W. v., kap., 7.
 Oss, Mgr. M. v., past., 15.
 Orpio, Laur. de, past. (1358),
 213.
 Ottonis, Ger., priest. (1650),
 186.
 Outers, zie Outerus.
 Outerus, Corn., past. (1636),
 215, 232, 254.
 —, zie Outers.
 Overbeek, J. C. v., kap., 5, 8.
 Paludanus, O. S. A., Mich.
 (1650), 184).
 Pancrattius, Ord. Cap., 11.
 Pas, Ord. Praem., A. v. d.,
 past., 8.
 Peecx, zie Pecc.
 Pegge, J., deserv. (1600), 243.
 —, alias Heyligen, J., priest.
 (1593), 230.
 —, zie Pecc.
 Pegs, zie Pecc.
 Peccx, Jan, rect. (1599), 234.
 Persijn, Andr. van, 227—259
 pass.
 —, Anna van, 233—259 pass.
 —, Anth. van, 227.
 —, M. van, 258 vlg.
 —, zie Pieterston.
 Pessers, H., 228.
 —, Herm., 228.
 —, Ord. Praem., Hier. (1838),
 205.
 —, J., priest. (1539), 253.
 —, zie Stippelmans.
 Peter, rect., (1493), 243.
 —, Hermans, 122.
 Peters Goessen, kap. (1588),
 253.
 Petersen, Goort Aert, priest.
 (1594), 238.
 Petrus, Ord. Cap., 11.
 Petrus Petri, rect. (1583), 234.
 Philips van Bourgordie, 59.
 Piels, O. P., E. L. S. J.,
 10.
 Pieterston, C., 259.
 —, Joh., 227.
 —, Cath., echtg. van Anth.
 Persijn, 227.
 Platea, P. de, priest. (1443),
 231, 233.
 —, zie Straten.
 Poel, O. F. M., A. A. v. d.,
 7, 9.
 Poels, P., 292.
 Poerter, J., priest. (1464), 257.

- Poerters, J. C., rect. (1487), 237.
 Pompen, Mgr. J., Vic. gen., 14.
 Poirters, Aug., abt (1795), 17.
 Potter, O. F. M., J. (1650), 186 vlg.
 Pouwels, G., past. (1549), 253.
 Praemonstratensers, 136, 146, 188 vlg., 196.
 Radulphus, rect. (1400), 235.
 Raessens, J., rect. (1594), 246.
 Randwijk, Gijsb. v., 126 vlg.
 Ransinus, Invest. († 1300), 213.
 Ras, A. J. G., kap., 5, 8.
 —, J. H. A., kap., 5, 8.
 Ravensteyn, Ev. v., priest. (1625), 178.
 Reinders, zie Verbaerscot.
 Reinerus, kan. (1300), 213.
 Riel, G. H. L. M. v., kap., 10.
 Rijel, Arn. de, priest. (1445), 239.
 Rijckevorsel, S. J., J. v., kap., 6.
 Rijk, H. v., 225.
 —, Corn. v., 225.
 —, van, zie Winteroy.
 Rode, Mr. H. M. de, rect. (1593), 234 vlg.
 Roeffs, G., priest. (1547), 257.
 Roen, H. v., priest. (1556), 224.
 —, J. v., priest. (1556), 235, 246.
 Ro(e)selmans, Engelb., priest. (1445), 224.
 Roeselmans, Eremb., priest. (1445), 214.
 Roos, N. P., 289 vlg.
 Roosmalen, J. H. v., past. (1837), 20.
 Roothaan, C. M. V., 12.
 Rooy, J. R. v., kap., 8.
 —, W. J. A. A. v., prof., 8.
 Rooyen, O. F. M., J. M. v., 7.
 Rossaert, J., rect., 9.
 Roy, Arn., kap. (1592), 253.
 —, H. v., rect. (1582), 241.
 —, J. v., priest. (1557), 231.
 —, J. v., past. (1609), 230, 232.
 —, Jan Janssen van, past. (1645), 232.
 Samuel, Ord. Cap., 11.
 Sande, J. v. d., rect., 8.
 —, J. C. v. d., past., 7.
 —, J. F. v. d., past., 6.
 Sander Alaerts, priest. (1485), 253.
 Sanders, Aerdt, 122.
 —, H. 122.
 —, J. F. J. M., kap., 8.
 —, Claerken, 119—125 pass.
 —, P., kap., 5, 9.
 Sawincx, J., rect. (1436), 239.
 Sengers, W. P. A., prof. 8.
 Septius, past., 313.
 Seurck, S. J. (1650), 187.
 Scheenkens, Alb., priest. (1650), 186.
 Schellekens, O. A. A., past., 9.
 Schelstrate, S. S. S., A. J., rect., 10.
 Schilder, C., rect. (1562), 235.
 Schilders, Serv., rect., (1562), 237.
 Schneiders, O. F. M., B. J. C., 9.
 Schoet, W. v. d., priest. (1516), 253.
 Schoofs, L. M. W., kap., 7.
 Schut, M., rect., 7.
 Schutteput, Joh., past. (1588), 215, 260.
 Schutzel, 238.
 Schuurman, O. P., W. I. A., 9.
 Sigfried, O. F. M., Dr W., 7.
 Simons, J. C., kap., 10.

- Sixtus V, paus (1585), 129.
 Sleeuwen, L. v. (1874), 245.
 Slits, Th., 208.
 Sloots, H. M. J., kap., 8.
 Smeyers, Dom., kan. († 1633), 232.
 Smits, H. J., kap., 8.
 —, O. F. M., H. J. M., 10.
 —, J., 236.
 —, P., 12.
 —, W. P., 12.
 —, van Oyen, Mr. N. C. M., 12.
 Smulders, F. J. M., rect., 6.
 —; H., priest. († 1614), 251.
 Snoecx, D., rect. (1562), 233, 241.
 —, J., priest. (1405), 231.
 Soemerén, Mr. H. v., rect. (1462), 229.
 Sonnius, zie Campo.
 —, zie Franciscus.
 Spierings, Th., past. (1870), 242, 264.
 Spoelbergh, O. F. M., W. (1625), 177, 182.
 Spolders, A. C. R. H., rect., 7.
 Spoormans, Georg., past. († 1689), 216.
 Sprangers, Jud., past., 6.
 Sprengers, V. A. M., kap., 8.
 Stapels, J., kan. († 1647), 240.
 Stappart(s), Mr. Arn., rect. (1597), 229.
 —, Mr. W., rect. (1632), 239.
 Stayecker, N., priest. (1650), 190.
 Stegge, O. Carm., G. H. Aan de, 11.
 Sterk, Maria, echtg. v. Pieter van Hogerlinden, 225.
 Stippelmans, Cath., echtg. van H. Pessers, 228.
 Stoppelmans, Petrus, rect. (1470), 233.
 Straten, P. v. d., priest.-not. (1452), 214.
 Stravius, Intern. apost., 193.
 Stribos, P. J. W. M., kap., 5, 10.
 Strick, Ord. Praed. (1650), 187.
 —, S. J., J., 11.
 Stricq, J. H., 122.
 —, zie Cathelijm.
 Stumpel, S. J., A. M. J., 11.
 Surmont, Jhr. Elias, 225.
 —, Jhr. Staes, 225.
 —, zie Goutappel.
 Sweerts, rect. (1501), 224.
 —, W. G. (1539), 253.
 Swinkels, Alyp., deserv. (1710), 217.
 —, P. H., kap., 11.
 Tarchii, J., priest. (1650), 186.
 Tefelen, A. v., priest. (1599), 241, 257.
 Theresianen, zie Carmelites-sen.
 Tesser, O. F. M., J. G., 11.
 Thielmanni, Mr. J. V., rect. († 1579), 241.
 Tielens, Adr., past. (1568), 215.
 Tielmans, Mr. Aert, rect. († 1571), 237 vlg.
 Tilborg, A. M. v., kap., 8.
 Timmermans, M. J., rect., 9.
 Thomassen, M. J., kap., 5, 8.
 Thuijns, Vranck, past. (1468), 214.
 —, W., rect. (1470), 237.
 Tombe, zie Des.
 Troeffelmans, A., priest. (1522), 253.
 Tromp, Anna Maria, echtg. v. Corn. Gans, 301.

- Uden, O. Praem., L. v. (1859),**
 31.
Ulft, J. M. H. v., past., 6.
Urbanus, VIII, paus, 179.

Valckenisse, Maria Marg. v.,
 312.
Valkenaer, zie Goben.
Vecchiotti, Intern. (1861), 25,
 30, 35.
Velde, Arn. v. d., priest. (1650),
 186.
Ven, W. C. v. d., past. 9.
Venmans, J., priest. (1524),
 228 vlg., 237, 251 vlg.
Verbaerschot, Mr. S., rect.
 (1648), 242.
 —, S., priest. (1615), 258.
 —, zie Herent.
Verbeek, P., rect. (1557), 231.
Verbraecken, P., kap. (1575),
 253.
Verbunt, J. G. M., kap., 8.
Verhaar, O. F. M., J. B. G., 7.
Verhey, O. P., B., 10.
Verheyden, Ord. Praed. (1650),
 187.
 —, A., kap., 254.
 —, P., past. (1602), 235, 246,
 248.
Verheyen, A. G., 304 vlg., 307.
 —, P., priest. (1597), 230.
Verhoeven, J. A., priest., 5, 9.
 —, L., past., 6.
 —, M., past., 6.
Verhofstad, F. J., past., 10.
Verkuijl, P. L. L., kap., 8.
Verlai, H., 166.
Vermeer, Ant., 230.
 —, B., rect., 6.
 —, W. K., 242.
Vermeulen, Gijsb., aartspr.
 (1838), 197.

Verschure, J. H., kap., 8.
Verstege, O. Praem., G. Ch., 9.
Vervoert, God., deserv. (1556),
 239.
Vervoort, Th., priest. (1647),
 227.
Villaer, O. F. M. (1650), 187.
Ville, Ord. Praem., J. S. (1620),
 254.
Vincentia, relig., 199.
Vincks, Gilb., deserv. (1698),
 216.
Visé, Ord. Praem., P. v. (†
 1636), 254.
Visser, Th. J. M. de, kap. 10.
Vissers, A. J. E., kap., 7.
Vlemmincx, S., kap. (1567),
 253.
Vleuten, C. A. v. d., kap. 10.
Voert, L. v. d., rect. (1556),
 235.
Voetius, Paul., 285.
Vocht, H. B. M. de, kap., 11.
Vogelsang, H., 242.
 —, Maria, echtg. v. Th. Al-
 berts, 268.
Völker, A. A. J. M., kap., 8.
Vonken, G. J. J., kap., 9.
Vorstors, F. (1732), 230.
Vos, kan. (1650), 186 vlg.
 —, G., kap., 7.
Vossen, P. W. J. M., kap., 8.
Vrients, J. C., rect. (1516), 249.
 —, Corn., 248.
 —, Yda, 248.

Walle, Joh. v. d., past., 311.
Walraven, Nath., 268, 292 vlg.,
 297.
Waltherus, abt. (1276), 213.
Want, Alb., pr. (1650), 186.
Wassenberch, Jac. van, priest.
 (1650), 188.

- Waterhalen, H. de, rect. (1441), 229.
- Wavermay, H., priest. (1418), 237.
- Weer, J. de, priest. (1630), 241, 257.
- Weerden, J. Th. v. d., past., 7, 9.
- Weert, A. H. P. C. v., kap., 10.
- Weerts, kap. (1701), 297.
- , Gerl., deserv. (1702), 216, 278.
- Welie, B. F. E. v., aalmoezenier, 11.
- Wenthoek, Arn., 233, 236.
- Wesselman, Daniëlla, 227.
- Wijtven, zie Witfens.
- Wijtveld, Mr. D., 255.
- Wilhelmieten, 155, 173, 187.
- Wilhelmus, rect. (1438), 239.
- Wilhelmus Luce, priest. (1421), 223.
- Michaëlis, priest. (1556), 234.
- Willem I, koning, 23, 83.
- II, koning, 40.
- Hendrick Michiels, rect. (1556), 243.
- Lucasse, priest. (1418), 239.
- Willemaers, P., past. (1653), 216.
- Willems, A. B. C., kap., 5, 11.
- , J. F. A. M., past., 9.
- , J., kan. (1600), 132—147 pass.
- Wilmer, Ger., secr., later bissch. v. Haarlem (1838), 198—206.
- Winckels, O. S. Birg., Aug. (1650), 188.
- Winckler, Ph., past. († 1687), 216.
- Winkel, C. J. W. v., past., 7, 10.
- Winteroy, Marie v., echtg. v. H. v. Rijp, 225.
- Wirtz, J. B. A., past., 9.
- Wit, S. J., P. de (19^e e.), 28, 33 vlg.
- Witfens, H., priest. (1543), 253.
- Wouter Remigii, priest. (1560), 257.
- Wouters, Mr. J., rect. (1620), 246.
- Zijlmans, J. H. A., kap., 10.
- Zijmen, N. v. d., past. (1496), 214.
- Zusters van Liefde, 17, 46.
- — Liefde der Congreg. v. O. L. Vr. Moeder v. Barmh., 195.
- — O. L. Vr., Moeder v. Barmh., 12.
- Derde Regel v. H. Franciscus, 126.
- Zoësius, zie Nicolaas.
- Zweerts, P., priest. (1475), 214.

Register van Plaatsnamen.

- Aarle, 234, 242.
Aarle-Rixtel, 217, 245.
Alem, 191.
Alem, St. Odrada, 308.
Altforst, 312.
Amelrode, 190.
Ammerzoden, 312.
—, Clarissen, 309.
Antwerpen, 208, 224, 247.
—, Abdij St. Michiel, 17.
Arlen, 190.
Asten, 1, 188.
- Bakel, 3 vlg.
Balgoy, 312.
Baseldonck, klooster, 154.
Batenburg, 312.
Berg-en-Dal, 41.
Berne, 18—31 pass., 146, 161,
174, 189 vlg.
Binderen, 146, 162, 189, 191,
309.
Bokhoven, 20.
Boschkapelle, 311.
Borkel, 309.
Boxmeer, 1.
Boxtel, 1 vlgg., 143, 189 vlgg.
—, H. Bloed, 157.
—, St. Pieter, 309.
—, Clarissen, 309.
Breda, 17.
Breugel, 242.
Brugge, 200.
Budel, 235.
- Deventer, 226.
Dommel, 189.
Driel, 190.
Druten, 1.
Duizel, 2.
- Dungen, 188.
- Eindhoven, 1 vlg., 143, 147,
159, 171, 190, 198 vlg., 206.
Engelen, 20.
- Floreffe, Abdij van, 210 vlg.,
213, 221, 227, 236, 254,
258 vlgg.
- Geertruidenberg, 1, 142 vlg.,
161, 189 vlg.
Geldrop, 1, 223.
Gemert, 166, 189 vlg., 207.
—, Instit. voor Doofstommen,
200 vlgg.
Gemonde, 7.
Gerwen, 232, 243.
Gheel, 143, 161, 191.
Goirle, 206.
's-Gravenhage, St. Theresia,
195.
Groesbeek, 3.
- Haaren, 4.
—, huize Gerra, 46.
Handel, 3, 190.
Haren, 190, 236.
Hedel, 312.
Heeswijk, 3, 27 vlg., 309.
Helmond, 1, 143, 162, 209—266
pass., 310 vlg.
—, Pastoraat, 210—217.
—, Augustijnen, 253.
—, Den Hage, 253.
—, Gasthuis, 213.
—, Kerkeraad, 267.
—, Schutsgilden, 228.
Herenthals, 224.
—, Besloten-Hof, 41.

- Herpen, 232.
 Herpt, 189.
 's-Hertogenbosch, 1, 198.
 —, St. Barbara, 3.
 —, St. Geertrui, 191.
 —, St. Jacob, 153, 187.
 —, St. Jan, 236, 311.
 —, St. Catharina, 153, 187.
 —, St. Pieter, 153, 187.
 —, St. Anthonius-kapel, 55.
 —, Gesuppr. kerken, 302, 304, 306.
 —, Kapittel, 133.
 —, Augustijnen, 187.
 —, Dominicanen, 187.
 —, Franciscanen, 177, 187 vlg.
 —, Jezuïeten, 155, 171, 187.
 —, Capucijnen, 187.
 —, Karthuizers, 154.
 —, Kruisheeren, 187.
 —, Predikheeren, 119 vlg., 122.
 —, Wilhelmiëten, 154, 170, 173, 187.
 —, Fraters v. h. Gemeene Leven, 187.
 —, Begijnen, 155, 187.
 —, Carmelitessen, 181 vlgg.
 —, Kluiszusters, 119.
 —, Scholen, 141, 311.
 —, Godshuizen, 83—91.
 —, Catersgasthuis, 69—79 pass., 81.
 —, Reinier van Arckel, 52.
 —, Weeshuis, 142.
 —, Tafel H. Geest, 142.
 —, Ill. L. Vr. Broederschap, 311 vlg.
 —, Bisdom, 129—194.
 —, Verslag Toestand bisdom, 135—147.
 Heusden, 1, 142 vlg., 161, 189.
 —, St. Catharina, 126, 312.
 Hilvarenbeek, 143. 158, 190 vlg.
 Hoogeloon, 2.
 Hoydonk, 146, 189, 232.
 St. Hubert, 2.
 Kessel, 2.
 Kloosteroy, Abdij, 160, 171, 175.
 Knegsel, 2.
 Coudewater, 146.
 Cromvoirt, 190.
 Cuijk, 1, 189.
 Culemborg, 195.
 Lagemierde, 244.
 Leende, 244.
 Leuven, Abdij Park, 17.
 Lith, 189.
 Luik, bisdom, 22.
 Maastricht, St. Servaes, 199.
 —, Weeshuis, 196, 198 vlg.
 Megen, 142, 189 vlgg., 192.
 Merevelt, 190.
 Middelbeers, 2.
 Mierlo, 229, 241.
 —, Apostelhuis, 230, 239.
 St. Michiels-Gestel, Doofstommen-Instit., 200, 207.
 Millingen, 2.
 Moergestel, 205.
 Nederheusden, 127.
 Neerbosch, 4.
 Neerharen, 229.
 Neerpelt, Norbertinessen, 22—40 pass.
 Nijmegen, 1, 3 vlg., 312.
 —, Franciscanessen, 2.
 —, R. K. Universiteit, 13.
 —, Pius-convict, 13.
 Nuenen, 188, 232.

- St. Oedenrode, 1, 140, 143, 312.
 Oerle, Zusters van Liefde, 46.
 Oirschot, 1, 140, 142, 159, 191.
 —, Kapittel, 312.
 —, Carmelitessen, 312.
 Oisterwijk, 3 vlg., 158, 175,
 188, 190 vlg., 312.
 Ommel, 162, 190.
 Onzenoort, 15.
 Oosterhout, Jezuïeten, 28.
 —, Blauwe Camer, 16.
 —, St. Catharinadal, 16.
 Orthen, St. Petr., 157.
 Oss, 1, 15, 142, 160, 313.
 —, Tafel H. Geest, 122 vlg.
 —, Kluiszusters, 119—225.

 Postel, Abdij, 147, 191, 210—
 261 pass.
 Puiflijk, 312.

 Ravenstein, 142, 160, 189.
 —, land van, 191 vlg.
 Reek, 2.
 Reusel, 191.
 Rixtel, 210—244 vlg.
 Roermond, 191 vlg.
 Rosmalen, Coudewater, 188.
 Rossum, 190, 312.

 Schijndel, Liefdezusters, 196.
 Soesterbeek, 188.
 Someren, 2, 15, 310.
 Son, 242, 310.
 Sterksel, 3 vlg.
 Stiphout, 191, 231, 253, 257.

 Tilburg, 1 vlg., 4.
 —, Besterd, 313.
 —, Goirke, 196.
 —, Heike, 18, 39.
 —, Leergangen, 13.
 —, R. K. Handelshoogeschool,
 13.
 —, Zusters, O. L. Vr. Moeder
 van Barmhartigheid, 12.
 —, Ursulinen, 2.
 Tongerlo, 18, 32, 136, 147,
 161, 191, 205.

 Ubbergen, 3.
 Udenhout, 190.
 Utrecht, Weeshuis, 197.

 Valkenswaard, 1, 4.
 Veghel, 1.
 Velp, 190.
 Vilvoorde, 27.
 Vlijmen, 27, 42.
 Vught, 4.

 Waalwijk, 2, 3, 188.
 Waspik, 3.
 Well, 312.
 Woensel, 189.
 —, Concilie, 213.
 Woerkom, 142 vlg., 189.
 Winssen, 312.

 Zalt-Bommel, 1, 142 vlg., 158,
 189, 312.
 Zevenbergen, 142, 189.
-

Register van Zaken.

- Altaren, 209—252.
—, Draagbare, 243, 248, 252.
Altaristen, 220—252 pass.
- Beelden van O. L. Vrouw, Miraculeuze, 190 vlg.
Beneficiën, 209, 252.
—, Begevingsrecht van, 221 vlgg.
—, aan Protestanten, Inkomsten van, 225—248 pass.
Beurzen, 15.
Bisdom van 's-Hertogenbosch, Kaart van het, 131.
Blinden-instituut, 200.
Bloed, H., 191.
Broederschappen, 228, 236, 248 vlg., 312.
- Censor librorum (1622), 176.
- Dekenaten (17^e eeuw), 156, 162.
Derde Regel van St. Franciscus, 126.
Doodschuld, 251.
Doofstommen-instituut, 196—208 pass.
- Fundatiën, Kerkelijke, 119 vlg.
- Gasthuizen, 69, 187, 213.
Geestelijke Commissaris, 199.
Geestelijkheid, 209—266.
Godshuizen, 83—91.
Gremisten, 251, e. v.
Gremium, 255, e. v., 265.
- Horisten, 255 e. v.
- Inkomsten, Pastoreele, 212.
Inventarissen, Kerkelijke, 302—307.
- Jurisdictie van Kloosters, 16, 23.
- Kerken, Gesupprimeerde, 302, 304, 306.
Kerkwijding, 2 vlg.
Clarissen, 190.
Kloosters, 4, 12, 16, 51, 126 vlg., 141, 146 vlg., 154—190 pass., 195 vlg., 199.
Kluiszusters, 119—225.
Communicanten, 1, 153.
Conciliën, 213.
Congres, Dioc. Euch., 14.
Krankzinnigengesticht, 52-118.
Kroniek van het Bisdom, 1-15.
- Missie-actie, 13 vlg.
Mystieken, 312.
- Onderscheidingen, Pauselijke, 12.
Onderwijs, 12 vlg., 311.
— aan behoeftige kinderen, 17.
- Pastoraten, 210—217.
Pauselijke onderscheidingen, 12.
Plombeet (looden penning), 256.
Prebenden, 133 vlg., 137.
Priesterhuizen, 220.
Priesterwijding, 5 vlg.
Processen, 121.
- Rechtsmacht van den Bisschop, 133 vlgg.

- Rechtspraak door den Bisschop, 147 vlg.
 Relationes Status (Bisd. 's-Hertogenbosch, 17^e e.), 129—194.
 Relieken, 191, 308.
- Sacramentslof (Inkomsten van het), 212.
 Seminarie, 179 vlg.
 Scholen, 141, 145, 153, 171.
 Schutsgilden, 228.
 Spijnde, 241, 247.
- Tafel van den H. Geest, 122 vlg., 142.
- Verslag toestand Bisd. 's-Hertogenbosch (1601), 135—147.
- Verslag toestand Bisd. 's-Hertogenbosch (1619), 148—166.
 —, — (1625), 179—182.
 Visitatie door den Bisschop, Recht van, 147 vlg.
 Visitatio liminum, 129 e. v.
 Vormsel, Toedienen van het, 197.
- Weeshuizen, 89, 142, 187, 196—199.
- Wijwaterzegen, Inkomsten van, 212.
- Zondagsgebed, Inkomsten van het, 212.
- Zusters, zie Kluiszusters.

H. J. M. EBELING.

ADVERTENTIE-BIJVOEGSEL VAN „BOSSCHE BIJDRAGEN”

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

DL. IX. AFLEV. 3. JUNI 1929

H. VERBUNT VAN DIJK

Gasthuisstr. 64

TILBURG

Kerkelijke Kunst

Gegarandeerd Zuivere Miswijnen

Alle Kerkbenoodigdheden

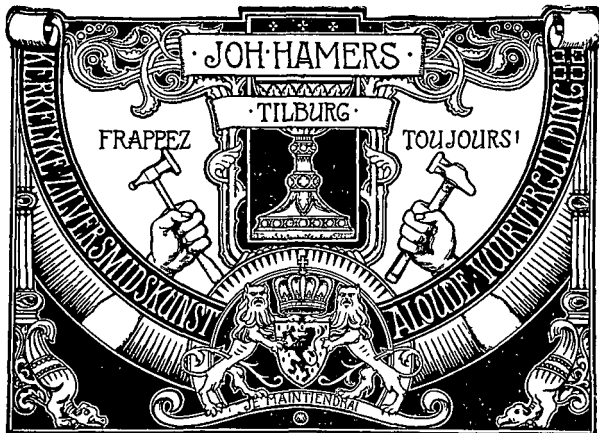
Kloosterstoffen

Verschenen bij **G. MOSMANS Zoon, 's-Hertogenbosch,**
 en alom verkrijgbaar:

- Hart van Jezus,** Minnaar der zielen. Gebeden en overwegingen ten dienste der vereerders van het H. Hart en de leden van het Apostolaat des Gebeds, in linnen band . . . . . f 1.75
- Hart van Jezus, Schatkamer van liefde,** in linnen band . . . . . „ 0.90
 in leeren band verg. snee . . . . . „ 2.25
- Hart van Jezus, Bron van Leven en Heiligheid,** vooral voor Jongelieden, naar het Duitsch van P. Aug. Lehmkuhl S. J., in linnen band f 0.90 roode snee; f 1.10 verg. snee; f 1.90 in leer.
- Dezer dagen verschijnt: **De Godsvrucht tot het Heilig Hart van Jezus** in de vroegere Staten der Nederlanden (XIIe — XVIIe eeuw) door G. Kanters, Priester van het H. Hart, Doct. in de Theol. 387 pagina's, met vele houtsneden, prijs . . . „ 1.25

☒ **Eenige werkplaats te Tilburg** ☒

Langestraat 51

Langestraat 51

Groote voorraad in alle metalen Kerkwerken

☒ 1^e Klas werk aan voordeelige prijzen ☒

C. TEULINGS, Julianaplein 17, 's Bosch
KERKELIJKE EDELSMEEDKUNST

Vergulden, Verzilveren, Reparatiën
van alle voorkomende Kerksieraden

::: Prijsopgave en Begrootingen gratis :::

Firma J. H. de Leeuw
's-HERTOGENBOSCH

Groothandel in Koloniale waren
Koffie = Thee

Telefoon 497 en 1146

Gebr. WEHMEIJER, 's-Hertogenbosch

Liturgische Paramentiek

Zijden Kazuivels (zonder katoen) 30-33 gulden
Kazuivelstoffen, franjes enz. voor Vereenigingen
tegen en-gros prijzen

PETIT EN FRITSEN

AARLE-RIXTEL (N.-B.)

Telef. Interc. 3

KLOKKENGIETERS

HET PRENTENBOEK VAN DE KINDERBIECHT

door M. C. VERSTEEG

met medewerking van de Katecheten aan de school van den Schrijver:
de WelEerwaarde Heeren P. VAN OORSCHOT en W. VAN DER HORST
Geteekend door B. REITH

TWEEDE DRUK - Prijs f 1.—, franco per post f 1.12

Thans verkrijgbaar:

IK GA BIECHTEN

Het eerste biechtboekje voor
— Kinderen van 7 en 8 jaar —

behoorende bij Het Prentenboek van de Kinderbiecht

door M. C. VERSTEEG

Prijs f 0.15, franco per post f 0.17

HET PRENTENBOEK VAN DE EERSTE H. COMMUNIE

door M. C. VERSTEEG

De tweede druk is een geheel nieuw boek. Herteekend door B. REITH

Prijs f 1.25, franco p. post f 1.37

DRUKKERIJ VAN HET R. K. JONGENSWEESHUIS, TILBURG
EN IN ELKEN R. K. BOEKHANDEL

Ferdinand G. J. van den Gerdenbeemt

Fabrikant van Kerkaarsen,

Witte Was, Wierook, Godslamp-olie, enz.

Hofleveranciers van
Z. H. Paus Benedictus XV

's-Hertogenbosch,

Hinthamerende 53

Boekhandel W. BERGMANS, Tilburg.

HET ARME BRABANT

door

Dr TH. GOOSSENS

Rector Magnificus der R. K. Handelshoogeschool

Prijs f 0.70

MAGAZIJN ST. JOZEF

Speciaal adres voor complete installeering van

KLOOSTERS en GROOTE INRICHTINGEN

in

PORSELEIN, GLAS, AARDEWERK,

ROESTVRIJE TAFEL- EN DESSERTMESSEN

TAFELZILVER ALPACCA

in Gero zilver en Rembrandt Zilver

Reiziger door het heele land te ontbieden

Telef. 485 — L. DERKS — 's BOSCH

Vacant

Oude en Nieuwe Boekhandel
UITGEVERIJ
N.V. v./h. DEKKER & v. d. VEGT en
J. W. v. LEEUWEN

Oranjesingel 4, NIJMEGEN
Oude Gracht, UTRECHT

 Verzendt op aanvraag gratis
Catalogen.

Koopt oude Boeken.

H. FUNNEKOTTER

❖ ❖ ROTTERDAM ❖ ❖

WEDEROM VERKRIJGBAAR:

de bekende Loopers „Super aspidem”

op 70 en 90 c/m. breedte.

Smyrna-loopers en Tapijten

in elke gewenschte afmeting, naar speciale ontwerpen.

BILLIJKE PRIJZEN.

LENTJES & DROSSAERTS

'S-HERTOGENBOSCH

EFFECTEN, COUPONS, DEPOSITO'S enz.

Belasten zich speciaal met het plaatsen en
verhandelen van leeningen ten laste van
Provinciën, Gemeenten, Waterschappen, R. K.
Kerken, Kloosters en Instellingen op de meest
voordeelige voorwaarden. :-:

ATELIER VOOR KERKELIJKE KUNST

OPGERICHT 1872

H. VAN DER GELD & ZOON

'S-HERTOGENBOSCH

□ BEELDHOUWWERKEN □

KERKMEUBELN IN HOUT EN STEEN

□ IN VERSCHILLENDE STIJLEN □

POLYCHROMIE

□ □ □

KRUISWEGEN

OOK IN GIPS

ERVEN & C°. OIRSCHOT

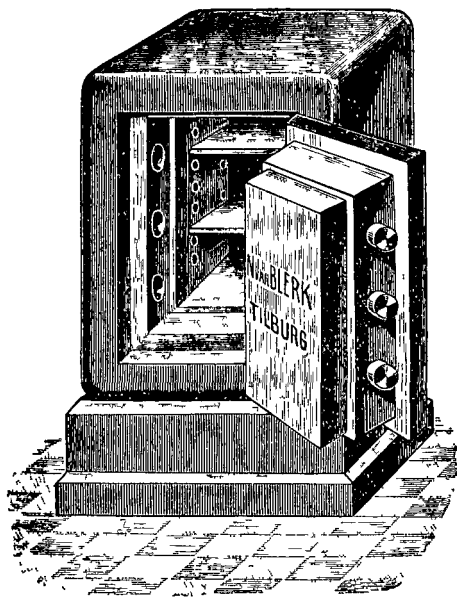
STOELNFABRIEK

KERKSTOELN in elk gewenscht model

STOELN voor PATRONATEN en andere

VEREENIGINGSGEBOUWEN

Vraagt CATALOGUS.

VAN BLERK's
TABERNAKELKASTEN
VAN BLERK's
OFFERBUSSEN
VAN BLERK's
KLUISDEUREN
VAN BLERK's
BRANDKASTEN

„De beste waarborg”

Zonder eenige verplichting
persoonlijk te ontbieden

VAN BLERK's
Brandkastenfabriek
Tilburg, Tel. Int. 374

Fabriek van Machinale Houtbewerking „De Mark”

JACQ. van GROENENDAEL

BREDA

Alle Timmerwerken

Speciaal in eikenhouten Kerkbanken,

Kerkstoelen, Schoolbanken enz.

M. C. N. BRESSERS
MONUMENTSTRAAT :: TILBURG
GOUDA - KERKKAARSEN

GEBRUIKT

de hoogfijne soorten ONTBIJTKOEK

uit de Stoomkoekfabriek „DE STER” van

GEBR. PLOEGMAKERS, OSS.

Voor kostscholen en gestichten speciale conditiën.

Vraagt nog heden prijs aan bij GEBR. PLOEGMAKERS, OSS.

SPECIAAL ADRES voor

PRIESTERKLEEDING

Arnold Vielen - Marktstraat - Veghel

J. A. VERBUNT

WIJNHANDEL OPGERICHT 1848

TILBURG

INTERESSÉ DE LA MAISON

SCHRÖDER DE CONSTANS

BORDEAUX

SPÉCIALITÉ VINS FINS ET

VINS CACHET DU CHATEAU ET

ÉTAMPÉ

MONOPOLE VAN DE MERKEN :

DOMAINE MOULIN DE SOUBEYRAN

CHATEAU CARMES HAUT-BRION